

HIVATALI KÖTELEZETTSÉG –
KÖZÖSSÉGI SZEREPVÁLLALÁS

Elitszerepek vidéki térségben

Szerkesztette:

Biró A. Zoltán
Sárosi-Blága Ágnes

HIVATALI KÖTELEZETTSÉG – KÖZÖSSÉGI SZEREPVÁLLALÁS

Elitszerepek vidéki térségben

Szerkesztette:

Biró A. Zoltán
Sárosi-Blága Ágnes

Státus Kiadó, 2024

KAM – REGIONÁLIS ÉS ANTROPOLÓGIAI KUTATÁSOK KÖZPONTJA

**A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia
DOMUS intézményi működési pályázata tette lehetővé**

© KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

© Biró A. Zoltán

© Sárosi-Blága Ágnes

© Státus Kiadó

ISBN 978-973-1764-53-5

Kiadja a Státus Könyvkiadó

Készült a Státus Nyomdában Madéfalván 2024-ben

www.status.com.ro

office@status.com.ro

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Elitpozíciók, elitpályák, elitszerepek: intézeti kutatási témák és programok <i>Bíró A. Zoltán</i>	11
Rurális elitek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben <i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	22
Együtt, vagy külön? A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján <i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	30
Új elitszerepek rurális környezetben <i>Bíró A. Zoltán</i>	47
Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrár vállalkozások vizsgálatához <i>Bíró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes</i>	71
A rurális elitek lokalitáshoz való viszonyulása <i>Szász Mária-Magdolna</i>	108
Egy sajátos elitcsoport – a közbirtokossági vezetők <i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	124
Helyi elitek szerepe a helyi fejlesztésben <i>Bíró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes, Székely Kinga Katalin, Silló Ágota</i>	138
Kistelepülések – helyi elitek szemszögéből <i>Bíró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes, Fülöp-Székely Anita, Kovács Ottília-Enikő, Néma Judit-Eszter, Szász Mária-Magdolna</i>	165

A tanító szerep változásai rurális környezetben

Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Szász Mária-Magdolna –

Kovács Ottília-Enikő – Kovács Judit-Tünde.....184

Vállalkozások reprezentációjának változása vidéki térségben

Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes, Székely Kinga Katalin,

Szász Mária Magdolna, Nagy Menyhárt Szidónia, Kovács Ottília-Enikő.....220

Előszó

Miért fontos vidéki, periferikus helyzetben lévő térségekben a helyi vezetők – a szakirodalmi fogalomhasználat szerint a vidéki, helyi elitek – társadalmi szerepe? Ez a kérdés még nagyobb hangsúlyt nyer, ha a vidékiség, a periferikus helyzet kiegészül azzal, hogy az adott vidéki társadalom kisebbségi helyzetben is van. A válaszok többfélék, van, aki inkább azzal érvel, hogy a vidéki elitek legfontosabb feladata a kifelé, felfele irányuló képviselet, a támogatások szerzése, kapcsolatok kialakítása és működtetése, a vidéki társadalom érdekeinek és értékeinek a kifelé, felfele irányuló megismertetése, védelme. Mások ezzel szemben inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy a helyi eliteknek a helyi közösséggel kell foglalkozniuk, legyenek jó szervezők, erősítsék a közösségi összetartozást, ismerjék a helyben élők gondjait, legyen élő és mindennapi kapcsolatuk az itt élőkkel, a helyiekkel egyetértésben működtessék a helyi intézményeket, szervezeteket, programokat, eseményeket, vállalkozásokat.

Kétféle feladatról és kétféle szerepről van szó, amelyek nagyon különböznek egymástól. Másként kell beszélni, viselkedni, érvelni, ha a külső/felső adminisztratív, gazdasági vagy politikai hatalom képviselőihez kell fordulni, és másként ha a helyiekkel kell szót érteni, együttműködni. A külső/felső keretek az esetek többségében törvényeknek, előírásoknak, kötelező feladatoknak, szabályoknak való megfelelést igényelnek, míg a helyi, a sajátjának érzett/tudott közösség fele a helyi igényeknek és érdekeknek való megfelelés, a közösségi elvárásokhoz való igazodás a meghatározó. Ilyen köztes (interszekcionális) helyzetben van vidéki térségben a kulturális életet is szervező pedagógus, az önkormányzati vezető és képviselő, a közbirtokossági vezető, a lelkész, az orvos, az iskolaigazgató, a helyi vállalkozó, a helyi egyesület vezetője, de az olyan személyek is, akiknek helyi szinten – a foglalkozása vagy a helyi társadalmi presztízs okán – úgynevezett informális (nem hivatalos) vezetői szerepe van. Az ilyen elitszerepek száma kisebb településeken alacsonyabb, a községközpont településeken nagyobb, városi környezetben pedig az elitszerepek száma jóval nagyobb, tartalmuk és funkciójuk szerint jobban is tagolódnak. A lokális elitszerepek mellett vannak kisebb-nagyobb tájegységhez, megyéhez vagy a székelyföldi térség egészéhez kapcsolódó elitszerepek is.

Akár meglepőnek is tűnhet, hogy a vidéki elitek körében tapasztalható kettős szerepet – amely a mindennapi tapasztalat szerint a térségben nagyon gyakori és sokféle társadalmi funkciót tölt be – nem tanítják sem iskolában, sem egyetemen. A hivatali állás betöltéséhez szükséges szakmai tudást igen, de a közösségi szerepvállalást nem (talán a tanítóképzés az egyetlen kivétel), és végképp nem oktatják azt, hogy vidéki, kisebbségi helyzetben a kétféle szerepet, a „felfele” és a „lefele” irányuló viselkedést hogyan kell egyeztetni, együttesen, sikeresen működtetni. A székelyföldi társadalomtörténet korábbi időszakai abból a szempontból is összehasonlíthatók, hogy mikor milyen mértékben akadályozták vagy támogatták a helyi eliteket abban, hogy szerepeiket „kifele” és „lefele” egyaránt működtessék. A külső körülmények és az egyéni hozzáállás függvényében egy vállalatvezetői, egy helyi tanítói, egy kollektív elnöki vagy közbirtokossági vezetői szerep egy-egy adott időszakban vagy helyszínen is többféleképpen működtethető. A külső/felső elvárás és a helyi közösségi igény nem mindig esett egybe. A kettős irányultságú vidéki elitszerepek működésének története hordozza tulajdonképpen a vidéki térségek, így a székelyföldi térség társadalomtörténetét is. Erről a történelemkönyvek, a levéltárak nem nagyon kínálnak információt, csak igen is számban készültek olyan kutatások a térségben, amelyek az elitszerepek működtetéséről, azok helyi vagy térségi társadalmi funkciójáról szólnak. Egyéni életutak sokaságának rögzítésére és szakmai elemzésére van szükség ahhoz, hogy valóban képet alkothassunk legalább a térség utóbbi fél évszázadának társadalomtörténetéről.

Napjainkban a szakmai elemző helyzete valamivel kedvezőbb abban a tekintetben, hogy a vidéki térségek szélesebb körben zajló fölértékelődése előtérbe hozta a vidéki elitszerepek fontosságát is, a vidékkutatás szakirodalmáa egyre gazdagabb anyagot kínál olyan témákban, mint az elitszerepek kialakulása, működése, társadalmi funkciója. Nem vitatható, hogy a vidéki térségek versenyképességéhez külső anyagi, szakmai támogatás szükséges, már csak azért is, hogy a korábbi időszakokban felhalmozódott civilizációs, gazdasági és egyéb hátrányokat le tudják dolgozni. A „vidék” hosszú évtizedeken keresztül a perifériát, a fejletlenséget, a lemaradást jelképezte, azt a társadalmi közeget, amelynek nincsen jövője, nincsen gazdasági ereje, nincsen munkaerőpiaci kínálata, olyan alacsonyabb rangú térség, ahonnan el kell költözni. Az utóbbi évtizedek vidékfejlesztési fordulata sokat változtatott ezen a megítélésen. Azt azonban látni kell, hogy a vidék kulcsszereplői továbbra is a vidékhez tartozó elitek, akik a külső/ felső tényezőktől való függés és a helyi közösségi érdekek/igények metszéspontjában állnak. Ha azt mondjuk, hogy a székelyföldi térség olyanná vált, amilyenné az 1960-as évek közepétől formálódó térségi elitek tették, akkor azt is mondhatjuk, hogy holnap olyan lesz amilyenné a mai térségi elitek teszik.

A fentiekben jelzett köztes pozíció elemzése kapcsán három észrevételt kell tennünk. Vidéki térségekre (de a kisebbségi helyzetre különösen) jellemző az, hogy a vezetői pozíciókhoz és a vezetők személyiségéhez, munkájához ideologikus tartalommal terhelt megnevezések kapcsolódnak. Jellemző példák: vállalás, küldetés, szolgálat, népszolgálat, felelősségvállalás, képviselő és mások. Ezek a közkeletű kifejezések és az azokhoz kapcsolódó nyilvános diszkurzív gyakorlatok beburkolják, védetté teszik (nem egy esetben szakralizálják) a vezetői pozíciókat és a vezetői szerepek működését, ugyanakkor a pozíciókhoz és a vezetői gyakorlathoz való társadalmi viszonyulást is irányítják. Mindez az elemző munka számára korlátot, nehézséget jelenthet. A második észrevétel azzal a gyakorlattal kapcsolatos, amely a vezetők személye és a vezetői szerep közé egyenlőséget tesz, a vezetői szerepet az életút egészéhez társítja. Ezzel a gyakorlattal a hétköznapi diskurzusban és a szakmai elemzésekben is találkozhatunk. Az életutak azonban egyazon személy esetében több egymást követő vezetői szerepet tartalmazhatnak. Ezért az elemzés kerete nem a személy, hanem az adott ideig tartó vezetői pozícióhoz kapcsolódó, adott időintervallumban működtetett szerep, amely egy következő vezetői pozícióban (szituációban) másként működhet, hiszen mások lesznek a külső/felső elvárások, a lenti közösségi igények, a kétféle elvárásnak való megfelelés egyeztetési lehetőségei, a rendelkezésre álló erőforrások és sok más egyéb. Ehhez kapcsolódik a harmadik észrevétel, miszerint a saját közösség igényei, elvárásai irányába kialakított elköteleződés is értelemszerűen szituációfüggő, a vezetői szerepek során változik. Nem véletlen, hogy az életutak interjúalanyai szívesebben és gyakrabban idéznek fel egyedi eseteket, arcokat, gesztusokat, mint folyamatokat, típusokat vagy szándékokat. Az elköteleződések szituációkhoz kötődő jellege és mértéke segíthet megérteni azt a társadalmi közeget, amelyről beszélnek.

A kötet anyagai vezetői szerepek működéséről szólnak, amelyek során folyamatosan előtérbe kerül a külső/ tényezőkhöz, kihívásokhoz való igazodás igénye és a törekvés arra, hogy ezek a szerepek megfeleljenek a sajátnak érzett/tudott közösség elvárásainak. A közbirtokossági vezető az erdőgazdálkodás és a piac kihívásait igyekszik egyeztetni a tagság elvárásainak való megfeleléssel. A pedagógus az iskola, a tanterv szabályait nem hagyhatja figyelmen kívül, a családok és szülők igényeitől pedig nem tekinthet el. Az innovatív agrárvállalkozó külső trendeket követ, de közben a helyi közösségbe való beágyazódás módozatait is keresi. Az önkormányzatok vezetői, a fejlesztéspolitikai szereplők nap mint nap „felfele” és „lefele” is kapcsolatok sorát menedzselik. A kistelepülések helyi társadalmi vagy művelődési életét szervezők a kötelező hivatali feladataik és az attól nagyon különböző, önként vállalt közösség-

szervezési munka egyeztetésével kell foglalkozzanak. A kreatív kisvállalkozók az innovációs kihívások és lehetőségek vonzásában élnek, de nem tekinthetnek el a vidéki társadalom adottságaitól és korlátaitól. Jelezni szeretnénk – erre az első tanulmányban részletesen is kitérünk – hogy az ebben az összeállításban olvasható elemzések különböző időpontokban, egymástól függetlenül készültek. Ami összeköti őket, az az elitszerepek működésében tetten érhető kettős kötődés, a kétféle elvárásnak való megfelelés igénye, az „interszekcionális” helyzet. Meggyőződésünk, hogy ha ebből a szemszögből vesszük szemügyre térségünk vezetői szerepeinek működését, akkor nem csupán saját társadalmi világunk megértéséhez jutunk közelebb, hanem arra is mód nyílik, hogy a ma és a holnap vezető szerepeit eredményesebben tervezzük meg és építsük ki. A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében indított „ÉLETUTAK – Székelyföldi Kortárs Gyűjtemény” Program keretében térségi vezetői életútfevételek sorozatát rögzítjük, és a vezetői szerepek témakörében olyan elemzések készítését indítjuk el, amelyekkel hozzájárulhatunk a térségi társadalom működésének, jellegének megértéséhez.

A szerkesztők

Elitpozíciók, elitpályák, elitszerepek: intézeti kutatási témák és programok

Biró A. Zoltán

A fejlesztéspolitika terén az utóbbi néhány évtized egyik nagyon jelentős szemléleti és gyakorlati jellegű fordulata a vidéki térségek fölértékelődéséhez kapcsolódik. Az úgynevezett „új vidékfejlesztési paradigmához” kapcsolható (OECD 2006) kutatások és fejlesztési programok a periférikus helyzetű vidéki térségek olyan előnyeit hangsúlyozzák többek között, mint a természetközelség, az egészséges élelmiszerek, a kézművesség és kreativitás, a közvetlen emberi kapcsolatok és közösségi cselekvések. Fejlesztési, támogatási programok sorozata indult, amelyek a helyi kezdeményezések ösztönzésére, a vidéki népesség helyben való foglalkoztatásának biztosítására, a helyi és kistáji identitás erősítésére, nem utolsósorban pedig az életvezetés minőségét biztosító infrastrukturális beruházások növelésére irányultak és irányulnak. Megjelentek az olyan elképzelések és programok is, amelyek a kistelepülések erősítését, a vonzerőnövelést és helymarketinget, a helyi intézmények (iskolák, szolgáltatók) fejlesztését célozzák. A vidékfejlesztési fordulatot megelőző időszak gazdaság- és fejlesztéspolitikája a vidéki térségek leépüléséhez, eljelentéktelenedéséhez, a rurális települések és közösségek felszámolódásához vezetett. Az intenzív ipar- és városfejlesztés időszakát az a meggyőződés és fejlesztési gyakorlat dominálta, hogy a fejlesztési erőforrásokat a centrumokba kell koncentrálni, és a centrumok fejlődése majd kisugárzik a környező vidéki térségekre, ez azonban nem vagy csupán részlegesen valósult meg. A szemléleti fordulat mellett szól az a felismerés is, hogy a vidéki térségek értéket képviselnek, de ahhoz, hogy közösségeik számára életképes stratégiát tudjanak kialakítani és működtetni, minden esetben külső erőforrásokra is szükségük van. A külső/felső döntésektől és erőforrásoktól való függés a vidéki térségek alapvető jellemzője. Külső erőforrások hiányában olyan társadalmi folyamatok indulhatnak be vagy válhatnak dominánssá (a népesség fogyása és elöregedése, gazdasági tevékenységek leépülése, helyi intézmények megszűnése, a közösségi élet helyi informális intézményeinek és eseményeinek fokozatos felszámolódása stb.), amelyek a vidéki térségek teljes periferialódásához vezetnek. Nem utolsósorban arról is említést kell tenni, hogy a vidéki

társégek és a felső/külső szerepelők viszonya sok esetben ellentmondásos. A vidéki társadalom nem egy esetben ellenállást mutat olyan felső/külső kezdeményezésekkel szemben, amelyeket az érdekeivel, értékeivel ellentétesnek érez, a külső hatásokkal szembeni ellenállás legalább olyan mértékben hozzátartozik egy-egy vidéki társadalom működéséhez, mint annak természeti vagy társadalmi/kulturális értékei.

Akár a fejlesztés, akár az érdekérvényesítés vagy az ellenállás szemszögéből vizsgáljuk a vidéki térségek működését, mindig előtérbe kerül a vidéki vezetők szerepének fontossága. A vidék értékes voltának előtérbe kerülése kapcsán a szakirodalmi megközelítések egyre hangsúlyosabban foglalkoznak a helyi vezetői szerepek elemzésével. A szakirodalom a helyi vezetői szerepek kapcsán a „rurális elitek”, „vidéki elitek” megjelölést használja. Azok a személyek sorolódnak ebben a kategóriába akik hivatali-intézményi pozíciójuktól eredően vagy a helyi közösségben szerzett informális vezetői státus alapján (a kétféle szerep össze is kapcsolódhat) szervezői, döntéshozó, képviselői tevékenységeket végeznek a vidéki települések vagy térségek érdekében. Helyzetük és tevékenységük kulcsfontosságú eleme az, hogy köztes (interszekcionális) pozícióban vannak a helyi társadalom és a külső/felső „világ” között. Helyzetük és funkciójuk grafikusán a homokóra szűk keresztmetszetéhez hasonlítható: kapcsolatot, áteresztő, közvetítő csatornát képeznek két különböző entitás, a helyi vagy térségi társadalom és a külső/felső intézmények vagy hatalmi centrumok között. Társadalmi léptékben ez azt jelenti, hogy a vidéki eliteknek felfele, kifele kapcsolatokat kell építeniük, képviselniük kell, anyagi és egyéb támogatásokat kell szereznükhöz, szerepelniük kell (vertikális szint), lefele pedig, a saját társadalom, a saját közösség irányába kötelezettségeik, vállalásaik, feladataik vannak: arra kell törekedniük, hogy megfeleljenek a közösség elvárásainak, ennek érdekében kezdeményezniük, szervezniük, dönteniük, menedzselniük kell helyi folyamatokat (horizontális szint). Ráadásul az utóbbi időszakban a vertikális szint kibővült egy új dimenzióval, a globális jellegű kihívásokkal és hatásokkal, amelyekkel szintén foglalkozniuk kell. Szerepük sikeressége, nem utolsósorban vezetői identitásuk legitimitása, koherenciája és ereje attól függ, hogy milyen mértékben sikerül a kétféle szerepet kétféle irányban folyamatosan működtetni. Felfele és lefele egyaránt elvárásoknak, kötelezettségeknek kell megfelelniük, ugyanakkor a kétféle szerep adott esetben jelentős mértékben el is térhet egymástól.

A székelyföldi térség – társadalomtörténeti hagyományáiból és az 1989 utáni helyzetéből adódóan is – jellegzetesen olyan vidéki térség, amelyben a vezetői szerepeknek (a vidéki eliteknek) kimagaslóan fontos szerepük van. A külső/felső tényezőktől való függésnek nem csupán egy dimenziója van (a székelyföldi térség vidéki, periférikus helyzete, amennyiben működése és fejlődése jelentős mértékben központi

intézményektől, döntésektől függ), hanem ez kiegészül egy második függési dimenzióval, amely a kisebbségi helyzetből, a kisebbségi társadalom sajátos igényeiből adódik. A kettős függés jelentős mértékben megnöveli egyfelől az elitszerepek számát és típusait, másfelől az egyes elitszerepek feladatait (társadalmi funkcióit). A térségi elitszerep tipológiájának fölvázolása meghaladja jelen tanulmány kereteit, ezért csupán néhány példával jelezzük a téma fontosságát. A székelyföldi térségnek olyan térségi léptékű, térségi hatáskörű hivatalos intézményei nincsenek, amelyek döntési, szervezési, képviselési stb. jogkörrel rendelkeznek, és ilyen saját intézményi szerkezetekkel a tömbmagyar térség rurális településeinek több mint kétharmada sem rendelkezik (a község státussal nem rendelkező települések), illetve nem rendelkeznek saját hivatalos intézményekkel a saját identitás szerkezettel jellemezhető tájegységek sem. Ezen a három szinten civil vagy informális szerveződések, programok teszik lehetővé és szükségessé egész sor elitszerep kitermelődését és működését.

A vidéki elitszerepek sokféleségének és komplexitásának másik területe a hivatalos intézmények vezetői vagy szakértői pozícióinak beélelési módzataihoz kapcsolódik. Így például egy térségi magyar iskola igazgatójának nem hivatalos intézményi munkaköri kötelezettsége, hogy az iskola intézményi identitását a lokális identitás szerkezetéhez kapcsolja és ennek erősítésével folyamatosan foglalkozzon, egy kistelepülésen oktató tanítónak nem munkaköri feladata, hogy a helyi színjátszócsoporthoz megszervezze és folyamatosan működtesse, egy polgármester számára nem hivatali előírás, hogy a település arculatában az etnikai identitás elemeit hangsúlyosan és többféle formában beépítse. Ezekben a helyi elitszerepekben komplementer módon kapcsolódnak össze vagy párhuzamosan élnek egymás mellett a hivatalos intézményi feladatkör és a helyi társadalom menedzselése érdekében vállalt (informális) szerep elemei. A hivatalos és az informális szerep arányai, keveredésük módja többféle lehet, ennek nyomán a helyi elitszerepek több típusba sorolhatók. Ugyanakkor vannak olyan hivatali pozíciók is, amelyeknek a betöltői mellőzik, vagy csak alkalmi jelleggel vállalják a helyi társadalom működését támogató szerepet. Jellemző példa lehet a helyi rendőr, az orvos, az erdész, az ingázó pedagógus szerepe. Nem utolsósorban pedig fontosak a helyi közösségek azon „saját termelésű” elitszerepei is, amelyek kialakítása és működtetése mögött társadalomtörténeti gyakorlat áll (közirtokossági vezetők, egyházközösségi tanácsok tagsága, informális helyi közvéleményformálók és mások). Mindezek együttesen termelik ki és tartják fenn a térségre napjainkban jellemző elitszerepek különféle típusait.

A bevezetőben említett vidékfejlesztési fordulat és az 1989 utáni kisebbségpolitikához kapcsolódó lokális és térségi léptékű identitásrehabilitációs folyamatok a székelyföldi térségben hangsúlyossá tették mind helyi, mind pedig kistáji, megyei és térségi

léptékben az elitszerepeket, illetve azok kettős funkcióját: vertikális szinten a kijárás, lobbizás, képviselet, támogatás- és forrászerzés gyakorlatát, horizontális szinten pedig a helyi társadalommal kötött alkukat, feladatvállalásokat, kezdeményezési, szervezési és közösségépítési folyamatokat. A székelyföldi térségre jellemző sajátosságként érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a helyi vezetői szerepek hangsúlyosan a társadalmi figyelem fókuszában vannak, legyen szó ingázó tanárról, lelkészről, polgármesterről, önkéntes helyi kultúraszervezőről, vállalkozóról, civil szervezeti vezetőről, közbirtokossági elnökről, megyei vezetőről vagy éppen parlamenti képviselőről. Ennek az intenzív társadalmi figyelésnek a lényege ebben a térségben a vezetői szerep úgynevezett antropomorfizálása: mindennapi átbeszélési gyakorlat működtetéséről van szó, amelynek révén közösségi tudás és közösségi kép alakul ki minden vezetői szerep hordozójáról. Ez a közösségi tudás egyfelől distanciateremtést hordoz („a vezető személy és annak szerepe nem a mi világunk része”), másfelől pedig plasztikus, személyes jellegű pozitív és/vagy negatív értékelések sokaságát hordozza, amelyek összessége minden esetben legitimáló jellegű abban az értelemben, hogy folyamatosan vitatja és minősíti az egyes szerepeket, de ezzel a „perlekedő” magatartással együtt elfogadja, nem kérdőjelezi meg azokat. Ennek az antropomorfizálási folyamatnak az eredményeként a vezetői szerepeknek rendszerint erős társadalmi beágyazottságuk alakul ki, a változás, a csere nem érdeke a szereppel folyamatosan foglalkozó közösségnek. Az antropomorfizálási folyamat időigényes közösségi nyelvi-szimbolikus beruházás, a helyi közösség a szerepcserében nem érdekelt, a vezetői szerepek az esetek többségében ezért tartósak.

A vezetői szerepek erőteljes társadalmi beágyazottságából adódott az, hogy Intézetünk kutatási programjai majdnem minden esetben érintették valamilyen mértékben a vezetői szerepek vizsgálatát is, annak ellenére, hogy kifejezetten a vezetői szerepekre irányuló kutatásra csak ritkábban került sor. Az ezzel a témakörrel foglalkozó vagy ezt a témakört is érintő kutatási programjaink két nagyobb csoportba sorolhatók. Az első csoportot a 2011 előtti kutatási programok jelentik, beleértve az 1989-es rendszerváltás előtti elemzéseket is. A 2011 után indított kutatások (második csoport) annyiban jelentettek változást, hogy a térségi agrárinnovációs folyamatok elemzésének egy évtizedes folyamata keretében a vidékkutatás szemlélete, fogalmi és módszertani eszköztára került előtérbe, ennek nyomán a térségi elitszerepek különböző típusainak vizsgálatára került sor (önkormányzati vezetők, helyi innovátorok, tanítók, iskolavezetők, a new economy jellemzőket hordozó kreatív vállalkozók).

1.

Az 1989 előtti időszakban (az Intézet hivatalos megalakulása előtt) a térségi elitszerepek elemzését is érintően több kisebb léptékű, elsősorban esettanulmány jellegű, kulturális antropológiai indíttatású elemzés készült, ezek az „A Hét” mellékletében, a TETT-ben jelentek meg¹. Átfogóbb, több tanulmányt is magába foglaló elemzési munka az úgynevezett folklorizmus kutatás keretében zajlott, amely a népi kultúra elemeinek nem népi környezetben való hasznosítását (közvetve a hasznosításban érdekelt szakmai és intézményi elitek szerepét) vizsgálta (Bíró – Gagyi – Péntek 1987), a kiadvány a romániai magyar közéletben jelentős sajtóvitát váltott ki. Hasonló szemléleti alapállás és kritikai attitűd jellemezte azt a tanulmányt is, amely az 1989 előtti időszak úgynevezett író-olvasó találkozóinak modelljét, illetve ebben a modellben az elitek szerepeinek működését elemezte². Az 1989-es rendszerváltás után szervezett kutatási programok egy jelentős része szintén a rendszerváltás előtti időszak elemzésével foglalkozott, az ebben az időszakban felhalmozott tereptapasztalatokat dolgozta fel. Ezek a kutatások elsősorban arról kínálnak információkat, hogy a helyi közösség milyen módon, milyen eljárásokkal próbálta „birtokba venni” a helyi elitszerepeket, különösen olyan esetekben, ha az elitszerepet betöltő személy kívülről érkezett, vagy magát az elitszerepet külső tényezők konstituálták. Erre a megközelítésre a magyar településekre kihelyezett román pedagógusok, vagy a kollektív gazdaságok élére kinevezett vezetők (az „idegen elit”) szerepeinek elemzése kínál jó példát (Gagyi 1996b Oláh 1998/a, 1998/b, Oláh 2004, Bodó 2004a, Bíró – Bodó 1993). A külső tényezők által kialakított hivatali elitszerepek esetében az képezte elemzés tárgyát, hogy az ilyen szerepet fölvállaló helyi személy miként működtette a helyi közösség érdekeivel ellentétes hivatalos pozíciót. Gagyi József több tanulmányban a helyi informális elitszerepet megjelenítő „jósok” tevékenységét és társadalmi szerepét vizsgálta (Gagyi 1998). Ezek az elemzések nagy hangsúlyt fektettek a lokális közösség értelmezési és viszonyulási gyakorlatának szerepére (az elitszerep közösségi konstruálása, kizárási vagy bekebelezési eljárások, nyelvi-szimbolikus kezelés).

Kifejezetten egy adott térségi elitcsoportra irányuló kutatási programra 1993-ban került sor a Kende Péter által vezetett párizsi Centre de Recherche sur les Sociétés Post-Communistes megbízásából. A tanulmány a rendszerváltás utáni évek gazdasági elit-

¹ A TETT-ben publikált anyagok gyűjteményét lásd: Kondorosi (szerk.)1992

² A tanulmányt tartalmazó kötet kiadását a Kiadó elutasította, az elemzés az 1989-es rendszerváltást követően jelent meg (Bíró 2000)

típusait veszi számba és jellemzi mindegyik típust hét szempont alapján: (1.) formális jellemzők, (2.) előző pályakép, (3.) aktuális szerep, (4.) az elitszerep tényleges gazdasági súlya az adott helyi közegben, (5.) szimbolikus társadalmi súly, (6.) várható társadalmi szerep, (8.) értelmezés. A tanulmány³ rurális környezetben négy típust különít el (agrár-vállalkozó, nagyvállalkozó, fiatalok, kísérletező), városi környezetben öt típust (régi elit független szerepben, régi elit függő szerepben, műszaki értelmiségiek, fiatalok, kísérletezők). A szerzők hangsúlyozzák, hogy átmeneti időszakról van szó, az elitszerepek működését jelentős mértékben befolyásolják a korábbi időszakban kialakult mentális sémák. Ebben az időszakban készült a nagyenyedi Ethnos Alapítvány felkérésére az „Egyház – a társadalom szemszögéből” című tanulmány⁴, amely az egyházi intézményi szerkezetek kapcsán rövid terjedelemben tárgyalja a lelkeszi szerepek és helyi egyház-tanácsi szerepek változását is.

Az Intézet keretében 1995 szeptembere és 1996 júniusa között került megszervezésre a romániai magyar elit 1989 utáni társadalmi szerepét elemző program. Ez a kutatás szerves folytatása volt a korábbi időszakban szervezett, a romániai magyar intézményi rendszert elemző kutatásnak. A program keretében több háttéranyag és szaktanulmány készült (Gagyi 1997, Oláh 1998a,1998b), a kutatási programot és a szakmai eredményeket részletesen bemutató tanulmány az Antropológiai Műhely folyóiratban jelent meg (Biró 1997). A tanulmány foglalkozik a kisebbségi társadalmi kontextus és az elitszerepek viszonyával, az elitszerepek 1989 előtti kialakulásával és működésével, külön elemezve az 1980-as évek társadalmi kontextusát és folyamatait. Ezt követően a fordulat időszaka, az 1990-91 közötti időszak, illetve az 1992-1995 közötti időszak elemzése következik. A tanulmány az elittípusok ismertetése és jellemzése mellett nagy hangsúlyt helyez a társadalmi nyilvánosságban megjelenített „demonstratív” elitszerep és a tényleges társadalomalakító szerep közti különbség elemzésre.

A vidéki térségre és kisebbségi helyzetre jellemző elitszerepek kialakításának és működtetésének több vonatkozását is elemzik azok a tanulmányok, amelyek az 1990-es évek elejétől kezdődően sorozatban készültek a szimbolikus térhasználat⁵, illetve a magyar-román interetnikus kapcsolatok⁶ témakörében. Az elitszerepeknek az interetnikus kapcsolatokban való működéséről a Soros Alapítvány felkérésére készítettünk kutatást az úgynevezett Har-Kov jelenség kapcsán, ez az anyag azonban nem került

³ Biró et al.1994

⁴ Biró – Túros 1994

⁵ A kutatások összegzése és a publikációk gyűjteményét lásd: Bodó..2000, 2021

⁶ Ebben a témakörben Gagyi József szerkesztésében jelent meg tanulmánykötet (Gagyi 1996a)

publikálásra⁷. Hasonló módon kéziratban maradt az Aufbruch projekt keretében készült, a lelkészek társadalmi szerepének változását elemző tanulmány is⁸. A területi alapú identitásépítés, illetve ennek kapcsán a nyelvi-szimbolikus eszköztár térségi alkalmazásának elemzésével Bodó Julianna és Biró A. Zoltán közös tanulmánya foglalkozott elsőként⁹, amelyben a szerzők az 1989 előtti Hargita megyei elitek egyedi területi identitásépítési kísérletét mutatják be. Az ünnepek szervezéséhez (Bodó 2004b) és a szimbolikus térhasználathoz kapcsolódó tanulmányok az elitek lokális szerepvállalásainak formális és informális eljárásait mutatják be. Több alkalommal került sor olyan kutatási programokra, amelyek a térségi oktatási gyakorlat és intézmény működtetés kapcsán a pedagógusok, illetve az iskolavezetők körében készített interjúorozatokra alapoztak (Túros 2005) Ezeknek a korábbi kutatásoknak az átfogó jellegű megisméltésére került sor 2018-ban, amikor a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége felkérésére a teljes romániai magyar pedagógustársadalom kérdőíves vizsgálatát végeztük el, ennek keretében az iskolavezetők vizsgálatát is. A kutatás lehetőséget biztosított külön székelyföldi adatbázisok kialakítására és elemzésére.¹⁰ A Foresight szemlélet és módszertan alapján fejlesztéspolitikai jellegű kutatási programot bonyolított le az Intézet a székelyföldi elitek körében 2007-ben, amelynek keretében a Foresight módszertan szerint készített kérdőívvel 800 vezetői pozícióban lévő székelyföldi személy került lekérdezésre. A kutatás nyomán készített tematikus elemzések és összefoglalók két kiadványban kerültek publikálásra (Biró 2007, 2008). A következő években hasonló módszertannal további négy lokális és két tájegység léptékű kutatás is zajlott.

A felsorolt kutatási programok szemléleti és módszertani háttere (a Foresight kutatások és a kérdőíves adatfelvételek kivételével) elsősorban a kulturális antropológia kutatási eszköztárához kapcsolódik, a kutatások az elitszerepek értelmezésében a goffman-i értelmezést követik abban az értelemben, hogy minden elitszerep közösségi jellegű társadalmi termék, amely a releváns társadalmi szituációkhoz kapcsolódik. Ugyanakkor fontosnak tartjuk kiemelni ezeknek a kutatásoknak a társadalomtörténeti relevanciáját abban az értelemben, hogy térségi társadalmi helyzetképet is kínálnak a vizsgálat időszakáról. Az elkészült interjúorozatok anyagainak csupán kisebb része került publikálásra, az Intézet adattárában archivált adatbázisok, interjúanyagok és

⁷ Az elit-pozíciók és a román-magyar reláció a Har-Kov térségben (nem publikált kézirat) Biró 1998a

⁸ Biró 1998b

⁹ A "hargitaiság" – egy régió identitásépítési gyakorlatáról (Biró – Bodó 1992)

¹⁰ Az ebben a témakörben publikált elmzések: Sárosi-Blága 2017, 2018, 2019.

egyéb kapcsolódó kutatási dokumentációk fontos kordokumentumként is kezelendők egy-egy időszak vagy intézménytípus társadalomtörténeti elemzése számára. Ezek a kutatási tapasztalatok és kutatási anyagok jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Intézetünk az utóbbi időszakban “Életutak” címmel átfogó, hosszútávú adatgyűjtési, elemzési programot indított a térségi elitszerepek kutatása tárgyában. Az 1989 utáni időszakban készült interjúanyagok olyan másodelemzésekre is lehetőséget nyújtanak, amelyek a kettős függésben lévő (centrumtól való függés és etnikai kisebbségi helyzet) vidéki elitszerepek „felé” és „lefele” irányuló működési módozatainak vizsgálatát többféle társadalmi kontextusban, többféle időszakban és intézménytípus vonatkozásában is lehetővé teszik.

2.

Az Intézet kutatómunkája a 2011-es évtől kezdődően új modullal bővült. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvánnyal való együttműködés keretében egy évtizeden át foglalkoztunk a térségi agrárinnovációs folyamatok elemzésével. A minden évben más és más résztemára irányuló adatgyűjtési és elemzői munka egyfelől előtérbe hozta az agrárinnovációs folyamatokhoz kapcsolódó lokális innovációs szerepek kialakulásának és működésének az elemzését, másfelől pedig a vidék kutatás aktuális szemléleti és módszertani megközelítéseinek a megismerését és alkalmazását. A különböző típusú térségi elitszerepek elemzésében nagyobb hangsúlyt kaptak az olyan témák, mint a lokális elitszerepek konstruálódása, ideáltípusok azonosítása, a társadalmi beágyazottság kialakulása, az elitszerep stílusok, a szerepépítés kreatív komponensei, a diskurzuselemzésben a scriptek vizsgálata, a szerepépítés szituációhoz való kötöttsége, az elitszerepek tematizációja a társadalmi nyilvánosságban. Az elemzések különböző intézményekre, társadalmi kontextusokra, szereptípusokra irányultak: önkormányzati vezetők, térségi fejlesztéspolitikai szereplők, tanítók és közösségszervezők periferikus helyzetű kistelepüléseken, helyi innovatív agrártermelők, a new economy szerep jellemzőit hordozó kreatív vállalkozók, helyi közbirtokossági vezetők, fiatal agrárvállalkozók. A kutatási programok jelentős része olyan csoportos DOMUS programok keretében zajlott, amelyek minden évben egy-egy kiemelten fontosnak tartott székelyföldi társadalmi folyamat elemzését tűzték ki célként (Bodó 2019). Jelentős szakmai támogatást jelentett ebben az időszakban Intézetünk számára az a tény, hogy bekapcsolódhattunk a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programja munkájába, a Programnak a székelyföldi térségben kutató PhD hallgatói ezeknek a vidékkutatási programoknak az aktív résztvevői voltak, nem egy esetben önálló PhD kutatási téma formájában. Hasonlóképpen fontos támogatási ke-

retet jelentett a Pro Scientia Ruralis szakfolyóirat indulása 2016-ban, amely a vidék-kutatás témakörében keretet kínált a térségre irányuló szakmai tudástranszferre, illetve a térségi kutatási anyagok közzétételére¹¹.

Jelen kötet anyagai ennek a kutatási vonulatnak az anyagaiból kínálnak válogatást. A Pro Agricultura Hargitae Alapítvánnyal kialakított többéves kutatási program¹² (térségi agrárinnovációs folyamatok kutatása) kivételével minden további elemzés tulajdonképpen egy-egy vidékkutatási téma bevezetésének tekinthető abban az értelemben, hogy az egyéves időtartamú program még csoportos munka esetében is csak részleges megközelítésre kínál lehetőséget, minden téma esetében jóval szélesebb körű anyaggyűjtés lenne célravezető.

Szakirodalom

- Bíró A. Z. (1997): A társadalom védelme és/vagy építése. *Antropológiai Műhely* 3-4. 5-37.
- Bíró A. Z. (1998a): Az elit-pozíciók és a román-magyar reláció a Har-Kov térségben. Kézirat.
- Bíró A. Z. (1998b): Papok és püspökök - egyházi vezetés és kommunikáció. Aufruch projekt, Románia. Kézirat.
- Bíró A. Z. (2000): A szertartás hatalma. *Antropológiai Műhely*, 2000-2001 (13). 121-135.
- Bíró A. Z. (szerk.) (2007): Székelyföldi elitek jövőképe. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Bíró A. Z. (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Bíró A. Z. – Bodó J. (1992): A "hargitaiság" - egy régió identitásépítési gyakorlatáról. *Átmenetek - a mindennapi élet antropológiája* 1.

¹¹ A Pro Scientia Ruralis kiadója a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, nyomtatott és elektronikus formában jelenik meg, a szerkesztői munkát jelenleg Intézetünk munkatársai végzik. A folyóirat 2023-tól D kategóriás besorolással rendelkezik (Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya Regionális Tudományok Bizottsága, illetve a Szociológiai Tudományos Bizottsága folyóirat listája), a lapszámok anyagai az Alapítvány honlapján (www.pahru.ro) érhetők el.

¹² Ebben a témakörben 2011-től kezdődően 9 tanulmánykötet kiadására került sor, a tanulmányok anyagai az Alapítvány honlapján (www.pahru.ro) a kiadványok menüpont alatt elektronikus formában is elérhetők.

- Biró A. Z. – Bodó J. (1993): Kizárási és bekebelezési technikák román-magyar interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely* 1. 69-96.
- Biró A. Z. – Bodó J. – Gagy J. – Oláh S. – Túros E. (1994): Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993 (helyzetelemző tanulmány) *Antropológiai Műhely* 2. 7-40.
- Biró Z. – Gagy J. – Péntek J. (szerk.) (1987): Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Kriterion, Bukarest.
- Biró A. Z. – Túros E. (1994): Egyház a társadalom szemszögéből. *Antropológiai Műhely* 2.(5.) 73-80.old.
- Bodó J. (szerk.) (2000): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzet Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. (2004a): „Így kollektivizáltak minket?”. Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. (2004b): A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Scientia Humana sorozat, MTA PTI, Budapest.
- Bodó J. (szerk.) (2019): Vidék és társadalom. Domus csoportos kutatási programok. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. (szerk.) (2021): Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Átmenetek Könyvek, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. – Biró A. Z. (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely* 2. 57-86.
- Gagy J. (szerk.) (1996a): Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Helyzet-Könyvek. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Gagy J. (1996b): Jonika. In: Gagy J. (szerk.) Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Helyzet-Könyvek. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda. 139-164.
- Gagy J. (1997): Az új elit Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. *Társadalmi Szemle* 4. 58-69.
- Gagy J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

- Kondorosi F. (szerk.) (1992): *Kapcsolat – Környezet – Közösség*. Csíkszeredai antropológiai írások. Politika+Kultúra Alapítvány, Budapest.
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. Paris: OECD publications.
- Oláh S. (1998/a): Egy „előrenéző” ember. In: Bodó J. (szerk.) *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 127-146.
- Oláh S. (1998/b): Elitrekrutáció a szocializmusban. In: Bodó J. (szerk.) *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 101-126.
- Oláh S. (2004): *Falusi láttelepek 1991-2003*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Sárosi-Blága Á. (2017): Az iskolák helyi pozícionálási feltételei a Kovászna megyei pedagógusok viszonyulásmódjai alapján. *Pro Scientia Ruralis* 2. 99-109.
- Sárosi-Blága Á. (2018): A vezetés mint fejlesztési lehetőség és eszköz vidéki iskolákban. *Pro Scientia Ruralis* 1. 43-51.
- Sárosi-Blága Á. (2019): Pedagógusok és pedagógus szerepek rurális környezetben. In: Bodó Julianna (szerk.) *Társaság és tudomány*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, EME, Kolozsvár. 143-159.
- Túros E. (szerk.) (2005): *Igény a tanulásra*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda

Rurális elitek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben¹

Sárosi-Blága Ágnes

Bevezető

Tanulmányomban egy székelyföldi térség rurális elitjeinek tudáshasználatát és fejlesztésekhez való viszonyulását elemzem, amely szorosan kapcsolódik az új vidékfejlesztési paradigmához. Ez alapján a vidéki térségek fejlődésében előtérbe kerülnek az alulról kezdeményezett gyakorlatok, illetve az azokat megvalósító szereplők és szereplő hálózatok. A rurális elit tevékenységét irányító magatartás- és tudásformák megismerése a vidéki térségek fejlődési lehetőségeit és korlátait jelzi. Kutatásom során huszonnégy rurális elittel készítettem interjút. A tudáshasználat elemzési szempont alapján három szereplőcsoportot azonosítottam be. Az eredmények azt mutatják, hogy a rurális elitek összetett tudással rendelkeznek és a fejlesztésekhez való viszonyulásukat a modern, az endogén és a hagyományos stratégiák szervezik.

Tudás és fenntartható fejlődés vidéki térségben

A fenntartható fejlődés Európában az elmúlt két évtizedben került a politikai, üzleti és tudományos érdeklődés középpontjába, ugyanis a strukturális támogatási rendszer hanyatlása következtében a vidéki térségek fejlesztésének alapja a közösségi részvétel és a helyi erőforrások tudatos használata lett (Kelemen et al., 2007). A hagyományos menedzselési formát azért váltotta fel a részvételi menedzselési forma, mert kizárólag a gazdasági célok követése nem felel meg a fenntarthatóság elveinek (Csurgó et al., 2007). A periférikus területek alkalmatlannak bizonyultak a modernizációba való bekapcsolódásra, ugyanis nem rendelkeztek az ipari társadalomban gazdasági fejlődést eredményező értékekkel és sajátosságokkal, azaz életképes vállalkozások

¹ A tanulmány a szerző PhD kutatási programja keretében készült, a Pro Scientia Ruralis folyóiratban jelent meg: 2016. 4. 171-179.

indításához és működéséhez szükséges anyagi, humán és kulturális tőkével. A lemaradás a vidéki térségekben olyan negatív folyamatokat eredményezett, mint az elvándorlás, elöregedés, munkanélküliség és így tovább. A folyamat megfordítására pedig a kizárólag külső, integrált fejlesztés alkalmazása nem bizonyult hatékonynak a területi egyenlőtlenségek csökkentésében, nem beszélve arról, hogy veszélyforrást jelent a térség autonómiájára nézve (G. Fekete, 2008).

A röviden felvázolt folyamatok együttesen egy új vidékfejlesztési paradigma kialakulását és elterjedését eredményezték a vidékfejlesztési szakirodalomban és gyakorlatban egyaránt, amely szerint a vidéki térségek fejlődésében a szereplők hálózatainak, illetve az újszerű, alulról kezdeményezett gyakorlatoknak van hosszú távú eredményük. Ezek közé tartoznak a civil és közsféra kezdeményezései és azok az agrárvállalkozások is, amelyek innovatív tevékenységük révén, sajátos módon kapcsolják a vidéki térséget a globális folyamatokhoz (Van der Ploeg et al., 2000). Az új szemlélet tudásalapú stratégiákat igényel, ami a változó vidéki hatalmi viszonyokra, a használt tudások forrására és típusára, illetve a különböző érdekekre tereli a figyelmet (Csurgó et al., 2007). A vidékfejlesztés sokszereplős és komplex folyamatában tehát többféle tudás jelenik meg és lép interakcióba egymással, amelynek megismerése adott térségekben hozzásegíthet a fenntarthatóság lehetőségeinek és korlátainak megismeréséhez (Csurgó et al., 2007). Mivel a fejlesztési projektekben nagyon sok tudásforma és szereplő részt vesz, a tudásinterakciót tanulási folyamatként is lehet értelmezni, amelynek minősége meghatározza a fejlesztési projektek eredményét és információkat ad az értékeléshez. A fenntarthatóság ugyanakkor egy olyan tárgyi alap, amely a projektek során lehetőséget biztosít különböző diskurzusok megjelenésére, az eltérő attitűdök, értelmezések és érdekek ütközésére (Kelemen et al., 2007).

Francesca Cabbidu és Daniela Pettinao (2013) szerint a dinamikusan változó és versengő környezetben azok a területek szerezhetnek gazdasági és társadalmi előnyöket, amelyek stratégiákat dolgoznak ki céljaik elérése érdekében, és előnyös módon alkalmazzák a rendelkezésükre álló tudásformákat, valamint képesek új tudásokat generálni. Ez a különböző külső és belső szereplők közötti, többszintű hálózatosodás, a nyitottság és mobilitás szükségességére hívja fel a figyelmet.

Kutatási kérdések és módszertan

Kutatásom során huszonnégy rurális elittel készítettem interjút, akik munkahelyi, vagy közösségi pozíciójuk révén direkt, vagy indirekt módon fontos szerepet játszanak a fejlesztési folyamatokban. A vizsgált székelyföldi térség esetében ezek a szereplők helyi közigazgatás és civil szervezetek alkalmazottjai, illetve a közösségi életben

aktív magánszemélyek. Az interjúk révén fontos kutatási kérdés, hogy milyen tudáshasználat, tudásmenedzsment jellemző az aktuális fejlesztési folyamatok kulcsszereplőire, amely hozzásegíthet a fejlesztési folyamatok hatásának megismeréséhez (Kovách 2007). Elemzésemben nagymértékben támaszkodtam a Bruckmeier – Tovey (2008) által elkülönített tudásformákra, ugyanis az interjúalanyok esetében a három tudásforma elemeinek keveredését figyeltem meg. Az egyik a tudományos tudás, ami explicit, jól dokumentált, intézményes körülmények között elsajátítható. Olyan elméletek, tudományos módszerek, kutatások ismerete tartozik ide, amelyek alkalmazásához szükség van a helyi tudásra is. A második tudásforma a helyi tudás, ami tényszerű, kísérleti jellegű és informális módon elsajátítható. A harmadik pedig a menedzseri tudás, ami eszközök, ötletek, a jogi, intézményi, pénzügyi rendszer ismeretét jelenti, valamint helyi és tudományos tudáselemekkel egyaránt rendelkezik. Vidékfejlesztési szempontból a tudás a társadalmi innováció és a fenntartható fejlődés szempontjából kerül az érdeklődés középpontjába. Nemes – Varga (2015) szerint a társadalmi innováció az alulról építkező tevékenységekhez és külső hatásokhoz egyaránt kapcsolódó, újszerű paradigma és gyakorlat, amely elengedhetetlen a helyi erőforrások feltárásában és menedzsmentjében. Az idézett szerzők megközelítésében a társadalmi tanulás vidékfejlesztési szempontból valamilyen cél elérése érdekében végzett cselekvéshez szükséges tudás megszerzése. Ez a tudás háromféle lehet: 1. Kognitív/tudományos/technológiai, 2. Praktikus, gyakorlati, 3. Szituatív (Nemes – Varga, 2015: 437-438). A szerzők szerint a háromféle tudás/kapacitás együttes fejlődése eredményez fejlődést, amely a valóságban a sikeres példák ellenére egy problémás, vagy hiányzó folyamat. Saját kutatásomban a tudáshasználatot a fejlesztésekhez való viszonyulás mentén igyekeztem megragadni.

Összességében kutatásomban a tudás elemzési szempont alkalmazása során a következő tényezőket vettem figyelembe:

- A térségről és a településről való általános tudás jellege
- A térség aktuális folyamatainak ismerete, az ezek iránti érdeklődés mértéke, a befolyáshoz szükséges tudás (képessegek, lehetőségek)
- A projektek megvalósítása során alkalmazott tudás típusa, mértéke, kombinálása és az ezekhez való viszonyulás (külső, belső tudás)
- Döntések során alkalmazott tudás
- Fejlődőképesség, nyitottság az új ismeretekre?

Kutatási eredmények

Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések során arra a következtetésre jutottam, hogy többnyire összetett tudással rendelkeznek, helyi, tapasztalati és menedzseri tudáselemekkel. A tudományos tudáselemek ezen a területen kevésbé vannak jelen, a pályázatíráshoz szükséges tudást kívülről, pályázatíró cégek által hozzák be a településre. Ez azzal magyarázható, hogy szakképesítésüket egyéb területen szerezték, és értelemszerűen pozíciójukat nem a tudományos tudásuk következtében szerezték meg. Megfigyelésem szerint a térségre jellemző, hogy nincs elég tudással, erőforrással rendelkező szereplő, ami együttműködésre, alkalmazkodásra kényszeríti a településeket és számos feszültség forrását képezi. A kívülről jövő tudás alkalmazását az alábbi két interjúrészlet is szemlélteti. Ötletek és pályázattal kapcsolatos tudástőke révén egy kistérségi iroda és néhány pályázatíró cég fontos szerepet tölt be a térségben.

„...az önkormányzaton kívül vannak olyan cégek, amelyekkel szerződésünk van, konzulens cégek, ez az egyik, jelen pillanatban a kistérségi iroda...” (1-es interjú)

„...ez az egy személy időközben jelen pillanatban...ez nem csak az önkormányzat pályázati dolgait látja el...nyilván a kisebbekről beszélgetünk, mert a nagyobbak egyértelmű, hogy kinti és nagyobb szakapparátust igényelnek.” (2-es interjú)

A tudás, a tudásmenedzsment és a fejlesztéspolitikai elképzelések alapján három szereplőcsoportot különítettem el:

Rugalmas, „modern” gondolkodású szereplők

A rugalmas „modern” gondolkodású vidéki szereplők legkarakterisztikusabb jellemvonása az, hogy a helyi erőforrások és sajátosságok célszerű felhasználása érdekében nyitottak az új dolgokra, az új tudásra, amely akár külső szereplőhöz is kapcsolódhat. Ennek ellenére döntéseik során a helyi tudásra alapoznak, tehát a külső tudást eszközként alkalmazzák. Ilyen például a pályázatok megírásához és elszámolásához kapcsolódó tudás, amely egy fontos eszköz az infrastruktúrafejlesztésben és nagyobb projekteket, valamint pénzüsszegeket generál, ami a rugalmas gondolkodású elitek tevékenységének fő mozgatórugója. A külső tudáshoz hasonlóan a külső szabály is eszköz, amelyet megfelelő gondolkodással és kompetenciákkal a település javára lehet fordítani. A szereplőcsoport megnevezése elsősorban abból adódik, hogy ezek az egyének időt, energiát és pénzt fektetnek be saját maguk és amennyiben lehetőségük van rá, munkatársaik szakmai fejlődésébe, tanulmányi utakon való részvételbe, külföldi

példák megismerésébe, ugyanis elgondolásukban az új ismeret megszerzése hozzájárulhat a szemlélet formálódásához, előnyszerzéshez és hosszútávon a település fejlődéséhez. Bár fontosnak tartják a szakmai tapasztalatot, meglátásukban azt nem feltétlenül idővel lehet megszerezni, hanem a változásokhoz való gyors reagálással és gondolkodással. Éppen ezért a régi rendszer és az ahhoz kapcsolódó, kevésbé rugalmas emberek a lehető legnagyobb mértékben ki vannak zárva a projektekből és a szervezeti struktúrákból.

„Általánosságban azt elmondhatom, hogy az alkalmazottaknak nagy része az önállóan tud gondolkodni és nagyrészt tudja a feladatot, lássa is a feladatot, nemcsak el tudja végezni. Tehát érzésből csinálja a dolgokat, most már nagyrészt tapasztalat is megvan, erre azért odafigyeltünk, hogy akik fejlődni akarnak azoknak a lehetőség mindig meg volt adva, a tanulmányi utaktól elkezdve a különböző képzések erre ez biztosítva voltak s biztosítva vannak ma is. Volt egy átmeneti időszak, amikor az úgymond (ezzel nem megsérteni akarok senkit), de a régi rendszert olyan emberek alkották, akik a rendszerváltás előtt is dolgoztak itt, amikor teljesen más volt minden, na azok másképp látják a dolgokat, más szemlélettel vannak, más hozzáállással vannak...” (15. számú interjú)

A modern gondolkodású szereplők számára fontos értéket jelentenek a település intézményi épületei, az infrastruktúra, a mezőgazdaság, a helyi energiaforrások tudatos használata. Fejlesztéspolitikai elképzeléseik elsősorban a településhez kapcsolódnak, azonban tudatában vannak annak, hogy minden térségi léptékű fejlődés a saját településük érdekeit is szolgálja, éppen ezért támogatják a közös elképzeléseket és fontosnak tartják a kapcsolatrendszert.

Az „endogén fejlesztők”

A meghatározott elemzési szempontok alapján az „endogén” fejlesztő szereplőcsoportba azok az egyének sorolhatók, akik narratívájukban nagy hangsúlyt fektetnek a természeti értékekre, a helyi tudásra, hagyományokra és a környezetvédelemre. Fejlesztési szempontból ezek a belső értékek a turizmussal, mezőgazdasággal, kultúrával kapcsolatos elképzelésekben játszanak fontos szerepet. Ezek a szereplők fontosnak tartják a stratégiát, ami meghatározza a fejlesztési lehetőségek tudatos kihasználását és elsősorban olyan fejlesztési területekre fókuszálnak, amelyek nem csak egy településhez kapcsolódnak, tehát ebből adódóan térség szinten gondolkodnak.

„Az van, hogy jelen pillanatban a román közigazgatás nem tesz különbséget, tehát nem olyan típusú közigazgatást élünk, vagy vagyunk a tagjai, mint például Magyarországon. A kistérségek szerepei felértékelődnek. Valójában én azt látom, hogy van egy két olyan nagyon-nagyon fontos

pont... lehet ez például turizmus is, de ezen túllépve mezőgazdaság, ahol a térség érdekei azok azonosak és mindenki a saját kicsi háza táján belül ezeket a problémákat nem biztos, hogy kellőképpen és komolysággal tudja kezelni, viszont hogy ha ezt az egészet úgymond egy térségi szinten kezeljük, akkor lehet, hogy sokkal hatékonyabb. Lehet, hogy lassabb, de viszont sokkal hatékonyabb a probléma megoldási készség.” (1. számú interjú)

Narratívájukban negatívan ítélnék meg minden olyan külső tényezőt, ami a saját értékeket és erőforrásokat veszélyezteti. Ilyen például a külföldi munka, ami előregezéshez, a közösség széteséséhez vezethet.

„Amit még érdemes megemlíteni, hogy több mint 400 fiatal dolgozik Németországban és Svájcban. Na most ennek vannak pozitív vonatkozásai, meg negatívak is. A pozitív alatt azt értem, hogy ezek az emberek nem maradnak kint, ezek kint vannak, pénzt szereznek, gépeket hoznak, mezőgazdaságban, rendbe rakják a portáikat, építkeznek, tehát ez a jó oldala. A rossz oldala az, hogy későn alapítanak családot, egy picit kiszakadnak ebből a körből, amiben éltek tehát az a fajta közösségi élet, ami jellemezte ezeket a székely településeket, ezek egy kicsit elszakadnak a gyökereik, nehezebben találnak vissza, nehezebben tudnak beilleszkedni, egészen más gondolkodásmóddal jönnek vissza, mint ami itt jellemzi az embereket. Hát erről sokat lehetne beszélni. Érdekes módon nem csak azoknak változik meg úgymond rossz értelemben a közösséghez való viszonyulása, akik közben kint vannak több évet, hanem azoknak is akik itt élnek.” (6. számú interjú).

Az első szereplőcsoporthoz hasonlóan az „endogén” fejlesztők is fontosnak tartják a humán erőforrás képzését, azonban a hosszú távú fejlődést a szakképzésben, a régi mesterségek felélesztésében látják. Ezekben a narratívákban a helyi tudást elsősorban tapasztalati úton, a generációk közötti kommunikáció révén lehet megszerezni. Ilyen értelemben nem értékelik a külső, például pályázatokhoz, projektekhez kapcsolódó tudást, ugyanis meglátásukban mindez külső szereplők hatáskörébe tartozik.

A „hagyományőrzők”

Az alkalmazott elemzési szempontok alapján a „hagyományőrzők” szereplőcsoportba olyan vidéki elitek tartoznak, akik munkahelyi pozíciójukból és személyes meggyőződésükből adódóan elkötelezettek valamilyen közösségi ügy iránt. Értékrendszerükben a kultúra, a történelem, a hagyományok és a közösségi értékek fontos helyet foglalnak el. Természetesen mindez az másik két szereplőcsoport esetében is érvényes megállapítás, de ebben az esetben ezek az értékek szervezik a fejlesztéspolitikai gondolkodást.

A „hagyományőrzők” a fejlesztési folyamatok irányítását az utánpótlás-nevelésben, a tudás átadásban látják. „Szándékosan terjesztettem ki a korosztályt ilyen széles skálára,

mert itt elsődleges célunk a hagyományaink felelevenítése, az átadás lehetőségének a megteremtése. Ennél hitelesebben nem lehet, mint amikor ott van az idős a fiatallal, a gyerek a szülővel és nagyszülővel.” (17. számú interjú)

A pénz, az anyagi erőforrás itt csak egy másodlagos dolog, de megfelelő cél elérése érdekében ezek a szereplők minden lehetőséget kihasználnak, így helyi támogatókat keresnek, alapszintű pályázatírási készségeket sajátítanak el. Az új tudást elismerik, tisztelik, de nem arra alapoznak tevékenységük végzése során. A meglévő tudás és tapasztalat ennél fontosabb. A helyi tudás átadásának tulajdonított fontosság szempontjából a „hagyományőrzők” csoportja hasonlít az „endogén fejlesztők” csoportjához. A lényeges különbséget a konkrét nevelési, tudás-átadási tevékenység végzése képezi, ami nem társul külső folyamatokkal és változáshoz való rugalmas alkalmazkodási képességgel. A szereplőknél gyakran összefonódik a munkahely, a közösségi tevékenység, illetve a magánélet, ami hozzájárul ahhoz, hogy ezek az egyének véleményhordozók legyenek a közösségben. Tudásuk és véleményük elismert és ezáltal sok egyént tudnak mozgósítani bizonyos közösségi célok elérése érdekében. Ilyen értelemben ezek a személyek endogén erőforrást jelentenek a térség számára és például az „endogén” fejlesztők is gyakran támaszkodnak rájuk bizonyos projektek kivitelezésében.

„...vasárnap egy olyan könyvbemutatót szerveztek, ami egy kicsit tartalommal lesz megtöltve. Lesz népviselet bemutató, nem a piros szőnyegen, hanem a házi szőtt szőnyegen végig vonulva, néptáncokkal...a szervezés úgy zajlik, hogy például most is este idős nénihez jártam el és őket meséltetem, beszélgetem, megkérdeszem a régebbi dolgokról, s így egy kicsit többet akarnánk adni egy egyszerű könyvbemutatónál...” (16. számú interjú).

Következtetések

Kutatásomban egy székelyföldi térség rurális elitjeinek tudáshasználatát és fejlesztésekhez való viszonyulását elemeztem öt kiemelt szempont alapján: általános tudás, aktuális folyamatok ismerete és befolyásolása, projektek megvalósítása, döntések, fejlődőképesség és nyitottság az új ismeretekre. Az eredmények három szereplőcsoport elkülönítését tették lehetővé: 1. rugalmas, „modern” gondolkodású szereplők, 2. „endogén fejlesztők”, 3. „hagyományőrzők”. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szereplőcsoportok elkülönítésénél a domináns narratívákat vettem figyelembe. Ez a három szereplőcsoport három fejlesztésekhez való viszonyulásmódot tükröz és a különböző szereplőcsoportok tudásinterakciójának, hálózatosodásának fontosságára, valamint a szereplőcsoportok közötti kapcsolódási pontokra hívja fel a figyelmet. Ilyen például a második és a harmadik szereplőcsoport közötti kapcsolódási pont, amely alapján a „hagyományőrző” egyének endogén erőforrást jelentenek a térségben.

További példa az első és a második kategória közötti kapcsolódási pont, amelyben a belső erőforrások, a stratégiai gondolkodás, valamint a rugalmas gondolkodás társítása fontos előrelépést jelenthet a Székelyföldhöz hasonló rurális térségek számára.

Szakirodalom

- Bruckmeier, K., – Tovey, H. (2008): Knowledge in Sustainable Rural Development: From Forms of Knowledge to Knowledge Processes. *European Society for Rural Sociology*, Vol. 48, 313-329.
- Csurgó B. – Kovách I. – Kučerová, E. (2007): Hatalom és tudás az európai vidék-fejlesztésben. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. Budapest, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Intézete, 137-157.
- Cabiddu, F. – Pettinao, D. (2013): External Knowledge, Territorial Inertia and Local Development: An Exploratory Case Study. *European Planning Studies*. vol. 21(8) 1297-1316.
- G. Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. Szeged, JATEPress, 130-152.
- Kelemen E. – Megyesi B. – Nagy Kalamász I. (2007): A tudásinterakció szerepe a vidéki térségek fenntartható fejlődésébe. In Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. Budapest, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., 121-136.
- Kovách I. (szerk.) (2007): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon, Budapest, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Nemes G. – Varga Á. (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – Sikerek, problémák, dilemmák. In. Dr. Lipták K. (szerk): „Mérleg és Kihívások” IX. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA Konferencia Kiadvány. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 434-444.
- Ploeg, J.D. van der et al.: Rural Development: From practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, Number 4, 2000, 391-408.

Együtt, vagy külön?

A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján¹

Sárosi-Blága Ágnes

Bevezetés

A településközi együttműködések az elmúlt években a vidékfejlesztés tematika, az uniós programok és stratégiák központi elemei. Romániában a LEADER program indulása következtében került előtérbe a településközi együttműködések és helyi kezdeményezések elősegítése.

A területi együttműködés szoros összefüggésben van az endogén adottságok hasznosításával. Ezzel a megközelítéssel az új vidékfejlesztési paradigma képviselői (például Van der Ploeg és társai, 2015; Woods, 2007; Almstedt és társai, 2014) az utóbbi időben sokat foglalkoznak, ugyanis szerintük az endogén erőforrások hasznosításához a településközi együttműködésekhez hasonló lokális tevékenységek szükségesek, amelyek a szereplőkön és a szereplő hálózatokon keresztül értelmezhetők. Ilyen értelemben, a lokális folyamatokban lényeges szerepet játszik a vidékfejlesztési szereplők társadalmi háttere, értékrendszere, kapcsolati tőkéje, amely együttesen befolyásolja a belső erőforrások kezelését, illetve a külső erőforrásokhoz való hozzáférést (Csurgó–Kovách–Kučerová, 2007). Továbbá a településközi együttműködések elemzése a megvalósult projektek, tevékenységek sajátosságai mellett képet nyújt a lokálisnál nagyobb szintű identitásstruktúrák aktuális állapotáról és kialakulási esélyeiről egyaránt.²

¹ A tanulmány a szerző PhD kutatási programja keretében készült. Első megjelenési helye: Fórum Társadalomtudományi Szemle: a szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata, 2018. 2. 61-74.

² Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program, 2011. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.

Kutatásomban a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális települései kapcsán vizsgáltam a településközi együttműködés helyzetét, alakulását. A Felcsík Kistérségi Társulás a Csíki medence egyik mikrorégiója (Romániában, Hargita megyében), amelyet nyolc rurális település és egy speciális jellegű ipari kisváros (Balánbánya) alkot. Az utóbbi bár formálisan megemlíthető, funkcionálisan teljesen elkülönül a kistérségtől, ezért nem képezi elemzésem tárgyát.

A jelzett kistérségben az Európai Unióhoz való csatlakozás után számos olyan projekt valósult meg, amelyben a településközi együttműködés, a lokális integrációs folyamatok egyik kulcselemeként, értelmezhető a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplők, akciócsoportok sajátosságai révén.

A települések közötti interakciók ilyenyszerű elemzése több tényezőt magába foglal (például identitás, tudás, kapcsolatrendszer, diskurzus, tevékenység típusok). Kutatásomban a helyi önkormányzatokon belül működő szereplők településközi együttműködésekről szóló diskurzusait elemeztem.

Az endogén erőforrások felértékelődése Európa vidéki térségeiben

A vidéki térségek, az endogén erőforrások fontos helyeiként már a kezdetektől az Európai Unió érdeklődésének középpontjában állnak. Az endogén erőforrások hasznosítása nem lehetséges a településközi együttműködések nélkül. A témával foglalkozó szakirodalmi anyagok alapján néhány fontos szemponttal kiemelten kell foglalkozni.

A területalapú együttműködés vidéki térségekben egyik fontos, gyakorlati ösztönzését jelentette a már több mint 20 éves LEADER program (LEADER+, 2008), amely az endogén fejlesztési modell alapján működő együttműködések és alulról jövő kezdeményezéseket foglal magába. A program különböző országokban, eltérő társadalmi kontextusokban más-más eredményekkel és eltérő hatékonysággal bír, ahogyan az a Leo Granberg, Kjell Anderson és Kovách Imre (2015) által szerkesztett kötet anyagai alapján is látható. A LEADER program hatékonyságával kapcsolatos leggyakoribb kérdések a helyi demokráciára, a hatalmi viszonyokra, szereplők közötti kapcsolatokra, az eredményezett tevékenységek jellegére térnek ki (Granberg és társai, 2015).

A régiók kialakulásával foglalkozó szakmai megközelítésekben fontos szerepet kap a regionális identitás kialakítása és erősítése. Ez pedig feltételezi az adott régióhoz tartozó települések együttműködését is (például Messely és társai, 2015; Nelles, 2009; Park és társai, 2005; Székely, 2016)

A vidékfejlesztés és a területalapú identitás összefüggésében Messely és munkatársai (Messely et al, 2015) két megközelítést jelölnek meg (struktúra központú és ágens központú megközelítés) jelezve, hogy mindkettő társadalmi konstrukcióként

kezeli a régiót. A konstruktivista megközelítés megalapozójaként Paasi (2002) a régióképződés négy olyan tényezőjét különíti el, amelyek párhuzamosan és egymással összekapcsolódva kell érvényesüljenek (idézi Messely et al: 20, 2015). Ezek a következők: területi szerveződés, intézményi struktúrák kialakítása, szimbolikus szint, külső és belső identifikáció.

Az identitás más megközelítésekben is fontos szerepet kap, mint a térképződés, területi szerveződés kulcseleme. Ezzel kapcsolatban Turco (1998) a térképződés három különálló, egymást követő szakaszát különbözteti meg: megnevezés, tárgyiasítás, rendszerezés (idézi Pollice:108, 2003). Ezek mind olyan folyamatok, amelyekben az adott térséghez tartozó településeknek, adminisztratív egységeknek egyenként és külön-külön is aktív szerepet kell vállalniuk.

A téralapú identitások kialakításával kapcsolatos szakmai ismeretek és gyakorlatok a vizsgált kistérségben nincsenek jelen (Bíró, 2007, 2008). A Leader programnak a településközi együttműködést ösztönző hatása csak elenyésző mértékű volt. Ennek oka egyfelől az, hogy Romániában a helyi akciócsoportok viszonylag későn szerveződtek meg, a másik fontos tényező pedig az, hogy a területi akciócsoportok működésében a településközi együttműködés mellékesen szerepel a stratégiai célkitűzések között, a gazdasági és társadalmi szereplők közötti kooperáció mögé rejtve.³

Összességében a vizsgált kistérségben igényként megfogalmazódik a településközi együttműködés elve, esetenként vannak együttműködésen alapuló programok, de ezeket nem támogatják regionális identitásépítési folyamatok, illetve ezek a programok nem alapozódnak a már létező regionális identitás komponensekre (Bíró, 2007, 2008). A térségi elit jövőképével kapcsolatos kutatásban rákérdeztek arra, hogy az elit miként vélekedik az együttműködési feltételek várható alakulásáról. A válaszok település, foglalkozás és életkor tekintetében egyaránt megoszlának, nincs egyértelmű trend (Kiss, 2007: 176, 177).

Térségi kontextus

A Felcsík Kistérségi Társulás bemutatása

Kutatásom terepe a Székelyföldön, és azon belül Hargita megyében található Felcsík Kistérség. Földrajzilag Hargita megye középső részének keleti oldalán helyezkedik el és Balánbánya városon kívül nyolc vidéki település alkotja. A kistérség összlakossága

³ Csík Leader Akciócsoport: Helyi fejlesztési stratégia, 2014-2020. http://www.csikleader.ro/1420/docs/strategia2016sept/00_strategia_s.pdf

18790 fő. Területe 58408 ha, melynek 13%-a szántó, illetve 30%-a erdő. A terület természeti értékekben gazdag (Fejlesztési Stratégia, 2007-2013). A Felcsík Kistérségi Társulás az ezredfordulón Hargita megyében (Romániában elsőként) szerveződő, tizenöt kistérségi társulás létrehozását megcélzó folyamat eredményeként jött létre (Biró-Kosztá-Mátéffy, 2010).

2004 előtt a térség nyolc rurális települése négy nagy községbe csoportosult: Madéfalva, Csíkszentdomokos, Csíkkarcfalva és Csíkdánfalva községbe. Ennek a négy községnek a társulásával jött létre 2000-ben a Felcsík Kistérségi Társulás, amelyhez 2004-ben csatlakozott a négy újonnan levált település, Csíkmadaras, Csíkszenttamás, Csíkrákos és Csíkcsicsó, 2005-ben pedig Balánbánya város. Balánbánya ebben a társulásban egy nem csupán fizikai értelemben elkülönülő egységet képez, a legtöbb esetben az interjúalanyok sem tesznek róla említést. Az egyik interjúalany elmondása szerint Balánbánya helyzete a társulásban kérdéses, mert sok mindentől kizáródik, vagy ő kéri a kihagyását. Elemzésemben a térség rurális településeivel foglalkozok.

Térségi kontextus a településközi együttműködésekkel kapcsolatosan

A vizsgált kistérségben három fontos tényezőt lehet megemlíteni, amelyek máig alakították és alakítják a településközi együttműködésekre vonatkozó gyakorlatot: (1) társadalomtörténeti modell, (2) adminisztratív önállósodás, (3) országos finanszírozási gyakorlat. Pontosabban ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy ebben a kistérségben mind a mai napig az önálló működés fontosabb, mint az együttműködés.

(1) A térséggel foglalkozó társadalomtörténeti elemzések azt jelzik, hogy a települések önálló, más településektől független működése volt a **társadalomtörténeti modell**. Erre utalnak például a történeti munkák, amelyek a székely communitas modellt mutatják be (Egyed Ákos, 1975, 1981, 1997, 2006; Imre István, 1983) és az egyes településekhez kapcsolódóan foglalkoznak a vagyonközösségek (pl. közbirtokosság), a helyi közösségi intézmények (informális intézmények), az egyházközségek lokális, településekhez kapcsolódó identitást erősítő szerepével, amely napjainkban is hasonló működési elvek alapján aktuális. Ezen túlmenően az 1900-as évek fordulóján történt, első gazdasági beruházások (fűrészüzemek) sem lépték túl a lokális kereteket. A szocialista iparosítás a vizsgált térség települései közül leginkább Karcfalvát hozta helyzetbe a bútorgyár által, azonban a nagy mérete ellenére ez sem eredményezett jelentősebb településközi mobilitást. Az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés a települések összevonásával megváltoztatta a településközi viszonyokat és ez az

intézkedés az együttműködési formák helyett a függőségi viszonyokat erősítette fel és nem ösztönözte az alulról való szerveződést.⁴

Az 1989-es társadalmi fordulat ráerősített a fentiekben említett társadalomtörténeti hagyományokra, ugyanis a lokális léptékű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a térszek megszüntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, szimbolikus térfoglalás (Biró, 2006, Bodó-Biró, 2011).

(2) Ennek a folyamatnak a jellegzetes következménye, hogy az 1968-ban jogilag összekapcsolt települések 2004-ben szétváltak. Például a 2004-ig Madéfalva községet alkotó Csicsó, Rákos és Madéfalva települések önálló közigazgatási egységek lettek. Ez az **adminisztratív önállósódás** a kistérségben ma is hatással van a településvezetési gyakorlatokra.

(3) Az EU csatlakozást megelőző és követő **fejlesztéspolitikai beruházások és programok** döntő része lokális jellegű volt és a térségben beindult LEADER támogatási gyakorlat is alapvetően a pontszerű, egyes településekhez kapcsolódó kezdeményezéseket támogatta.⁵ A tényleges, külső erőforrásoktól független együttműködési alapok nélküli kistérségi keretek a térséggel foglalkozó kutatások eredményei, illetve az ide vonatkozó szakirodalmi anyagok alapján nem vezetnek identitásépítési folyamatokhoz (Biró, 2008; KAM-Intézet, 2011; Biró és társai, 2012; Ray, 1998; Granberg és társai, 2015, Messeley és társai, 2015).

A fentiek összegzéséeként a térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi alapú, kölcsönös részvételen alapuló együttműködések.

Módszer

Tanulmányomban tizenöt félig strukturált interjút elemzek, amelyek a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplőkkel, akciócsoportok képviselőivel készültek, akiknek a fejlesztéspolitikai elképzelései, valamint a településközi együttműködésekéről szóló narratívái képet formálnak a térségről. Az elképzeléseket, diskurzusokat az ideáltípus módszer alapján elemeztem R.Soliva (2007) tanulmányát használva kiindulópontként. Az ideáltípusok heurisztikus eszközként való használata a szociológia területén Max Weber nevéhez kapcsolódik, aki

⁴ KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, kutatási anyagok.

⁵ Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.

szerint a valóság gondolati kategóriák mentén rendezhető. Az ideáltípus tehát egy gondolati kép, a valóság elemeinek felfokozásával (Weber, 1998: 47, 48). A vidékszociológiában legelőször a gazdálkodási stílusok elemzésénél használták az ideáltípusok megalkotásának módszerét (idézi Soliva, 2007: 63) Az ideáltípus legfontosabb jellemvonása, hogy egy jelenség, vagy magatartás elemeinek összességéként nem köthető egyénekhez. Egy egyén narratívájában ilyen értelemben több ideáltípus megjelenhet (Soliva, 2007: 63-65).

Az elemzés során a településközi együttműködésekre vonatkozóan öt fő dimenzió mentén azonosítottam be az ideáltípusokat: döntések, eredmények/projektek, erőforrás menedzsment, partnerségek működési keretei, fejlesztéspolitikai elképzelések. Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontokat az alábbi táblázat foglalja össze:

Elemzési dimenziók	Elemzési szempontok
Döntések	<ul style="list-style-type: none"> - Milyen prioritások és értékek határozzák meg a döntéseket? - Kik vesznek részt a döntésben? Belső és külső szereplők implikálódásának mértéke. - A felelősségvállalás mértéke
Eredmények/projektek	<ul style="list-style-type: none"> - Mi számít eredménynek? - Milyen típusú projektek vannak a prioritási lista elején? - Az eredményesség mihez és kihez képest van meghatározva?
Erőforrás menedzsment	<ul style="list-style-type: none"> - Milyen erőforrások vannak kiemelve, általánosan értékelve? (belső, külső) - A konkrét fejlesztések során milyen erőforrás kap nagyobb szerepet? (például természeti értékek, anyagi források, vagy esetleg humánerőforrás?) - A meglévő erőforrások beosztása, tartalékolása - A forrásbevonással kapcsolatos attitűd

Partnerségek működési keretei	<ul style="list-style-type: none"> - Kompromisszumokra való hajlandóság mértéke - Nyitottság vagy zárkózottság a partnerekkel szemben - A társulásban megvalósított projektek megítélése - Az eddigi partnerek és együttműködési struktúrák megítélése - Új együttműködési struktúrákon való gondolkodás - Saját és közös előny mérlegelése - A szabályok, formális megállapodások fontossága - Az együttműködések időtartama
Fejlesztéspolitikai elképzelések	<ul style="list-style-type: none"> - A múltbeli pozitív, vagy negatív tapasztalatok hatása - A megfogalmazott lehetőségek és az azokhoz való hozzáállás - A település és a térség érdekeinek meghatározása, egymáshoz való viszonyítása

1. táblázat: Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontok

Forrás: saját szerkesztés

Eredmények

A településközi együttműködésekkel kapcsolatos kérdésekre válaszolva kivétel nélkül mindenik interjúalany számára fontos viszonyítási pont a 2004-es év, amikor a települések közigazgatásilag szétváltak egymástól. Ezzel párhuzamosan beindult egy önállósodási, versengési folyamat a települések között, amelyet nagymértékben felerősített az új vidékfejlesztési szemlélet, illetve az Európai Unió források elterjedése. Az interjúalanyok sok esetben a projektek sikerességét, a sok lehetőséget is ezzel az önállósodási folyamattal hozzák összefüggésbe és nem az Európai Unióhoz való csatlakozással. A Felcsík Kistérségi Társulásnak fontos szerepe van a településközi együttműködésben, ugyanis rendszeresen, egy hónapban egyszer szervez megbeszéléseket, ahol a polgármesterek megbeszélhetik elképzeléseiket, tapasztalatot cserélhetnek. A társulásról mindenki pozitívan nyilatkozott, de a beszélgetésekből összességében az

derült ki, hogy ez az együttműködés időszakos, projektalapú, hiányzik a közös identitás, a térségi szintű gondolkodás, ami fejlesztéspolitikai szempontból egy nagyon lényeges problémára hívja fel a figyelmet.

Ebben a társulásban Balánbányán kívül Madéfalva és Csíkcsicsó is sajátos helyzetben van, ugyanis az itt élő emberek ezeket a településeket nem tartják Felcsíkhöz tartozónak, ami a településközi együttműködésekre, fejlesztési elképzelésekre is hatással van.

A felcsíki térség rurális elitjeivel készített interjúk alapján, a településközi együttműködések szempontjából négy ideáltípust azonosítottam be: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípust. Az ideáltípusok elnevezései minden esetben metaforikus jellegűek, nem pejoratív értelműek és az adott interjúalanyok beszédében beazonosítható véleményeket és viszonyulásmódokat csoportosítják és írják le, így semmilyen értelemben nem köthetőek egy konkrét személyhez. Fontos megjegyezni, hogy egy adott interjúalany narratíváján belül több ideáltípus megjelenhet, egy, vagy esetleg két ideáltípus dominanciájával. A négy ideáltípus kizárólag a településközi együttműködések függvényében értelmezhető.

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus

A megjelölt elemzési dimenziók mentén az első ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonása az **önállóság** előnyben részesítése, amely a döntésekben, az erőforrás menedzsmentben, a partnerségi viszonyokban és a fejlesztéspolitikai elképzelésekben is dominál, ahogyan az alábbi interjúrészlet szemlélteti:

„...hát erőssége, ami a legfontosabb a pozitív lokálpatriotizmus, tehát lényegében mindenik település most már Domokostól Csicsóig önálló község és település, ez nagyon fontos. Gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy közigazgatási egységen belül meg lehet teremteni egy politikai összhangot. Na most már ez, hogy hol, hogy történik meg ez más kérdés, de a lehetőség adott...ez az egyik legfontosabb.” (14. számú interjú)

Az ideáltípus hasonlóan karakterisztikus jellemvonása a **versengés**, ami abban nyilvánul meg, hogy az eredmények és a fejlődés minden esetben más településekhez viszonyított. Ezekben a véleményekben **felzárkózási kényszer** azonosítható be, amelynek függvényében büszkeség és érték a településre külső erőforrást behozni, továbbá olyan projekteket részt venni, amelyek hozzásegítenek a fejlődéshez, a lemaradás behozásához.

„De az úgy van, hogy a szomszédé mindig könnyebbnek, szebbnek tetszik vagy tűnik. Most igazából a pénzügyi források hordozzák, aki nagyobb pályázatba jutott az

látványosabb dolgot tud véghezvinni..., s ugyanazt megpróbálja minden település a maga módján...” (12. számú interjú)

Ennél az ideáltípusnál az egyik legfontosabb cél a település és az ott élő közösség fejlesztése, ezért a diskurzusok minden olyan közös elképzelést és projektet támogatnak, amelyek ehhez hozzájárulnak. A szomszédos települések boldogulása, a térség általános fejlődése a fejlesztéspolitikai elképzelésekben egy fontos, azonban másodlagos szempont.

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus további jellemvonásai a **helyi erőforrások előtérbe helyezése** a külső forrásokkal szemben, valamint az **önfenntartás**, amelyek legitimálják a település egyedülálló, önálló szerepét a térségben. Ezt a két jellemvonást szemlélteti az alábbi interjúrészlet:

„...a többi erőforrás ésszerű és praktikus felhasználása itthon dől el, akármilyen kicsi is, s ezért mondtam azt, hogy a kényyszerházaságból fakadó hátrányokat sikerült leküzdeni, mert rengeteg olyan téma van, amit helyi erőforrásból csinálunk meg. Na most már ezeket a pénzeket, hogy ha helyben, még ha kicsi is, mi saját magunk céljára használjuk fel...én szerintem sokkal hatékonyabb, mint hogy ha egy nagy mamut közösségben, politikai és más jellegű döntéseknek van kitéve a település” (1. számú interjú).

A település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusok ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonásai a következők: az önállóság előnyben részesítése, versengő magatartás, felzárkózási kényszer, a helyi erőforrások előtérbe helyezése, önfenntartás

Tartózkodó ideáltípus

A második ideáltípust nagymértékben meghatározzák a múltbeli, közvetlen, vagy közvetett negatív tapasztalatok. Ez alapján az ide vonatkozó attitűdök **tartózkodó** jellegűek, a településközi együttműködésekkel kapcsolatos döntésekben pedig fontos szempont a felelősségvállalás és a kompromisszumkötés mérlegelése, amely kiszámíthatatlan hatással lehet a közösségi érdekekre, ahogyan az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Nyilván sokszor, nagyon sokszor tapasztaljuk, hogy közös lónak tűrós a háta...általában vannak nézeteltérések, vannak problémák közösségeken belül is, emberek között is...érdekek sérülnek, nem egyéniek, hanem közösségi érdekek sérülnek. De ezeket megfelelő módon és megfelelő formában, összintén kezelve túl lehet lépni egy-egy ponton...mindenki vállalja a saját közössége irányába azt a lépést, azt a döntést...elmondja, hogy ez azért maradt ki, mert ott azt meg kellett csinálni, de viszont cserébe ezt kaptuk.” (1. számú interjú)

A tartózkodás az erőforrás menedzsmentben is dominál, ugyanis az ideáltípus egyik domináns karakterjellemzője a **takarékoskodás**, az erőforrások tartalékolása:

„Azon kívül az idei év elég, elég mostoha volt velünk, úgyhogy a saját pénzünkön nem nagyon tudtunk nagyobb dolgokat megvalósítani. A pénz leosztás úgy sikerült, hogy...s nem is nagyon akartunk költeni azért, hogy a pályázatok mind utófinanszírozott dolgok s tudjuk kifizetni.” (2. számú interjú)

Meghatározó a tapasztalat, hogy a rossz partner lemaradást, nehézséget okozhat a településnek, de fontos a **régiós elképzelések támogatása**, ezért szigorúan meghatározott működési kereten belül nyitott a településközi együttműködésekre. Az ideáltípus a fejlesztéspolitikai elképzelések függvényében is óvatos, tartózkodó és inkább a kevesebb néha több elvet követi. Ebből kiindulva, nem karakterisztikus jellemvonás a **kritikus magatartás** a rendszerrel és a nem jól működő partnerségi struktúrákkal szemben, ami gyakran fenntartásokban nyilvánul meg az együttműködésekkel szemben:

„A partnerségben megvalósított projektek hátránya az, hogyha nem ismered a partnert, akkor lehet, hogy pont egy rossz partnerrel még nehezebbé válik az egész program alapú projekt, mint ahogyan gondoltad.” (8. számú interjú)

Ezek alapján az ideáltípus karakterisztikus jellemvonásai a következők: tartózkodás, takarékoskodás, a régiós elképzelések támogatása, kritikus magatartás.

Az érdekorientált ideáltípus

Az érdekorientált ideáltípus elnevezése elsősorban abból adódik, hogy mind az öt elemzési dimenzióban az **anyagi és egyéb objektív szempontok dominálnak**. Ez abban nyilvánul meg, hogy például a közös projektekkel kapcsolatos döntéseket a lakosság szám, a saját forrás előteremtése, a felelősség, a munkamegosztás és nem utolsósorban a haszonszerzés határozza meg, ahogyan az alábbi két interjúrészlet is szemlélteti:

„Hát mindenképpen oszlanak a költségek ugye a pályázatírás, engedélyezések, a munka, mert nem négyszer annyi munka van, hanem gyakorlatilag ugyanaz a munka csak négy papírt kell beszerezni. S a hátránya meg az, hogy minél több ember van benne egy rendszerben annál nehezebb kommunikálni, annál nehezebb kivakarni mondjuk egy 2 millió eurót hogy mondjuk rendbe tegyék a közvagyonokat, bármi... sok ember, nehez egyeztetni a szempontokat, de több az előnye mint a hátránya.” (10. számú interjú)

„Ha szét is mentek a közigazgatási egységek, fontos, hogy valahol gazdaságilag legyenek összevonva hogy ha pályázni kell. Akkor még egy pályázat sem volt, de ez volt a fő mozgató rugója. Ebben láttuk az értelmét, ezért kellett ezt megcsinálni.” (14. számú interjú)

A projektek kapcsán mindezek mellett nagyon fontos a lehetőségek kihasználása, a saját, illetve a közös előnyszerzés. Ebben az ideáltípusban a település érdekei mellett valamennyire a **személyes eredményesség is fontos**, ami a személyes pozíciót erősíti meg és **gyakran rendeli alá az együttműködéseket személyes érdekeknek**. Az együttműködéseket a **haszonmaximalizálás** diktálja:

„Így alakultak még külön olyan szervezetek, amelyek például az infrastruktúra beruházásokkal foglalkoznak, így egyszerre olyan projektek tevődnek le, ami több települést érint, és elég nagy forrásbevonások vannak most az Unió alapokból.” (8. számú interjú)

„...mert én mindig azt szoktam mondani, hogy ha érdeke van és valakinek jó, és nekem van szükségem partnerre, vagy rám van szükség másból partnerként, akkor annak azt kell csinálni és ilyen szempontból jó is, mert én nem tudom, nekem soha nem volt problémám, én nem tudom milyen az amikor nem működnek együtt.” (6. számú interjú)

A térségi érdekek a szabályok és megállapodások betartásával, megfelelő működési struktúrában belül közös projekteket generálhatnak. Fontos azonban, hogy saját, rövidtávú előny és érdek nélkül nincs együttműködés, éppen ezért ezekben a diskurzusokban **az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása** dominál.

Ez az ideáltípus olyan elitiek diskurzusában jelenik meg markánsan, akik intézményi szerepükből és személyes érdeklődésükből adódóan **tapasztaltak a forrásbevonás területén**, számos fejlesztési projektben, külföldi tanulmányúton vettek részt. Településük a térség más településeihez képest fejlettebb, ezért a tapasztalt problémák is más jellegűek. Fontosnak tartják a településszintű együttműködéseket és a közös gondolkodást, de kritizálják a jelenlegi struktúrát, ahogyan azt az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Úgyhogy én most azt mondom, hogy a felszíni együttműködés az jó, nem rossz, de ennél többről nem szól, hogy összeülünk polgármesterekül és jól elbeszélgetünk, tehát én már a térségi szintű együttműködéstől nem ezt várom el, ez nekem már nem ad semmit.” (15. számú interjú)

Az ilyen elitiek kellő tudással, tapasztalattal és befolyással rendelkeznek ahhoz, hogy **új, térségi szintű struktúrákban** gondolkodjanak, amelyeket ők hoznak létre és ők dominálnak. Az érdekorientált vélemények ideáltípust elsősorban az különbözteti meg a település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusoktól, hogy a településközi együttműködések alapjának határozott és felvállalt módon a közös érdeket, fejlődést tekintik, amelynek mindent alárendelnek. Az első ideáltípushoz hasonlóan az együttműködések és elképzeléseik erőteljesen lokális meghatározottságúak, azonban a saját településeiken túlmenően térségi szintű fejlesztésekben, rendszerekben, szövetkezetekben gondolkodnak olyan területeken, mint a turizmus, mezőgazdaság, közösségfejlesztés.

tés (rendezvények), a civil szféra működésének segítése. Meglátásukban a megfelelő közös érdek, cél mellett a sikeres együttműködést a partnerek rugalmassága határozza meg, ami jelenleg nem aktuális.

Az ideáltípus karakterisztikus jellemzői: az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája, a személyes eredményesség fontossága, az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése, a haszonmaximalizálás elvének követése, az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása, tapasztaltság a forrásbevonás területén, térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás.

A projektorientált ideáltípus

A negyedik ideáltípust az elsőhöz hasonlóan egy **felzárkózási törekvés** jellemzi, ami ebben az esetben **eredményorientáltságot** generál az együttműködésben megvalósított projektekkel szemben, ahogyan az alábbi interjúrésletben is olvasható:

„Van egy két olyan nagyon-nagyon fontos pont...lehet ez például turizmus is, de ezen túllépve mezőgazdaság, ahol a térség érdekei azok azonosak és mindenki a saját kicsi háza táján belül ezeket a problémákat nem biztos, hogy kellőképpen és komolysággal tudja kezelni, viszont hogy ha ezt az egészet úgymond egy térségi szinten kezeljük, akkor lehet, hogy sokkal hatékonyabb, lehet, hogy lassabb, de viszont sokkal hatékonyabb a probléma megoldási készsége egy ilyen szervezetnek.” (1. számú interjú)

Ezekben a diskurzusokban a mérhető, mennyiségi eredmény érdekében nagyfokú nyitottság azonosítható be a partnerségekre és a külső erőforrásokra. **A település fejlődése nem lehetséges a térség fejlődése nélkül**, ezért a települések együtt kell működjenek egymás erősítése érdekében. Ugyanakkor ezekben a diskurzusokban a régiós elképzelések nem megvalósíthatók külső erőforrás nélkül, ezért **a fejlődés a megvalósított projektek száma, a bevont külső erőforrások mennyisége alapján mérhető.**

Az együttműködések előnyeire, pozitívumaira fókuszálva a projektorientált megnyilvánulásokban nagyon fontos az anyagiak közös előteremtése, közös tudás, gondolkodás, amelyet az alábbi interjúréslet is összefoglal:

„Minden a kapcsolatokon múlik gyakorlatilag és egymást erősítjük, tehát különböző szemléletek, különböző pontokra világítanak rá akár projekt révén, akár rendezvény révén. Így több, tehát nagyobb rávilágítással látunk a dolgokra s kiegészítjük egymást, tehát ez is nem mindegy, hogy két szervezet rakja össze az anyagi forrást vagy egy teszi össze, s akkor akár nagyobb színvonallal komolyabb rendezvény, komolyabb projekt valósul meg.” (8. számú interjú)

Egy közös projekt sikeressége ezekben a véleményekben a humánerőforráson múlik. A mai körülmények és lehetőségek alapján minden egyéb adott. Problémák esetén nem a jelenleg működő rendszer és annak elvei okolhatóak, hanem azok az egyének, akik nem rendelkeznek megfelelő tudással, mentalitással és alkalmazkodó képességgel.

A projektorientált ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonásai: felzárkózási törekvés, eredményorientáltság, a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez, a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével, az együttműködések előnyeire való fókuszálás, a humánerőforrás értékelése.

Az ideáltípusok jellegzetességeit az alábbi táblázat összegzi:

2. táblázat: Az ideáltípusok jellegzetességei

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus	Tartózkodó ideáltípus
<ul style="list-style-type: none"> - önállóság előnyben részesítése - versengő magatartás - felzárkózási kényszer - a helyi erőforrások előtérbe helyezése - önfenntartás 	<ul style="list-style-type: none"> - tartózkodás - takarékoskodás - a régiós elképzelések támogatása - kritikus magatartás
Az érdekorientált ideáltípus	A projektorientált ideáltípus
<ul style="list-style-type: none"> - az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája - fontos a személyes eredményesség - az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése - a haszonmaximalizálás elvének követése - az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása - tapasztaltság a forrásbevonás területén - térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás 	<ul style="list-style-type: none"> - felzárkózási törekvés - eredményorientáltság - a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez - a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével - az együttműködések előnyeire való fókuszálás - a humánerőforrás értékelése

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Tanulmányomban a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális elitjeivel készült interjúk alapján mutattam be a településközi együttműködésekkel kapcsolatos diskurzusokban azonosítható ideáltípusokat: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípus. A négy ideáltípus súlya a narratívákban eltérő módon jelentkezik és egyik narratíva sem sorolható be önmagában valamelyik típusba. Ennek ellenére a narratívákra jellemző az egy vagy két ideáltípus dominanciája, esetleg társulása. Ilyen értelemben például több interjúban társul az érdekorientált ideáltípus a projektorientált ideáltípussal, vagy a település érdekeit prioritásként kezelővel.

Az első ideáltípus olyan elitek narratívájában dominál, akik elsősorban, de nem kizárólag nagyközségektől leváló településeket képviselnek. A tartózkodó ideáltípus háttérben gyakran egy megbukott projekt, sikertelen együttműködés, vagy emberi tévedésből származó negatív tapasztalat áll, ami időben elhúzódó, anyagi károkat is okozó következményekkel járt. Az első két ideáltípus sok szereplő esetében társul, ugyanis mindkettőben fontos a település érdekeinek megőrzése, a különbség azonban az, hogy míg az elsőben ez motiváló, a másodikonál visszahúzó tényező a településközi együttműködésekkel szemben. A projektorientált és az érdekorientált ideáltípus gyakori társulása azzal magyarázható, hogy mindkettő esetében nyitottság tapasztalható a projektek iránt. A legalapvetőbb különbség a két ideáltípus között az, hogy a projektorientált diskurzusok nem kritizálják a jelenleg működő rendszert, hiszen lehetőséget látnak benne.

Úgy gondolom, hogy a tanulmányban bemutatott ideáltípusok meghatározzák a térség külső és belső kapcsolatrendszerét, a települések együttműködési gyakorlatát és ilyen értelemben a fejlesztések irányát és eredményeit. Ugyanakkor fejlesztéspolitikai szempontból a térség fejlődési folyamatait serkentő és korlátozó tényezőkre hívják fel a figyelmet.

Bár az ideáltípusok számos ponton jelzik az együttműködések korlátozó és serkentő tényezőket, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Felcsík Kistérségi Társulást létrehozó kezdeményezés olyan folyamatokat indított el a térségben, amelyek pozitív fejlesztéspolitikai gyakorlatot vetítenek előre és meghatározzák (meghatározhatják) a települések közötti együttműködések kereteit. A helyi együttműködési és fejlesztési folyamatok problematikusságára utaló kérdések az anyagi források felhasználásának irányához, a települések közötti együttműködések időtartamához és céljához, a forrá-

sokat hatékonyabban hasznosítani tudó településekhez, illetve a hatalmi viszonyokhoz kapcsolódnak.

A téma kutatása szempontjából továbblépési lehetőség a települések közötti együttműködési kísérletek esettanulmányyszerű elemzése, a lakossági attitűdök azonosítása, valamint az együttműködési lehetőségek és korlátok elemzése más, a térség fejlesztése szempontjából releváns elitscsoportokban.

Szakirodalom

- Anssi Paasi (2002): Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'Regional identity'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93 (2), 137–148.
- Biró A. Zoltán (2006): Vidéki térségek: illúzió vagy esély? Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Zoltán (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Zoltán. – Koszta Csaba János – Mátéffy Mária (szerk. 2010): Vidékfejlesztés Hargita megyében, Regionális Képzési Központ, Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya – Székely Kinga – Biró Z. Zoltán (2012): Település – Érték – Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a Székelyföldi térségben. DOMUS Program. Összegző tanulmány. Fejlesztéspolitikai csomag térségi szereplők számára (javaslatok, modellek). Kézirat.
- Bodó Julianna – Biró A. Zoltán (2011): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. Szerk.: Bodó Julianna. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 23-36.
- Christopher Ray (1998): Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy: Newcastle.
- Csurgó Bernadett – Kovách Imre – Eva Kučerová (2007): Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In: Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon (szerk. Kovách Imre) L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 137-157.
- Egyed Ákos (2006): A Székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.

- Fabio Pollice (2003): The role of territorial identity in local development processes. P. Claval, ed. Proceedings of the conference The Cultural Turn in Geography, Gorizia Campus, 107–117.
- HTMT Program (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.
- Jennifer Nelles (2015): Civic capital and the dynamics of intermunicipal cooperation for regional economic development. PhD Thesis. University of Toronto. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/17808/1/Nelles_Jennifer_200906_PhD_thesis.pdf. 2016.10.30.
- Imre István (1983): A törvényhozó székely falu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.
- KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.
- Kovács Imre (szerk) (2007): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Kovács Imre (2007): A fejlesztéspolitika projektesítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektesítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle* 3–4. 214–222.
- Kiss Adel (2007): Térségi önállóság. In (Biró szerk.): Székelyföldi elitök jövőképe. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Max Weber (1998): Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest.
- Reto Soliva (2007): Landscape Stories: Using Ideal Type Narratives as a Heuristic Device in Rural Studies. *Journal of Rural Studies* 23: 62-74.
- Leader + (2008): Leader + Magazine: Leader achievements: a diversity of territorial experience, European Communities.
- Leo Granberg, Kjell Anderson és Kovács Imre (szerk.) (2015): Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme. Ashgate.

Lies Messeley, Joost Dessen, Ludwig Lauwers (2015): Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In: Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT Agroinform Publishing House, Budapest.

Székely Kinga Katalin (2016): A csíki-medence településeinek típusai és azok marketing szempontú vizsgálata. Doktori Dolgozat. Szent István Egyetem. [https://szie.hu//file/ti/archivum/Szekely Kinga Katalin ertekezes.pdf](https://szie.hu//file/ti/archivum/Szekely_Kinga_Katalin_ertekezes.pdf)
2016.11.05.

Új elitszerepek rurális környezetben¹

Biró A. Zoltán

1. Bevezetés

A Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány szakmai programsorozatának újabb modulja lokális és regionális társadalmi kontextusban vizsgálta az innovatív agrárvállalkozók rurális elitte válásának helyzetét és lehetőségeit, az ezen a téren formálódó elitszerepeket. A székelyföldi ruralitás esélye nagymértékben függ ettől a generációváltástól, ezért ennek a folyamatnak az alapos megismerése, és ehhez kapcsolatosan a váltási folyamat szakpolitikai támogatása egyike a sürgető térségi szakmai feladatoknak.

A program keretében helyszíni terepmunka, környezetvizsgálat és interjúorozat révén elemeztük az innovatív agrárszereplők szakmai-társadalmi szerepeinek kialakulását, működését (az innovatív agrárszerepek társadalmi betagozódási módozatai és lehetőségei, lokális kontextus, társadalmi szerepmodellek, elfogadottság, szerepépítési gyakorlatok és lehetőségek). A program kutatási feladatait a PAHRU megbízása alapján a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végezte.

A térség negyedszázados fejlődési folyamatai azt igazolják, hogy az adminisztratív-hivatali elit szerepe domináns a térségben. Az 1989-es romániai társadalmi változásokat követően ebben a térségben minden korábbi ipari vállalat felszámolásra került. A helyükben kialakult új vállalkozások többsége foglalkoztatási méret szerint kicsi, az ipari szegmens részvételi aránya a foglalkoztatásban még mindig kisebb, mint az adminisztratív-hivatali szféra szerepvállalása. Ugyanakkor a nagyobb számú munkaerőt foglalkoztató gazdasági vállalkozások a térség városaiba koncentrálnak. Ebben a kontextusban fontos szakmai kérdés az innovatív agrár elit megjelenésének és szerepépítésének elemzése, az új elit támogatásával kapcsolatos szakmai feladatok számbavétele. Mivel az új elit a gazdasági szegmenshez kötődik, ezért a vidék versenyképessége szempontjából is nagyon lényeges kérdés, hogy miként alakul ez a folyamat.

¹ A tanulmány megjelenési helye: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017. 13-39.

2. Innovatív agrárszereplők a térségben

Az innovatív agrár vállalkozók székelyföldi térségben való megjelenése, tevékenységük és termékeik társadalmi súlyának növekedése az utóbbi évtized új, szakmai elemzésre érdemes jelensége. A Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (PAHRU) keretében indított korábbi elemzési programokban (a kutatási programok anyagai kiadványsorozatban jelentek meg: Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016) több szemszögből is vizsgáltuk ezt az új és összetett térségi folyamatot. Az első elemzési program eredményei nyomán megfogalmazott helyzetképben (Biró – Magyar 2013) vázoltuk a folyamat komponenseit, illetve bemutattuk a fontosabb szereplő típusokat. Az innovatív gazdákkal készített interjú sorozat elemzése nyomán azt a következtetést fogalmaztuk meg, hogy ezek a kezdeményezések – térségi kontextusban – lényeges változási lehetőséget hordoznak, egy új vidékfejlesztési paradigma lehetőségét vetítik előre. Két témakörben (biogazdák, fiatal gazdák, lásd: Biró – Magyar 2015, 2016) külön-külön is vizsgáltuk a kezdeményezések jellegét és tartalmát, indulási feltételeit, társadalmi elfogadottságát, a kezdeményezések várható további alakulását.

A kezdeményezők és térségi szakértők körében készített több mint nyolcvan interjú anyaga és a kapcsolódó terepmunkatapasztalatok alapján úgy látjuk, hogy ez a folyamatosan gyarapodó térségi vállalkozói-kezdeményezői réteg egy sajátos térségi elitcsoportot alkot. Olyan elitcsoportot, amelynek tevékenysége és társadalmi szerepe jóval többnek mutatkozik, mint az agrárszegmensben jelentkező generációváltás igénye és kifejeződése. Elsősorban azért jóval több, mert ennek az elitcsoportnak a tevékenysége ebben a térségi kontextusban lényeges mértékben kiterjesztette az „agrártevékenység” fogalmát. Miközben az agrártevékenység fogalma korábban (és nagyon sok térségi szereplő számára még ma is) szinte kizárólag a szűk értelemben vett földművelést és állattenyésztést jelentette (családi vagy nagyüzemi formában), az innovatív kezdeményezések nyomán az újszerű agrárjellegű tevékenységek körébe ma már a kertészettől a gyógynövénytermesztésig, a gilisztafarmtól a gombatermesztésig sok minden beletartozik. A fogalom bővítését – tulajdonképpen teljes mértékű újradefiniálását – továbbá az is elősegítette, hogy az innovatív agrártevékenység megteremtette a szakmai tudások és ágazatok szinergiáját. A földműveléssel vagy állattenyésztéssel kapcsolatos kompetenciákhoz újabbak kapcsolódtak (vállalkozói ismeretek, pénzügyi folyamatok, adminisztratív ügyvitel, új technológiai tudások, tájékozódási gyakorlatok és tanulási attitűdök, piaci és marketing ismeretek stb.). Mindezek ágazatközi szinergiával is társultak: az agrártevékenység összekapcsolódása a turizmussal, a környezetvédelemmel, az egészséges táplálkozással, az identitásépítéssel, a közösségi szerveződéssel.

Az agrárinnovációhoz kapcsolódó, most formálódó elitcsoport a tevékenysége, érdeklődése, képzettsége, társadalmi magatartása, célrendszere szempontjából egyaránt új jelenség a térségben. Az új elitcsoport megjelenése nyilván szoros kapcsolatban van a székelyföldi térségben is a ruralitás felértékelődésével, az új vidékfejlesztési paradigmához köthető társadalmi folyamatokkal (endogén adottságok előtérbe kerülése, agrárinnováció, counterurbanization, a kreatív osztályhoz sorolható szereplők megjelenése és hasonlók). A tereptapasztalatok és interjúanyagok elemzése alapján az elitcsoport és tevékenysége az alábbi vonásokkal írható le ez:

- Tevékenységük indításában a családi erőforrások (földtulajdon, gazdasági épületek, személyes gazdálkodási ismeretek) csak részleges szerepet játszanak, nem meghatározó jellegűek. Többségük számára nem a családi erőforrás vagy gazdálkodási tapasztalat volt a meghatározó.
- Az innovatív gazdák életútjában gyakran lényeges váltás azonosítható be. Teljesen más szakirányú végzettséggel rendelkezőkből lettek sok esetben innovatív gazdák. Az induláskor szakirányú végzettséggel kevesen rendelkeztek.
- Az innovatív gazdák fiatalok vagy középkorúak, körükben egyre több a nő. A hagyományos térségi gazdálkodásban csak férfi lehetett a meghatározó személy.
- A saját magukat vagy tevékenységüket bemutató szövegekben szinte kivétel nélkül megfogalmazódik egyfajta célirányosság, tudatosság. Fontosnak tartják megindokolni, hogy amit folytatnak, az jó és hasznos, illetve társadalmi szempontból fontos és értékes.
- Az innovatív gazdák csoportja nyitott az új ismeretek és a technológiai innovációk elsajátítására. A képzési kínálatok iránt is nyitottak, illetve önállóan is tanulnak.
- Az újító gazdák a lokális társadalom kívül szereztek tapasztalatot, az elinduláshoz szükséges tudás nem a közvetlen társadalmi környezetből származik.
- Az induláshoz szükséges tudás forrása máshol (sok esetben külföldön) szerzett személyes tapasztalat vagy pedig az Internet.
- A gazdákat kezdeményező, újító attitűd és magatartás jellemzi.
- Az innovatív kezdeményezések az esetek többségében személycentrikusak. Ha egy háztartáson belül a férj és a feleség is foglalkozik a vállalkozással, akkor az

egyik fél jobban implikálódik a tevékenységbe. Ugyanez tapasztalható akkor is, ha különböző generációkhoz tartozó személyek dolgoznak együtt.

- Településenként legfeljebb egy-két személy (nagyobb településeken néha több) foglalkozik innovatív mezőgazdasággal.
- A gazdaságok pontszerűen, egymástól függetlenül működnek, a szervezeti keretek – ha vannak – egyelőre inkább formálisak.
- A térségen kívülről szerzett információk és tudás mellett a gazdák elsősorban a saját erejükre támaszkodnak. A helyi intézmények vagy különböző agrárszervezetek szerepe elenyésző vagy csupán formális.
- A térségi társadalmi nyilvánosságban az innovatív csoportnak nincs egy összefüggő elnevezése. Nem az innovatív jelleg mentén ragadják meg a csoportot, hanem valami specifikum mentén (fiatal gazdák, biogazdák, helyi terméket termelők).
- A helyi közösségek sok esetben különként tekintik ezeket a gazdákat, az innovatív kezdeményezések a környezetük számára szokatlanok, a helyiek távolságtartással viszonyulnak. A közvetlen környezettel való kapcsolat vagy együttműködés ritka.
- A térségben szervezett szakmai tanácsadás nem működik, az innovatív vállalkozók személyes kapcsolatokat igyekeznek kialakítani olyan személyekkel (szakemberek, hasonló tevékenységet folytató vállalkozók), akihez szükség esetén fordulhatnak.
- Az innovatív gazdák a pályázatokat jelentős fenntartásokkal kezelik, önerőből fognak neki az újszerű mezőgazdálkodási gyakorlatnak.
- Az üzleti hasznon kívül fontos számukra az egészséges táplálkozás, a környezeti értékek védelme, a helyi adottságok kihasználása. A településhez, térséghez való kapcsolódás az identitásuk fontos összetevője.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az elitcsoport fenti jellemzése csak körülírás, a csoporthoz tartozók egyenként nagyon is különbözőek. Tevékenységük és magatartásuk hasonlóságai mellett a csoportjellegét legalább olyan mértékben termeli az a közvetlen társadalmi környezet is, amelyben ennek a csoportnak a tagjai „innovatívak” (újak, szokatlanok, illetve idegenek).

A bemutatott jellemzők kapcsán egy fontos szempontot mindenképpen hangsúlyozni kell. A térségi innovatív agrárvállalkozók nem abban az értelemben innovatívak, hogy az agrárium terén a szó szoros értelmében vett új műszaki vagy egyéb innováció, csúcstechnológia hordozói lennének. Ebben az esetben az úgynevezett társadalmi innovációról (és innovációs szereplőkről) beszélhetünk. Phills és szerzőtársai definíciója szerint (Phills 2008, idézi Katonáné Kovács et al 2017. 7) a társadalmi innováció olyan megoldás, ami egy adott probléma megoldása szempontjából hatásosabb, hatékonyabb, mint a korábbi megoldások, ugyanakkor az általa létrehozott érték nem csupán egyéni, hanem közösségi érdekeket is szolgál. Ez a típusú innováció társadalmi folyamatokon alapul, az innováció révén maga a társadalom változik, és ez a változás nem lehet kedvezőtlen vagy káros jellegű. Az ilyen innovatív folyamat az adott társadalmi környezetet jellemző értékek, normák, kapcsolatok megváltoztatására irányul. Amint azt Pue és szerzőtársai kifejtik (Pue 2015 idézi: Katonáné Kovács et al 2017.6-7), a társadalmi innovációnak és a piaci innovációnak a különbsége azoknak a kontextusoknak a különbségéből adódik, amelyekben előfordulnak. A műszaki-tudományos innovációk logikája és működési módja más, a vidéki térség ilyen típusú innovációra nem kínál igazán teret és lehetőséget. A társadalmi innovációnak azonban fontos terepe lehet a vidéki környezet, hiszen a társadalmi innováció elsősorban a rendelkezésre álló tudások új helyzetben, új kombinációkban és eljárásokban való alkalmazását jelenti.

Ha a székelyföldi térségben tapasztalható újszerű agrárkezdeményezéseket a társadalmi innováció paradigmája alapján értelmezzük (más, mint a térségi gyakorlat, továbblépési lehetőséget kínál, kreatívabb, elhivatottság jellemzi stb.), akkor azt mondhatjuk, hogy összetett és új térségi társadalmi folyamatról van szó, amely – a kezdeményezők számát és interpretációit tekintve – a kezdeti fázisnál tart. Ennek a folyamatnak a vizsgálata kapcsán a legfontosabb kérdés nyilvánvalóan az, hogy milyen jellegű, milyen mértékű, illetve miben áll a társadalmi beágyazottsága, szerepe, hatása. Ennek a komplex kérdésnek a megválaszolásához véleményünk szerint az vihet közelebb, ha megvizsgáljuk az innovátorokat, annak az elitcsoportnak a tagjait, akik ezeket az újszerű agrárkezdeményezéseket létrehozták és működtetik. Azt a kérdést kell feltennünk, hogy ennek a csoportnak a tagjai élit-e abban a társadalmi környezetben, ahol működnek, milyen módon és mértékben élit-e? A rurális élit-e – hangsúlyozza tanulmányában Gray és Sinclair (2005.38) – a függőségi kapcsolatok, a globális hatások és a lokális társadalom metszéspontjában állnak. Ez határozza meg lokális kontextusban a tevékenységüket, ehhez kapcsolódik az autoritásuk, és végső soron a lokális kontextusban termelődő identitásuk is. Fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy az elemzett

térségben az innovatív agrárszereplők milyen eséllyel válhatnak lokális elitté, ennek a folyamatnak milyen támogató és korlátozó komponensei vannak. Ezekhez természetesen szakpolitikai felvetések is kapcsolhatók: ha a folyamat még a kezdeti fázisában van – ami nyilván azt is jelenti, hogy az innovatív aktorok elitszerepei még alakulóban, épülőben vannak –, akkor lehetséges-e ennek a folyamatnak a térségi intézményi, szakpolitikai támogatása? Ha igen, akkor a folyamat eddigi életútja és jelenlegi állapota alapján milyen támogató-ösztönző eljárásokat lehet javasolni?

Tanulmányunk következő részében (3) az interjúk anyagai alapján készített elemzésből ismertetünk egy részletet. A program szakmai eredményeinek összefoglalását (4) követően szakpolitikai javaslatokat fogalmazunk meg (5).

3.Függőség, globális hatások, lokalitás

Az interjúanyagok által kínált sokféle elemzési lehetőség közül ebben a tanulmányban azt a megközelítést helyeztük előtérbe, amely a beszélők saját helyzetének értelmezésére irányul. Amint azt az innovatív agrárszereplőkkel kapcsolatos korábbi elemzéseinkben is jeleztük (Bíró – Magyar 2015, 2016), többféle tényező is közrejátszik abban, hogy a narratívákban a társadalmi-intézményi környezethez való viszonyulás értelmezésére nagy hangsúly esik, ugyanakkor – ebben a relációban – a saját helyzet értelmezésére is. A vizsgált elitcsoport tagjai nem csupán érzékelik, hanem tudatosan is vállalják – a számukra adott társadalmi környezet kontextusában – az újító/eltérő ágens szerepét. Ez a szerepértelmezés a narratívák keretében olyan konkrét helyzetek és események kapcsán kerül említésre, amelyek valamilyen gyakorlati jellegű problémához, problémamegoldáshoz kapcsolódnak. Az ilyen helyzetekre és eseményekre reflektáló narratívarészletek az esetek többségében nem csupán a társadalmi környezethez való viszonyulás adott helyzetben, adott pillanatban konkretizálódó formáját ismertetik, hanem tartalmazznak olyan értelmező, általánosító szándékot/törekvést is, amely a társadalmi környezettel való viszony modellszerűségének, szabályszerűségének megragadására irányul. Egy jellegzetes példa: az interjúalany elmondja, hogy egy falubeli személlyel például nem tudott megegyezni egy időszaki munkavégzésről, de ehhez hozzáteszt egy magyarázó/értelmező szövegrészt is azzal kapcsolatban, hogy „nehéz a falubeliekkel megegyezni”. A konkrét helyzethez/eseményhez kapcsolt magyarázat részben a környezethez való viszonyulások egyik típusát modellezi, részben pedig öndefiníciós tevékenység, az egyedi és a környezethez viszonyítva magasabbra értékelt személyes pozíció kifejezése.

A konkrét helyzetekhez és eseményekhez való viszonyulást hordozó/kifejező narratívarészletek alkalmas elemzési anyagot kínálnak annak vizsgálatára, hogy az

elitscsoport tagjai – saját értelmezési gyakorlatuk tükrében – milyen mértékben és milyen módon rendelkeznek elitszerepekkel a számukra adott társadalmi környezetben. A Gray és Sinclair szerzőpáros meghatározását kiindulópontul véve (Gray – Sinclair 2005.38) a narratívák alapján megvizsgálhatjuk, hogy az innovatív agrárszereplők valóban a függőségi kapcsolatok, a globális hatások és a lokális társadalom metszéspontjában állnak-e, és ha igen, akkor milyen módon, milyen mértékben. A következőkben bemutatjuk a térségi innovatív agrárszereplőknek a viszonyulását ehhez a három területhez.

3.1. Függőségi kapcsolatok

A rurális térségek függő helyzete evidenciaként is kezelhető, különösen akkor, ha a vidékre hátrányos helyzetű térségként, perifériaként tekintünk. Az úgynevezett klasszikus régiófejlesztési elméletek (ezek áttekintését lásd: G. Fekete 2008) a függőség sokféle összetevőjével foglalkoztak (erőforrások, beruházások, döntéshozás, információk stb.) A függőséget a későbbi fejlesztéspolitikai megközelítések is kiemelik, jelezve azt, hogy külső támogatás nélkül (anyag, szakmai, kapcsolati) a vidék fejlesztése nem vihető sikerre. A vidékfejlesztéssel kapcsolatos újabb megközelítések (new rural paradigm, neo-endogén megközelítések) sok tekintetben árnyalták a vidéki térségek függőségével kapcsolatos korábbi egyoldalú megközelítéseket. Elsősorban azzal, hogy a vidéki térségek fölértékelődése nyomán a vidék passzív szerepe módosult: értékei és adottságai révén ma már a vidék adni is képes, ennek folytán a korábbi egyirányú függőség – fokozódó mértékben – tranzakciós helyzetté alakul át.

Témánk szempontjából ezen a ponton válik fontossá a vidéki térségek átalakulási folyamata: a tranzakciós helyzet kialakulása ugyanis helyzetbe hozza a rurális eliteket, akik a rurális térség és a rurális társadalom képviselőiként, vezetőiként a függőségi viszony (most már nem egy esetben: tárgyalási helyzet) meghatározó szereplőivé válnak. Az innovatív agrárelit szereplői számára az a kérdés, hogy a rurális térség (vagy egy település) függőségi játszmáiban – más helyi elitszereplők mellett vagy azokkal együttműködve – kapnak-e szerepet, ki tudnak-e építeni a maguk számára olyan pozíciókat, hogy a tranzakciós helyzetekben ők is szóhoz jussanak, az ők álláspontjukat is figyelembe vegyék.

Ezeknek a lehetőségeknek a mérlegeléséhez számításba kell vennünk a rurális elitek függőségének azt a helyzetképét és gyakorlatát, amely a székelyföldi térségben ma működik. Az ezzel a témával foglalkozó elemzésünkben (Biró et al 2017) összefoglalót készítettünk azokról a térségi szervezetekről és intézményekről, amelyek a rurális elitek számára a lokális szervezetek működtetése és a helyi fejlesztés szempont-

jából nem kerülhetők meg, és amelyekkel valamiféle folytonos tranzakciós helyzetben vannak részben a helyi közösség, részben saját elitpozícióik működtetése érdekében. Ezekben a függőségi viszonyokban a helyi elitnek három csoportja kap szerepet (hivatali elit, kulturális elit, gazdasági elit), sok esetben egymástól függetlenül, és elittípusonként nagyon eltérő mértékben. A függőségi helyzetekben a tranzakciók tartalma három nagy csoportra osztható:

- a működési és fejlesztési forrásokkal kapcsolatos tranzakciók
- a helyi elitszerepek külső és belső legitimitásával kapcsolatos tranzakciók
- a társadalmi nyilvánosságban való jelenléttel kapcsolatos tranzakciók.

A függőségi viszonyok túlsó oldalán térségi hatáskörű vagy országos rendszerhez tartozó közintézmények, hivatalok és közéleti szerepet betöltő szervezetek (nagyon sok esetben azok vezetői) állnak, ebben a vidéki térségben a tranzakciós erejük mindhárom területen kiemelten nagy (forráselosztás, legitimitás, nyilvánosság). Mindezek mellett a függőségi viszonyok fontos szereplője a térségi média, amelynek a hivatali befolyástól és közéleti szervezetektől függetlenül is van olyan legitimitástermelő és közéleti tematizációs szerepe, amelyetől a rurális elitnek nem tekinthetnek el.

A fentiekben vázolt függőségeket olyan térségi rendszernek tekinthetjük, amelynek a rurális közösségek működésében és fejlődésében nagy szerepe van, illetve amelyben a rurális elitnek egyezkedhetnek, és saját szerepeiket újratermelhetik. Nem utolsósorban ennek a függőségi rendszernek olyan szerepe is van, hogy nem egy esetben a rurális eliteket segítik az operatív-adminisztratív ügyintézés folyamataiban (kijárási, engedélyeztetési, ellenőrzési stb.), vagy átsegítik a buktatókon.

A megvizsgált narratívákban kevés olyan szövegrész van, amely a fentiekben vázolt függőségi rendszerhez tartozó kezdeményezésekre, cselekvésekre, megegyezésekre utalna, illetve a rendszerbe való beilleszkedést jelezné. A függőségi viszonyokkal kapcsolatban az interjúanyagok kapcsán az alábbi helyzetkép körvonalazódik.

- A helyi önkormányzatokkal való kapcsolat lehetőségeiről még közvetlen rákérdezés kapcsán is alig esik szó.
- A térségi vagy országos hatáskörű hivatalok és intézmények szakpolitikájára, támogatási programjaira, tematizációs kezdeményezéseire nem reflektálnak.
- Az adminisztratív-pénzügyi feladatok intézésével kapcsolatos tapasztalataik rendszerint negatívak, nehezményezik a túl sok bürokratikus akadályt, az ezzel

kapcsolatos narratívareszletek kiszolgáltatottságra, alárendeltségre utalnak, nem partnerségi viszonyokra.

- A szakmai szerveződések (klaszter, egyesület) kevés kivétellel számukra csak formális keretet, jobb esetben távlati lehetőséget jelentenek (elvben fontosnak tartják, tényleges együttműködési formákat csak kevés esetben tartalmaznak).
- A szakértői kapcsolatok nem intézményes jellegűek, hanem alkalmiak, hangsúlyosan személyi-bizalmi alapon szerveződnek.
- Ha a média képviselői felkeresik őket, akkor nyilatkoznak, vagy elfogadják, hogy írjanak róluk, de ezt nem keresik, explicit módon nem igénylik.

A fentiekre jellegzetes példát azok a szövegek mutatnak, amelyek a helyi önkormányzat szerepére, vagy munkájának megítélésére vonatkoznak. Az innovatív agrárszereplők számára elvben a helyi adminisztratív elit lehetne az első számú együttműködési partner, hiszen ezeknek az újszerű agrárkezdeményezéseknek a helyi fejlesztésben egyedi és újszerű szerepük lehetne. A rögzített szövegek azonban aszimmetrikus kapcsolatról és distanciáról árulkodnak. Az alábbi szövegrészek jól illusztrálják a helyi önkormányzatok szerepével kapcsolatos elvárásokat, ugyanakkor egyértelműen utalnak a tranzakciós kapcsolatok hiányára is. Az interjúalanyok az esetek többségében elvárásokat, kisebb számban kifogásokat vagy fenntartásokat fogalmaznak meg. A lényeg azonban az, hogy a helyi önkormányzatokhoz (intézményekhez, vezetőkhöz) való viszonyulásban a hivatal helyeződik „aktív” pozícióba (a hivatal cselekedhetne, tehetne valamit, kezdeményezhetne stb.), ehhez képest a beszélők pozíciója „passzív”, befogadó jellegű. Mindez arra utal, hogy ebben a lokális relációban az agrárszereplők nem látnak lehetőséget saját elitszerep működtetésére. Miközben a helyi környezettel, a helyi társadalommal kapcsolatos viszonyulásban mindig előtérbe kerül (explicit vagy implicit módon) a különállásuk és egyediségük, illetve az ebből adódó strukturális-mentális „felül levés”, addig a helyi intézménnyel kapcsolatos relációban az egyoldalú (nem kölcsönös!) függőség vagy a kiszolgáltatottság kap nagyobb hangsúlyt.

„Informálás az jó volna, tehát akár összegyűjteni fiatal végzősöket akár, legyen az líceumi végzős, egyetemi végzős csoport, különböző szakterületekről, fórum ahol beszélgetnek ötletekről. Meglévő információkat átadni, jó példákat akár bemutatók által, pályázati lehetőségekről tájékoztatót, egy rendszert csinálni az informálásról, vagy egy cégalapításról információt fiataloknak, hogy merjenek vállalkozni. Vagy (...) mi kell egy cégnyitáshoz, de nem mer elindulni a legtöbbje, mert sok negatív példa van. (...) Változik a pénzügyi törvény is, mindenki nem jogász, mindenki nem jogtanácsos, minden cégnél nincs jogtanácsos, a könyvelő sem tud mindig mindent mondani folyamatosan. Ilyen irányú tájékozottságra szükség van, havonta egyszer összehívni a fiatalokat s beszélni, biztatni és el-

mondani, hogy mi miben áll konkrétan. Vagy meghívni vállalkozókat, hogy meséljenek, de úgy reálisan, hogy-hogy kezdték, hogy csinálták, kicsit biztatni őket, lássanak példákat.”

„Sok mindent kellene egyszerűsíteni, elsősorban a bürokráciát, ami a legfontosabb lenne, meg a helyi viszonyokat rendezzék, ami rendezetlen itt nálunk, itt gondolok a földviszonyokra. Nem tudsz pályázni, mert nincs egy telekkönyvezett területed, meg van kötve a kezéd, ez a lényeg, mert csak mindenki mondja, hogy pályázz, na, de hova pályázz? Én hogy egyet pályázzak a szomszéd faluban kellett vegyek egy telket, mert itt nincs, egyszerűen megvannak a földjeink, és nincsenek betelekkönyveztetve.”

„...jó lenne több előadást tartani, az embereket felvilágosítani, hogy érdemes ezzel foglalkozni, hogy merjenek többen vállalkozni, ne csak a hagyományos krumpli, kukorica, búza. Értem, hogy az a jó, csak akkor jobb lenne összefogni ezekben a kultúrákban és kialakítani egy piacot, tehát az eladást megszervezni kisebb gazdáknak. Biztos ez jóval nehezebb gyakorlatban, mint így elméletben kimondani, egy csomó érdek egymásnak feszül, meg eltérő vélemények meg bizalmatlanság van, és ezért nehéz összefogni.”

„...minden attól függ, hogy a helyi vezetőség mennyire viszonyul az agráriumhoz, mennyire érdekli, mennyire van ismeretsége azokban a körökben, de szerintem mi település szinten nagyon jó viszonyban vagyunk, nagyon ügyes polgármesterünk van, nagyon sokat tett a faluért s minden téren.”

“A tanácshoz az adót fizetjük, most még az is megnőtt, mert ugye gazdasági terület, belterület, külterület, gépekre kell, fizessünk, meg minden, úgy hogy rengeteg adót kell fizetni. A jó Isten a mi segítségünk, ha bírjuk egészségileg...”

(A helyi vezetés) „figyeljen fel ezekre a vállalkozókra, akik ihyennel szeretnének foglalkozni, és ihyennel mernek foglalkozni, és tegyen azért, hogy egy felvásárló központot hozzon létre. Tehát ez ne azt jelentse, hogy a fölét ő vegye le, hanem jutányos áron lehessen leadni a terményemet, és ő biztosítsa, hogy mindaddig, amíg eladódik addig megfelelő körülmények között tárolja. Én úgy gondolom, hogy így tudna segíteni.”

„Sajnos, hogy nagyon kevés a beleszólása, de ha több lenne se tudnának, mert hiányzik a tapasztalat, hiányzik a szaktudás, úgyhogy nem igen tudnak ebbe beleszólni.”

Összességben azt mondhatjuk, hogy a vizsgált elitcsoportnak a tagjai – nagyon kevés kivételtől eltekintve – nincsenek olyan tranzakciós kapcsolatban a helyi és térségi hivatalokkal, intézményi szereplőkkel, amely számukra is előnyöket kínálna, kötelezettségeket jelentene, mindezek révén nagyobb mozgásteret adna. Nem, vagy csak kismértékben részei annak a függőségi rendszernek, amelyben a térségi elitek általában működnek, és amelyben a rurális elitek egyéb csoportjai (adminisztratív elitek, kulturális elitek, gazdasági elitek) saját szerepeiket építik. Egyelőre még nincsenek olyan helyzet-

ben, hogy a helyi közösség számára ezektől az intézményektől és szervezetektől bármit is kérjenek, a szimmetrikus kapcsolat hiánya következtében adni, felkínálni sem tudnak olyasmit, amit ezek az intézmények és szervezetek értékelnének. Ebben a vonatkozásban a helyi közösség szemszögéből nem működnek elitként, és az intézmények, hivatalok képviselői sem tekintik őket annak. A pályázatokkal kapcsolatos tapasztalatok és attitűdök jelzik a legmarkánsabban az innovatív agrárszereplők és az intézmények közti distanciát, és nem utolsósorban azt a domináns magatartást, amely a hivatalos szervezetekhez való viszonyban a kiszolgáltatott helyzetben lévő kliens szerepnek ad prioritást a partnerségi szerepek helyett:

“Tszonyúan nehéz volt, mert 3 baniért Gyulafehérvárt megjárta a férjem. Sapard programunk volt, tehát ez csak 50 százalékos támogatás volt, és annyira strapás volt, hogy egy adott pillanatban kiszámoltuk, hogy most már nem adhatjuk fel, mert annyit tettünk, annyit befektettünk, hogy ha nem kapjuk meg a pályázatot, nem tudunk felállni, nincs amiből felálljunk. Nagyon-nagyon sokba kerültek ezek az utak. Úttörőnek mindig nehéz lenni. Nem mertek a hatóságok adni ki papírokat, nem tudták mit kell, úgy éreztem, hogy rossz helyen lakunk. Csíkszeredába kellett menni minden papírárt, 86 km és a napja az embernek el van menve, és Gyulafehérvárról ment a pályázatkezelés. Mondtam a férjemnek, fogadjunk ott albérletet, lakjál ott, mondom, hazajössz éjjelkor, és 5-kor kelsz, indulsz vissza. De ilyenek, hogy 3 baniért, mert a számítógép felkerekítette és át nem engedték. Azzal volt szerencsém, hogy a férjem végigcsinálta, én nem bírtam volna.”

3.2. Globális hatások

A vizsgált elitcsoport tevékenységében a térségen kívüli hatások szerepe nagyon jelentős. A térségi társadalmi környezethez viszonyított innovatív státuszuk alapvetően arra alapozódik, hogy tevékenységük és szakmai tudásuk nem térségen belüli alapokra támaszkodik. Tudatosan és markánsan jelenítenek meg saját környezetükben olyan tevékenységeket, tudásokat és értékeket, amelyek (1) a térségen vagy az adott közösségen kívülről származnak, illetve (2) amelyeknek aktualitását és várható társadalmi szerepét nagymértékben külső tényezők (globális trendek) legitimálják.

A témával kapcsolatos korábbi kutatási tapasztalataink és az interjúk anyagai alapján három tényezőt azonosíthatunk be, amelyek a globális hatások hangsúlyos szerepét mutatják.

a.

Az innovatív agrárszereplők mindegyike pontosan meg tudja jelölni azt, hogy kezdeményezésének az alapötlete, a szükséges szakmai tudás vagy a példaértékű

személyes tapasztalat milyen forrásból származott. A vállalkozó tevékenységi helyéhez, társadalmi közegéhez viszonyítva ezek a források mind külsőnek számítanak. Ilyen külső forrás lehet sok esetben más országban szerzett tapasztalat, interneten látott példaértékű kezdeményezés, tévéből vagy szakkönyvből szerzett ismeret, az ország távoli településein tevékenykedő innovatív agrárszereplőkkel kialakított kapcsolat, szakmai képzésen szerzett tudás. A források száma esetenként több is lehet, és a vállalkozók nagyobb részének beszámolója szerint nem egyszeri hatásról van szó: az információszerzési gyakorlat vagy az ezt biztosító személyes kapcsolat az indulás után is megmaradt. A külső tényezők fontos szerepét jelzi, hogy a saját tevékenységre irányuló reflexiókban mindig helyet kapnak, mindig pozitív értékelés kapcsolódik hozzájuk, és a beszélők a külső tényezőt oppozícióba állítják a saját társadalmi környezetükkel, amelyből az ilyen külső elem korábban hiányzott.

Ez arra utal, hogy a vizsgált innovatív agrárszereplők körében a külső ösztönző/támogató tényezők a személyes identitás nyíltan fölállalt és fontos részét képezik. Ez az identitáskomponens mintegy megemeli, kitágítja az innovációra vállalkozó személy lokális szerepét. Arra utal, hogy a szóbanforgó személy kompetencia- és/vagy tudás-transzferre vállalkozott, és ezt a transfert nem csupán saját vállalkozása érdekében vitte véghez, hanem a helyi társadalom érdekében is.

Az innovatív vállalkozást ösztönző és/vagy támogató külső tényezők skálája nagyon széles (lásd: Kovács 2017). Legnagyobb szerepük a külföldön szerzett személyes tapasztalatoknak van (külföldi munkavégzés keretében, szervezett csoportos tapasztalatcseré keretében, egyéni tájékozódás révén), ezek keretét sok esetben olyan személyes kapcsolatok jelentik, amelyek a vállalkozás indulása után is megmaradnak. Az interjúalanyok gyakran említik az Internetet mint információforrást, amely nem csupán az induláshoz kínált ötletet vagy szakmai információt, hanem a későbbiek során, a fölmerülő gyakorlati kérdések megoldásában is hasznosnak bizonyult (szakmai kapcsolatok keresése, nyílt véleménykérés váratlan nehézség esetén, részletes szakmai információk keresése stb.). A tanfolyamok, képzési programok támogató és ösztönző szerepe szintén jelentős. Néhány jellegzetes példa az interjúszövegek alapján:

„Én nem gondolkodtam üzletben, ezért ilyen irányban nem volt nehézség, mert csak nekifogtam és csináltam, persze olvastam szakirodalmat, főként interneten, mert könyvből nem igazán jutottam hozzá. (...) Interneten, ott kaptam különböző anyagokat, megosztanak dolgokat, például a Pannonhalmi Apátságánál egy-két információt le lehet csípni, meg a Tihanyiaktól is le lehet, azért ki írnak dolgokat. Egyébként hallottam, hogy Pannonhalmán nagyon szívesen adnak információt, csak még nem jutottam el oda, és Tihanyba sem. Olvastam a Facebookon, hogy lesz Csekefalván levendula fesztivál, a programot is meg néztem, a kisgyerekes családoknak nagyon jó programok vannak, lesznek bemutatók,

filmvetítés, viszont csak séta lesz a levendulásban. Tibanyban, amikor fesztivál van akkor szedni lehet levendulát.”

„A fajtiszta tyúkokat egyik ismerősöm hozta volt először Ausztriából, én tőle vettem volt tojásokat, abból lett volt az első állomány. Aztán vásároltam volt újakat más tenyésztőkről Hunyadról, így alakultak ki,”

„Sokat olvastam utána könyvekből, internetről, máshonnan nagyon nincs abonnan. És voltam egy jó párszor ki Magyarországon ismerősöknél megnéztem több vállalkozást, több ilyen kis farmot néztem meg. Kértem tőlük információt, csak az a tapasztalatom, hogy náluk minden más, mivelhogy az éghajlat másabb, úgy-e nálunk a tél az egy igazi tél, általában még most is, és náluk nem. (...) Voltam egy konferencián különben, de egyéb szakmai kapcsolatok nem nagyon voltak.”

„Utánaolvastunk interneten, könyvekből, telefonbeszélgetések, megkerestük az illetőt, elmentünk megnéztük milyen egy kezdeti ültetvény, tanácsokat kértünk tőle. Például a homoktövissel kapcsolatban elmentünk Kovásznára, itt közel van egy fiatalember, és Magyarországon is megnéztünk egy homoktövis ültetvényt.”

„A kezdés az úgy volt, hogy amit jónak láttam én, meghallgattam a szomszédot is, amit mondott, vagy, ahogy ő csinálja, de olyan is volt például, hogy nem láttam helyesnek vagy megfelelőnek, akkor internetről vagy könyvekből, innen- onnan, de jó, ha az ember mindent megtapasztal a bőrén, nem mindig az jó, amit a szomszéd csinál. Bújom az internetet is, a könyveket is, ilyen szakmai téren onnan szoktam inkább informálódni.”

„Először nem volt szakmai tudásom, de annak meg is ittam a levét. Aztán kezdtem járni tanfolyamokra. Eddig voltam három gyümölcsfeldolgozó tanfolyamon és még ha lesz, akkor megyek. Az egyik Csíkszentgyörgyön volt és a másik kettő Csíkszeredában. Ezek többbetes tanfolyamok voltak elég sok gyakorlattal. Itt szereztem meg a technológiai ismereteket. Ezek mellett könyveket olvastam, az interneten tájékozódtam és saját magam is kikapasztaltam dolgokat. Ha valami nem jött össze, akkor megkérdeztem másoktól, hogy vajon mi lehet a gond. Ez egy lassú folyamat volt. (...) Nagyon sok konkrét leírás van a Wikipédián például. Most szeretnék tárkonyt termesztani ecetnek. Ha beírod, hogy tárkonytermesztés, annyi szakszöveg jön elő, hogy nem is értem. De vannak kezdő és haladó szintű szövegek is. (...) például betegség esetén elküldöd a fényképet a beteg levélről, vagy a kártevőről és azonnal jön a válasz. Vannak ilyen fórumok, ahol nagyobb tenyésztőktől lehet érdeklődni. Például van egy nagy málnatermesztő Kolozs megyében, aki segített egy betegség beazonosításában, megoldásában.”

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a külső tényezőknek a támogató szerepe nem formalizálódik, nem intézményesül. Kivételt az jelenthet, ha az innovatív vállalkozó olyan országos léptékű szakmai klaszternek lesz a tagja, amely a tagjai számára

érdekérvényesítési, beszerzési vagy értékesítési szolgáltatásokat is nyújt. Ilyen innovatív agrárszereplő azonban a térségben nagyon kevés van, az elmúlt évek során felkeresett több mint nyolcvan interjúalany közül két esetben talákoztunk ilyen helyzettel. Általában az jellemző, hogy a külső tényező hatása efemer jellegű. Ami azonban témánk szempontjából fontosnak mutatkozik: az interjúk tanúsága szerint az innovatív agrárszereplők folyamatosan nyitottak a külső hatásokra, a kapcsolatok építésében és a tevékenységükhöz kapcsolódó információk megkeresésében ezek a vállalkozók aktívak és kezdeményezők. A lokális társadalmi kontextus optikájából nézve olyan ágensként működnek, akik építik és működtetik a globális környezettel való kapcsolatokat. Ez nagyon jelentős mértékben hozzájárul helyi léptékben az elitszerepük építéséhez.

b.

A globális hatások körébe sorolható az a tény, hogy ezek az innovatív agrárkezdemenyvezések beépítik tevékenységükbe az üzleti szempontokat. A térség agrártevékenységét meghatározó, a térségi háztartások több mint felét érintő hagyományos önfenntartó családi gazdálkodási modellből az üzleti szempontok (beruházás, hosszú távú tervezés, költség-haszon elemzés, értékesítés, marketing) hiányoznak. Az innovatív kezdeményezések az esetek többségében nem sokkal nagyobbak, mint az önfenntartó hagyományos gazdaságok, működési modelljük azonban az üzleti szempontok beépítése miatt teljesen más. Jelen tanulmány keretében nem térhetünk ki annak bemutatására, hogy a hagyományos gazdálkodási modellbe miért nem kapott helyet a piacra termelés (legfeljebb csak a felesleg úgynevezett passzív értékesítése), és ennek milyen következményei vannak a térségi társadalom működésére. Az agrárium és a vidékfejlesztés összefüggéseit elemző szakmai munkák kiemelik a gazdálkodók és társadalmi környezetük közti viszonyrendszer fontosságát. Van der Ploeg (1994) négy területet hangsúlyoz ezzel kapcsolatban (termelés, reprodukció, piac, család), mindeniknek megvan a maga értékrendje és működési módja. A sikeres gazdálkodási tevékenység fontos feltétele az, hogy a gazdálkodó jól menedzselje a négy területtel kapcsolatos, szimultán működtetett viszonyrendszert. Az általunk vizsgált térségben a hagyományos családi gazdálkodás modelljéből a piaci komponens mindmáig hiányzik, és ez a gazdálkodás modelljét értelemszerűen zárttá teszi, kisléptékűre korlátozza, a hatékonyság vagy a növekedés helyét a szinten tartás veszi át. Annak elemzése, hogy ez a modell milyen módon és milyen mértékben jelent endogén fejlesztési korlátot ebben a térségben, külön tanulmány tárgyát képezheti. Ennek a domináns modellnek a kontextusában azonban nyilvánvaló az innovatív agrárkezdemenyvezések újszerűségének, szokatlanságának a mértéke, illetve az a kihívás is, amit az új kezdeményezések – a

globális háttérre támaszkodva – a lokális társadalom számára jelentenek. Az üzleti szempontok nyílt és következetes fölállalása az a tényező, amely lokális léptékben – a működés mássága, idegenszerűsége okán – az innovatív agrárvállalkozókhoz hangsúlyosan elitszerepet kapcsol.

c.

Megítélésünk szerint a globális hatásokhoz kapcsolódó harmadik tényező érdemli a legnagyobb figyelmet, és igényel a továbbiakban részletekbe menő kutatást. Az innovatív agrárszereplők tevékenységének leginkább figyelmet érdemlő mozzanata az, hogy külső, explicit tudást kapcsolnak össze endogén adottságokkal. Az explicit tudás körébe sorolható ismeretet, technológiát, eszközt hozzák be a helyi közegbe, és próbálják igazítani (adaptálni, összekapcsolni, interakcióba hozni) a helyi közeg adottságaival, értékeivel, lehetőségeivel. Az explicit és tacit tudásformák, komponensek összekapcsolása – érvel széles körben idézett tanulmányban a Nonaka – Takeuchi szerzőpáros (1995) – innovációt generál. Nem csupán tudás vagy technológia transferről van szó ebben az esetben, hanem ennél jóval többről. A behozott tudás és technológia önmagában is innovatív tartalom, azonban a helyi adottságok kontextusában való alkalmazás gyakorlata újabb, most már lokális társadalmi innovációként jelenik meg a közösség számára. Fejlesztéspolitikai szempontból nem a megismert és behozott új ötlet, technológia a nagyobb érték, hanem a helyi adottságok interakciója nyomán termelődő, az innovatív agrárszereplők által generált társadalmi innováció.

Fontos kiemelni azt, hogy külső és belső tartalmak (az explicit és tacit tudások) összekapcsolása az innovatív agrárszereplők részéről a legtöbb esetben tudatos és programszerű tevékenység. Egyrészt azért, mert ebben az összekapcsolásban áll szakmai tevékenységük tartalma (az ötletet gyakorlatban kell ültetni, a technológiát a környezeti adottságokkal össze kell kapcsolni stb.), másrészt azért, mert meg vannak győződve arról (ezt explicit módon meg is fogalmazzák), hogy ezt az összekapcsolást saját tevékenységükön túlmutató cél érdekében (a térség, a település érdekében) is meg kell tenni. Az alábbi szövegrészlet egyszerre példázza az innovatív agrárszereplők különállását, tevékenységük szinkretikus, szinergiákra alapozott jellegét, valamint azt, hogy a megszerzett tudást, az innovatív ötletet állandóan rá kell vetíteni a helyi kontextusra:

“Ezek a tevékenységek nagyon kevés ember esetében váltják ki a serkentő hatást. Akik neki is fognak hasonló tevékenység végzésének, sokszor elbuknak. A régi típusú gazdálkodásból nem volt tőkefelhalmozás, tehát nincs indulótőke egy vállalkozás beindításához. Sokan a tevékenység marketing részét is nehezen tudják végezni. A technológiát pedig a szakképzésen meg kell tanulni. Nélküle nem érdemes nekifogni semminek. Ezt saját bőrönmön is megtapasztaltam. Fontos minél több képzést indítani ezen a területen, mert a kör-

nyezeti feltételek adottak. Gyümölcsstermesztés nincs a környéken, de próbálkozásból 23 féle gyümölcs megélt. Emellett áruhiány is van. A Kanflandban például árulnak kínai és lengyel paszulyt azt hiszem, a Lidlben pedig korigizt és kanadait. A paszuly egy igénytelen növény, ami mindenhol megterem, és mégsem foglalkoznak itt vele.”

3.3. A lokális szint

A lokális szinthez való viszonyulásban lényeges eltérés van a természeti adottságokhoz, értékekhez való viszonyulás, illetve a társadalmi kontextushoz való viszonyulás között. Az előbbit illetően a narratívák egyértelműen a pozitív tartalmakat emelik ki. Az interjúalanyok értékesnek és hasznosnak látják mindazokat a környezeti elemeket, amelyekre saját tevékenységük során alapoznak, vagy amelyekre a hasonló jellegű kezdeményezések az adott közösségben alapozhatnának. Ezeket a pozitívumokat nem csupán megnevezik, hanem érveket, indoklásokat is kapcsolnak hozzájuk, ezeket a helyi természeti adottságok közösségi értéként tételezik, nem egy esetben ideologikus tartalmakat is beleillesztenek a szövegbe. Az energiafűz termelésével foglalkozó gazda alább idézett szövege jól példázza az olyan pozitív hangvételű diskurzust, amely a helyi adottságok kapcsán a tradicionális, önfenntartó gazdálkodást folytatók szövegeiben nem lelhető fel:

„Nebézségek voltak, mert ez olyan, hogy elültetem és majd a harmadik évtől fog hozni jövedelmet, és én folyamatosan telepítettem. (...) Nem igényes növény, ha első évben jó ültetvényt csinálunk, tehát első évben nagyon tisztán kell tartani, hogy ne vegye fel a gyom, nagyon szép ültetvény legyen, s akkor ő utána saját magát intézi. (...) Ez az éghajlat nagyon jó nálunk itt a Kárpát-medencén belül, ez tökéletes, minél vízesebb a föld annál jobb, tehát tudjuk, hogy vízigényes. Itt általában ilyen talajok vannak, itt jól meg terem. (...) Minél több eső lesz, annál jobb a termés, általában így hektáronként olyan 1000 euró jövedelem megmarad. Annyi, hogy egyszer telepítünk, s akkor 25 évig nem kell újraültetni, levágjuk a föld felszínén s újra hajt ki tavasszal. Az a szerencse, hogy eddig nem jelentkezett semmi betegség, egyszer a tavaly a nagyon enyhe tél miatt egy parcellába túlszaporodtak valamilyen lárvák, úgyhogy a levelet le is ették teljesen. (...) Ez az egy betegség volt, amióta gazdálkodom, és ez is csak egy parcellán volt.”

Ez a diszkurzív forma teljes mértékben különbözik azoktól a szövegektől, amelyek a hagyományos családi gazdálkodást kísérik, és amelyek rendszerint a térségi természeti adottságok hátrányait, hiányosságait emelik ki (nem kedvező az éghajlat, alacsony a földek termőképessége és hasonló).

A lokális társadalmi környezethez, a lokális „közhangulathoz” való viszonyulás teljesen más. A beszélők oldalán pozitív tartalomként megfogalmazódhat például a

helyiekkel való együttműködési igény vagy együttműködési lehetőség, de a kapcsolatok megvalósult vagy kezdeményezett gyakorlati formáit illetően a viszonyulás vagy negatív, vagy távolságtartó. Kivételt képeznek az olyan esetek, amikor az adott településen túlmutató kapcsolatokról, együttműködési formákról van szó.

„Így amit hallok a baráti körből vagy a falu hangjából, egyik azt mondja, hogy hogyha vadgazdálkodást végeztél, akkor miért csinálod ezt, miért nem ülsz egy irodában, ülsz a gép előtt s végzed a napi teendőket, kapsz egy jó nagy fizetést, ez meg az. (...) Az idősebbek például mondják, hogy ó, Alpárka, hát még meddig bírod, még meddig csinálod, egész nap mész így-úgy...”

„Semennyire nem értékeli, inkább mondjam úgy, hogy mint a székelyek elfogadnak, ilyesmiket mondtak, hogy nem érdemes ezzel foglalkozni úgy is belebukasz. Az irigység meg a primitívség jellemző. Én ezeken már túl vagyok, hogy meghallgassam, ki mit mond, kinek mi a véleménye.”

„Nem értékeli. Hát a székely emberben van egy ilyen, hogy miért ő! Nem azt mondja, hogy én is csinálnám, hanem, hogy még azért se. Vagy van egy olyan rosszindulat, hogy elkezdték, hogy begyűjtöm a vadakat, és akkor azt mondtam nekik, hogy én egyet sem hoztam a hátamon be, a vadak mindig olyanok voltak, hogy bejöttek a határba...”

„Mindig vannak olyan személyek, akik ellen véleménnyel jönnek, irigyek, de olyan is van aki értékeli, bátorít.”

„Ha a virágokat hogyha nézem, nem úgy vettem észre, hogy irigykednének, sőt, segítséget kérnek tőlem, hogy milyen tapasztalatokat szereztem, ők is szeretnének ezzel foglalkozni, és én szívesen is segítek bárkinek(...) Ribizli kapcsán pedig sajnos az a tapasztalatunk, hogy valóságú, hogy irigykednek az emberek, mivel hogy egyre több ribizli tő kezdett elfogyni a földből, bármennyire is be van kertelve, ellopják.”

„Pozitívan, én meg vagyok elégedve. Több alkalommal több újságtól kerestek meg és cikket, interjút csináltak. Ezen kívül az iskola másként béten óvodából, iskolákból jönnek ide gyerekek, hogy megnézzék az állatokat. Nagyon-nagyon sok ember – kezdő tenyésztő vagy akár haladó tenyésztő, hetente minimum 5 ember – megkeres telefonon vagy e-mailben, hogy tanácsot kérjen tőlem, vagy valamit megkérdezzen, egy része azért, hogy vásároljon.”

Ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a társadalmi kontextushoz való viszonyulások – az interjúszövegek alapján – esetenként mások és mások, ez a sokféleség

megmutatkozik akár a tartalmi elemeket, akár a kapcsolatok formai jellemzőit vizsgáljuk. Ez minden valószínűség szerint abból fakad, hogy az innovatív agrárszereplők fontosnak tartják saját kezdeményezésüknek a lokális kontextusban való pozicionálását, a helyi közösséggel való együttműködés kialakítását, és sokféle módon kísérleteznek ezzel. Az ilyen jellegű kezdeményezések a helyi elitek tagjaira (hivatali elit, kulturális elit, gazdasági elit) csak igen ritka esetben terjednek ki, az iskolákkal vagy a pedagógusokkal kialakított együttműködés néhány példája sorolható ide.

Az ilyen kezdeményezésekre és kísérletekre vonatkozó reflexiókban (megnyilatkozások, értelmezések, értékelések) megfigyelhetünk típusokba rendezhető viszonyulásmódokat:

- A negatív tapasztalatok alapján lemondanak az ismeretterjesztésről, az együttműködési formák kialakításáról.
- Az elért eredményektől függetlenül újra és újra kísérletet tesznek a helyi közösséggel való viszony kialakítására, újabb és újabb formákkal próbálkoznak.
- Olyan elemi szintű együttműködési formát próbálnak kialakítani kevés helyi személlyel (többnyire informális, rövid távú megállapodások alapján), amely saját tevékenységüket segíti, de az együttműködés elmaradása vagy a tervezettnél alacsonyabb szintje esetén nem okoz komolyabb gondot (alkalmi munkavállaló, vásárló, alapanyag termelő).
- Ritkán, de azzal is próbálkoznak, hogy kineveljenek tartós együttműködésre alkalmas személyeket.
- Az ismeretterjesztés, tudásmegosztás helyi gyakorlatának fontosságát hangsúlyozzák.

A viszonyulás fontos elemét képezik azok a reakciók, amelyekkel az innovatív agrárszereplők le reagálják a közvetlen környezetükből érkező negatív véleményeket. Majdnem minden innovatív agrárszereplő megemlíti azt, hogy vállalkozása indítását az első időszakban a helyi közösség kételkedve, lekezelően, távolságtartással vagy nyelvi-szimbolikus lefokozást hordozó kijelentésekkel fogadta. Bár ezeket a negatív hozzáállásokat az újítok megértően, elnézéssel, toleránsan kezelték, az ezzel kapcsolatos narratívák is arra utalnak, hogy a lokális szinthez való viszonyulás strukturálisan ambivalens. Nem csupán a distancia megélése kap szerepet ennek a viszonynak a megélésében, hanem az eltéréseknek és különbségeknek olyan latens megjelenítése is, amely nem konfliktusokra, hanem párhuzamosságokra, az érintkezési felületek és együttműködési lehetőségek hiányára utal.

4. Összefoglaló

Elemzésünk kérdésfeltevése arra vonatkozott, hogy milyen módon és milyen mértékben tekinthetők eliteknek az elemzett innovatív agrárszereplők. Az interjú-szövegek alapján azt vizsgáltuk, hogy ennek az elitcsoportnak a tagjai miként élik meg és értelmezik azt a pozíciót, amely a térségi függőségek, a globális hatások és a lokális közeg metszéspontjában termelődik számukra. Azt találtuk, hogy ennek az elitcsoportnak a tagjai nem, vagy csak kismértékben -részesei és nem termelői annak a függőségi viszonyrendszernek, amelyben a térségi elitek működnek. Nincsenek tranzakciós viszonyban azokkal a térségi intézményekkel és szervezetekkel, amelyeknek szerepük van a vidéki közösségek működtetésében és fejlesztésében, nincsenek olyan helyzetben, hogy a közösség számára kérjenek ezektől az intézményektől és szervezetektől valamit, és nincsenek adó/felkínáló pozícióban sem. Ebben a vonatkozásban a helyi közösség szemszögéből nem működnek elitként. Jóval hangsúlyosabb szerepük van a globális hatások közvetítése terén. A tudás- és információbehozás, a helyi léptékben történő innováció generálás és az üzleti komponensnek a lokális közegbe való behozása révén tényleges elitszerepet építenek maguknak. A lokális szinttel való kapcsolatban az elitszerep termelése ambivalens és bizonytalan.

Míndez együttesen azt jelzi, hogy az elemzett innovatív agrárvállalkozókat egy olyan folyamat részeseseinek és cselekvőinek tekinthetjük, amely elitszerepek épülését hordozza. Ez a folyamat a jelek szerint a kezdeténél tart, de iránya kivehető. Az elitszerepek épülésnek folyamatát hátráltatja az, hogy a térség nem kínál az innovatív agrárszereplők számára olyan függőségi viszonyokat, amelyek egyfelől támogatást jelentenének tevékenységük (szakmai tevékenység, legitimációépítés) számára, másfelől pedig lehetővé tennék, hogy az innovatív agrárszereplők munkájukat és kompetenciáikat integrálásra felkínálják térségi intézmények és szervezetek számára. Ilyen jellegű, tranzakcióra épülő függőségi viszonyt intézményes szaktanácsadói hálózat, tényleges együttműködést tartalmazó klaszter vagy egyéb szakpolitikai struktúra jelenthetne. Ezek jelenleg a térségben hiányoznak. Formailag kivételt jelentenek a termékvásárok, amelyek az intézmények kezdeményezésével és támogatásával, az agrárszereplők részvételével szerveződtek meg. Az eseményen belül azonban ebben az esetben is markáns aszimmetria van az intézmények és az agrárszereplők között, ez utóbbiak mozgásterét jóval szűkebb, a viszony nem partneri.

A mai elitszerepek képlékenyek, efemer jellegűek, nem tudatosan és célirányosan épülnek, társadalmi beágyazottságuk bizonytalan. A lokális léptékű „revival” attitűd ennél a csoportnál is fontos, de szemben a beágyazódott rurális elittel, a vidéki térség

vagy település újrafelfedezését nem korábbi modellek és intézmények rehabilitációjával, hanem az exogén és endogén tényezők interakciójában termelődő innovációval kívánják elérni. A számukra funkcionálisan fontos térségi intézményi szerkezetek hiányában (szaktanácsadás, klaszter stb.) a térségen kívüli tényezőkhöz (információk, szakmai tudások, technológiák, szakmai partnerek stb.) való kapcsolódásuk fontos, sok esetben folytonos. Ez ahhoz vezet, hogy elitszerepek legitimációja is külső tényezőkre támaszkodik. Az elitszerep küldő legitimációja erős és biztos támogatás jelent, de ugyanakkor a lokális társadalomba való beágyazódás korlátjaként is működik.

Az elitszerepek építési folyamatának jobb megértése érdekében három témakör további kutatására mindenképpen szükség van. Az első témakör a társadalmi szerep (jelen esetben: elitszerep) és a személyes identitás viszonyának alakulásával kapcsolatos². Mivel az innovatív agrárszereplők lokális társadalmi beágyazottsága alacsony fokú, az innovatív szerep nagyobbreszt diszkurzív konstrukció. Ez határozottan megmutatkozik a tevékenységgel kapcsolatos célok és érvek megfogalmazásaiban (hivatás, küldetés), a helyi kontextushoz való viszonyulás kifejezésében (distancia, egyediség hangsúlyozása), illetve a fejlesztési elképzelésekben. Ez a diszkurzív szinten megfogalmazódó szerep a gyakorlatban sokkal visszafogottabb mértékben működik. Az eltérést, a különbséget a személyes identitás alkotóelemei töltik ki, ezek teremtik meg a szerep kerekességét. Fontos lenne empirikus elemzések révén információkat szerezni arról, hogy a személyes identitáselemeknek az innovatív vállalkozói szerepbe való nagymértékű beépítése milyen módon és milyen mértékben támogatja vagy korlátozza magát a tényleges vállalkozói tevékenységet (pl. fenntarthatóság), milyen módon és milyen mértékben segíti elő vagy korlátozza a szerepépítést vagy a szerep társadalmi beágyazódását. Feltételezzük, hogy a jelenlegi szerepdefiniálási és szerepépítési nehézségek egy jelentős része a személyes identitáskomponensek nagymértékű jelenlétéből/használatából adódik. Érdekes fejlemény például az, hogy az intézményi támogatások egy domináns formája, a termékvásárok megszervezése, nem az elitszerepek épülését célozza, nem az innovációt emeli ki, hanem az identitáskomponenst hozza előtérbe (elnevezések, népies öltözet, termékcsomagolás stb.).

Részben ehhez a jelenséghez kapcsolódik a második témakör kutatása is. A személyes identitáselemek jelenlegi nagy szerepe abból is következik, hogy az innovatív agrárszereplők pozíciója – társadalmi léptékben – nagyon kis mértékben intézmé-

² A szerep és identitás összefüggéseivel a térségi elitek kapcsán Wangler ... („) megközelítése nyomán külön kutatási programban foglalkoztunk (Biró 2017)

nyesült. Ez megmutatkozik az öndefiníciós kíséretekben, a térségi szakmai diskurzusban, az adminisztratív ügyintézési folyamatokban (az innovatív kezdeményezéseket a hivatalok sokszor nem tudják a rendelkezésre álló keretek/szabályok szerkezetébe beilleszteni), a támogatási gyakorlatban, a szakmai tudások elérhetőségében és sok más egyében. Minden jel arra mutat, hogy az intézményesülés a vizsgált csoport esetében az elitszerep építésének kulcskérdése. Az informális viszonyok önmagukban nem mutatkoznak elegendőnek az elitszerepek kiépítéséhez és társadalmi elfogadtatásához. Úgy tűnik, hogy az innovatív agrárszerepek térségi intézményesülésének objektív és szubjektív korlátai egyaránt vannak. Az intézményesülés korlátainak és támogató tényezőinek a számbavétele minden bizonnyal nagy segítséget jelentene a további tennivalók vagy támogatási programok kidolgozása tekintetében.

Harmadikként az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódási folyamatainak elemzését hangsúlyozhatjuk (lásd ezzel kapcsolatban Sárosi-Blága Ágnes jelen kötetben közölt tanulmányát). Ennek témaköre, módszertana egyelőre kevésbé ismert a térségben. Mivel társadalmi innovációról van szó, a beágyazódás módja és mértéke legalább olyan fontos mutató az innovatív kezdeményezések hatékonyságát illetően, mint a gazdasági eredményesség vagy a termékreklám.

5.Szakpolitikai javaslatok

Az innovatív agrárvállalkozásokat kezdeményező és működtető csoport térségi jellegű szakpolitikai támogatásához az alábbi kiindulópontokat célszerű figyelembe venni.

- Nem térségi ösztönzésre, nem térségi erőforrásokra alapozva, és nem térségi modellek szerint építik az elitszerepeiket. De különböznek azoktól is, akik kívülről, kész elitszerepekkel érkeztek a térségbe. Az a tény, hogy nem „belső modellek” alapján, de a térségen belül váltak elitté, azt is jelenti, hogy ennek a csoportnak a helyzetbehozására nincsenek hasznosítható térségi tapasztalatok.
- Ennek a csoportnak a tagjai tudatosan építik lokális vagy mikroregionális kontextusban azt a sajátos, egyéni szerepet, amely vállalkozói, tanulási és a helyi léptékű közösségi szerepvállaláshoz kapcsolódó komponenseket egyaránt tartalmaz. Ezért az így épített szerep több és másabb, mint az ismert vállalkozói szerepek, és eltér a kulturális vagy adminisztratív elitszerepektől is. Ez a szerep holisztikusabb az ismert térségi elit szerepeknél, és maguk az innovatív agrárvállalkozók nem nevezik ezt a szerepet „elit” jellegűnek.

- A rekrutációs folyamatok (kikből és hogyan váltak elitté) nagyon sokfélék, megítélésünk szerint a szerepek kialakulásának folyamata nem működik csoportképző tényezőként. A tanulási, ismeretszerzési folyamat is sokféle, az életkor szintén, a kezdeményezők között férfiak és nők egyaránt vannak, nem ritka a férj-feleség típusú együttműködés sem. Csoportképző tényezőt sokkal inkább a habitus képez: az eddigi gyakorlaton változtatni akarnak, elhivatottság jellemzi őket, tevékenységükben a szándék vagy a gyakorlat szintjén megjelenik a közösségi felelősségvállalás, többféle kompetencia megszerzésére törekednek, és képesek ezeket együttesen kezelni. Ez a habitus teremt számukra lokális léptékben kiemelt, egyedi szerepet. Az interjúszövegekben gyakran találunk utalásokat arra, hogy ezt a habitust érzékelik is egymásban.
- Az innovatív agrár vállalkozók „autonóm szereplők”, akár a lokális kontextus szemszögéből nézzük, akár a más típusú elitek vagy a hivatalok optikájából. Ez az autonóm állapot leírható a társadalmi beágyazódás alacsony szintjeként, a tudatos distanciateremtés gyakorlataként vagy akár a szingularitásra való törekvés olyan modelljeként is, amelyben a többiekől (a kontextustól) való különbözőség igénye a meghatározó (lásd ezzel kapcsolatban: Takács 2015.18-19), és amelynek támogatása a forráselosztás adminisztratív kezelése helyett ezen a téren is perszonalizált szakpolitikát igényel.
- Az innovatív kezdeményezések térbeli szóródása, működési sokfélesége pontszerű agrárinnovációs praxisokat termel, amelyeknek kimutathatók a közös habituális vonásai, azonban nagyon kevés olyan csatorna, alkalom, diszkurzív praxis van, amely keretet adna a strukturálisan hasonló habitusok találkozásának, összerendeződésének, vagy támogatná azt.

A fentiekben bemutatott kiindulópontokat figyelembe véve megfogalmazható, hogy az elemzett elitcsoport tagjai képesek arra, hogy a maguk környezetében társadalmi innovációt generáljanak, azonban önmaguk nem tudják elérni az innovatív praxis társadalmi beágyazódását. Mindez arra enged következtetni, hogy a térségi agrárinnovációs folyamat megerősítése, támogatása érdekében a mai gyakorlattól eltérő térségi szakpolitikai paradigma kidolgozására van szükség. Olyan szakpolitikai program elgondolására és kidolgozására, amely az agrárinnováció terén épülő elit-szerepek kialakulását és megerősödését érdemben tudná támogatni. A célzott anyagi támogatás nyilván ehhez nem elég, de nem elég a csupán erre a csoportra irányuló legitímációtermelő támogatás (keretek kialakítása, vásárok és programok szervezése stb.) sem. A rurális elitek megerősítése nyilván nem korlátozódik az innovatív agrár-

szereplők támogatására, ehhez még kapcsolódnak más fontos témák és területek, amelyek a székelyföldi térségben ma még nincsenek előtérben, vagy egyáltalán nem ismeretek. Ezek közé sorolható a táji identitás-szerkezetek programszerű erősítése, a településközi együttműködések generálása, a hálózatszervezés, a kreatív osztály modelljeinek kidolgozása rurális környezetben, a vidékre irányuló elitmobilitás programszerű támogatása, tudástranszfer pólusok kialakítása és mások.

Az agrárterületen jelentkező innovatív elitcsoport programszerű támogatása nem az egyetlen válasz, amelyet meg lehet fogalmazni a székelyföldi térség mai fejlesztéspolitikai kihívásai kapcsán. Azt azonban látni kell, hogy ebben a térségben a rendszerváltás óta nem indult be olyan társadalmi folyamat – az egyetlen kivételt a külföldi munkamigráció jelenti –, amely szerkezeti léptékű pozitív változást indított volna el, vagy annak ígérését hordozná. Programsorozatunk szakmai anyagai alapján azt a következtetést fogalmazzuk meg, hogy a térségi agrárinnovációs folyamatokban és szerepépítési gyakorlatokban benne van a pozitív irányú és szerkezeti léptékű váltás reális ígérete.

Szakirodalom

- Biró A. Z. (2015): A biogazdálkodás székelyföldi feltételrendszere és folyamata. In: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 17 – 44.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2014): „Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...” Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2015): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2016): Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

- G. Fekete É. (2008): A fejlődés és a versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel- Lukovich (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130-152.
- Gray, I. – Sinclair, P. (2005): Local Leaders in a Global Setting: Dependency and Resistance in Regional New South Wales and Newfoundland. *Sociologia Ruralis*, Vol. 45. 1-2. 37-52.
- Katonáné Kovács J. – Varga E, – Nemes G. (2017): Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14.évf.1.6-19.
- Kovács J. (2017): Innovatív agrár vállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis* 1. 166-180.
- Nonaka, I. - Takeuchi, H. (1995): The knowledge creative company. Oxford: University Press.
- Pue, K. – Vandergeest, C. – Breznitz, D. (2015): Toward a Theory of Social Innovation. Innovation Policy Lab White Paper. No. 2016.01.
- Phills, J.A. – Deiglmeier, K. – Miller, T.D. (2008): Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6 (4)33-43.
- Takács E. (2015): Szingularitás és szolidaritás. Az egyenlőség és az együttműködés lehetőségei az individualizálódott társadalmakban. *Esély* 6. 3-28.
- Van der Ploeg, J. D. (1994): Styles of farming. An introductory note on concepts and methodology. In: van der Ploeg, J.D. – Long, A. Bornn from within. Practices and perspectives of endogenous rural development, Van Gorcum, Assen, 7– 30.
- Van der Ploeg, J. D. et al. (2000): Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40: 391 – 408.

Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások vizsgálatához.¹

Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes

1. Bevezetés

A gazdasági vállalkozások társadalmi beágyazódásnak kérdésköre hosszabb ideje szakmai elemzések tárgya (Polányi, 1944; Granovetter, 1985), ezen belül külön témaként is terítékre kerül a rurális térségben működő vállalkozások ilyen irányú elemzése (például Hinrics, 2000; Jack és Anderson, 2002). A vidéki térségek fölértékelődése, az új vidékfejlesztési paradigma (Van der Ploeg és társai, 2000; Murdoch, 2000; Ward, 2002) térnyerése kapcsán a társadalmi beágyazódás kérdéskörének vizsgálata az innovatív jellegű agrárvállalkozások működésének elemzésére is kiterjedt (például Dudek, 2016; Lombardi és társai, 2015; Gezelius, 2014). A székelyföldi térségben működő vállalkozások esetében eddig nem indultak be rendszeres kutatási programok a vállalkozások társadalmi beágyazódási mintázatainak leírása tárgyában. Az innovatív jellegű agrárkezdeményezéseknek az utóbbi évtizedben való látványos számszerű gyarapodása², illetve ezeknek a kezdeményezéseknek a térségi társadalmi és gazdasági környezethez viszonyított újszerűsége értelemszerűen veti fel a társadalmi befogadás folyamatával és mintázataival kapcsolatos kutatás igényét. Tanulmányunk a térségi innovatív agrárszereplőkkel készített interjúsorozat elemzése alapján vizsgálja az

¹ A tanulmány megjelenési helye: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2018. 56-96.

² A Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által kezdeményezett térségi agrárinnovációs kutatásorozat publikációi hívták fel a figyelmet arra, hogy az innovatív agrárkezdeményezések növekvő száma és működésük jellege térségfejlesztési célú kutatásokat igényel. A programsorozat kiadványai a www.pahru.ro honlapon olvashatók.

innovatív kezdeményezések és a közvetlen társadalmi környezet viszonyát. A társadalmi beágyazódás elemzésével foglalkozó szakmai megközelítések rövid ismertetését, valamint a térségi kontextus bemutatását követően elemző munkánk módszertani szempontjait ismertetjük, majd két modul keretében mutatjuk be elemzésünk eredményeit. Az első elemzési modulban az utóbbi négy év során készített több mint nyolcvan interjú, a kapcsolódó esettanulmányok és terepmunka tapasztalatok alapján arra teszünk kísérletet, hogy fölvázoljuk a társadalmi beágyazódás térségi modelljeit. Az innovatív kezdeményezéseket létrehozó és működtető kulcsszereplők esetünkben olyan vállalkozók/kezdeményezők, akik egy személyben ötletgazdák és kivitelezők, és akiknek a személyes tudása, álláspontja, magatartása határozza meg a társadalmi beágyazódás helyi lehetőségeihez való viszonyulást. Ez a személyes jellegű viszonyulás gazdálkodói „stílusként” (farming styles analysis, lásd ezzel kapcsolatban Van der Ploeg, 1994, Boonstra et al, 2011) ragadható meg. A tanulmányban a térségben tapasztalható stílusok fontosabb modelljeit körvonalazzuk.

Az elemzés második része az interjú anyagai alapján a beágyazódás konkrét mintázatait veszi számba. Az innovatív kezdeményezések esetében rendszerint jelentős a távolság az innovatív kezdeményezés működési módja és a helyi társadalom, ezen belül a családi gazdaságok működése között, ezért a beágyazódásra vonatkozó konkrét kezdeményezések nem csupán a sikeres vagy kevésbé sikeres megoldásokra, a fejlesztési lehetőségekre irányítják rá a figyelmet, hanem azokra a strukturális jellegű korlátokra is, amelyek a társadalmi beágyazódás növelésére vagy szorgalmazására irányuló kezdeményezéseket és támogatásokat semlegesíteni tudják.

A vidéki térségek gazdasági folyamataival és fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatos megközelítésekben gyakran szó esik az olyan innovatív kezdeményezésekről, amelyek a helyi adottságokra és helyi értékekre alapoznak, a termékek előállításában fontos szerepet szánnak az egészségmegőrzésnek és a környezetvédelemnek, az értékesítés során rövid ellátási láncok létrehozására és működtetésre törekednek (például Van der Ploeg és társai, 2000; Murdoch, 2000; Ward, 2002, Shucksmith, 2010). Ezeket az innovatív agrárvállalkozásokat igen gyakran bottom-up típusú kezdeményezésként állítják be az elemzők és a témával foglalkozó szakpolitikusok, közéleti és médiaszereplők is. Érdekes azonban megfontolni Floysand és Sjøholt (2007) álláspontját, aki azt hangsúlyozza, hogy a rurális környezetben működő innovatív agrárszereplők új helyzetben vannak azért, mert a globális folyamatok interferálnak a rurális környezettel. Ebből egyrészt az következik, hogy ezeknek az aktoroknak a tevékenysége a globális és a lokális határán konstituálódik, illetve másrészt az, hogy kifelé és befelé egyaránt pozícionálniuk kell magukat. Nem csupán termelési helyként (termelési telepként) működnek

a rurális közegben, hanem hatni is akarnak közvetlen környezetükre, fontosnak tartják, hogy a rurális környezet elfogadja és értékelje innovatív tevékenységüket, illetve lehetőleg együttműködési formák is kialakuljanak a rurális környezettel. Mindez azt jelenti, hogy a rurális környezetben működő innovatív agrárkezdeményezések számára a társadalmi beágyazódás több mint közvetlen gazdasági érdek, és a beágyazódás mértéke és módozata a vállalkozás működésének inherens része. Ebből az a következtetés vonható le, hogy ha a rurális térségben működő innovatív agrárvállalkozások működési módját, társadalmi szerepét kívánjuk vizsgálni, akkor foglalkoznunk kell a beágyazódás vizsgálatával is.

A székelyföldi térség innovatív agrárkezdeményezéseivel foglalkozó kutatási programunkban több elemzési területen is rögzítettük azt, hogy az innovatív aktorok hatni kívánnak közvetlen környezetükre, a társadalmi beágyazódást a célkitűzések és/vagy a mindennapi gyakorlat szintjén fontosnak tartják (Biró, 2016, 2017). Ez az igény megjelenik például a saját tevékenység definiálásában, amely rendszerint a saját vállalkozás és a helyi közösség közti viszony értelmezésén alapul. De tapasztalható azokban az elemző és értelmező narratívákban is, amelynek révén a kezdeményezők a helyi közösség gazdálkodási gyakorlatát jellemzik, valamint megjelenik a konkrét ismeretterjesztési és együttműködési kezdeményezések sorozatában is. Floy sand fentebb idézett gondolatmenete arra hívja fel a figyelmet, hogy nem egyedi regionális jelenségről van szó. A helyi közösségbe való beágyazódással kapcsolatos célok és kezdeményezések egy jóval szélesebb körű folyamat helyi artikulációi. Kutatási programunk során részletesen érveltünk amellett, hogy a vizsgált térségben elsősorban az elemzett agrárkezdeményezések „újszerűsége” hordozza az innovációt (Biró – Magyar, 2017). Ezek a kezdeményezések a térségi kontextushoz viszonyítva innovációk abban az értelemben, hogy (1.) olyan termékeket állítanak elő és (2.) olyan termelési technológiákat működtetnek, amelyek korábban ebben a térségben ismeretlenek voltak, és nem utolsó sorban (3.) ezeknek a vállalkozásoknak a működése olyan komponenseket tartalmaz, amelyek nem voltak jellemzők sem az önfenntartó családi gazdaságokra, sem pedig az üzemszerűen működő agrárvállalkozásokra. Ezek a megfigyelések azt jelzik, hogy a térségi társadalmi kontextushoz viszonyítva beszélhetünk innovációról, vagy legalábbis innovációs kísérletekről. A beágyazódással kapcsolatos célkitűzések és kezdeményezések további innovatív tartalmat visznek bele ezekbe az agrárvállalkozásokba. Fontos kérdésnek tartjuk annak megválaszolását, hogy ezek az újszerű agrárvállalkozások generálhatnak-e tényleges társadalmi innovációt a térségben? Úgy gondoljuk, hogy a beágyazódási folyamatok alakulása adhat választ erre a kérdésre, ezért fontos elemzési feladatnak tekintjük annak vizsgálatát, hogy az újszerű agrárvállalkozások célkitűzé-

seiben és gyakorlatában a helyi közösségekbe való beágyazódásnak milyen kísérletei és mintázatai működnek. Ebben a tanulmányban arra törekszünk, hogy a térségben készített nyolcvan interjú felvétel anyagai alapján rövid összefoglalás formájában bemutassuk a fontosabb általános beágyazódási mintákat (stílusokat), illetve részletesebben ismertessük a beágyazódás konkrét módozatait.

2. Szakirodalmi keretek

A vállalkozások társadalmi beágyazódásával kapcsolatban Polányi hangsúlyozta azt, hogy minden gazdaság a személyes kapcsolatai révén beágyazott valamilyen hálózatba, gazdasági és nem gazdasági intézménybe (Polányi, 1944). Granovetter sokat idézett munkájában szintén hangsúlyozta (Granovetter, 1985) a társadalmi beágyazódás fontosságát, valamint azt, hogy a gazdasági tevékenységet meghatározzák a szereplők struktúra által meghatározott kapcsolatai. A későbbi megközelítések tovább pontosították ezeket a megközelítéseket, több olyan megközelítés került kidolgozásra, amelyek lehetőséget adnak a gazdasági szereplők viselkedésének leírására, és a strukturális beágyazódás mellett olyan más beágyazódási formákra is felhívják a figyelmet, mint a kognitív, kulturális, politikai-intézményi beágyazódás (ezek részletes áttekintését lásd: Dudek, 2016). A rurális térségben működő agrárvállalkozások társadalmi beágyazódásának vizsgálatával ma már sok szakmai elemzés foglalkozik, többféle tipológia megfogalmazódott. A szakmai megközelítések részletesebb bemutatásával jelen kötetben Sárosi-Blága Ágnes tanulmánya foglalkozik. Az ilyen jellegű megközelítések előtérbe kerülése minden bizonnyal szoros összefüggésben van a vidék fölértékelődésével, az új vidékfejlesztési paradigma térnyerésével, annak a szemléletnek az előtérbe kerülésével, amely a vidéki térségben működő, a vidék kontextusában innovációként jelentkező agrárvállalkozást többnek tekinti, mint gazdasági tevékenységnek. Az általunk vizsgált térségben is az tapasztalható, hogy az innovatív agrárvállalkozások esetében a társadalmi beágyazódás különféle mintázatainak kialakulása (mint fejlődési folyamat, lásd Zahra 2007) napirenden van. Megítélésünk szerint az innovatív agrárvállalkozások társadalmi beágyazódásának kutatásával foglalkozó mai szakmai megközelítések hasznos szemléleti és módszertani kiindulópontokat kínálnak a székelgyöldi agrárinnovációs folyamatok elemzéséhez, illetve az ehhez a folyamathoz kapcsolódó fejlesztéspolitikai elgondolások kidolgozásához is.

3.A beágyazódási folyamatok térségi kontextusa

A székelyföldi térségben az utóbbi évtizedben jelentek meg nagyobb számban az olyan újszerű agrárvállalkozások, amelyek működésük tartalmát és módozatait illetően is a lényeges mértékben eltérnek a térségre dominánsan jellemző korábbi gazdálkodási gyakorlattól. Ugyancsak az utóbbi évtizedre tehető az olyan térségi szakmai és közpolitikai tematizációk, illetve intézményi kezdeményezések megjelenése, amelyek a helyi termékek előállítását, terjesztését ösztönzik vagy támogatják³. Ezek a folyamatok nem függetlenek azoktól a globális trendektől, amelyek a vidéki térségek fölértékelődésével, az endogén adottságokra alapozó fejlesztéssel, a környezettudatosság térnyerésével, az egészséges élelmiszerek iránti igény növekedésével, általában pedig az új vidékfejlesztési paradigmával és a neo-endogén fejlesztéspolitikai kezdeményezésekkel kapcsolatosak. Ezek az ismeretek részben intézményesített tudástranszfer folyamatok révén (egyetemi képzés, térségi projekt elitek működése, országos és térségi szakpolitikai tematizációk, innovatív célcsoportok kötött támogatási programok), részben pedig egyéni/eseti külföldi tapasztalatok révén gyakorolnak hatást a térségi vidékfejlesztési gyakorlatra, ehhez kapcsoltan az agrárinnovációra.

Ugyanakkor térségi tényezők is közrejátszanak abban, hogy az agrárinnovációs folyamatok szerepe fokozatosan fölértékelődik. Ennek egyik fontos oka az, hogy a térségben mindmáig domináns önellátó családi kisgazdaságok tradicionális modellje nem kínál továbblépési lehetőségeket az újtásra vállalkozók számára. A háztartások és családi gazdaságok működését célzó kutatási eredmények (KAM 2004, 2011⁴) azt mutatják, hogy a térségi háztartások több mint fele földterülettel rendelkezik és gazdálkodik, a birtokszerkezet rendkívül szétaprózott, a családi gazdálkodás többnyire pénzkiváltó jellegű, a földtulajdon koncentráció folyamata nagyon lassú, az adásvétel és a bérlés gyakorlata minimális, a termék skála és a termelési technológia csak kis mértékben és nagyon lassan változik. A hagyományos családi gazdálkodási gyakorlat kontextusában a kezdeményezők, a továbblépésre törekvők új tevékenységi formákat és új működési modelleket keresnek, és ezekhez az új kezdeményezésekhez a kiindulópontokat, az ösztönzéseket a térségi domináns modell nem tudja kínálni. A kisméretű

³ Az ilyen kezdeményezések egy része gazdasági vállalkozás keretében szerveződik (például: Góbé termék), más részük hálózati vagy klaszterjellegű, közintézmények által támogatott programként (lásd: Székely termék, Agro Sic program).

⁴ KAM: Székelyföldi háztartásvizsgálat 2004, Kutatási jelentés (kézirat); KAM: Székelyföldi háztartásvizsgálat 2011, Kutatási jelentés (kézirat)

és újszerű kezdeményezések indítását támogatja implicit módon az is, hogy a térségre jellemző, rendkívüli módon fölaprózott birtokszerkezet nem teszi lehetővé az üzemszerű farmgazdálkodás szélesebb körű térnyerését. Ösztönző tényezőnek tekinthető továbbá a lokális identitásszerkezetek megerősödésének folyamata is, amely támogató keretet kínál az endogén értékekre alapozó agrárinnovációs kísérletek számára. Az utóbbi évek tapasztalata azt igazolja, hogy ma már a térségi fogyasztói igény is támogatja az innovatív kezdeményezéseket.

A tradicionális önfenntartó családi gazdálkodási modell és az üzemszerű farm közti térben jelentek meg és jelennek meg egyre nagyobb számban az innovatív agrárjellegű kezdeményezések sokféle formában, sokféle tevékenységi területen. Olyan termékek előállításáról, illetve termelési technológiák használatáról van szó, amelyek a korábbi térségi gazdálkodásban egyáltalán nem vagy csupán mellékes tevékenységként kaptak szerepet (gyógynövénytermesztés, gyümölcsstermelés és feldolgozás, rózsatermesztés, csigatenyésztés, gombatermesztés, sajtkészítés, gilisztafarm, kisállattenyésztés, mangalicatenyésztés stb.) Ugyanakkor újszerű komponens a tudásszerzés módja, az alkalmazott termelési technológia, az értékesítés és mások. Az innovatív vállalkozások lényeges mértékben különböznek az üzemszerű farmoktól is, amelyek elsősorban a termelés mennyiségét és a gazdaságosságot tartják szem előtt. De nagymértékben különböznek a hagyományos családi gazdasági modelltől is, amely még mindig a térségi háztartások több mint felére jellemző, és amelyek tevékenységére egyfelől az örökségként továbbvitt saját tudásra való alapozás a jellemző, másfelől pedig az üzleti-marketing szempontoktól és gyakorlatoktól való távolságtartás.

Ha részletesebben is jellemezni kívánjuk a térségi agrárinnovációs kezdeményezéseket, akkor az alábbi állításokat tehetjük:

- Alapvetően a helyi, endogén adottságokat és erőforrásokat kívánják hasznosítani.
- Elkötelezettek az élelmiszerbiztonság, az egészségmegőrzés, a természeti értékek védelme mellett.
- Az induláshoz szükséges szakmai tudást rendszerint a térségen kívülről szerezték.
- Nyitottak a szakmai, technológiai és egyéb jellegű újításokra.
- Nem csupán termelnek, hanem fontosnak tartják az üzleti szempontokat is.
- Nyitottak arra is, hogy tudásukat, tapasztalatukat megosszák közvetlen környezetükkel.

- Tevékenységükbe beépül a szakmai kapcsolatmenedzsment, az arculatépítés is.
- Nem a vállalkozás növelésének, az üzleti szempontoknak adnak prioritást, hanem a fenntarthatóságnak, a helyi értékek hasznosításának.
- Rendszerint explicit módon kapcsolódnak egy helyi közösséghez (lokálitáshoz).

Fontosnak tartjuk jelezni, hogy ennek az innovatív csoportnak a térségi szakmai-közéleti nyilvánosságban nincsen hivatalos megjelölése (neve). Több megjelölés van forgalomban (fiatal gazda, helyi termelő, biogazda stb.), a közéleti és fejlesztéspolitikai diskurzus, a szakintézményi nyilvántartás, a különböző léptékben működő öndefiníciós gyakorlat vagy a projekt diskurzus minden csoportba sok agrárszereplőt besorol. A csoport besorolást jelző megnevezések, illetve a nyilvántartások alapján azonban nem lehet eldönteni azt, hogy valóban innovatív agrárszereplőről van-e szó vagy sem. A fentiekben felsorolt jellemzők terepmunka, interjú révén azonosíthatók be, egy-egy agrárszereplőre adott esetben nem is jellemző minden paraméter. A fenti kritériumok alapján azonosítható innovatív agrárszereplők száma jóval kisebb, mint amennyit a diszkurzív, a projektalapú vagy szakintézményi besorolások összege jelez. A „fiatal gazda” kategóriába belekerülhet olyan személy, aki csupán névlegesen agrárszereplő, és a megjelölés mögött a család (a szülők) hagyományos gazdálkodási gyakorlata áll. A biogazdákat nyilvántartó intézményes nyilvántartás évente is jelentős mértékű fluktuációt mutat, a nyilvántartásban való szereplés sok esetben kísérletre, próbálkozásra utal, nem pedig rendszeres és innovatív gazdálkodási gyakorlatra. Még átfogóbb kategória a „helyi termelő” és a „helyi termék”, ebbe a körbe a hagyományos népi mesterségek művelői is beletartoznak. Az innovatív agrárkezdeményezéseket elemző programnak természetesen nem az acélja, hogy beazonosítson minden ebbe a kategóriába sorolható térségi szereplőt, hanem az, hogy felhívja a figyelmet ennek a gazdálkodási gyakorlatnak a fokozódó térségi jelenlétére, működésének jellemzőire, az ebben a paradigmaváltásban mutatkozó fejlesztési lehetőségekre. A kutatás feltáró jellegéből adódóan azonban nem lehet és nem is célszerű eltekinteni az ilyen program térségi szakmai tematizációs szerepétől, és ennek a tematizációs munkának nyilvánvalóan része az innovatív térségi agrárszereplők térségi csoportjának körvonalazása is.

4.Módszertani szempontok és eljárások

Kutatási eredményeink a térségben készített nyolcvan interjúra, valamint a terepmunka tapasztalataira alapozódnak. Az interjúk készítése során rákérdeztünk arra, hogy mi jellemzi a kezdeményezés/vállalkozás és a helyi közösség viszonyát, illetve ez

a viszony a kezdetektől máig milyen utat járt be. Itt szeretnénk kiemelni azt a megfigyelést, hogy az innovatív csoport számára a helyi közösséggel való viszony kutatói érdeklődés nélkül is gyakran artikulálódik, az erre a viszonyra irányuló reflexió az innovatív csoport tagjai részéről gyakorinak vagy akár állandó jellegűnek is tekinthető. A kutató ebben az esetben olyan helyzettel találja magát szemközt, amikor a mindennapi tevékenységhez kapcsolódó értelmezések gyakran megfogalmazódnak, a mondanivaló úgymond „felgyülemlett”, és nem okoz nehézséget a szóban forgó témáról elemzésre alkalmas narratívákat rögzíteni. Az ilyen helyzetekben termelődő narratívákat Gergen és Gergen nyomán (1984) olyan „énről szóló narratívumnak” tekintjük, amelyet az innovatív csoport tagjai a saját közvetlen környezetükkel kapcsolatban termelnek ki, tartanak fenn. Ilyen helyzetekben a narratívaalkotás célja a viszony további alakulásának előrevetítése, a saját tevékenység igazolására irányuló törekvés, a már kialakított szerkezeti viszony megtartása (lásd ezzel kapcsolatban Gergen – Gergen 2001: 80). Az ilyen narratívák – emelik ki a szerzők – rendszerint esemény vezéreltek, és inkább tekinthetők szociális, mintsem individuális folyamatnak. Ez utóbbi megjegyzés arra is utal, hogy ezeknek a narratíváknak a felépítését az ilyen típusú szövegalkotásokkal kapcsolatos konvenciók határozzák meg. Ennek – többek között – fontos alkotóeleme az „értékelt végpont” létezése (Gergen – Gergen 2001: 80-81), amely az adott viszonyra vonatkozóan valamilyen összegző/lezáró jellegű értékelést is feltételez.

Az általunk vizsgált helyzetekben az énről szóló narratívumok előtérbe kerülését több tényező is indokolja. Mindenekelőtt az, hogy az innovatív szerepelők nem csupán fölismerik azt, hogy többféle vonatkozásban is mások, mint közvetlen környezetük, hanem tudatosan is törekednek a másság megélésére vagy annak a környezetük számára való megjelenítésére. Így például mást termelnek, mint a helyi gazdálkodók, más (külső) tudásra alapozzák tevékenységüket, más technológiákat alkalmaznak, más normákat és értékeket tartanak fontosnak stb. Ugyanakkor ki is hangsúlyozzák és nyilvánosan meg is jelenítik ezt a másságot szövegekben, viselkedésben, öltözetben stb. Mindennek következtében pedig a helyi környezettel való viszony kinyilvánítása és értelmezése folyamatosan napirenden van. De ezen kívül előtérbe hozza a saját tevékenység és a saját helyzet interpretációs gyakorlatát az is, hogy a helyi közösség tagjai nem egy esetben távolságtartóan viselkednek, fenntartásokat vagy kritikákat fogalmaznak meg az új kezdeményezéssel kapcsolatban, és ez a tapasztalat is nagyon gyakran értelmezési kényszert termel az innovatív kezdeményezők oldalán. Nem utolsósorban tovább erősítheti a másság érzést – a termelő és a helyi közösség oldalán egyaránt – az olyan külső szakmai minősítés vagy bemutató jellegű médiaanyag, amely az innovatív kezdeményezést kiemeli a helyi közösségből vagy pozitív, követendő

példaként állítja be a helyi közösség számára. Mivel az innovatív csoport tagjai általában fontosnak tartják azt, hogy az adott településhez, a helyi közösséghez tartoznak (ez szorosan összefügg azzal is, hogy tudatosan és programszerűen hangoztatják a helyi értékek és adottságok iránti elkötelezettségüket). A másságot, a kiemelt jelleget összekapcsolják az adott településhez, közösséghez való tartozással. Az elkülönböződés és az odatartozás folyamatos kezelése fenntartja a saját helyzetre irányuló értelmezési gyakorlatot, illetve kitermeli az ezzel kapcsolatos narratívákat.

A beágyazódás kérdése/helyzete – nyilván nem a fentiekben bemutatott terminológiai keretben – az interjúalanyok számára aktuális és fontos téma, szükségét érzik annak, hogy értelmezzék ezt a viszonyt, ezért ebben a témakörben az interjúkészítés, az elemezhető szövegek gyűjtése rendszerint nem okoz nehézséget. Az ilyen helyzet kutatómódszertani szempontból kétféle lehetőséget is kínál.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a helyi társadalommal való viszony alakulása sokféle tényezőtől függ, gyakran ellentmondásosan alakul, az innovatív szereplők számára előre nem kiszámítható, a viszony kezelése/megélése helyzetről-helyzetre változhat. Az innovatív szereplők úgy érzékelhetik, hogy ki vannak szolgáltatva a helyi társadalommal való viszonyt hordozó/kifejező eseményeknek, nem ők uralják az ilyen események és helyzetek alakulását. Jellegzetes példa erre az olyan helyzet, amelyben a helyi közösség tagjai az új kezdeményezéssel kapcsolatban a távolságtartást vagy a leértékelést választják. Ilyen esetekben az innovatív aktorok arra törekednek, hogy a helyi társadalommal való viszonyt hordozó események/helyzetek kezelésére kidolgozzanak valamilyen előzetesen strukturált egyéni magatartási és/vagy diszkurzív szerkezetet, amelyet ilyen alkalmakkor használni lehet. A komplex, bizonytalan kimenetű helyzetek kezelésére alakítják ki az agrárszereplők a „stílust” (Commandeur 2006), amelynek használata segít kézben tartani azoknak a helyzeteknek és eseményeknek az alakulását, amelyek az aktorok interpretációját igénylik. Ezek a magatartásbeli és/vagy diszkurzív megoldások egyéniék abban az értelemben, hogy minden innovatív szereplő maga alakítja ki a számára adott feltételek függvényében. Ugyanakkor az innovatív agrárszereplők és a helyi közösségek közti viszony szerkezeti hasonlóságai (hasonló jellegű helyi közösségek, hasonló földrajzi, gazdasági paraméterek, azonos jogi-adminisztratív környezet, az innovatív szereplők strukturális hasonlóságai) azt eredményezik, hogy néhány domináns stílus alakul ki, amelyek interjúk és terepmunka révén beazonosíthatók. Elemzésünk első részében a helyi közösséghez való viszonyulás terén mutatkozó stílusokat ismertetjük röviden. Ebben a témakörben további részletes elemzésekre van

szükség, összefoglalásunk a tereptapasztalatokra alapul, célja az, hogy megfogalmazza a további elemzések kiindulópontjait.

Az énről szóló narratívumok előtérbe kerülése ugyanakkor arra is lehetőséget ad, hogy az interjúk szövegeiben megtaláljuk a helyi társadalomba való beágyazódások különféle mintáit. Az interjúalanyok nem csupán arról beszélnek, hogy milyen módon illeszkednek a helyi környezethez, a helyi természeti-társadalmi adottságokhoz, hanem arról is, hogy milyen kísérleteket tettek a helyi közösséggel való kapcsolat vagy együttműködés terén, ezek a kísérletek milyen eredményekkel vagy tanulságokkal jártak. Sőt, arra is gyakran vállalkoznak, hogy megfogalmazzák a társadalmi beágyazódással kapcsolatos elvárásaikat, javaslataikat. Az elemzés második részében egy szűkebb innovatív csoporttal, a biogazdákkal készített interjúk alapján vesszük számba a beágyazódás mintáit.

5. Elemzések

5.1.A társadalmi beágyazódás stílusai

A helyi társadalomhoz való viszonyulás az interjúalanyok döntő többsége esetében tartalmi szempontból határozott és koherens szövegekbe van foglalva. A szövegek sok esetben tartalmazznak lezáró, értékelő kijelentéseket, ha pedig példák említésére kerül sor, akkor azok többnyire a lezáró, értékelő kijelentések illusztrálására szolgálnak. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy énről szóló narratívumokról van szó, amelynek – amint azt korábban jeleztük – fontos jellemzője az „értékelt végpontnak” a szövegbe való explicit vagy implicit beépítése.

A helyi társadalommal való kapcsolatra vonatkozó szövegrészek alapján három olyan viszonyulási modellt azonosíthatunk be, amelyek stílusként értelmezhetők. A következőkben röviden jellemezzük ezeket.

5.1.1. Aktív támogatók

Olyan innovatív szereplők sorolhatók ide, akik implicit és explicit módon is kifejezik a helyi társadalommal való kapcsolat és együttműködés fontosságát. Mondanivalójuk során nagyobb teret és nagyobb hangsúlyt adnak az olyan kijelentéseknek, amelyek a helyi adottságokra és értékekre való alapozást jelzik. Nyomatékosan utalnak arra, hogy innovatív kezdeményezésük számára tudatosan választották a helyi társadalmi környezetet, és tudatosan alapoztak azokra az adottságokra, amelyeket ez a környezet kínált. A társadalmi beágyazódásnak ez az implicit formában kifejeződő módozata olyan témákra terjed ki, mint a rendelkezésre álló földterületek hasznosítása,

a korábbi családi gazdálkodási gyakorlat továbbvitelének igénye, a hagyományos családi gazdálkodás egyes elemeinek továbbvitele, a helyi közösség által kialakított és fenntartott munkarendre és munkamorálra való hivatkozások, a gazdálkodásban az egyéni és családi erőforrásokra való alapozás, a munkavégzés személyes jellege, a vállalkozás kisebb méretének hangsúlyozása és mások. A helyi társadalomba való beágyazódás explicit kifejeződései részben normatív kijelentések, részben pedig gyakorlati jellegű érvelések formájában jelennek meg. Az aktív támogató stílust képviselő innovatív szereplők többféle formában és gyakran fogalmazznak úgy, hogy „szükséges”, „fontos”, „hasznos” lenne az általuk kialakított modell helyi környezetben való követése, a hagyományos családi gazdálkodási modell átalakítása, erre „törekedni kell” „mindkét fél részéről, és ők maguk ebben a tudásátadásban szívesen vállalnak szerepet, nyitottak, segítőkészek, tapasztalataikat szívesen megosztják minden érdeklődővel. Hasonló módon, bár visszafogottabb mértékben hangsúlyozzák azt is, hogy nyitottak a gyakorlati együttműködés irányába, ezt is fontosnak tartják (a helyi munkaerő alkalmazásának fontossága, együttműködés a termőterületek jobb kihasználása érdekében, vásárlói kör kialakításának fontossága stb.)

Mindkét témakör esetében a példaadás igénye, a tudásátadás fontossága kap nagyobb szerepet, a gyakorlati jellegű együttműködés hangsúlyozása kisebb szerepet kap. Ez utóbbira magyarázatot kínálhat az, hogy ezek az innovatív kezdeményezések a gyakorlatban kevés lehetőséget tudnak kínálni a gyakorlati együttműködésre (munkaerőfoglalkoztatás, termékértékesítés, helyi szolgáltatások igénybevétele, közös érdeken alapuló együttműködés stb.) Ennek magyarázata az, hogy ezek az innovatív vállalkozások rendszerint családi léptékűek, munkaerőigényük kevés és többnyire szezonális jellegű, egyedi termékeik helyi fogyasztásának mértéke korlátozott, az innovatív vállalkozás és a helyi gazdaságok közt a termelési együttműködés lehetősége csekély).

A fentiek hangsúlyozása mellett az innovatív szereplők egy része gyakorlati lépéseket is tesz a helyi társadalommal való együttműködés érdekében. Erre vonatkozóan többféle kísérletet említenek. Jellemző példát jelent a helyi munkaerő alkalmazására való törekvés állandó vagy szezonális jelleggel, a termelés kiszervezésére irányuló törekvés, a közvetlen környezetben kialakult vásárlói kör fenntartása, rendszeres tudás-, illetve technológia átadási tevékenység kialakítása, jó együttműködés (tartós informális megállapodás) kialakítása olyan helyi szakemberekkel, akiknek alkalmi közreműködésére szükség van. De találunk példát arra is, hogy az innovatív szereplő a település érdekében rendszeresen agrárjellegű rendezvényt szervez. A helyi társadalomba való beágyazódás példája az is, hogy a termelő a település nevére építi fel termékei brand-jét, és ily módon vállal szerepet a település ismertté tételében.

Az aktív támogatói stílusra általában jellemző az, hogy a társadalmi beágyazódásra való törekvésben az „elhivatottság”, a tudásátadási és modelladó szerep tudatos föl-vállalása, illetve a gyakorlati jellegű próbálkozás összekapcsolódik. Ez az összekapcsolódás vezet ahhoz, hogy a fővállalt szerep értelmezési-reflexiók keretét ad az egyedi gyakorlati kezdeményezéseknek, és azokat – függetlenül attól, hogy mennyire sikeresek, eredményesek – lokális léptékben folyamatszerűvé, programszerűvé teszi. Az innovatív agrárszereplő által kialakított és működtetett aktív támogató stílus lokális léptékben inherens, önálló fejlesztési programként is működik. Arra azonban terepmunkánk során még nem találtunk példát, hogy a helyi fejlesztési programokért vagy a helyi fejlesztés tervezéséért felelő intézmények vagy szakemberek ezt a fejlesztési folyamatot a lokális stratégiákban figyelembe vették volna.

Aktív stílus

- *„A tapasztalat számít a legtöbbet, amit olvasunk az internetről vagy mond egy másik tenyésztő, de a saját tapasztalat ér a legtöbbet, amit mi meg tudunk tapasztalni. Igaz induláskor nagyon sokat számít az, hogyha kapunk segítséget, valaki elmondaná a-z-ig, nekem azért így senki nem mondta el. Gyakorlatilag megtapasztaltam magamban. (...) 2009 óta én megtanultam oltani is őket, egy darabig állatorvos jött ki, amikor megbetegedtek a nyulak, de így két szempontból is jó, mert akkor csinálom, amikor lebetegednek, nem kell várni az orvosra, és akkora tapasztalatom lett, hogy egy évben körülbelül 500 nyulat oltok be, és nemcsak a saját állatállományomat, hanem másokét is. (...) Csak akkor megyek házhoz, ha körülbelül 20 darab van, legtöbbször olyanok kérik az oltást, akik tőlem vásároltak nyulakat.”*
- *„(az ismereteket) Megtapasztaltam magamtól, a legelején olvastam internetről, és könyveket is vásároltam, arra jó volt, hogy fajtákat ismerjek meg, standardokat ismerjek meg, de arra nem hogy minden nap mit csináljak. Épp ezért írtam én nyúltenyésztésről könyvet. Olyan információkat nem kaptam, ami fedezte volt a teljes igazságot, nagyon elrugaszkodott dolgokat olvastam. A könyvet a saját tapasztalataimból írtam meg. Onnan jött az ötlet, hogy magam értelmiségi vagyok. És nyilvánvalóan, hogy szeretem csinálni, és hogy másoknak is hasznos legyen, de magamért is csináltam.”*
- *„(...) mi tenyésztők is többet kellene tegyünk, de maga a társadalom is, ha jobban rátérne a nyúl húsnak a fogyasztására. A tapasztalatcsere nagyon fontos, azszal hogy egymással beszélgetünk, megnézzük egymás állományát, ezzel mind fejlődünk, mindannyian újabb és újabb dolgokat látunk, találunk ki, ami mind segíti a tenyésztést, a termelést, az előrehaladást. (...) A másik dolog nagyon hasznos volna, hogy közösen próbáljunk értékesíteni (...)”*

- *„Mindenképpen mindig van above fejlődni olyan nincs, hogy mindent tudunk, mindig van valami új, fejlesztődik. Gyakorlatilag 1-2 évben egy-egy fajtával több lesz nekem. (...)Az interneten nem megbízható minden forrás, inkább szakkönyveket kell olvasni, mert ez többet ér. Akkor tudjuk az interneten lévő forrásokat kiszűkíteni, amikor eljutunk addig amikor már tudjuk mi a jó és mi az, ami úgymond hülyeség. A kezdőknek nem ajánlott, mivel nagy információ áradat zúdul rá, egyik helyen ezt olvasta, a másik helyen amazt, a kettő ellentmond egymásnak. Az a helyzet, hogy szeretni kell, ha csak azért fogunk neki, hogy ez legyen a munkánk és ebből éljünk meg, akkor nem fog működni, nem úgy fogja csinálni, biztos vagyok benne, hogy előbb-utóbb be fog bukni az a dolog.”*
- *„(a környezetem viszonyulásával) én meg vagyok elégedve. Több alkalommal több újságtól kerestek meg és cikket, interjút csináltak. Ezen kívül az iskola másként héten óvodából, iskolából jönnek ide gyerekek, hogy megnézzék az állatokat. Nagyon-nagyon sok ember – kezdő tenyésztő vagy akár haladó tenyésztő, hetente minimum 5 ember – megkeres telefonon vagy e-mailben, hogy tanácsot kérjen tőlem, vagy valamit megkérdezzem, egy része azért, hogy vásároljon. De nemcsak innen a környékről keresnek, hanem más országokból is, például Kárpátaljáról. Tehát ilyen mértékben én meg vagyok elégedve, ismernek. Az internet ebben nagyon sokat segít, van saját honlapom, az hozzá az ismeretséget meg az összes vásárlót, ha valaki a keresőbe be írja fajtisza nyulak, az első között megtalálnak engem. Ez nagyon sokat segít, nagyon hasznos, én készítettem weboldalt is.”*
- *„Lassan és biztosan kell fejlődni, nem szabad egyből, fenntartható kell legyen a dolog, tehát én azt mondom biztosabb lassan fejlődni, nem jó hogy egyből neki ugrunk, fel veszünk egy hatalmas hitelt, és utána be bukunk egy év múlva.”*

5.1.2. Távolságtartók

A távolságtartó stílust az olyan innovatív kezdeményezők képviselik, akik egyértelműen megfogalmazzák a helyi társadalommal való kapcsolat és együttműködés szükségességét, de nem tesznek konkrét lépéseket ennek érdekében. Ugyanakkor érveket hoznak fel amellet, hogy miért nem lehet hatni a helyi közösségre, miért nem lehet együttműködési módokat kialakítani. Az ilyen stílust képviselők kapcsán fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt is, hogy az ellenérvek és elutasítások mögött – az interjúalanyok elmondása szerint – az esetek többségében sikertelen kezdeményezések, együttműködési kísérletek tapasztalata áll. Gyakran említenek olyan érveket, hogy megpróbálkoztak az együttműködéssel, de nem jártak sikerrel. Magyarázó okként részben az együttműködés feltételeinek hiányát hozzák fel, részben pedig a helyi közösséget okolják.

Fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy ennek a stílusnak a képviselői hasonló módon érvelnek a helyi közösségbe való társadalmi beágyazódás szükségessége mellett, mint aktív támogató stílus képviselői. Közvetett és közvetlen módon ők is felvállalják a tudásátadó és a példaadó szerepét, az énről szóló narratívái szerkezetében azonban az „értékelt végpont” nem célokat, tennivalókat, imperatívuszokat tartalmaz, hanem „nem lehet”, „még nem lehet”, „nem érdemes” jellegű, lezáró érveléseket. Ezek az érvelések nem elutasító jellegűek abban az értelemben, hogy bevallásuk szerint újra kísérleteznének a tudásátadó, példaadó szerep tartós működtetésével, „ha erre lenne igény”, „ha lenne erre lehetőség”. A terepmunka során talákoztunk olyan esettel is, hogy az innovatív agrárszereplő a kezdeti negatív tapasztalatok után hangsúlyosan a távolságtartó stílust képviselte, az utóbbi években azonban az egyre szaporodó felkérések nyomán már aktív és rendszeres ismeretterjesztő szerepet vállal.

Ennek a stílusnak a térségi jelenléte fölveti azt a kérdést, hogy milyen hatásra választják, illetve építik ki a maguk számára az innovatív agrárszereplők az aktív támogatói stílust, vagy a távolságtartó stílust. Amint azt a tanulmány módszertani részében is jeleztük, a stílus egy olyan stabilizálódott magatartási és diszkurzív készlet, amelyet a kialakítók az összetett és problematikus helyzetek, események valamiféle standardizált kezelésére dolgoztak ki. A kialakított stílus szorosan hozzátartozik az agrárszereplő mindennapi gyakorlatához, személyes jellegű és nem könnyen változik. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy az agrárszereplő által konstruált szerkezeetről van szó, akkor egyfelől nyitva van az elemzés lehetősége (rekonstruálható a felépítés feltételrendszere és folyamata), másfelől pedig elgondolható és – legalábbis elvben – tervezhető a változtatás folyamata. Ez a kérdésfelvetés azért tűnik fontosnak, mert mindkét stílus képviselőinél a vállalkozás tervezési és indítási fázisában a társadalmi beágyazódással kapcsolatos szerepvállalást illetően azonos kiindulópontokat tapasztalhatunk. Mindkét csoport hangsúlyozza az ilyen irányú elkötelezettségét, és bevallásuk szerint mindkét stílus képviselői meg is próbálkoztak az elvek gyakorlatba ültetésével. A társadalmi beágyazódás érdekében tett lépések sikeressége nyilván sok tényezőtől függ, és részletesebb elemzések hiányában nem tudhatjuk, hogy a vállalkozók személyes adottságai milyen szerepet játszottak a sikerességben vagy a sikertelenségben, és arról sincsen elegendő információnk, hogy az egyes helyi közösségek szerepe ebben a tekintetben miként alakult. Az azonban a terepmunka révén egyértelműen látható, hogy a társadalmi beágyazódás irányába tett lépések gyakorlatilag teljes mértékben az innovatív szereplők saját erőforrásaira alapozódnak. Amikor ilyesmire vállalkoznak, akkor nem kapnak sem szakmai, sem anyagi, sem pedig legitimációs támogatást semmilyen

intézménytől, támogatási forrástól. Okkal feltételezhető, hogy a saját erőforrások mértéke (elhivatottság foka, munkabírás, szervezőerő, anyagi feltételek stb.) lényeges mértékben befolyásolja azt, hogy a tudásátadó, példakép szerepet milyen módon és milyen mértékben próbálják működtetni, mit tekintenek sikernek vagy sikertelenségnek, mikor mondanak le a további kísérletezésről, illetve az innovációs szereplők egy része mikor vált át a kezdeti aktív támogató stílus további építéséről és tér át a távolságtartó stílusra.

Térségi léptékű szakpolitikai és fejlesztéspolitikai kérdés lehet az, hogy rásegítő jellegű támogatásokkal, célzott térségi vagy kisebb léptékű programokkal lehet-e befolyásolni a fentiekben bemutatott gyakorlatot. Ebben a vonatkozásban háromféle megközelítés vár további elemzésre, értelmezésre:

- Miként növelhető azok köre, akik induláskor az aktív támogató stílust képviselik, de menet közben lemondanak az ilyen jellegű gyakorlati megoldásokról?
- Az aktív támogatási stílust képviselők szerepvállalása milyen módon lenne fokozható?
- A távolságtartók már kialakult stílusa átalakítható-e tényleges aktív szerepvállalássá?

Távolságtartó stílus

- *„(Előny, hogy) megvannak a földek, az állatok a maguk eredetiségében. Ami akadályozza, az szerintem az emberekben keresendő, mert még jókat nevetnek az ilyen bio témán, nem veszik komolyan. Azt mondják, hogy mindegy az, hogy bio vagy nem bio, a bevásárló központokban megveszik a kereskedőtől a disznót, s amiből van, abból van, finom legyen, olcsó legyen, tovább nem érdekli őket. Ha azt mondod, hogy a tiéd bio, s ezért jobb, akkor nagyokat nevetnek, s azt mondják, hogy a tiéd sem jobb, mint a másé. Nem nyitnak az új irányába az emberek. Lenéznek, aki ilyesmivel foglalkozik egyelőre, (...) nem tudom, az évek majd eldöntik.*
- *„Biztosak benne, hogy csal az ember. Azt mondják, hogy a biogazda újjal permetez, a nem-biogazda nappal, ennyi a különbség. Nebéz eladni. Szerintem inkább az fog számítani, ha a termelőnek kialakul a hírneve, hogy az a gazda jó terméket csinál, nem az a papír, se a pályázatok, semmi egyéb nem fog számítani. Kell három-négy év, amíg kialakul az, hogy a termelőnek legyen hírneve, s akkor megveszik, de addig elég gyenge lesz szerintem. Egyébként szerintem minden adott, nincs nagyon akadályozó tényező, mert a földek adottak, jó földek vannak, az állatok is jók még, könnyű elindulni. Aztán hogy hogyan lehet eladni ezeket a termékeket, kinek hogy fog menni, azt nem lehet tudni, mivel ezek drágábbak.*

Aki jól tud beszélni, az eladja, s aki nem, az nem tudja eladni, szerintem ez így fog működni.”

- *„Szerintem az idő majd feloldja, ha lesznek korrekt gazdák, akik állják a szavukat, s ugyanazt a jó terméket előállítják az idők során, akkor ez kialakul az embereken, ha nem, hát akkor nem.”*
- *„Abhoz, hogy biogazda tudjál lenni, elbivatottság kell mindenképpen. Mi így voltunk vele, hogy amit a családnak csak tudunk, megtermelünk, például a disznókat. (...) De ha már csináltuk, akkor arra gondoltunk, miért ne csináljunk többet, s ami főleg, azt eladjuk. De nem veszik komolyan az emberek, a saját egészségüket nem veszik komolyan.*
- *„Szerintem az egészségügyi kérdések fogják az embereket a bio felé terelni, egyéb semmi.”*
- *„Jó minőségű húst akarok előállítani, s jöjjenek oda az emberek. Értsem meg azt, hogy valaki felhív, s azt mondja, hogy na, nekem rakj össze egy hónapra való zöldséget s egy hónapra való húst, s egy hónapra való tejterméket, megyek s elhozom, amennyi annyi. A piacon árulni nem szeretnék, mert a piacon, ha nincs meg az az ismeretséged, akkor nem boldogulsz. Én kimaradnék az ilyen támogatásokból, klubokból, mert szerintem csak időtöltés, pénzköltés.”*
- *„Én arra alapoznék, hogy a gazdának, a termelőnek legyen ismert, elismert neve. Ez a képzés jó arra, hogy legyen valami képesítesem, oklevelem. (...) Ha az ember jó munkát végez, jó szolgáltatást biztosít, akkor kell, hogy jöjjenek, kell, hogy vásároljanak. Ez jó annak is, aki megveszi, s nekünk termelőnek is, mert mi megélünk, s aki megveszi, az lehet, hogy egy fokkal egészségesebb lesz. Akkor azt mondhatom, hogy valamit csináltam életemben, valami értékeset.*

5.1.3. Passzív támogatók

A passzív támogató stílus lényeges mértékben eltér az előbb tárgyalt két stílustól. Olyan innovátorok képviselik ezt a stílust, akik a helyi közösséggel való kapcsolatban már indulástól a távolságtartást választják. Nem kezdeményezik a helyi közösséggel való kapcsolatokat, nem hangsúlyozzák ennek fontosságát, de az ilyesmit nem is utasítják el. Ahogyan ők mondják „a kapu nyitva van, bárki bejöhet, itt vagyok”. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha kéri/kérdezik vagy felkérlik valamire, meghívják valahova, akkor nyitottak, segítőkészek, de egyébként ők maguk az együttműködést nem szorgalmazzák, nem törekednek az ilyen kezdeményezések folytatására. Szívesen adnak tanácsot, segítenek technológiai kérdésekben, hajlandók elmondani, hogy ők

miként oldottak meg különféle problémákat, de nem törekednek tudásátadásra, ilyen tartalmú helyi szerep megjelenítésére.

Ennek a stílusnak a képviselőivel kapcsolatban fontos kiemelni azt, hogy innovatív tudást birtokló és azt alkalmazó személyként tekintenek magukra, az innovatív szerepet magukra nézve kiemelten fontosnak tartják, de nem törekszenek arra, hogy ezt a szerepet lokális vagy tágabb léptékben, a társadalmi beágyazódásuk növelése érdekében működtessék. Legfeljebb alkalomszerűen, kérésre teszik ezt.

Az eddig elvégzett elemző munka alapján nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy ennek a stílusnak a képviselői miért nem tartják fontosnak a lokális léptékű társadalmi beágyazódást, miközben az innovációt hordozó szerepet – annak tudatos vállalását, hogy ők „mások” és „többek” mint közvetlen környezetük többi agrárszereplője – fontosnak tartják. Ebbe a csoportba olyan személyek is tartoznak (például kisállat tenyésztők) akik az öndefinícióba tevékenységük hobbi jellegét is hangsúlyozzák, és ez részben magyarázatot adhat a kívülállóságra, illetve a helyi közösségbe való beágyazódás mellőzésére. De találkozunk ezzel a stílussal más agrárszereplők körében is. Azzal is számolni lehet, hogy az ilyen stílus képviselői (legalábbis egy részük) nem tartják magukat alkalmasnak helyi elitszerepek működtetésére.

Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy szervezett, rendszeres megkeresések esetén valamilyen mértékben ennek a stílusnak a képviselői is főlvállalnának tudásátadó, ismeretterjesztő szerepet, és ennek nyomán a helyi közösség és az innovatív szereplő között rendszeres kapcsolat alakulna ki. Ehhez azonban olyan szakmai vagy intézményi szereplő kezdeményezésére és szervezési közreműködésére volna szükség, aki ennek a kapcsolatnak a szemszögéből külső, animátor jellegű aktorként van jelen, és szerepvállalása önzetlen. Ilyen jellegű kezdeményezésre a térségben eddig nem találtunk példát.

Passzív stílus

- *„Nekem már van bio minősítésem, pillanatnyilag lucernát termelek, mivel hogy nem kell senkinek semmi, konkrétan, hogy valamilyen kultúrművényt valaki kérjen, hogy én azt neki bioba termeljem, vagy egyáltalán megkérdezzem, hogy tudnád-e termelni ezt vagy azt, senki. A bio nálunk egyelőre még a pénzben alapszik, nem azon, hogy valakinek szüksége van rá.”*
- *„A faluban van vagy kettő-három, akivel együtt tudunk dolgozni, de olyan is van, akivel nem lehet. A második legnagyobb gazdákkal a faluba nem lehet együtt dolgozni, annyira önzők, csak az ővé haladjon. Dolgoztunk együtt, akkor ő olyan volt, hogy szombaton és*

vasárnap nem dolgozik, neki mindent meg kellett csinálni, mert közösen dolgoztunk. Neki mindent meg kellett csinálni hét közben, s akkor az enyém maradt a hétvégére s azt egyedül kellett megcsináljam, akkor mi értelme segítsek neki, akkor csinálom az enyémet s kész. Így összemert a tej, de vannak kisebbek, akikkel együtt tudunk dolgozni.”

- *„Ha valami érdekel, annak bármikor bárhol utána tudsz járni, főleg most, egy telefonnal s egy internettel bármit megtudsz. Én ezeket az uniós képzéseket, amire lepengetnek ilyen olyan nagy összegeket tiszta pénzpocsékolásnak látom. Nem mintha baj volna, mert ide jön be a pénz az országba, az itteni körforgásba kerül be, de nem látom értelmét.”*
- *„Én nagyon megosztó személyiség vagyok, engem nem lehet középponton venni, engem vagy utál valaki, vagy szeret. Ilyen is van, olyan is van.”*
- *„A jövőre nézve köd van. Oda jutottam, hogy nem tudok tervezni. Nem látok előre tíz métert. Van egy jó ismerősöm (...) azt mondja, hogy édes fiam, azt tanuld meg, hogy többet ér egy méter kereskedelem, mint egy kilométer munka. Igaza van. A munkában nem tudsz tervezni. Most arra fogunk ébredni az ősszel, hogy ilyen 35-40 banis pityókaárral kell dolgozni. El kell adjál húsz kilo pityókát, hogy vegyél egy liter motorinát. Erre tervezni nehéz. Aztán innovációról ne is beszéljünk. Még pillanatnyilag nem tudom. Amikor nem tudja a jobb kéz, hogy mit csinál a bal, amikor állami intézményekben olyan emberek vannak, hogy fogalmuk sincs mit kellene csinálni. Egy jogász próbálja megszabni egy kataszteri hivatalnak, hogy hogyan kell kinézzen egy telekkönyv, vagy elvárja, ma ebbe ütköztem bele például, hogy egy telekkönyvön azt írja, hogy „teren necunoscut” abból a szempontból, hogy kültelek-e vagy beltelek, de alul kiköti, hogy nem beltelek. Akkor te írsd rá a kataszteri hivatalnál, hogy kültelek, de miért, ha nem beltelek, akkor mi tud az még lenni? Ebbe beleköt, és erre kell most csinálnjak egy ezer lejes dokumentációt, tízenöt munkanap, hogy „necunoscut” helyett legyen „extravilan”.*
- *„Nem érdekli az embereket, egyáltalán nem érdekli, sőt, még örülnek, ha valami nem sikerül s tudnak pletykálni rajta. Ez általános emberi hajlamosság. Ez mindenből így van, ha valami nem megy, jaj de jó. Most nem éppen, hogy jaj de jó, de hallottad-e, hogy... s egyet lehet pletykálni rajta, ennyi. Nem érdekli annál jobban az embereket. Ha sikerül s nagyon jól megy, akkor hmm... kicsit elsopánkodunk rajta s annyi, de ha nem sikerül akkor még jobb.”*

Az adatfelvétel tervezésekor nem terveztünk be olyan kérdéseket, amelyek az egyes stílusok kialakulásának, alkalmazásának hátterét igyekeztek volna feltárni. Ezért jelenleg nem tudunk magyarázatokat megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy az egyes stílusok milyen mértékben lehetnek személyiség függőek, tevékenység függőek vagy

lokális jellegűek (az egyes helyi közösségek eltérő jellege, vagy a negatív tapasztalatok hatása). A tapasztalat azt mutatja, hogy mindhárom stílusra bőven van példa, az egyes stílusok az esetek többségében nem keverednek. Mindhárom stílusban közös a szereptudat, annak hangsúlyozása vagy érzékeltetése, hogy az innovatív agrárszereplők többnek, korszerűbbnek, értékesebbnek tartják saját tevékenységüket, mint a közvetlen környezetüket alkotó, jóval nagyobb számú, elsősorban pénzkiváltó vagy önfenntartó jellegű családi agrártevékenységet. Különböznek azonban ezek a stílusok abban a tekintetben, hogy mennyire tartják, vagy nem tartják fontosnak az innovatív szerepek társadalmi beágyazódását. Az aktív támogatók hangsúlyozzák a társadalmi beágyazódás fontosságát és gyakorlati lépéseket tesznek ennek érdekében oly módon, hogy ez a tevékenység folyamatosnak, programszerűnek mutatkozik. A távolságtartók szintén hangsúlyozzák a társadalmi beágyazódás fontosságát, de negatív tapasztalatokra, sikertelen kezdeményezésekre hivatkozva úgy vélik, hogy a gyakorlatba ültetéssel nem érdemes vagy nem lehet foglalkozni. A passzív támogatók csoportja nem hangsúlyozza a társadalmi beágyazódás fontosságát, miközben érzékelteti azt, hogy rendelkezik innovatív tudással, kompetenciákkal. Tudásátadásra, innováció terjesztésre azonban csak akkor vállalkozik, ha ilyen vonatkozásban konkrét kéréssel fordulnak hozzá. Mindhárom esetben olyan egyéni módon fölépített agrárstílusról beszélhetünk, amely évek során épült ki, és szorosan hozzátartozik az azt alkalmazó személyhez. A stílust a mindennapi gyakorlat újratermeli, nem könnyen változik. Megfogalmazzuk azt az álláspontot, hogy ezeknek a stílusoknak a megismerése (még pontosabban kiépülésük feltételeinek és folyamatának elemzése) hozzásegíthet ahhoz, hogy a változtatás módozatai elgondolhatók és tervezhetők legyenek. Az ilyen jellegű szakmai munka célja az lehet, hogy szakpolitikai eszközökkel, szervezési, anyagi és legitimációs támogatásokkal növelhető legyen az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazottsága.

5.2.A társadalmi beágyazódás mintázatai

Ebben az elemzési fejezetben azt vizsgáljuk, hogy az innovatív gazdálkodók körében milyen konkrét mintázatai vannak a helyi közösséghez való viszonyulásnak. A vizsgált esetek többségében markánsan megmutatkozik az új kezdeményezés és a helyi domináns családi gazdálkodási gyakorlat közti különbség, és erős az az öndefiníciós és narratív gyakorlat, amely az új kezdeményezés és a helyi kontextus közti viszony értelmezésére és kezelésre irányul. Elemzésünkben részletesebben csak a társadalmi beágyazódás lokális módozataival foglalkozunk. A helyi beágyazódást növelni kívánó kezdeményezések bemutatása előtt két olyan kontextus jellemzőit mutatjuk be, amelyek hatással vannak, vagy hatással lehetnek a helyi beágyazódási folyamatok alakulá-

sára. Az első ilyen kontextus az a viszony, amely helyi léptékben az újszerű kezdeményezés és a helyi társadalom között kialakul (5.2.1.). A másik kontextus, amelynek hatása elvben fontos lehetne, de egyelőre még minimális, a lokalitás feletti térségi hivatali/szakintézményi környezet (5.2.2.). Ezt követően röviden ismertetjük a választott elemzési szinteket (5.2.3.). A helyi kezdeményezéseket két részben ismertetjük, első lépésben (5.2.4.) a beágyazódás strukturális mintái és azokhoz kapcsolódó narratívák kerülnek bemutatásra, második lépésben a gyakorlati jellegű kezdeményezések (5.2.5.). Ezt követően kitérünk annak bemutatására is, hogy az innovatív vállalkozók a továbbiakban hogyan képzelik el lokális szerepüket (5.2.6.).

5.2.1.A helyi viszony, mint kontextus

Amint azt a tanulmány módszertani fejezetében jeleztük, az innovatív szereplők körében a helyi környezethez, a helyi társadalomhoz való viszony értelmezése gyakorlatilag folyamatos tevékenységnek tekinthető. Ennek a viszonyoknak az értelmezése az interjúkban gyakran megjelenik olyan szövegek környezetben is amikor a kérdés más témára vonatkozott. A viszonyra vonatkozó kérdésekre pedig olyan válaszok születnek, amelyekben az explicit, normatív értékelés és az eseményjellegű tapasztalatokra való hivatkozás egyaránt fontos szerepet kap. A kettő együttes megjelenítése arra utal, hogy az innovatív szereplők számára kialakult egy átfogó jellegű és tartós értelmezés a helyi társadalmi környezet viszonyulásáról, ezt nem nehéz megfogalmazniuk, és szívesen említenek konkrét eseteket a kialakított értelmezés igazolására. A társadalmi beágyazódás növelését célzó kezdeményezések számára ez a kialakított értelmezés képezi a kontextust, ez adja a keretet a kezdeményezések tartalmi/formai tervezéséhez, szervezéséhez és az innovatív szereplők oldalán az utólagos értékeléshez is. A következő narratíva részletek ezt a kontextust körvonalazzák. (A szövegrészletekhez kapcsolt zárójeles kiegészítések a szerzők bejegyzései).

„Szerintem elég sokan értékelnek, mert itt főleg férf felé nem olyan sok ilyen 20 éves van, mint én, hogy aki foglalkozik úgy mond ennyi mindennel, és még munkabélye is van, s ezt egyszerre csinálja. Sokszor egész nyáron a melegben is inkább még dolgozok, minthogy mennék valamerre strandolni. Viszont van, aki sokkal jobban értékeli, lehet, hogy van olyan is, aki elítél, s aki irigykedik. (...) Én úgy látom, hogy hogyha segítségre van szükségem, vagy valami információra, akkor általában segítenek és pozitív hatást tapasztaliam.”

„Érdekeselek, megosztóak (a vélemények). Van, aki nyíltan megmondja, hogy milyen jó kezdeményezés és sok sikert kíván, és ilyenek. Vagy vannak, akik furán néznek, nem irigykedve, hanem inkább ilyen negatív véleménnyel, hogy úgysem lesz semmi. Ilyesmik. Vagy azt mondják, hogy

nem érdemes foglalkozni.(...) Szerencsére olyanok vagyunk, hogy nem érdekel mások véleménye, csak azoké, akik fontosak vagy közel állnak hozzánk. Azok úgy is őszinték és jóindulatúak.(...) Támogatnak, bátorítanak. Kérdezik, hogy mikor lesz ribizli, szeretnének vásárolni. Tudják, hogy bio...”

„Én azt látom, hogy még helyileg is szükség van ilyen jellegű berubázásokra, szívesen részt vesznek a falusiak is bármilyen jellegű programban, hogyha arról van szó, tehát nyitottak ilyen szempontból. Most a kisebb közösségről beszélek, mint amilyen (a mi falunk). Amúgy bátrabban neki kellene fogjanak ők is, mindenki saját lehetőségei szerint. (...)Kezdetben elég pesszimista módon álltak hozzá, mókásnak találták ezt, hogy panziót létesíték. Volt, aki mosolygott a dologon, de most már úgy látom, tetszik nekik. Szerintem örülnek annak, hogy van, hogy valami megmozdult, én ezt mondanám.”

„Egy bizonyos szintig, mikor valaki elkezd méhészkedni, nem vesznek tudomást róla. Úgy tartják, hogy legyenek bogarak. Mindennek nevezik, csak méhnek nem. Bizonyos szint után, mikor le tudsz tenni valamit az asztalra, elérsz valamit, akkor rájönnek az emberek, hogy ott már tudás áll a háttérben. A legyekből vagy bogarakból, ki hogy nevezzi, ezekből képes ilyen dolgot csinálni. Vannak emberek, akik a mai napig nem tudják értékelni, mert lehet, hogy olajba vagy fába pénzt látnak, de anyagi javakat ebben nem látnak, és ezért mint személy sem tudnak úgy értékelni. Én szerintem értékelik, amit csinálok.”

„Először egy kicsit kételkedve fogadták, hogy mi lesz ebből, de most úgy látom, hogy látják ők is, hogy van értelme, van eredménye. Kisebb földeken, mint 10 ár, vagy 20 ár, vagy akár 30 ár fölösleges foglalkozni krumpli termesztéssel. Ez nagyon látszik. Nagy energia és időráfordítás kell, amíg azt a kis földet megszántod, beveted, s a termés, ami kijön az kevés. Ezen gondolkodtunk mi is nagyon sokat. Mit lehet termelni, hogy ne maradjon üresen a föld, és ne krumpli legyen benne. Így lett a ribizli. Mindenki nézte. A szomszédoknál még mindig ott van a pityóka két felől. Nézték, hogy mi lesz ebből, de már látják, hogy van értelme annak, amibe belekezdünk. Már érdeklődnek, hogy esetleg még mit lehetne. Az egyik szomszéd azon gondolkodik, hogy mi lenne, ha gyümölcsfákat ültetne, főleg, hogy elindult az almálé préselése. Úgy néz ki, hogy még ötletet is adtunk, hogy mit ültessenek.”

„Nagyon nagy a zárkózottság falu szinten. Városon mindenki az ajtaját bezárja, de falun, ha hosszán járunk sajnos az a tapasztalat, hogyha egyszer új kerítést tesznek a régi helyére, az legalább tíz centivel magasabb. S ez azt jelenti, hogy zárkózhatnak el az emberek úgy politikától, mint bármitől. Bevan húzóóda, s köszöni szépen jól elvan, s ez nem jó, nem egy közösségépítő dolog. De ezt tessék megfigyelni, mert érdemes, és akármelyik faluban ez történik. (...) Egyre zárkózottabbak. Régebb

nyitottabbak voltak, most már mivel van otthon internet, és a televízióban nem tudom bány csatorna, már más a helyzet. Az idősebbek is inkább mennek be a házba, mint hogy egymáshoz járjanak.”

„Nem igazán szoktak visszajelzések lenni. Első évben ugye kevés hal lett, és a férjem már akkor adott a szomszédoknak belőle, mert adakozó típus. De se jót nem mondanak, se rosszat.”

„Nagyon sok irigy ember van, de akárhogy is, itt az a helyzet ebben a világban, és örökké ez volt. Ha megmozdulsz, s valamit csinálsz, valamit fejlesztesz, akkor jól élsz, de ha semmit nem csinálsz, akkor a másikra hiába irigykedsz (...) Szerintem úgy tartják, hogy jó dolog, mert azután, utánunk még sokan elkezdték. (...) Ők csak azt látják, hogy milyen szép a kert és minden, de nem tudják, mennyi munka van befektetve.

„Ez egy kényes kérdés, mert sok ember, aki meg sem próbálta nem tudja, hogy mivel jár, és sok embernek eltérő a véleménye. Sok ember támogat, elismeri a tevékenységem hasznosságát, míg mások irigykednek. Van pozitív visszajelzés is, de van olyan is, akiktől negatív visszajelzést kapunk, mert van, aki nem próbálja meg, de irigykedik, hogy na, ez is nekiszökött, aztán majd meglátjuk, hogy meddig tudja csinálni. Kaptam hideget is, meleget is, de az ilyenektől el kell tekinteni. Az ember végzi tovább a dolgát s kész.”

„Úgy gondolom, hogy talán az, aki állatot tart, vagy gazdálkodik, az igazából a mai világban nincs megbecsülve, legalábbis a helyiek szemében. Talán azt is mondhatnám, hogy néha bolondnak vannak nézve, hogy miért vállal egy ekkora munkát, és sajnos mindent értékben próbálunk kifejezni, és ha ebből a szempontból nézzük, akkor nem is nagyon éri meg. Mindenkitől azt halljuk, hogy egyre inkább nem éri meg ezzel foglalkozni, és mégis csináljuk, tehát kell egy elszántság, egy konokság, és szeretni kell ezt, mert ha ez nincs meg, akkor nem csinálja az ember.”

„Hát ezt sokan kíváncsian nézik, hogy mi süil ki belőle, ez az, amit inkább tapasztaltam. Azt lehet mondani, hogy támogatnak nagyjából, ha egyéssel nem, tanáccsal. És hogy én hogy látok másokat? Mindenki csinálja úgy, ahogy tudja. Van, aki jobban csinálja, ez biztos. Inkább pozitív visszajelzéseket kaptam...”

„Lehet, hogy itt a szomszédok is nekifognának ennek-annak, de nálunk itt irigység is van. Vannak irigy emberek, de viszont van, aki komolyan gondolja, s odaáll, s csinálja. Nem néz senkit, s az is a legjobb, ha nem érdekli a többi dolog, hogy ki mit mond, hanem megcsinálja. Ha nyert jó, ha nem, akkor az a saját problémája, nincs amit azokkal csináljon.”

„Nem volt problémám az emberekkel, hogy akadályoztak volna, vagy valami. Nekem személyesen nem is mondtak semmit. Egymás között attól elbeszélhették, amit gondolnak, de nekem nem mondtak semmit. Se jót, se rosszat.”

„Az a helyzet tudod, hogy a földekkel mindig baj volt, tehát olyan értelemben, hogy például valakiknek van két parcella földje egymás mellett, s békében legyenek egymással, olyan még nem létezett, s nem is fog létezni soha. Tehát nem feltétlenül tetszik mindenkinek, hogy mi most földeket vásárolunk, vagy új földeket bérelünk ki, s terjeszkedünk, mert ahogy nő az állomány, úgy több földre van szükség. Ez senkinek nem tetszik különösebben, de így nagyobb ellenkezések nincsenek.”

„A közvetlen környezetem elfogadja, mert mindenki ezzel foglalkozik valamilyen szinten. A távolabbiak közül sokan azt mondják hülyeség, mert nem éri meg...”

„A pályázat volt eleinte újdonság mindenkinek, mert ugye itt nem pályázott senki majdnem, és mi az első között pályáztunk, s feltűnő volt, hogy s ezért érdeklődtek tőlünk. A legtöbb ember azt mondta, hogy ebbe nem mennének bele. Sok olyan ember volt, aki azt mondta ne foglalkozzunk ezzel, mert nem lesz jó, azt jóstolták bele fogunk bukni. Ha rájuk hallgattunk volna, akkor nem pályáztunk volna, s nem próbáljuk csak erre átállni. Nem hallgattunk rájuk. Eldöntöttük, hogy ezt akarjuk. Meghallgattunk mindenkit, ha jót mondott, ha rosszat, s aztán mi válogattunk a vélemények között. Aki benne van, az tudja, azt szokták mondani. Egy kívülálló nem úgy látja a dolgokat, mint az, aki benne van. Jót, rosszat, mindent lehet hallani. Nem mindenkinek egyforma a véleménye.”

Az innovatív vállalkozók által kialakított interpretációk egyértelműen jelzik azt, hogy a helyi társadalommal kialakított viszony ambivalens és időben változó. Az ambivalencia az elfogadás – elutasítás együttes jelenlétére utal, és az innovatív kezdeményezés minden elemével kapcsolatban megjelenhet (a kezdeményező személyisége, mindennapi tevékenysége, céljai, termékei, magatartása, illetve a kezdeményezés általános megítélése). A megítélések időbeli változása az innovatív kezdeményezők interpretációja szerint pozitív irányú, a kezdeti elutasítást, negatív megítélést a későbbiek során megengedőbb, elfogadott vélemények vagy egyértelműen pozitív viszonyulások váltják fel. Ez a folyamat egyfelől azt jelzi, hogy a helyi társadalom minden újítást idegenszerűnek tekint és induláskor igyekszik elhatárolódni tőle. Másfelől pedig arra is utal, hogy a vizsgált térségben az újszerű kezdeményezések elfogadása személyes tapasztalatokhoz kötött. Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy az innovatív kezdeményezések beágyazódása csak akkor lehetséges, ha a vállalkozás és a helyi társadalom között érintkezési felületek alakulnak ki. Ebből a szempontból azt lehet mondani, hogy az innovatív szereplők – tudatosan vagy ösztönösen – helyesen ismerik fel, hogy általuk kezdeményezett konkrét akciókra, megmutatkozásokra, együttműködési keretek kialakítására van szükség ahhoz, hogy társadalmi elfogadottságuk kialakuljon, megerősödjön, az innovatív vállalkozás által hordozott szemléletnek, értékeknek, technológiai újításoknak a helyi társadalmi környezetre hatása legyen.

Elemzésünk következő részében azt mutatjuk be, hogy az új vállalkozások és a helyi társadalom között kialakult viszonyban az innovatív szereplők milyen konkrét kezdeményezéseket tesznek.

5.2.2.A lokalitáson túlmutató módozatok

Fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy a székelyföldi térségben az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódásának vannak a lokalitáson túlmutató módozatai is. Ezeknek három nagyobb csoportját lehet elkülöníteni:

- Az agrárinnovációs kezdeményezések pozitív szerepét hangsúlyozó programok, diskurzusok, szerveződések
- Térségi fogyasztói attitűdök és gyakorlatok
- Térségi hivatali/szakintézményi környezet

A módozatok egyik csoportját azok a nyilvános diskurzusok, egyesületi szerveződések és tevékenységek, illetve intézményes támogatási vagy szakpolitikai programok alkotják, amelyek székelyföldi, megyei vagy mikroregionális léptékben jelennek meg, és amelyek egyértelműen az agrárinnovációs kezdeményezések pozitív szerepét hangsúlyozzák. Ezek elemzése külön szakmai feladat, szerepükkel kapcsolatban csupán két észrevételt fogalmazunk meg. A társadalmi beágyazódásnak ez a lokalitás feletti szintje nem különíti el és nem nevezi meg célcsoportként az innovatív szereplőknek azt a körét, amelyet jelen kutatássorozat eredményei alapján térségi léptékben innovatívként jelöltünk meg (ennek kritériumait lásd jelen tanulmány bevezető részében). A lokális lépték felett szerveződő diskurzusok, szervezési és támogatási gyakorlatok sokkal nagyobb és heterogénebb célcsoportot céloznak meg, részben a szakintézményi nyilvántartások, részben az érintettek öndefiníciós gyakorlata alapján. Ezért a társadalmi beágyazódáshoz kapcsolható ilyen diskurzusok, programok és szerveződések a helyi fejlesztés, a helyi termék és az agrárinnováció általános és normatív jellegű pozicionálását végzik, vagy pozicionálódását támogatják. Jellegzetes példái az ilyen módozatoknak a következők: termelői-értékesítési hálózat szervezése megyei önkormányzati keretben, vásárok szervezése, az ilyen jellegű tevékenységek hivatalos tematizációja, hálózatok, egyesületi vagy klaszterszerű együttműködési keretek kialakítása stb. Ezen a szinten egyfelől a termékek és a termelők nyilvános és nagyon általános jellegű pozicionálása zajlik, másfelől pedig értékesítési megoldások keresése. A jelen tanulmányban tárgyalt innovatív tartalmak nem kerülnek megnevezésre, mint ahogy az újszerű kezdeményesek tényleges társadalmi elfogadottságának mértéke sem.

A lokális léptéknél tágabb körben működő társadalmi beágyazódás másik területét a fogyasztói attitűdök és gyakorlatok jelentik. Ezek a vizsgált térségben elsősorban az agrárjellegű termékekre és termelőkre irányulnak, tartalmi szempontból pedig a termékek megbízhatóságára (felhasznált nyersanyag, termelési technológia) illetve árára vonatkoznak. A vásárlói attitűdök pozitívak a „helyi termék” folyamat/mozgalom értékét és szükségességét illetően, egyéb tekintetben (felhasznált nyersanyagok és technológiák megítélése, a kereskedelmi árak véleményezése) azonban ambivalensek. Az agrárjellegű kezdeményezések konkrét innovatív tartalmaival nem foglalkoznak.

Végezetül meg kell jegyeznünk azt, hogy a lokális lépték feletti társadalmi beágyazódás intézményes szintje hiányos, illetve ellentmondásos módon működik. Ennek a szintnek a fontosabb területei: szakintézményi nyilvántartások és ellenőrzések, engedélyeztetési folyamatok, hiteligénylési lehetőségek, pályázati rendszerek, szaktanácsadási szolgáltatások, igénybe vehető szakmai szolgáltatások, értékesítő hálózatok, média) és ehhez az intézményes szinthez az innovatív szereplők általában ellenségesen vagy távolságtartó módon viszonyulnak. Különösen fontosnak mutatkozik ezen a szinten a pályázatokkal, a bankhitelekkel, valamint az adminisztratív ügyvitellel foglalkozó szakintézményekhez való viszonyulás elemzése. Az alábbiakban bemutatott rövid szövegrészek szemléletesen jelzik a lokalitás feletti intézményi szintekkel való kapcsolat problematikus, diffúz jellegét.

Pályázatok

„Gondolkodtunk volt erről egy időben mi is, hogy jó lenne csinálni, de úgy látjuk, hogy több hátránya van, mint előnye. Hát például ennél a fagyasztó raktár építésénél is nagyon-nagyon sok mindent le kell kötni, saját földtelket, mindent be tenni cég névre, s a másik az, hogy az ember nem tud akkora raktárépületet tervezni mekkorát szeretne, hogy mondjuk mutasson is azon a telken, ahol van. Hanem, akkor csak akkorát lehet, ami a megengedett, így kis épület kétszer annyiba kerül pályázaton keresztül, mintha az ember saját erőből csinálná. Tehát nagy részét elviszi a pályázatnak fölösleges kiadásokkal, és annyi hogy a technológiát meg lehetne akkor egyből vásárolni, de reméljük, hogy lépésenként így is összejön. Túl nagy lekötöttség, túl sok ellenőrzés, túl sok szigor és emiatt aztán nem ragaszkodtunk, rengeteg a bürokrácia, és el is lehet bukni apróságokon, meg visszafizettetek, tehát nem hiszem, hogy ezzel mi élénk. Van, akinek járható út, de ilyen kisebb összegeknél nem éri meg kockázatni szerintem.”

Bankhitelek

„Ha lehet óvakodunk tőle ameddig engedi a takarónk, hát pontosan a kamatok miatt, és amiatt, hogy az ember, amikor nagyon lelkes akkor nem tudja felmérni, hogy hosszútávon mekkora tebertételt jelent hosszú évtizedek során egy hitelt törleszteni, hogy mennyire bele tud fásulni, ki tud égni, mert már nincs meg az újdonság ereje, és akkor el is tud keseredni hogyha van egy ilyen nyomás állandóan rajta. Úgyhogy jobb kevesebbel megelégedni, persze vannak esetek, amikor valakinek nagyon kreatívan van egy ötlete, és nincs, amiből elinduljon és meg van száz százalékban győződve, hogy hoz az az ötlet, akkor talán érdemes belevágni, ha nincs más útja.”

5.2.3. Elemzési szintek

A gazdasági szereplők társadalmi beágyazódásával foglalkozó szakmai munkák többféle elemzési szintet javasolnak. Hasznos áttekintő tanulmány ebből a szempontból Michal Dudek munkája (Dudek, 2016), amelyben a szerző a szakirodalmi megközelítések szemléje keretében a beágyazódás négy nagyobb típusát különíti el: kognitív, strukturális, kulturális és politikai (intézményi) beágyazódás. A szerző saját értelmezési modellje – nagyobb lengyelországi kutatási program eredményei alapján – nyolc tényezővel számol. A különféle megközelítések és tipológiák felhívják a figyelmet a beágyazódási folyamatok összetett és dinamikus jellegére, arra, hogy a beágyazódás olyan komplex fejlődési folyamat, amelyben a kölcsönösség, a hitelesség, a tudás és tapasztalat alakulását az adott társadalmi tér alakítja (Zahra, 2007).

Tanulmányunkban lokális szinten próbáljuk bemutatni a beágyazódás gyakorlati mintáit. Természetesen ez nem különíthető el a regionális léptékű kapcsolódásoktól. A terepen végzett munka alapján azonban úgy látjuk, hogy két tényező is indokolja a lokális léptékű elemzés lehetőségét és fontosságát. Az egyik a lokalitások sajátos, társadalomtörténeti előzményekről fakadó kiemelt szerepe, a másik pedig a vizsgált innovatív kezdeményezések jellegéből adódik (kisléptékű kezdeményezések, korai alakulási fázisban vannak, sok tekintetben csak kismértékben formalizáltak, a lokális kontextust tekintik sok vonatkozásban a legfontosabb működési és viszonyítási környezetnek).

Az általunk vizsgált térségben lokális szinten három elemzési témakör mutatkozik célravezetőnek: a lokális léptékű strukturális beágyazódás, a gyakorlati jellegű kezdeményezések, és a diszkurzív gyakorlat. Jelen tanulmányban mindhárom témakörhöz tartozó mintázatokkal foglalkozunk. Jelezzük ugyanakkor, hogy a diszkurzív gyakorlat elemzése – összetett jellege okán – külön elemzés tárgyát is képezheti.

- A lokális léptékű strukturális beilleszkedés a vizsgált térségben arra vonatkozik, hogy a domináns családi gazdálkodási modell (amely egyben családi léptékű életvezetési modell is) és az innovatív kezdeményezés között melyek azok az egybeesések, közös pontok és működési módok, amelyek az új kezdeményezés idegenszerűségét csökkentik, az új kezdeményezést magától értetődően a lokális világ részévé teszik.
- A gyakorlati jellegű kezdeményezések, programok témaköre az innovatív agrárszereplő által kínált lokális együttműködési lehetőségekre vonatkozik, valamint azokra a kezdeményezésekre, amelyekre az innovatív szereplő vállalkozik.
- A társadalmi beágyazódás összetettebb formája a diszkurzív gyakorlat és az ennek nyomán termelődő tudás. Ez működik az agrárszereplők szintjén és a helyi lakosság (vagy annak egy része) szintjén is. Ez utóbbi nem képezte kutatásunk tárgyát. Az azonban megfigyelhető, hogy az innovatív szereplők érzékelik/ismerik a rájuk irányuló helyi diskurzust, fontosnak tartják azt tételesen is idézni és értelmezni. A helyi diskurzus irányulhat az új kezdeményezés általános megítélésére, illetve az innovatív szereplő együttműködési kezdeményezéseire (amennyiben vannak ilyenek), az innovatív szereplő mindkettőre figyel és értelmezi is azt. Ezek alapján a saját helyzet megnevezése, értelmezése az innovatív szereplő oldalán négyféle tartalmi összetevőből állhat:
 - A saját tevékenység és saját szerep megjelölése
 - A lokális társadalmi-táji adottságok egészéhez való viszony megnevezése, értelmezése
 - Viszonyulás azokhoz a helyi véleményekhez, attitűdökhöz, amelyek általános jelleggel foglalkoznak az újszerű kezdeményezéssel, a vállalkozó személyével
 - Viszonyulás azokhoz a helyi véleményekhez, attitűdökhöz, amelyek a konkrét együttműködéshez kapcsolódnak

5.2.4. Strukturális beágyazódás, kapcsolódó narratív minták

Az innovatív kezdeményezéseknek több olyan jellemzője is van, amelyek a helyi szinten domináns családi gazdálkodási modellekben is fellelhetők, és amelyek a lokális közösség számára azt az üzenetet hordozzák, hogy az új kezdeményezések nem minden tekintetben újszerűek és szokatlanok, hasonlítanak a jól ismert és elfogadott helyi mintákra. Jellemző példák, amelyek arra utalnak, hogy az újszerű kezdeményezés

bizonyos vonatkozásokban a helyi társadalom részeként értelmezhető: a gazdálkodás dimenziója (terület nagysága, gazdasági épületek, géppark stb.) hasonlít a családi gazdaságokéra, a munkaerőt többnyire a családtagok biztosítják, térben nem különülnek el, a gazdálkodóknak a helyi közösséggel való kapcsolata nem változik meg teljes mértékben, nem mutatnak gyors vagyongyarapodást, viselkedésük sok tekintetben hasonló marad, és arra is van példa, hogy más munkahely mellett gazdálkodnak stb. A hasonlóságok érzékelése a beágyazódás szempontjából azért fontos, mert ezek révén a helyi közösség tagjai valamilyen mértékben fogódzókat kapnak az új kezdeményezések értelmezéséhez. Ettől eltérő példát jelentenek az üzemszerűen működő agrárvállalkozások (amennyiben egy településen van ilyen), amelyek minden tekintetben mások, mint az ismert családi gazdaság. Ezért a rájuk irányuló értelmezés afirmatív és szinekdochés jellegű (valamilyen kiragadott konkrét elem vagy előítélet alapján fogalmaz meg a helyi közösség velük kapcsolatban távolságtermelő pozitív vagy negatív állításokat). Az innovatív agrárkezdeményesekhez való viszonyulás ezzel szemben – a strukturális hasonlóságoknak, illetve az ebből adódó értelmezési lehetőségeknek köszönhetően – ányaltabb, többféle és változó. A beágyazódásnak ez a módozata nem tudatos jellegű tevékenység és inkább implicit jellegű. Az innovatív vállalkozó oldaláról azt „üzeni” a helyi közösségnek, hogy „nem vagyok teljesen más”, „ide tartozom”, „a helyi közösség, a helyi társadalom része vagyok”.

- A tanulmány előző részeiben többször utaltunk rá, hogy az innovatív szereplők fontosnak tartják az öndefiníciót, újszerű tevékenységük megnevezését és személyiségük lokális léptékű egyediségének hangsúlyozását. Az öndefiníciós tevékenység a helyi környezettől való elkülönböződést, a „másság” felmutatását szolgálja. Érdekes fejlemény azonban, hogy ezt az öndefiníciót olyan elemekhez kapcsolják, amelyek a helyi kontextus alkotóelemei, amelyek a lokalitáshoz tartoznak, és amelyeket a helyi társadalom tagjai ismernek. Jellegzetes példák, megoldások:
 - Azt hangsúlyozzák, hogy a szülők (az elődök) örökségét meg kell őrizni, tovább kell vinni. Ezt kimondhatják elv/meggyőződés formájában („nem szabad elpazarolni amit a szülők megszereztek”) vagy konkrét vagyonelemre utalnak (földtulajdon, állatállomány, meglévő gazdasági épületek hasznosítása).
 - Hangsúlyozzák azt, hogy ehhez a településhez tartoznak, itt születtek, ennek a településnek az érdekében dolgoznak.

- Azzal érvelnek, hogy az újszerű kezdeményezést az ezen a vidéken, ezen a településen meglévő adottságok, értékek hasznosítására akarják építeni, a település érdekéért dolgoznak.
 - A vállalkozás működtetésében a fenntarthatóságot hangsúlyozzák és nem a gyors profitszerzést, a biztonságos működést és nem a növekedést. Mindkét jellemző fontos tartozéka a családi gazdálkodási modellnek is.
 - Hangsúlyozzák, hogy nem akarnak feltűnően mások lenni, elkülönülni (eltekintve attól, hogy termékeik mások és alkalmazott termelési technológiájuk is más).
- A lokális léptékű beágyazódás fontos eleme az a törekvés, hogy az innovatív agrárszereplők követendő mintaként tematizálják magukat a helyi társadalom számára. Fontos számukra az, hogy mintát mutassanak olyan témakörökben, mint a táj tisztelete, a természeti környezet szeretete, az egészséges életmód, az önellátás biztosítása, a technológiai újítás, az önképzés stb. Meg vannak győződve arról, hogy amibe belefogtak az ebben a társadalmi környezetben hasznos és jó megoldás, azt másoknak is követniük kellene, és ez a váltás nem csupán a gazdálkodás gyakorlatára terjed ki, hanem a hozzáállásra, a fölvalt értékekre is. Ez egyrészt önlegitimációs narratíva (a saját különleges kezdeményezés igazolása), másrészt annak a szándéknak a kinyilvánítása, hogy készek cselekedni az általuk választott modell terjesztéséért.
 - Az innovatív szereplők nagyobb része lokális léptékű vezető szerepet tervez vagy vélelmez a maga számára. Ez nyilván csak informális szerep, egyelőre sok esetben inkább az öndefiníció része mintsem a mindennapokban tapasztalható gyakorlat. Esetenként ennek a vezető szerepnek a működési területe túl is léphet a lokalitáson. (Itt jegyezzük meg, hogy az informális leader szerepeknek a vizsgált térség településein jelentős társadalomtörténeti hagyománya van). A vezető szerep narratív konstruálása abban mutatkozik meg, hogy büszkéek tevékenységükre, tevékenységük hitelességére, újszerűségére, és ezzel mintegy a helyi társadalom fölé pozícionálják magukat. A vezető szerep gyakorlati működtetésére kevesebb példa van: helyi események szervezése, nyilvános előadás stb.

- A társadalmi beágyazódásra való törekvést jelzi az is, hogy az interjúalanyok szerint fontos számukra a közvetlen környezet elismerése. Tudomásul veszik az elutasító vagy a távolságtartó viszonyulásokat is, de ezeket az ismeretek hiányával, vagy a megalapozatlan rosszindulattal magyarázzák és átmeneti negatív jelenségnek tekintik.
- Beazonosítják, vagy akár értelmezik is azokat a korlátokat, amelyek a helyi beágyazódás útjában állnak.
- Sajátos módon oldják meg a biogazdálkodás térségi fontosságával, aktualitásával kapcsolatos érvelést. Az érveknek csak egy kisebb része képviseli a szélesebb körben forgalmazott és divatos indoklásokat (védjük a környezetet, legyen egészséges az élelmiszer stb.) Az érvek nagyobb része a lokális kontextusból származik, és ezzel az eljárással az új kezdeményezést a lokális társadalomhoz igyekeznek kapcsolni. Saját tevékenységük előzményeként nem a szülők gyakorlatát említik, hanem a nagyszülőket, akik még „vegyszerek használata nélkül”, természetbarát módon gazdálkodtak. A szülők nemzedékének (és gazdálkodási gyakorlatának) az „átugrása” elsősorban legitimációs gesztus, hiszen a nagyszülöktől sem tudást, sem technológiát nem vettek és nem vesznek át. A korábbi „természetes” állapotra való visszautalás, illetve a korábbi állapotnak a ma értékeivel való összekapcsolása az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódását támogatja.

5.2.5. Gyakorlati jellegű beágyazódási minták

A társadalmi beágyazódást megalapozó vagy erősítő gyakorlatok a tartalom, a forma, a rendszerszerűség, a méret, a célok, a fenntarthatóság tekintetében egyaránt sokfélék. Amint arra korábban már utaltunk, ezek a kezdeményezések az innovatív agrárszereplők személyes hozzáállására és erőforrásaira alapozódnak.

Jellegzetes példák a következők:

- Alkalmi vagy tartós munkaalkalom biztosítása a helyi közösség tagjai számára, ehhez kapcsoltnak annak hangsúlyozása, hogy ez a gyakorlat a helyiek megsegítését célozza.
- Termelési együttműködési formák kezdeményezése és kialakítása olyan családokkal, amelyek elfogadják az innovatív szereplők termelési technológiájának alkalmazását, illetve annak felügyeletét.

- Olyan helyi rendezvények saját erőből való szervezése, amelyek az innovatív agrárszereplő által főlvállalt elvek és értékek mentén szerveződnek. Ezek lehetnek kifejezetten a vállalkozó tevékenységéhez kapcsolható programok, de főlvállalhatnak tágabb témakört is.
- Alkalmi vagy rendszeres tanácsadás termelési technológiai kérdésekben vagy új vállalkozás elindításában. Ennek egyik formája, amikor az innováció képviselője maga kezdeményezi a tevékenységet, más esetekben megkeresésre vállalja ezt a feladatot. Mindkét változatban megjelenik annak kiemelése, hogy az innovatív szereplő készen áll az ilyen jellegű feladatokra vagy kérések teljesítésére és szívesen végzi azt.
- Ismeretátadás, tanítás alkalmi megkeresés alapján, vagy szervezett, akár intézményes formában. Narratív szinten hasonló módon jelenik meg az elkötelezettség hangsúlyozása, mint a tanácsadás.
- Szakmai jellegű technológiai szolgáltatás végzése alkalmi jelleggel vagy rendszeresen, hasonló területen tevékenykedő gazdák számára.
- A település nevének az értékesítési és marketing tevékenységben való használata. Ez különösen értékes segítség olyan kisebb, marginális helyzetű települések esetében, amelyek más helyi értékekről vagy eseményekről nem ismertek.
- Megjelenés helyi termékvásáron.

A felsorolt példák szemléletesen jelzik azt, hogy az ilyen kezdeményezések kulcsfigurája az innovatív szereplő, akkor is, ha ő maga vállalkozik a program elindítására, és akkor is, ha csupán megkeresésnek, felkérésnek tesz eleget. Az is jól látható a felsorolásból, hogy ezek a kezdeményezések alkalmi jellegűek és nem intézményesítettek. Nagyon kevés kivételtől eltekintve nem illeszkednek bele helyi hivatalos intézményekbe, azok programjaiba. Az egyedi és efemer jelleg azonban nem csökkenti az ilyen kezdeményezések társadalmi szerepét és hasznosságát, mert a helyi közösség oldalán termelődő értékelések az innovatív szereplők személyiségének és tevékenységének egészét használják értelmezési keretként, nem csupán az adott konkrét eseményt vagy rendezvényt. Minden ilyen egyedi kezdeményezés megítélése az innovatív agrárszereplőről kialakított helyi tudás egészébe integrálódik. Ezért a helyi beágyazódást az is erősítheti, ha az innovatív szereplő csupán egy-két személyt alkalmaz, időnként kerül kapcsolatba a helyiekkel, ritkán tart előadást, vagy ad valakinek tanácsot. A helyi beágyazódás alakulása szempontjából nem a kezdeményezések mennyisége vagy

sokfélesége számít, hanem a kialakult és menet közben változó lokális közösségi értelmezés „karbantartása”. Ennek feltétele pedig az, hogy az innovatív agrárszereplő és a helyi közösség között legyen valamilyen érintkezési, kapcsolódási felület, amely a helyi közösség tagjai számára lehetővé tesz valamilyen mértékű rálátást és interpretációs gyakorlatot. Ahogyan az egyik interjúalany találóan kifejezi: mindig legyen méz, ha jönnek és igénylik, de nem kell rájuk erőltetni, mert akkor elfordulnak. Ebben a relációban a „méz” kicserélhető tanításra, tanácsadásra, alkalmazásra, egyéb együttműködésre, nyilvános szereplésre, magatartásra. Az ilyen folyamatban az innovatív agrárszereplő a közösségi tudás és a lokális identitás részévé válik.

5.2.6. További szerepvállalással kapcsolatos opciók, vélemények

A lokális léptékű társadalmi beágyazódási folyamatok további alakulásával kapcsolatban az innovatív szereplők álláspontja, további szerepvállalási elképzelése a mérvadó. Ezt azért mondhatjuk, mert egyelőre nem született olyan térségi szakmai program vagy intézményi kezdeményezés, amely ezzel a feladattal foglalkozna. A beágyazódási folyamatokat lokális léptékben egyfelől a helyi társadalom viheti előre abban az értelemben, hogy fokozatosan csökken az innovatív kezdeményezésekkel szembeni távolságtartás, növekszik a nyitottság és az együttműködési készség. Ez azonban passzív, befogadó szerep, és csak akkor vezet változásokhoz, ha maguk az agrárszereplők ágensként működnek, együttműködéseket, programokat kezdeményeznek. Amint arra a tanulmány előző fejezeteiben utaltunk, az ágens szerep működtetése függ a stílusoktól, amelyek részben a személyes adottságokból, részben pedig a korábbi együttműködési tapasztalatokból állnak össze, illetve az agrárszereplők erőforrásaitól. Arra a kérdésre, hogy „Vállalna-e személyesen is valamilyen szerepet abban, hogy a településen jobban teret nyerjen az agrárinnováció?” az interjúalanyok az esetek többségében tartalmas, határozott válaszokat adtak, a válaszolás módjával is jelezve, hogy az ilyen kérdés számukra nem váratlan és a válasz megfogalmazása nem okoz számukra nehézséget.

A kapott válaszok egyértelműen arra utalnak, hogy tudatában vannak saját elítélszerepüknek, annak, hogy olyan tudással vagy tapasztalattal rendelkeznek, amely a környezetük számára fontos lehet. Nem találkoznak olyan típusú válasszal, hogy “nem tudnák segíteni”, “nem vagyok alkalmas vagy képes ilyesmire”. Ha elhatárolódnak az ilyen szereptől, vagy fenntartásokat fogalmaznak az ilyen szerepvállalással kapcsolatban, akkor azt elfoglaltsággal, korábbi rossz tapasztalatokkal indokolják, vagy pedig azzal érvelnek, hogy ilyen szerepvállalásra nincsen szükség, nincsen rá valós igény.

„Igen, én szerintem vállalnék, én szeretek is tanítani, én szeretek gyerekekkel foglalkozni, ezért is gondoltam, hogy amit az előbb is mondtam neked, hogy az agrármérnököit hogyha elvégzem, akkor tudnék saját tapasztalatomból merítve átadni a diákoknak a tudásomat. Nemcsak azt, amit a könyvbe leírnak, hanem amit én megtapasztaltam.”

„A Sapientián egy másodéves csoportnak megszervezték a farmlátogatást nálunk. Nem egy titkos folyamat. Vagy egy olyan dolog, hogy ne, lássák az emberek, most is a gazdák nap mint nap bejönnek, akikről vesszük a borjukat, mert jó mérleg van, például sok faluban nincs mérleg, ezért a polgármesterek csinálhatnának helyi mérleget legalább a községeknek. Lehetne egy csomó mindent újítani, fejleszteni de abhoz mind pénz kell. S a polgármesterekről a falvakba nagyon sok minden múlik.”

„Órán is elmondom a tapasztalataimat a diákoknak, ha szervezett keretek közt igény lenne, akkor én szívesen segítenék, elmennék.”

„Igen, én tanítani nagyon szeretek, de úgy látom, hogy nem lehet erőltetni vagy szerintem, nem szabad erőltetni. Megmondom őszintén, hogy én soha nem raktam a hátizsákba mézet és nem jártam üzletről üzletre, az úgy nem megy. Ha az állam felkopik is, itthon ki kell várni, míg ő jön ide. Na, ugyan így van, a gyerekeknek meg kell mutatni, hogy van méz. Az én dolgom, hogy legyen méz, ő kell, kérje és ezt nekem ki kell várni. (...) Hanem irtózni fog, úgy érzi, hogy kötelező.”

„Szerintem, mindenki magának meg kellene lássa, hogy mit lehetne csinálni, hogy meg mi nincsen. Most már az embernek vannak tapasztalata, több mindenbe belevágott, ha valaki kikéri a véleményem, akkor biztos, hogy segítenek, elmondanám, hogy mik lehetnek a hátulütői, legalábbis az én szempontomból, úgy amit meglátok. Mert az ember már annyi ilyen olyan dolgot próbált, hogy azért már rálát dolgokra.”

„Annyit meg szeretnék, hogy ha valaki ezt szeretné megtanulni, ilyen iskolás diákoknak szívesen megmutatnám vagy tanítanám őket. Mert azért nem rossz dolog ez, aki szereti és van amiből dolgozzon. Van nekem egy kis unokám, 7 éves, nagyon ügyes kezdett lenni, már összetöri a tejet, megreszeli a sajtot a két kicsi kezével, már amennyire tehetsége van. Nem szólok bele, ő amit akar az neki meg van engedve. Nem úgy van, hogy most icipici kezdő, és mondom, hogy ezt nem szabad, azt nem szabad. Dehogynem, kell engedni egészen, aki készíteni akarja és szereti. Most már csinál olyant, hogy kinyújtom neki a sajtot darabokra, megolvasztom, mert ugye forró a víz, nem tud abba belenyúlni, akkor vannak picit formák, szívek, csillag, meg rózsák, és akkor azt ügyesen rakja bele a formákba, teszi bele a hideg vízbe, hogy megszilárduljon. Máskor méteresre kinyújtom a sajtot, ő azt megfonja s olyan boldog.”

„Ez nem olyan most, mint egy különleges ételnek az előkészítése, hogy stikák vannak benne, esetleg adok egy olyan tanácsot vagy egy ötletet, amit én megtapasztaltam s ebbe a könyvben nincsen

benne, az alap dolgokat mástól úgy is megkaphatja, tiszta szívesen. En nem vagyok ellene, sőt szeretek elbeszélgetni másokkal is. Bárkivel bárhol beszélgetsz, örökké valamit tanulsz, én is nap mint nap valamivel szembesülök, ha jó, ha rossz. A rossz is jó, mondjuk, mert levonod a következtetést, hogy következőkor nem úgy csinálod. Jó, ha az ember érdeklődik, jár-keel, ball, a négy fal között sokat nem tanul az ember.”

„Ezt inkább átengednék olyanoknak, akiknek nagyobb tapasztalatuk van, szakévezett-ségük és jobbak ebben a dominiumban. Azt hiszem, hogy ebben nem vállalnánk szerepet. De a tapasztalatainkat elmondanánk bárkinek.”

„Valamikor sokat csináltam egy pár évet dolgoztam ebbe, hogy fiatalokat vittünk kirándulni meg természetbe. De ezt most már hagyom másra, nekem nincs úgy energiám erre, az ember még időt szakít. Itt leginkább a szervezéssel van a gond, hogy egy ilyen dolgot összeszervezz.”

„Nem, mert nagyon sok tevékenységem van. Jelen vagyok a megyei szarvasmarha tenyésztésnél is alelnök vagyok. Van Szébenben is beosztásom, így most már nem. „

„Nem, mert senki nem tud a saját hazájában próféta lenni. Ha valaki meg kér, akkor szívesen segítek, de én látom, hogy az ország másik feléből eljön, megnézi, érdekli, nagyon értékeli. A településen kívül vannak érdeklődések, más országokból. Én láttam, hogy annyira negatívak, hogy például én ide olyan konferenciát szerveztem a faluban, hogy büszkéek lehetek volna rá, hogy több országból jöttek, rengeteg tévés társaság volt, Realitate, Pro tv, Kanal D, azt esti 8 órás híradóban ment. A falut országszerte ismerik ez a tevékenység miatt, mert rengeteg tévés szereplés volt, nagyon sok olyan időszak volt, hogy betente jött valamelyik tévés társaság. Új dolog volt, pozitívan vették, akkor szakemberek országszerte rengetegen jöttek, megnézték. Na de ez megvan a Székely emberben, hogy nem nyitott az újra, s nem az a mentalitás, hogy a szomszédnak van egy kecskéje s nekem is legyen, hanem hogy ha az én kecském megdőglött, akkor dögöljön meg a szomszéd kecskéje is, hogy neki se legyen.”

A bemutatott szövegrészek alapján az látható, hogy a további szerepvállalásra vonatkozó vélemények összefüggést mutatnak a stílusokról mondottakkal, az egyes vélemények határozottak, koherensek, erőteljesen személyes jellegűek és jól besorolhatók a stílusok elemzése során bemutatott három típus valamelyikébe (aktív, távolságtartó, passzív). Ugyanakkor ezek a jövőbeli szerepvállalásra vonatkozó opciók egész sor konkrét kezdeményezésre is utalnak, olyanokra, amelyekre az eddigiekben már volt példa, illetve amelyekre az innovatív szereplők lehetőséget látnak. A gyakorlati javaslatok többsége a tudásátadás, az ismeretterjesztés valamilyen formájára utal. A skála széles, az iskolai keretben szervezett előadástól a gyakorlati bemutatóig többféle változatot említenek, és a célcsoport is változatos. Mindez arra utal, hogy a térségi agrár-

innovációs folyamatok – bár még mindez nagyon az elején tart – már eddig is jelentős mértékű tudás felhalmozáshoz vezettek, illetve kitermelték azokat a térségi szerepeket, amelyek ágensként tudnak működni a térségi agrárinnováció érdekében.

6.Összefoglalás

Néhány következtetés

- A narratív gyakorlat nagy szerepe – az ehhez a területhez kapcsolható komponensek sokfélesége, nagy száma alapján – arra utal, hogy a vizsgált agrárszereplők olyan lokális ágensek, akik diffúz és folyamatosan változó körülmények közepette próbálják saját magukat és tevékenységet pozícionálni. Az innovatív farmerek, mint ágensek szerepének kutatásával kapcsolatban fontos észrevételeket tartalmaz Asta Kietavainen tanulmánya (2013), amelyben a szerző az identitás és a szerep narratíváinak konstruktív és változó jellegére hívja fel a figyelmet. Az általunk vizsgált térségre vonatkozóan érdemes hangsúlyozni azt, hogy korántsem „kész” szereplőkről van szó, nem csupán az innovációs folyamat „mozog”, hanem az innovatív szereplők identitása is változik. Ez utóbbi tény térségi fejlesztési szempontból pozitív adottságként is értelmezhető, mert elvben lehetőséget kínál az innovatív agrárszereplők társadalmi beágyazódásának programszerű támogatására.
- A beágyazódás elemzett konkrét formái arra utalnak, hogy az innovatív szereplők és gyakorlatok inkább szerkezeti szinten részei a helyi közösségnek, funkcionális szinten már jóval kisebb mértékben.
- Explicit és implicit módon hatni akarnak a környezetükre. Ez érvényes a tudásra (átadás), illetve a magatartásra egyaránt.
- Az elemzett innovatív csoport legfontosabb és további részletesebb elemzésre váró jellemzője – térségfejlesztési szempontból – minden bizonnyal az lehet, hogy ennek a csoportnak a tagjai a szó szoros értelmében véve a globális folyamatok és a lokális szerkezetek érintkezési felületén működnek, még pontosabban tevékenységük, magatartásaik, elveik és értékeik révén ők maguk az érintkezési felület.

További elemzési területek: beágyazódás strukturális és személyi korlátai, az önkép megalkotásának és működtetésének részletes vizsgálata, a lakossági attitűdök kialakulásának folyamatai, a konkrét helyi együttműködési formák esettanulmány

jellegű vizsgálata, kapcsolat a szolgáltatókkal, az indulás feltételeinek elemzése (mennyi volt ebből a belső tényező, mennyi a külső faktor), a jövőkép és a fejlesztés kérdései.

Szakirodalom

- Biró A. Z. (2016): A fiatal gazdák innovációs szerepe a székelyföldi térségben. In: Biró A. Zoltán és Magyar Ferenc (szerk.) Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Státus, Csíkszereda.
- Biró A. Z. (2017): Új elitzerepek rurális környezetben. In: Biró A. Zoltán és Magyar Ferenc (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Státus, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (2017): A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Státus, Csíkszereda.
- Boonstra, W.J.- Ahnström, J. – Hallgren, L. (2011): Swedish farmers talking about nature. *Sociologia Ruralis* 51/4. 420-435.
- Bosworth, G. – Willett, J. (2011): Embeddedness or Escapism? Rural Perceptions and Economic Development in Cornwall and Northumberland. *Sociologia Ruralis*, 51/2.
- Commandeur, M.A.M. (2006): Diversity of pig farming styles: understanding how it is structured. *NJAS* 54.1. 111-127.
- Dudek, M. (2016): Economic activity in agriculture in the perspective of embeddedness theory: the case of Poland. *Economics of Agriculture* 1.
- Floysand, A. – Sjøholt, P. (2007): Rural Development and Embeddedness: The Importance of Human Relations for Industrial Restructuring in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, 47/3.
- Gergen, K.J. – Gergen, M. M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László J. – Thomka B. (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. 77-120. Kijárat Kiadó.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3 (Nov., 1985): 481-510.
- Hinrichs, C.C. (2000): Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*, 16.

- Jack, S.L. and Anderson, S.L. (2002): 'The effects of embeddedness on the entrepreneurial process', *Journal of Business Venturing*, 17(5), 476–87.
- KAM: Székelyföldi háztartásvizsgálat 2004, Kutatási jelentés (kézirat)
- KAM: Székelyföldi háztartásvizsgálat 2011, Kutatási jelentés (kézirat)
- Kietavainen, A. (2013): Narrated agency and identity of settlement farmers in the changing circumstances of modern society. *Sociologia Ruralis* 54/1. 57-70.
- Lombardi, A. – Migliore, G. – Verneau, F. – Schifani, G. – Cembalo, L. (2015): Are „good guys” more likely to participate in local agriculture? *Food Quality and Preference*, 45, 158–165.
- Murdoch, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies*. Vol. 16/4, 407-419.
- Schifani, G. – Migliore, G. – Hashem, S. – Pietro, R. (2016): Identifying Social Entrepreneurial Behaviour in Farmers participation. Alternative Food Network. *Rivista di Economia Agraria*, 1.
- Shucksmith, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, 50/1. 1-14.
- Polanyi, K. (2001[1944]): The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time, with a foreword from Joseph Stiglitz and introduction from Fred Block, Boston MA, Beacon Press.
- Van der Ploeg J. D.(1994): Styles of farming. An introductory note on concepts and methodology. In: van der Ploeg, J.D. – Long, A. Born from within. Practices and perspectives of endogenous rural development , Van Gorcum, Assen, 7 – 30.
- Van der Ploeg J. D. et al. (2000): Rural Development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40/4. 391-408.
- Ward, N. (2002): Integrated Rural Development – a review of the literature, Centre for Rural Research, University of Trondheim.
- Zahra, S. (2007): Contextualizing theory building in entrepreneurship research. *Journal of Business Venturing*, 22 (3), 433–452.

A rurális elitek lokalitáshoz való viszonyulása¹

Szász Mária-Magdolna

1. Bevezető

A lokális identitás témaköre manapság egyre inkább napirendre került a szakirodalomban és a vidékfejlesztési folyamatokban egyaránt (Christopher Ray 1998; Pollice Fabio, 2003; Lies Messeli at all., 2015). Tanulmányomban bemutatom, hogy Kászon község (egyben: kistérség) elitjei hogyan viszonyulnak a mikrorégió identitás elemeihez, milyen a lokalitáshoz való viszonyuk. A tanulmányom hátterét egy 2018-ban készült kutatás biztosította, amelyet a mesterképzés alatt végeztem. A kutatásom két nagyobb részből tevődött össze. Először is részletes településleírást készítettem a már a térségben végzett korábbi kutatásokról, illetve az 1990 utáni lokális identitásépítési folyamatokról. A kutatás további moduljaként interjúkat készítettem a község elitjeivel, hangadóival. Választásom azért esett a helyi elitek csoportjára, mert tevékenységüknek társadalmi és gazdasági hatása van, ők azok, akik meghatározzák és hordozzák a közvéleményt a térségben. Ebben a tanulmányban narratív elemzéssel foglalkozom az elkészült interjúk alapján, és ennek eredményeit tárgyalom. A tanulmány célja, hogy részlemzések bemutatásával felhívjam a figyelmet arra, hogy a helyi elitek hogyan interpretálják, értelmezik a kistérséget. Ezek az interpretációk hasznosak lehetnek a további fejlesztések szempontjából is. Továbbá a téma fontosságát abban ragadnám meg, hogy ez a településcsoport periferikus helyzetű, a fennmaradás, továbbélés szempontjából fontos a lakosságnak a térséghez való ragaszkodása, tartozása. Korábban a táji identitás erős volt, kérdés, hogy ez ma hol tart, valamint melyek azok az összetevők, amelyek több figyelmet igényelnek. Ezért lényeges a község identitás helyzetének feltárása, valamint a helyi elitek lokalitáshoz való viszonyának vizsgálata.

2. A kutatás terepe és alanyai

Kászon község önálló földrajzi kistáj, a Csíki és Háromszéki medence falvaitól viszonylag távol esik, földrajzilag zárt vidék, amely sajátos népviselettel, szokásokkal és építészettel rendelkezik. A község mely egy medencében helyezkedik el, Hargita megye

¹ A tanulmány megjelenési helye: Bodó J. (szerk.) *Térség és tudomány*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2019. 166-180.

délkeleti csücskében található, területe 302, 52 négyzetkilométer. Csupán déli irányban, Kézdivásárhely felé nyitott, nyugatra a Nyerges-tetőn át lehet a Csíki-medencébe jutni. A község több településből tevődik össze (Kászonfeltíz, Kászonaltíz, Kászonimpér, Kászonjakabfalva és Kászonújfalú) (András, 2009). A településcsoport népességének száma közel 3000. A lokális identitás kérdésével kapcsolatosan a helyi eliteknek, hangadóknak messzemenően nagy szerepe van egy periférikus kistérségben, ugyanis ők fontos szerepet játszanak a település életében. Az általam megkérdezettek valamennyien a településen élnek, a település kulcsszereplői, többnyire felsőfokú diplomával rendelkeznek. Beosztásuk szerint a helyi közigazgatás vezetői és civil szervezetek vezetői, alkalmazottjai, valamint a község hangadói, véleményformálói. A településen élők többnyire felnéznek ezekre a személyekre, meghallgatják véleményüket. Egy periférikus rurális térségnek ők azok a szereplői, akik érdemben tudnak tenni a település fejlődéséért, megmaradásáért.

3. Szakirodalmi megközelítés

A szakirodalomban több szerző is fontosnak tartja a téralapú identitást, a lokalitás fontosságának tárgyalását különböző szempontok alapján. Az alábbiakban egyes szerzők munkáiból emeltem ki néhány gondolatot, amelyek releváns háttérrel nyújtottak számomra a téma kapcsán. Az alábbi írásokból látni fogjuk, hogy a lokális identitás a globális világunkban is fontos témának számít, és indokolt foglalkozni vele főként egy periférián levő rurális térség esetében. A globalizálódó világban a régiók és identitásuk jelentős globalizációs hatásnak vannak kitéve. Egy régió identitása kiindulópontként szolgálhat annak márkajelzéséhez, valamint megkülönböztetést is szolgálhat más régióktól. Azok a regionális jellegzetességek, amelyek megkülönböztető képet és hírnevet teremtenek az egyes régióknak, támogatást jelenthetnek a regionális versenyképesség növelésében is. Egy régió identitása mozgósítható lehetőségnek számít vidékfejlesztés szempontjából (Lies Messeli at al., 2015). Christopher Ray (1998) kultúragazdaság modelljének az identitás egy központi elemét képezi. Ugyanúgy, mint Lie Messeli és szerzőtársai (2015), ő is a regionális identitást kulcsfontosságúnak tekinti mind a vidék külső megjelenítésében, mind pedig a helyi közösségfejlesztésben. Viszont kitér arra is, hogy az adott helyi elemeket a helyi identitás részévé kell tenni, vagyis a helyi közösséggel el kell fogadtatni, azok sajátjuknak kell érezzék. Mindezt akkor lehet a tágabb környezetnek is átadni, megmutatni a település értékeit, ha a helyi adottságok helyi értéként való kezelése, a helyi közösség szemében már elfogadott (Ray, 1998). De ahhoz, hogy a helyiekben felerősödjön az azonosságtudat szükség van arra, hogy az adott település szervezett legyen. Továbbá az azonosságtudat pozitív

irányba tud formálódni, ha az önkormányzat felismeri a térség értékeit, és a település érdekeit tartja szem előtt (Böhm, 2000). Így a térhez való kötődést nagymértékben befolyásolja a jólét érzése. Fontos az egyes fejlesztések helyi szinten való kezelése, ugyanakkor elengedhetetlen a helyieknek a fejlesztési folyamatokba való bevonása. Ebben az esetben például a sajátos történelmi és kulturális értékeket – amelyek egy adott településre érvényesek belső erőforrásként – akkor lehet hatékonyan kezelni, ha a helyiek széles körben érdekeltek és elkötelezettek a célok elérésében (Bajmócy, 2011). Tehát a területi azonosítás érzésének megteremtése, terjesztése és erősítése minden helyi közösség alapvető célja kell legyen, hiszen ez nemcsak gazdasági következményekkel, hanem a társadalmi és környezeti szinten fellépő pozitív hatásokkal is jár. Mindezek jelenthetik a megoldást a vidéki lokalitások társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez (Pollice, 2003).

Kutatásomban további hasznos kiindulópontot jelentettek a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében a témában készített tanulmányok. Saját munkám mind szemléletileg, mind módszertanilag ezekhez kapcsolódik. Ezeknek a kutatásoknak egy része a rendszerváltás előtti időszakról szól, más részük pedig az 1989 utáni periódusról.

Az első alapos téridentitás vizsgálatot a térségben Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna készítették 1992-ben a „*hargitaiság*” témakörében (Bíró – Bodó 1992). Tanulmányukban egy állami rendelettel létrehozott területi egység (Hargita megye) identitás-termelési mechanizmusait, a hargitaiságnak a kialakulását mutatták be. A tanulmányban a hargitaisághoz szükséges elemek kiválasztásának folyamatát tárgyalták, valamint a legfontosabb mechanizmusokat, amelyek révén az elemek jelentéssel töltődtek fel. E tanulmány kapcsán fogalmazódott meg bennem a kérdés, hogy egy rurális periférikus mikrorégió identitáselemei, ezekhez való helyi viszonyulásmódok milyenek ma. Ebben a témakörben továbbá fontos volt számomra a már említett kutatóintézet *Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség* (2011) című munkája. Ebben a kutatásban a lokális identitások alakulását vizsgálták a Székelyföldi kistérségben. Többek között megvizsgálták, feltérképezték az akkor aktuális helyzetképet, majd fejlesztési lehetőségeket, javaslatokat fogalmaztak meg az önkormányzatok vezetőinek, a helyi fejlesztésben érintett intézményeknek és szakmai szereplőknek, a téma társadalmisításában szerepet vállalni tudó térségi médiák számára, akik bármilyen módon szerepet tudnak vállalni a lokális identitással kapcsolatos kutatások térségi fejlesztéspolitikai hasznosításában. A tanulmányból kiderült, hogy több sikeres példa is mutatja a lokális léptékű közösségi identitások megerősödését, csupán ezek a folyamatok nem kapnak kellő szakmai figyelmet. Ez alapján rájöttem, hogy egy rurális kistérségben levő periférikus

településsel még inkább szükséges foglalkozni, figyelmet szentelni rá, előtérbe helyezni és megerősíteni.

Ugyanakkor a munkám további fontos kiindulópontját jelentette Blága Ágnes (2015) *Szimbolikus helyek, cselekvések szerepe a székellyföldi Felcsík kistérségben* című tanulmánya. A szerző egy „szimbolikus identitás-rehabilitációs fázist” ismertet, majd többek között arról értekezik, hogy a társadalmi identitás alakítható, befolyásolható. Ennek a felismerésnek a következménye, hogy napjainkban előtérbe került a helymarketing, a vidékimázs egyre tudatosabb építése. A szerző lényeges kihívásnak tartja annak megállapítását, hogy „mennyiben járul hozzá a téralapú identitásépítés a hatékony vidékfejlesztéshez” (Blága, 2015: 62). A szerző egy további tanulmányában (Sárosi-Blága 2019) a rurális elit identitásának vidékfejlesztési szerepét tárgyalta. Ezek az írások egyaránt tudatosították bennem, hogy napjainkban is fontos a térséghez való kötődés vizsgálata, továbbá ötletet adtak arra, hogy ezt a kötődést, pozitív viszonyulásmódot első szinten leginkább a helyi elitek tudják hasznosítani akár vidékfejlesztés szempontjából is. Így ezen térségi kulcsszereplők attitűdjének megismerése kulcsfontosságúnak számíthat.

4. Módszertan

A kutatás keretében interjúkat készítettem a helyi elitekkel. Az elitekkel készült interjúk témaköréhez tartozott, hogy mit tekintenek (mi tekinthető) ebben a térségben előnynek, pozitívumnak, értéknek és miért. Az 1989 előtti társadalmi rendszer megpróbálta a falvakat több szempontból is gyengíteni, ellehetetleníteni, majd 1989 után következett egy visszaállítódási folyamat. Ezzel kapcsolatban rákérdeztem arra, hogy a helyi elitek mit tartanak ezekből fontosnak, mit emelnek ki és miért. Majd rátértem arra, hogy mi az, amit hiányolnak, ami még jó lenne, amire eddig nem került sor a térségben. További témakörök voltak: a lokális hátrányok felsorolása és értelmezése, a település külső kapcsolatainak értelmezése, illetve a vidék természeti értékeinek, múltjának, kulturális értékeinek az online platformokon és a nyomtatott anyagokon való megjelenítési módja. Az interjúk anyagából ebben a tanulmányban két témakört dolgoztam fel: azt, hogy az elitek hogyan ítélik meg a vidék előnyeit, illetve a vidék hátrányos tényezőit. A narratíva elemzés során kivonatoltam az alábbi szempontok a szöveganyagból az állításokat, és értelmeztem a helyi eliteknek a térséghez való viszonyulását.

A térség előnyeinek elemzési szempontjain belül a következő tényezőket vettem figyelembe az elemzés során:

- előnyök
- értékek
- pozitívumok

A hátrányok elemzési szempontjain belül az elemzés során az alábbiakat figyelem:

- negatívumok
- hátrányok
- kedvezőtlen tényezők

5. Kutatási eredmények

5.1. A térség előnyeinek elemzése

A helyi elitek körében 133 előnyt, értéket, pozitívumot kifejező állítást azonosítottam be a lejegyzett narratív interjúkból. Ezekből az állításokból további alkategóriákat hoztam létre. Az elitek interjúiban egyaránt voltak kulturális, környezeti, kapcsolati és humán erőforrás előnyök, értékek.

5.1.1. Kulturális előnyök

A kulturális értéket kifejező állítások csoportja nagyon gazdag, ezzel kapcsolatban 71 állítást azonosítottam. Kászon elitjei szerint a település legnagyobb előnye a kultúrában keresendő. Kijelentéseikből arra a következtetésre juthatunk, hogy Kászon kultúrája nagyon sokszínű, hagyományaiban, népszokásaiban, táncmozgalmában, termékeiben kimagaslónak számít. A község életében nagyon fontosak a **hagyományok, szokások** az elitek szerint. A legtöbb interjúban megjelentek értékként, Kászon előnyeként. A válaszolók szerint ennek a periferikus mikrorégióknak van egy kitapintható, sajátos hagyományvilága más településekhez viszonyítva. A falu életében egykor nagy jelentősége volt az évszázadok alatt kialakult paraszti szokásoknak, amelyek még különlegesebbé tették az ünnepeket. A szövegekben 40 olyan értéket, előnyt kifejező állítást azonosítottam, amelyek Kászonnak a hagyományaira, szokásaira utalnak. Jellemző példák: a néphagyományokat sokkal jobban át lehet adni, mint máshol...; Bikaütésünk közösségépítő; jobban ápolódnak a hagyományok.

„Én leginkább azt, hogy a néphagyományokat sokkal jobban át lehet adni a fiataloknak és megtartani mint máshol. És át is adják. Ez egy nagy pozitívum. És csak más az a fiatal, aki ezt ismeri, megéli. Ennek is meg van a varázsa. Az az ember felnőttként is más lesz. Ők ebben részt vesznek, átélik, érzik.”

Leggyakrabban emlegetett a Bikaütés, ami csak Kászonra jellemző farsangi népszokás. Az interjúkból látható, hogy a kászoniak erre a legbüszkébbek, és ennek közösségépítő, helyi identitás erősítő jelleget is tulajdonítanak.

Minden településnek van egy sajátos képe, arculata. Ezt alkotják a térségben lévő házak, kapuk, a lakókörnyezet, a település egésze. Ez már önmagában hordoz egy üzenetet a faluról, az ott élő emberekről. A falvaknak többnyire van egy egységes koncepciójuk, ehhez mindenki igazodik és egy helyi tér alapú identitás képződik. Az elitek szerint Kászon értéke a **településarculatban** is megragadható, 18 erre vonatkozó állítást azonosítottam. Ide tartozik az építészeti stílus, motívumok, az épített örökségek, maga a falukép. Az interjúk során ilyeneket említenek, mint: tornácos házak; székelykapu jellegzetessége, az új házak hagyományos stílusban való építése.

*„Maga az építészeti stílus szintén...kimondottan a kászoni építkezésre gondolok, ez egy térségbeli hagyomány, érték. Akár az építkezési szerkezetet nézzük, akár a Kászonra jellemző motívumok bevitelét az építkezésbe. Itt gondolok **a tornácos házak...a tornácos népi motívumára, faragászati motívumára, akár a székelykapuknak a jellegzete... a kászoni székelykapuknak a faragászata** (...) Idáig azért valamilyen szinten megnyugtató, **hogy az a pár új ház is, ami épült, hát nem követi ezt az üvegpalatós stílust, ami nyugaton is van, hanem általában a szerkezet, még akkor is ha mostmár inkább téglával építkeznek és nem fával, de akkor is a beosztások, a ház külső formája próbálja megtartani a székely építkezési formákat.**”*

Az elitek véleménye szerint a hagyományos építkezés, a hagyományos stílus megtartása nagy értéke Kászonnak.

A településen mindig is élt a „kászoniasság”. Az elitek ezt az **identitásdefinió**t is a térség előnyeként fogalmazták meg. Másnak látják a kászoni embert a térség embeleihez képest. Az elitek 21 erre vonatkozó állítása is azt bizonyítja, hogy büszkék arra, hogy az adott településen élnek, hogy ők éppen kászoniak, és többször is hangsúlyozzák, hogy valójában milyenek a kászoni emberek. Olyanokat sorolnak fel, mint a kászoni büszkeség; rátartóság; „sem háromszéki, sem csíki... kászoni”; identitás.

*„**Aztán van egyfajta kászoni büszkeség, rátartóság, hogy „én se háromszéki, se csíki nem vagyok, én kászoni vagyok”** Ide is csatoltak, oda is csatoltak, de nem vagyunk egyik sem, mert mi kászoniak vagyunk.”*

*„Mindenképpen **létezik egyfajta identitás**. Ez lehet, hogy most bizonyos szempontokból úgy tűnik, hogy csökken, más szempontból szerintem erősödhet is, sőt erősödik is. Azt nem mondanám, hogy megszűnik. Minél jobban elszűrjük, egyenmősödik sok minden*

az életünkben, ennél ellensúlyozására megjelenhet bennünk az a sajátosságunk, ami meg van bennünk, csak ritkán jut kifejezésre.”

Kászon elitjei szerint még meg van az a bizonyos „kászoni érzés”, és hangsúlyozzák ennek fontosságát.

5.1.2. Környezeti előnyök

A kultúra mellett a környezet az, amelyre a kászoni elit értéként tekint. 40 környezeti/ táji értéket, előnyt kifejező állítást azonosítottam az interjúk alapján. Az elitek szerint Kászon magában egy szép vidék, elégedettek a tájjal, a környezeti adottságokkal, sőt olykor a településcsoport elzártságát is előnynek tekintik.

A település elhelyezkedése, **fekvése** az, amitől a település másnak számít a környező falvakhoz viszonyítva, és nagymértékben befolyásolja az identitást. Kászon periferikus helyzetben van, így távol esik mind a megyeközpontról, mind pedig más községektől, falvaktól. Az elitek ezt néhol előnynek, máskor meg hátránynak tekintik. 15 olyan állítást azonosítottam a lejegyzett interjúkból a település elhelyezkedéséről, fekvéséről, amelyek a mikrorégió előnyeinek tekinthetők az elitek szerint.

„Kászon földrajzi fekvése és történelme folytán egyedi tájegység ma is Erdély és a Kárpátmedence néprajzi térképén. Azért emelném ki az értékességét, mert mivel földrajzilag egy zárt vidék volt a Háromszék és Csiki falvaktól egyrészt távol esett, másrészt hegyekkel jól körül volt határolva és sajátos közvélemény alakult ki a medencében, amely döntött arról, hogy ne adja fel a hagyományokat, a megteremtett értékeket, amelyek régen teremtődtek meg és nemzedékről nemzedékre adódtak.”

Az elitek szerint a település gazdag a **természeti elemek, értékek** tekintetében. 14 olyan előnyt-, értéket kifejező állítást említettek, amelyek többnyire Kászon természeti erőforrásait érintik. Véleményük szerint a település népességének fontos a természeti környezetük, ami bizonyos szempontból kedvezőnek is mondható. Például: legelő; szép vidék; borvizek.

„Hát ami érték nálunk, az szerintem a nagy területek ami legelők...”

„Hogy mi az előnye? Előnye... Amikor idegen jön ide...jaj de szép, jaj de gyönyörű vidék, ihyent ritkán látni. Még svájciak is mondják, ahol tényleg annyi szép vidék van. Nagyon szépnek látják ezt a vidéket. Mi lenne az előnye?”

A természeti adottságok közül az elitek többnyire hangsúlyozzák a nagy területet, a legelőket, a sajátosan szép vidéket, a borvizeket, melyeket régebben értékesítettek is.

Olyan előnyöket sorolnak, amelyek az emberi cselekvés nélkül alakultak ki, és sajátossá formálták a vidéket.

Kászoni község fő tevékenységi formáját a mezőgazdaság és az állattenyésztés képezi. Az elitek interjúiból 10 olyan állítást azonosítottam, amelyek a település mezőgazdaságának előnyére utalnak. Az agrárgazdaság szerepe meghatározó a településen, ugyanis a családok nagy része mezőgazdaságból él, annak ellenére is, hogy „a föld silány harmadrendűnek” mondható. Az elitek előnyként, értéként ilyeneket említenek, mint: állattenyésztés, növénytermesztés, gazdálkodás.

*„Én az állattenyésztésben látnám az értéket, csak még nincs kihasználva teljesen.... vagyis a **gazdálkodás...a mezőgazdaság**. Ez az ami fog menni és működni, mert a 90-es években mindenki nekifogott, próbálkozott...szántókkal, pityókával, gabonatermesztés, de nem...mai napig nem működik. És aki átállt mezőgazdaságra és állattenyésztésre ott látszik egy kicsi fejlődés.”*

Az elitek továbbá fontosnak tartják a település **eredetiségét, tisztaságát**. Ebbe a kategóriába 8 előnyt, értéket kifejező állítást azonosítottam be, amelyek a környék érintetlenségére, eredetiségére, tisztaságára utalnak. Az elitek szerint ez a periferikus település tisztábbnak, „biobbnak” számít mint az átlag.

*„Előnye az is...a **tiszta környezet, tiszta levegő, több napfény van**. Napfényesebb mint a csíki vagy háromszéki medence. Ezért akartak egy naperóművet létesíteni, aztán nem lett semmi. Több napsütés an mint több más vidéken, ez már kutatva is volt. Ez inkább földrajzi, éghajlati sajátosság.”*

Egy hely sokkal lakhatóbb, élhetőbb, kellemesebb, ha tiszta, rendezett a környezet. A kászoni elitek felismerik ennek fontosságát és többnyire településüket egy ilyen helynek tartják, sőt olykor a település előnyének tekintik.

5.1.3. Humán erőforrás előnyök

A település további értékeként a humán előnyöket említették az elitek a beszélgetés során. 18 olyan előnyt, pozitívumot, értéket kifejező állítást azonosítottam, amelyek kimondottan a kászoni emberekre jellemzőek a helyi elitek szerint. A kászoni emberek több értéket is képviselnek, többek között a **viselkedést**, amelyet többen is kihangsúlyoztak. 8 olyan állítást azonosítottam, amelyek a kászoni emberek viselkedésére, azonosságutatóra jellemző. Az interjú adó elitek többször is említik a kászoni ember sajátos viselkedésmódját. Többnyire vendégfogadónak, kedvesnek, tisztességesnek

titulálták a helyieket: az emberek nagyon kedvesek; nagyon vendégfogadóak; tisztességes nép.

„Ami az itt való embereket illeti kedvesek és nagyon vendégfogadóak. Ez jó ha beépül a turizmusba is. (...) Tisztességesnek is mondhatóak, igyekeznek dolgozni, az után megélni.”

Továbbá a helyi éltek értéként hozzák fel a kászoni **mesterembereket**. Az interjúk szerint a kászoni emberek sok mindenhez értettek a múltban, és a mai napig jó mesterembereknek számítanak. 6 állítást azonosítottam erre vonatkozóan, amelyek szerint főként a kászoni ácsoknak van nagyon jó a hírük: a kászoni ember mindenhol épített; megfizetett munkaerő; másabb (jobb, hatékonyabb) technikával kezdtek dolgozni.

*„...a székely ember saját magának építette meg a házat, senkitől nem tanulta ezt a mesterséget a letelepedés után és olyan házakat épített amely az igényeinek megfelelt. Ilyen szempontból a kászoni ácsok mindig is híresek voltak Erdélyben, a Kárpát-medecében és a Kárpátmedencén kívül is (...) **a kászoni ácsok eljutottak Bukarestbe, eljutottak Galacra. Magyar lakta területeken szinte mindenhol építettek, megfizetett munkaerő volt a kászoni mesterember...**”*

A helyi éltek szerint az itt élő emberek nem szégyenlik, nem riadnak vissza a kétkezű munkától és a település nagy része ebből él. Nagyon sok fiatal ezért részesíti előnybe a szakiskolákat az interjúalanyok szerint, ugyanis ebben látják a későbbi megélhetőségüket.

Kászoni elítjéi az értékek, előnyök közé sorolták a község tanult vagy tanulni akaró embereit. Egy település életében nagyon fontosak az **értelmiségiek**, hiszen attitűdjeiknek nagy hatása van a helyi fejlesztéspolitikára. Kászoni elítjéi szerint viszonylag elég sok értelmiségi van a településen, ugyanis ilyeneket említenek, hogy: Kászoni kitermelte mindig az értelmiségijeit; a fiatalok nagy százalékban járnak egyetemre; magas a szakképzett pedagógusok száma.

*„... a 89-től errefele időszakot ha nézzük én úgy értékelem, hogy ez emelkedő tendenciát mutat...ugye ha csak a tanügyet nézzük akkor szerintem már egy olyan **90 százalék körül van a szakképzett pedagógusoknak a százaléka**. Ha a gyerekeket nézzük...**a fiatalokat nézzük akkor nagyon nagy százalékban járnak valamilyen főiskolára egyetemre**. Én úgy gondolom, hogy mindegy melyik szakot választotta az illető személy akár fiatal, akár idősebb korosztály, aki egyetemet végez... annak egy pozitív kibatása van úgy mint mentalitásként, de úgyis mint aktív szereplője a kászoni közéletnek.”*

A helyi elitek tudása, attitűdje, kapcsolatrendszere belső erőforrás a községnek. Az elitek szerint szükség van rájuk a település fejlesztéspolitikai szempontjából is, ugyanis a település hasznára vannak és lesznek, ha sikerül a térségben megtartani őket.

5.1.4. Kapcsolati előnyök

A település kapcsolatrendszere előnynek számít az interjúk alapján. 12 **kapcsolati előnyt, értéket** azonosítottam a beszélgetésekből, amelyeket az elitek nagyon fontosnak tartanak. Többségük véleménye szerint Kászonnak nagyon szoros testvérkapcsolatai vannak, amelyekből a településnek előnyei származnak, főként a fiatalok kirándulásai, tapasztalatcseréi, táborozásai terén. Ugyanakkor a kapcsolatok terén azt is kihangsúlyozták, hogy Hargita Megyei Tanácsnak nagyon jó kapcsolata van Kászón Község Önkormányzatával. Ebben a kategóriában a következőket említik: a kapcsolattartás által „látják” a gyerekek; a megyei tanácsnak jó a kapcsolata a helyi tanáccsal; az anyaország testvértelepüléseivel szerződéses jöttek létre; „nem csak a községvezetői szinten léteznek kapcsolatok, hanem családok között is kialakultak” (testvértelepülés)

„... megnyílt a lehetőség, hogy az anyaország településeivel testvértelepülési szerződések jöjjenek létre, ezek nagyon jól működnek Abasárral, Ásotthalommal, Szajollal és sorolhatnánk... a Lepsényiek, sorolhatnánk a településeket és az a lényeg, hogy nem csak községvezetői szinten léteznek a kapcsolatok, hanem családok közötti kapcsolatok is alakultak ki...”

5.2. A térség hátrányainak elemzése

A helyi elitek interjúi alapján 284 hátrányt, negatívumot kifejező állítást azonosítottam. Ezeket három csoportba soroltam (gazdasági, magatartási, kulturális hátrányok), viszont olyan hátrányok, hiányok is vannak, amelyek több csoportba is besorolhatóak.

5.2.1. Gazdasági hátrányok

A gazdasági hátrányok a legjellemzőbbek az említett periférikus mikrorégióban, ugyanis 135 állítást azonosítottam az interjúk alapján. Az elitek szerint Kászonnak a gazdaságával van a legnagyobb problémja, amely mindennek az alapja lenne. Ebből a hiányból adódik a humán erőforrás hiány és a magatartásbeli hiány is. Ezt a kategóriát további öt csoportra bontottam.

Az interjúkból kiderült, hogy a településen nagyon minimális a munkalehetőség, így nagyon magas a **munkahelyhiány** és **pénzhiány**. A helyi iskolák, a Polgármesteri Hivatal, az orvosi rendelő, egy kisebb deszkagyár, valamint néhány kis üzlet biztosít

munkahelyeket. Egy közel 3000 lakosú település csoportban ez nagyon kevés munka-lehetőségnek számít. A családok többsége gazdálkodásból próbál megélni, viszont a termékeket, terményeket nagyon kevés pénzért tudják értékesíteni több viszonteladón keresztül, így viszonylag kevés bevételhez jut a lakosság. Az interjúkból beazonosított 41 állítás mind a munkahely- és pénzhiányt hangsúlyozza: nem megfelelő értékesítési árak; kevés a munkalehetőség; egyetem után a fiatal nem tud itthon dolgozni.

*„... és a másik, hogy a gazdaságpolitika sem megfelelő, mert **amit itt megtermelnek, gondolok itt én... mondtuk, hogy silány a föld, de... az állattartásnál is sem a tejnek, sem a tejtermékeknek, sem a gyapjúnak sem pedig a húsnak nem megfelelő az ára, úgyhogy ebből nem lehetne megélni Kásztonba, valamilyen kiutat kell keresni. Ha így egy kicsit az agropolitikai gazdaság is megváltozik, akkor egy élhető hely lenne Kászoni.**”*

Az interjúkba Kászont olykor a lehetőségek vidékének is emlegetik. Arra is utalnak, hogy **erőforrásaiban nagyon gazdag** település, viszont ezeket **nem használják ki**. 25 olyan állítást azonosítottam az interjúkból, amelyek erre utalnak. A természet, táj, föld, erdő, borvizek mind a vidék közhasznának számítanak. Ezek tudatos hasznosítása mind hozzájárulhatna a társadalom és a gazdaság fenntartásához. Az interjúkból kivont állítások azt mutatják, hogy a helyi emberek nem használják ki teljes mértékben ezeket a már eleve adott lehetőségeket. De ugyanakkor az épített erőforrások, kulturális erőforrások, kapcsolati- és humán erőforrások is kihasználatlan maradnak a helyi elitek szerint. Az elitek ilyeneket említenek, hogy: nincs kihasználva a természet adta erőforrás; a termékeket nem helyben dolgozzák fel; nincsenek értékesítve a borvízforrások.

*„Negatívum, ahogy az előbb a végén mondtam, hogy **nem használjuk ki a természet adta erőforrásokat megfelelő képpen, ami végül is elnéptelenedéshez vezetett.**”*

*„...**az itt megtermelt mezőgazdasági termékeket, faanyagot, inkább itt kellene feldolgozni.**”*

*„, a tengeren túlra is szállították, székérrel vitték Galacig innen a borvizet. **Ma a borvízforrások értékesítése egyáltalán nem létezik...** „,*

A kászoni elitek interjúiból 24 olyan hátrányt, negatívumot, hiányt kifejező állítást azonosítottam, amelyek az **intézmények, rendezvények** hiányára utalnak: tornaterem, felszerelt iskola, működő könyvtár hiánya; nincs sok esemény; nincs egy hely ahova összegyűljenek a fiatalok.

*„ A gyerekeink örökké lépéshátránnyal indulnak...értsd meg lépéshátránnyal indulnak, mert **nincs egy tornatermünk, egy felszerelt iskolánk, egy jól működő könyvtárunk.**”*

Az interjúk alapján az intézményiek hiánya és a rendezvények kis száma mellett az a probléma, hogy valójában a lakosság sem tudja, hogy mire is lenne szükség, ez pedig fejlesztéspolitikai szempontból nagyon hátrányos. Az interjúkból 24 olyan állítást azonosítottam, amelyek arra utalnak, hogy a településre jellemző a **céltalanság**, de olykor a **tudatlanság** is, így jövőt építeni és identitást megtartani nagyon nehéz: nincs egy hosszútávú kép; a képzetlenek maradnak itt; nem igazán látjuk, mit kellene kezdeni.

*„Nekem az a legfájóbb, hogy **nincs egy hosszútávú kép**, hogy tényleg merre fogunk haladni.”*

*„... azt látom, hogy **most nem igazán látjuk, hogy ebben a mostani korban mit kell kezdeni** pedig sok lehetőség van.”*

A városoktól való **távolság, közlekedési nehézség** is hátránynak, hiánynak számít a helyi elitek szerint. 21 olyan állítást azonosítottam, amelyek szerint közlekedési hátrányai vannak a településnek. Kászon viszonylag távol esik a városoktól, más településektől, így a távolság több szempontból is hátrányt jelent a helyieknek. Az elitek ilyen megállapításokat sorolnak: a megyeközpontról távol esik; kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedés; nincs megfelelő úthálózat.

*„Hátrány az, hogy a...igaz hogy nem egyértelműen hátrány de a **földrajzi elhelyezkedése miatt minden más településtől viszonylag távol vagyunk.** 20- 25 km-es sugáron belül gyakorlatilag nincs település, távol vagyunk minden szomszédától, emiatt nagy nagy hátrány a mai időkben, hogy nem működik vagy alig működik az, hogy Kászonban lakhatok bármilyen képzettségem lehet, mert ha helyben nem kapok munkát akkor a közeli falvakban, községekbe, városba tudok simán ingázni (...)Egy hátránya Kászonnak az is hogy a nagyvárosoktól úgy távol vagyunk. (...). A legközelebbi nagyváros Brassó, az is 90 km-re van.”*

5.2.2. Magatartási hátrányok

Az interjúk alapján elmondható, hogy Kászonban az emberek magatartásával is gondok vannak. 85 állítást azonosítottam, amely a településen élők **negatív magatartására** utalnak. Beletörődés, félelem, széthúzás uralkodik a faluban az elitek szerint. Három kategóriába soroltam a magatartási hátrányokat.

A kászoni elitek szerint mentalitásváltásra lenne szükség, ugyanis olyan hátrányokat említettek, amelyek a **beletörődést, érdektelenséget, passzivitást** tükröznek. Erre vonatkozóan 48 többnyire hasonló állítást azonosítottam, mint például: érdektelenek lettek az emberek; nem nyitnak az új fele; a falu lefele fog menni.

*„...**eléggé begubózottak itt az emberek, nem nyitnak az új fele, nagyon nehezen lehet az újat elfogattatni, tehát én ennek tudom be, hogy itt annyira zárt földrajzilag és társadalmilag is...**”*

Az elitek további negatívumként említik a térségben létező **rosszindulatot, irigységet, gonosztságot**. 19 olyan állítást azonosítottam, amelyek ezt sugallják. Többen is a mentalitásváltás szükségességét hangsúlyozzák, hogy a település fejlődni tudjon és a helyiek azonosulni tudjanak a térrel.

*„... a mentalitás váltás probléma ... mentalitás váltás kéne legyen Kászonban és nem csak a Kászonokban hanem effektív Székelyföldön. Sajnos itt nem az egymás segítése került előtérbe, hanem **szinte egyfajta irigység vagy egymás blokkolása, ha valaki valamit akar tenni. Lehet hogy vissza kellene térniük mint abogyan az előbb említettem a gyökereinkhez amikor a székely földek és benne Kászon is, hagyományosan a kealákát alkalmazták a házak, csűrök, gazdasági épületek építésénél...**”*

Az 1989-es rendszerváltás után minden település újra kezdett, magánvállalkozásokat indítottak, fellendültek. Az elitek szerint Kászonnak nem volt bátorsága más településekhez képest. 8 olyan állítást azonosítottam az interjúmból, amely arra utalt, hogy a helyiek nem mertek belefogni új dolgokba, félték az ismeretlentől.

*„...és nem tudom...**nem mertünk nagyot álmodni. Nem mertünk nagyba belefogni, nagyot álmodni, belevágni.**”*

A településen további negatívumnak számít a **humánerőforrás** hiánya. 43 erre vonatkozó állítást azonosítottam az interjúk alapján. Az utóbbi időkben Kászonban nagyon magas az elvándorlók száma. A fiatalság nagy része a külföldi munkalehetőséget választja, így a falu aktív népessége többnyire nincs jelen a település életében, emellett alacsony a szaporulat is. Egyre több ház marad lakatlan, az emberek nagyon gyakran csupán nyugdíjas korukra térnek vissza. A roma lakosság száma nagymértékben növekszik, akik leginkább szociális segélyből élnek.

*„...**aki elment vissza sem jött, vagy aki jön- megy, jön- megy az nem kapcsolódik be, az nem nyit annak meg van a saját dolga.**”*

*„Hagyományörzés...tehát kulturális hagyományörzés szintjén...farsangolás...apró szentek s az ilyen hagyományokra gondolva ...még él valamennyire a hagyomány, de elég kevés a gyermek, **szerintem a legnagyobb baj itt van, nincs utánpótlás. Kiöregedően van a falu. A létszám lehet hogy megvan, tartjuk azt a háromezres létszámot Kászonban, de több a hazaköltözött nyugdíjas mint a fiatal házaspár.**”*

5.2.3. Kulturális élet hiánya

Többen is megfogalmazták, hogy a településen nagyon hangsúlyos kulturális hátrány van. Hiányzik maga a kulturális élet, a hagyományok, események, valamint magának a településeknek, a helyi rendezvényeknek, termékeknek a népszerűsítése, reklámj

Az interjúkból 25 olyan állítást azonosítottam, amelyek többnyire arról szólnak, hogy nincs elegendő kulturális rendezvény, valamint a helyiek nem élik meg kellően a hagyományaikat, hagyományos mesterségeiket. Kászonnak olyan hagyományai, valamint **hagyományos mesterségei** is vannak, amelyek mára teljesen **kihaltak**, csupán a legidősebb generáció emlékszik vissza rájuk. Az elitek szerint Kászon valójában nem is hagyományörző; a hagyományos mesterségeket sikerült elfelejteni; nem lesz meg a Kászonra jellemző stílus.

*„Ilyenek, hogy **vízimalom, zsindely, fűrész, szövés, hímzés, varrás, kenderáztatás.** Az én gyermekkoromban ezelőtt 50- 60 évvel ezeket tudták, végezték. Szerintem ezeket sikerült elfelejteni.”*

*„A törvények lehet hogy megvoltak, viszont nem volt aki alkalmazza, ahogy mai nap sincs s ebből eléggé sok olyan zűrzavaros dolog került ki, mint ahogyan az **építészetünket is tönkretettük, ami amúgy érték lehetett volna Kászon szinten, ez viszont... elmentünk egy olyan stílus felé, hogy most már semmilyen stílusunk sincs.**”*

Az elitek továbbá negatívumnak, hiánynak tekintik, hogy a település és annak értékei nincsenek megfelelő módon promoválva. 20 olyan negatívumot, hiányt kifejező állítást azonosítottam ebben a csoportba, amely összefügg a település kultúrájával, annak népszerűsítésével, reklámjával. A település elitjei szerint Kászon hagyományai, rendezvényei nincsenek eléggé publikálva, mediatizálva. Véleményük szerint kevés újságcikk van Kászonról, eseményeiről, hagyományairól; nincsenek eléggé publikálva a vidék értékei; Kászon Weboldala sokáig nem is működött.

„...most, amikor a virtuális világban élünk, ugye én azt mondom, hogy elsősorban, hogy... nagy közönséghez hozzá szólni vagy tudják, hogy egyáltalán élünk, mit csinálunk, jobban

kellene mediatisálni. Mióta egy újságcikk meg nem jelent Kászorról. Tebát például erről is (népdalvetélkedő)...erről is lehetett volna írni, de ...”

6.Összegzés, továbbgondolás

Az elemzésből látható, hogy a helyi elitek véleménye szerint a kultúra központi szerepet játszik Kászoni identitásának szempontjából. Mind a szokások, hagyományok, a településarculat, valamint maga a kászoni ember, mint embertípus Kászoni legfontosabb előnyének, értékének tekinthető. Ugyanakkor a kászoni környezetet, a település elhelyezkedését, természeti elemeit, eredetiségét, tisztaságát is a település előnyeként tartják számon. A magatartás, a mesterségbeli tudás, valamint az értelmiségiek nagy száma ugyancsak a település előnyének tekinthető.

A térség előnyei mellett több hátrányt is felsoroltak, melyek többsége a gazdasághoz kapcsolódik. Kevés a munkahely a településen, így ez maga után vonja a pénzháányt. Továbbá az erőforrások nincsenek kellően kihasználva, kevés intézmény és rendezvény van a településen. A térség hátrányának tulajdonítják az ott élők magatartását is, amelyre a beletörődés, érdektelenség, rosszindulat, az újdonságtól való jellemző. A település, valamint események promoválásának hiánya is hátrányként fogalmazódott meg. Mindezek alapján láthatjuk, hogy az elitek lokalitáshoz való viszonyulása nagymértékben ambivalens: egyes területek mentén pozitív, míg mások tekintetében negatívként jelenik meg. Térségfejlesztési szempontból hasznos továbblépést jelenthetne ezeknek a tényezőknek a még részletesebb feltárása, és ezeknek az ismereteknek a településmenedzsmentbe, településfejlesztésbe való integrálása.

Szakirodalom

- András I. (2009): *Temetőjük a nagyvilág*. Kolozsvár: Verbum Kiadó.
- Bíró A. Z. – Bodó J. (1992): A „hargitaiság” – egy régió identitásépítési gyakorlatáról. In: Bodó Julianna (szerk.): *Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek*. Csíkszereda: Alutus Kiadó, 2011, 66-72.
- Blága Á. (2015): Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (A Hargita Népe c. napilap 1990-1995 közötti anyagai alapján). In: Fedinec Csilla (szerk.): *Terek, intézmények, átmenetek*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Bóhm A. (2000): Térségi identitás Magyarországon. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Területfejlesztés és közigazgatásszervezés*. Budapest: MTA.

- KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Kézirat, Csíkszereda.
- Messeley, L. – Dessen, J. – Lauwers, L. (2015): Regional Identity in Rural Development: Three Case Studies of Regional Branding. In Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT. Agroinform Publishing House, Budapest, 19–24.
- Pollice, F. (2003): The Role of Territorial Identity in Local Development Processes. In Claval, Paul (ed.): Proceedings of the Conference The Cultural Turn in Geography, 18-20th of September 2003, Gorizia Campus. Edizioni Università di Trieste, Trieste, 107–117.
- Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, Vol 38, 3-20.
- Sárosi-Blága Á. (2019): A rurális elit identitásának vidékfejlesztési szerepe. In. [Jakab Albert Zsolt – Vajda András \(szerk.\) Változó ruralitások. A vidékiség mai formái. Kriza Könyvek, 45. 167–173.](#)

Egy sajátos elitcsoport – a közbirtokossági vezetők¹

Sárosi-Blága Ágnes

A székelyföldi térségben a közösségi erdőgazdálkodás főszereplői a közbirtokosságok. A közbirtokosságok helyi vezetői – akiknek lokális autoritását az adja, hogy a helyiközösség közvetlen választás alapján bízza meg az adott település erdővagyonának kezelésével – a helyi léptékű vagy kistérségi összefogáson alapuló erdőgazdálkodással kapcsolatos fejlesztési kezdeményezésekben egyértelműen cselekvési helyzetben vannak. Ezt a cselekvési helyzetet minden vezetőség másképp értelmezi és használja. A közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlata alapján ezek a szereplők döntéseikkel, elképzeléseikkel, véleményeikkel fontos szerepet játszanak a különböző fejlesztések tervezésében és megvalósításában, a helyi intézmények (mint például az iskolák és az egyházak) fenntartásában. Vannak olyan települések, ahol például az iskolák számára teljes mértékben a közbirtokosság biztosítja a téli tüzelőanyagot. Illetve vannak olyan egyedi helyi kezdeményezések, nagyobb infrastrukturális beruházások (például ravatalozók építése, közintézmények felújítása, EU-s projekthez önrész biztosítása), amelyek a közbirtokosságok anyagi támogatása nélkül nem, vagy csak nagyon nehezen valósulhattak volna meg. A térségben még nem annyira elterjedt, de egyre több olyan fejlesztésre is van példa, ami teljes mértékben egy közbirtokosság vagy közbirtokossági társulás önálló kezdeményezése (például panzió építése, közösségi konyha működtetése, húsfeldolgozó létrehozása), és a megvalósítás jellegétől és léptékétől függően hozzájárul az adott település vagy térség versenyképességéhez.

A közbirtokossági vezetők körében végzett interjúk kutatásunk (Bíró – Tamás, 2021) és terepmegfigyeléseink alapján a cselekvési helyzet értelmezésétől és használatától függően a közbirtokossági vezetőségekben három domináns fejlesztési magatartás körvonalazódik: a kezdeményező, a partnerségre nyitott, valamint a kiváró. Ennek a három domináns fejlesztési magatartásnak többféle kombinációját is azonosítottuk

¹ Az ebben a tanulmányban ismertetett elemzések önálló publikációk formájában, ábrákkal illusztrálva az alábbi kiadványban olvashatók: Bíró A. Z. – Sárosi-Blága Á. – Tamás L. (szerk.) *Elvárások – adottságok – kihívások. Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról.* Nagyküllő Közbirtokossági Szövetség, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2023.

(például a kezdeményező és partnerségre nyitott, a partnerségre nyitott de ugyanakkor kiváró), de összességében elmondható, hogy minden közbirtokosság esetében van egy domináns attitűd az erdőgazdálkodással kapcsolatos fejlesztésekkel és változtatásokkal szemben. A székelyföldi erdőgazdálkodással kapcsolatban egyértelműen kijelenthető, hogy a közbirtokosságok által kezelt erdővagyon és a közbirtokossági rendszer működése egy sajátos és jelentős fejlesztési potenciált jelent település- és térségszinten egyaránt, így a helyi vezetők tevékenységére, magatartására folyamatosan nagy figyelem irányul. A jogi-adminisztratív értelemben hivatalosnak tekinthető vezetői szerep tapasztalataink szerint sok informális komponenst is tartalmaz, ezért ennek a helyi vezetői szerepnek a működési modellje és lokális társadalmi funkciója lényeges mértékben eltér az egyéb helyi intézmények (önkormányzat, iskola, egyház) vezetői szerepeitől. A székelyföldi közbirtokosságok mai működésével kapcsolatos kutatásaink nem a vezetői szerepek értelmezésére irányultak, de az interjúk és kérdőíves adatfelvételek ennek a szerepnek több jellemzőjét is felszínre hozták. A következőkben a kérdőíves adatfelvétel alapján négy témakörben jelezzük ennek a vezetői szerepnek a jellemzőit (helyi szerepvállalás tartalma, tudásszerzési igény és gyakorlat, az intézményekkel való együttműködés, jövőkép). A közbirtokossági vezetői szerep jelentős társadalmi beágyazottságánál fogva holisztikus megközelítésen alapuló, kulturális antropológiai elemzést igényel, bízunk benne, hogy a közeljövőben ilyen típusú elemzésre is sor kerül.

1. Lokális léptékű szerepvállalás

A közbirtokosságok a helyi közösségekben – a tagságban és a tényleges helyi közösségben egyaránt – többféle elvárásnak kell megfeleljenek. Az elvárások egy része explicit és ténylegesen főlvállalt feladat, a működés része (például erdőtelepítés, erdőfelújítás, a tagság kiszolgálása tűzifával/osztalékkal). Azonban több implicit elvárás is megfogalmazódik a helyi közösségek részéről. Az erdővagyon nagyságától, a gazdálkodás hatékonyságától, a vezetőség által kijelölt és a tagság által elfogadott prioritásoktól függően nagyon változó, hogy a közbirtokosságok milyen mértékben tudnak vagy akarnak megfelelni ezeknek az elvárásoknak. Ilyen elvárás például a település programjainak támogatása, vagy az erdei utak felújítása.

Az eddigi megfigyeléseink és kutatási eredményeink alapján a közbirtokosságok helyi működési és támogatási gyakorlatát három fő tevékenység típus dominálja: a működéshez kapcsolódó tevékenységek és fejlesztések, a település intézményeinek és fejlesztéseinek támogatása, valamint az innovatív projektek megvalósítása önállóan vagy partnerségben (Sárosi-Blága, 2021). A kérdőíves kutatásunk első eredményei alapján a helyi közösségi elvárásoknak való megfelelés függvényében a közbirtokosságok

szerepvállalása teljes mértékben igazodik ehhez a működési és támogatási gyakorlathoz. A kérdőívben 5-ös Likert skálán kilenc elvárásnak való megfelelés értékelésére kértük a vezetőket. A vezetőség egyértelműen a hagyományos működési modellnek megfelelő szerepvállalásokat tartja fontosnak, s elsősorban a működéshez kapcsolódó tevékenységek és fejlesztések kapcsán releváns elvárásoknak akar megfelelni: a megkérdezettek több mint 80%-a számára nagyon fontos prioritás az ősök hagyatékának megőrzése, tisztelete, a tagság kiszolgálása tűzifával/osztalékkal valamint az erdőtelepítés és erdőfelújítás. Fontossági sorrendben ezt követi a faanyag piaci értékesítésével kapcsolatos szerepvállalás (64% a „nagyon fontos válaszok aránya), ami szintén egy működéshez kapcsolódó alaptevékenység. Ez utóbbi esetében lényeges eltéréseket vannak a válaszokban a beosztás (elnök vagy egyéb funkció) valamint régiség (1-9 éve, vagy 10 vagy annál több éve dolgozik a közbirtokosságnál) szerint

A prioritási lista elejéhez képest közel 30%-os, jelzésértékű eltéréssel következik az erdei utak felújításával kapcsolatos szerepvállalás. A megkérdezettek több mint fele (54%-a) nagyon fontosnak tartja az ezzel kapcsolatos elvárásoknak való megfelelést. Terepmegfigyeléseink alapján a székelyföldi térségben valóban az jellemző, hogy a lehetőségeikhez képest az erdei utakat a közbirtokosságok tartják karban, azonban a kérdőívre adott válaszok alapján a célcsoport számára kevésbé elfogadott az, ha ez elvárás formájában fogalmazódik meg.

Jelzésértéke van annak is, hogy a „nagyon fontos” válaszok alapján a település programjainak támogatása és az erdőgazdálkodás mellett egyéb tevékenység indítása csupán 42% körüli erős támogatottságot kapott. Ez alapján elmondható, hogy bár a közbirtokossági vezetők attitűdje alapvetően támogató (az egykori közbirtokosságok továbbörökített modellje is, hogy támogatják a helyi közösséget), nem szívesen felelnek meg olyan elvárásoknak, ami nem egyértelműen közbirtokossági feladat. Amennyiben figyelembe vesszük az interjú beszélgetéseket is, az ilyen jellegű elvárásoknak és kéréseknek való megfelelés sokszor okoz feszültségeket a tagsággal való viszonyban, aminek a kezelése elsősorban a vezetőség felelőssége.

A válaszok alapján a régi gazdálkodási gyakorlat megváltoztatása egyáltalán nem prioritás a vezetők számára (24% a „nagyon fontos” válaszok aránya). Ez összefüggésben lehet azzal, hogy a saját kitermelő egység létrehozását és saját géppark fejlesztését a megkérdezettek csupán 21%-a tartja nagyon fontosnak. Jelzésértékű, hogy a válaszok alapján minél régebb dolgozik valaki a közbirtokosságnál, annál kevésbé tartja prioritásnak a saját géppark fejlesztését (7%-os az eltérés a „nagyon fontos” válaszokban). Ez alapján a kezdeményező magatartással szemben egyértelműen egy kiváráó fejlesztési magatartás érvényesül, és a megkérdezett közbirtokossági vezetők szerepvállalásaik, és

a helyi közösségek által közvetített elvárásoknak való megfelelési szándékaik értelmében kevésbé nyitottak a változásra. Ezt több szempontból lehet pozitívan és negatívan is értelmezni.

Amennyiben a közbirtokosságok fennmaradása és a hagyományok megőrzése szempontjából vizsgáljuk az eredményeket, a jelenlegi vezetői attitűdök a stabilitást támogatják, és ez a régi közbirtokossági rendszer fennmaradása és működése szempontjából előnyös. De amennyiben a székelyföldi erdővagyonra egy jelentős fejlesztési potenciálként tekintünk, a válaszok alapján körvonalazódó attitűdöknek korlátozó jellegük lehet.

A konkrét helyi támogatási formák megnevezése és értékelése esetén sem egyértelműen támogató jellegűek a válaszok. Minden típusú támogatás 50% alatti „fontos prioritás” választ kapott. Kiemelkedő az egyház, az iskola és a helyi rendezvények támogatása. A tereptapasztalatok is ezt igazolják: a helyi intézmények és rendezvények közbirtokosságok általi támogatásának a székelyföldi térségben több évtizedes hagyománya van, és a mostani adatfelvétel eredményei alapján ez várhatóan az elkövetkezendő időszakban sem fog változni.

Az egyház támogatásával kapcsolatos attitűdökben beosztás, régiség és a közbirtokossági méret szerint nincsenek jelentős eltérések. Az iskola támogatásával kapcsolatos attitűdökben azonban jelzésértékű, 10%-ot megközelítő különbség van mindhárom szempontból: az elnöki beosztással rendelkezők, a közepes vagy nagyobb közbirtokosságot vezetőik, valamint a 10 vagy annál több éve a közbirtokosságnál dolgozók támogatóbb attitűdöt fejeztek ki az iskolával kapcsolatban. A helyi rendezvények esetében 10% körüli különbséggel támogatóbb az attitűd az elnökök, a kisebb közbirtokosságok, valamint a kevesebb régiséggel rendelkezők körében. A tanulmányi ösztöndíjakat és egyéb támogatásokat az elnöki beosztással rendelkezők 20%-kal nagyobb arányban tartják fontos prioritásnak, mint az egyéb funkcióval rendelkezők (6. számú ábra). A „nagyon fontos” válaszok szerint a nagyobb helyi beruházások támogatására is az elnökök, és meglepő módon a kevesebb régiséggel rendelkezők és a kisebb közbirtokosságok mutatkoznak nyitottabbnak.

* * *

A székelyföldi erdőgazdálkodásban a közbirtokosságok működési modellje, és az általuk kezelt erdővagyon versenyképességi tényezőnek számít, és fontos fejlesztési lehetőséget jelent település- és térségszinten egyaránt, ami indokoltá teszi a közbirtokossági vezetők helyi szerepvállalási attitűdjeinek elemzését. A közbirtokossági vezetőkkel kapcsolatos eddigi kutatásaink és terepmegfigyeléseink során bebizonyosodott,

hogy ez a szereplőcsoport a helyi közösségekben többféle elvárásnak kell megfeleljen, ami – különösen az újszerű elvárások esetében, mint például a fejlesztési kezdeményezések, nagyobb beruházások – komoly kihívást jelent, elsősorban a tagság és a helyi közösség érdekeinek összeegyeztetésekor.

Az eredmények ismertetése során a következő megállapításokra jutottunk:

- A közbirtokosságok szerepvállalása igazodik ahhoz a korábbi kutatásokban körvonalazódó működési és támogatási gyakorlathoz, amelyet három fő tevékenység típus dominál: a közbirtokosságok működéshez kapcsolódó tevékenységek és fejlesztések, a település intézményeinek és fejlesztéseinek támogatása, valamint az innovatív projektek megvalósítása önállóan vagy partnerségben.
- A vezetőség a hagyományos működési modellnek megfelelő szerepvállalásokat tartja fontosnak, és elsősorban a működéshez kapcsolódó tevékenységeket és fejlesztéseket tartja fontosnak, minden egyéb csak másodlagos ezekhez képest.
- A faanyag piaci értékesítésével kapcsolatos attitűdökben jelentős különbségeket azonosítottunk beosztás és régiség szerint: az elnöki beosztással és több régiséggel rendelkezők számára fontosabb ez a téma.
- A hagyományos gazdálkodási gyakorlat megváltoztatása nem prioritás a vezetőség számára, ami egy változással szembeni zárkózott attitűdöt jelez, ami a meglévő közbirtokossági működési forma fennmaradása szempontjából előnyös, a székelyföldi erővagyon mint fontos fejlesztési potenciál hasznosítása szempontjából pedig akár korlátozó tényező is lehet.

2. Tudásszerzési gyakorlat és tudásigény

Az új vidékfejlesztési paradigma szakértői szerint (Van der Ploeg et al., 2000) a vidéki térségek fejlődésében nagyon fontos szerepük van a szereplők hálózatainak, valamint az alulról kezdeményezett gyakorlatoknak. Ebben a helyi kezdeményezéseket, helyi szereplőket és hálózatokat előtérbe helyező új szemléletben a hatékony fejlesztés tudásalapú stratégiákat igényel, ami a hatalmi viszonyokra, szereplőközi kapcsolatokra, a változó érdekekre, illetve a használt tudásformákra, kompetenciákra tereli a figyelmet (Csurgó et al., 2007). A hivatkozott szerző szerint vidékfejlesztési vonatkozásban a különféle tudásformák és tudásinterakciók megismerése információértékkel bír a fejlesztési projektek esélyeiről, eredményességéről. Cabbidu és Pettinao (2012) értelmezésében a tudásformák előnyös módon való alkalmazása és az új tudások generálására

való képesség gazdasági és társadalmi előnyöket jelenthet a vidéki területek számára. Ez egyértelműen a tudásformákat hasznosítani tudó szereplők megismerésének szükségességére hívja fel a figyelmet.

A székelyföldi közbirtokossági vezetők, mint fontos helyi szereplők tudásszerzési gyakorlatának és tudásigényének az elemzése egy új tématerületnek számít. A közbirtokosságok mai működésére is jellemző hagyományos modell alapvetően a régi tudás, meglévő és generációról generációra átörökített tapasztalatok hasznosítására alapoz, de ez nem jelenti azt, hogy a vezetőknek nincs igényük az új kompetenciák (például pályázatokkal kapcsolatos ismeretek, technológiai fejlődéssel járó újdonságok ismerete) elsajátítására, illetve a térségi tudástranszfer folyamatokba való bekapcsolódásra. Megfigyeléseink és eddigi tereptapasztalataink azonban azt jelzik, hogy a közbirtokosságok innovációs folyamatait támogató térségi tudástermelés mértéke egyelőre alacsony mértékű. A korszerű technológiákkal, gépállományok beszerzésével kapcsolatos igények – különösen nagyobb erdővagyonnal rendelkező közbirtokosságok esetében – néhány esetben ösztönöznek saját kezdeményezésű fejlesztéseket, amelyeknek pozitív példaként hatásuk van más közbirtokosságok elképzeléseire is. De ezeket az elképzeléseket többnyire az önerőből történő megvalósítás és a gazdasági érdek határozza meg, és kevésbé az új vidékfejlesztési paradigma által hangsúlyozott szempontok, mint hálózatosodás, partnerségre való nyitottság, vagy a tudásdinamika. Ettől függetlenül a közbirtokosságok által kezelt erdővagyon, és ez a közösségi működési forma olyan, külső hatalomtól és pénzforrásoktól független, egyedi fejlődési és fejlesztési lehetőségeket hordoz magában, amelyek a jelenleginél is nagyobb jelentőséggel bírhatnak a települések jövője szempontjából.

A fentiek értelmében, a székelyföldi közbirtokossági vezetők körében végzett adatfelvételünk során fontosnak tartottuk megvizsgálni a közbirtokosság (vezetés) számára hasznos kompetenciákat. Azt, hogy melyek azok a kompetenciák, amelyek az intézmény mindennapi működésében kiemelkednek. Ehhez szorosan kapcsolódik az a kérdés is, hogy a célcsoport milyen mértékben tartja fontosnak további szakmai késések, kompetenciák megszerzését? Az általunk megfogalmazott válaszlehetőségek sokfélék, és lehetőséget biztosítanak a célcsoport tudásigényének a feltérképezéséhez.

A mindennapi működésben hasznosnak vélt kompetenciák témakörön belül feltett kérdésekre adott „nagyon fontos” válaszok alapján a célcsoport a jogszabályok, rendelkezések ismeretét tartja a legfontosabbnak (90%-uk nagyon fontosnak tartja). Ebben a kérdésben a válaszokban nincs eltérés sem beosztás, sem közbirtokossági méret, sem régiség szerint. Fontossági sorrendben, 10%-os különbséggel ezt követi a pályázati lehetőségekkel kapcsolatos tudásszerzés. A megkérdezettek közel három-

negyede nagyon fontosnak tartja a tárgyalási, kapcsolatépítési képességet, valamint a gazdálkodói/menedzseri ismeretek bővítését. Mindezek szoros összefüggésben vannak az erdővagyon hatékony kezelésével, ami a közbirtokosságok működésének legfontosabb prioritása és vállalt feladata. Továbbá a pályázati lehetőségekkel kapcsolatos tudásszerzés és a menedzseri, tárgyalási ismeretek bővítésének fontossága egyfajta nyitottságot jelez az új lehetőségek kihasználására és a hagyományos működésbe való beépítésére.

A „nagyon fontos” válaszok alapján a prioritási listán hasonló helyet foglal el (70% a nagyon fontos válaszok aránya) a más közbirtokosságok jó megoldásainak ismerete, az erdő ismerete, az alkalmi vagy rendszeres egyeztetés és tapasztalatszerzés más közbirtokosságok vezetőivel, valamint a szakmai rendezvényeken való részvétel. Aránylag nagy különbséggel, a prioritási lista végén szerepel a jó kapcsolat döntéshozókkal, politikusokkal (53%), valamint a külföldi tanulmányúton való részvétel (26%). Előbbi azt jelzi, hogy a célcsoport nem szívesen kockáztatja a működési forma függetlenségét, utóbbi pedig azt, hogy nem tartja fontosnak más országok példáinak a megismerését, ami egy zárkózott, inkább tartózkodó magatartásra hívja fel a figyelmet, és viszonylag eltér a más vidéki, kulcsfontosságú szereplők (például önkormányzati vezetők, civil szféra képviselői, helyi intézményvezetők) ezzel kapcsolatos magatartásától. Föltehetően ez azzal is magyarázható, hogy a közbirtokosságok többsége jelentős anyagi tőkével rendelkezik az alap elképzeléseinek a megvalósításához, így nem föltétlenül van szüksége politikai, illetve külföldi kapcsolatokra. Egy alapszintű fejlődési pályáról való elmozdulás esetén azonban ez a tartózkodó magatartás korlátozó jellegű is lehet.

A válaszok néhány kérdés esetében jelzésértékű különbségekre hívják fel a figyelmet elsősorban a közbirtokossági méret és a régiség szerint. Például a gazdálkodói/menedzseri ismeretek bővítését a közepes vagy nagyobb közbirtokosságok 20%-kal nagyobb mértékben tartják fontosnak, mint az inkább kisebb közbirtokosságok. A „nagyon fontos” válaszok szerint a pályázati lehetőségekkel kapcsolatos ismeretek bővítését az 1-9 év régiséggel rendelkező vezetők több mint 10%-kal hasznosabbnak ítélik meg a 10 vagy annál több évnyi régiséggel rendelkező kollégáiknál. A „nagyon fontos” válaszok alapján a jó kapcsolat döntéshozókkal, politikusokkal 13%-kal fontosabb a kisebb közbirtokosságok, valamint a 10 vagy annál több évnyi régiséggel rendelkező vezetők számára.

A célcsoportot megkérdeztük arról is, hogy milyen mértékben tartja fontosnak további szakmai képességek, kompetenciák megszerzését. Az előző kérdéscsoporthoz

hasonlóan, ebben az esetben is a mindennapi munkavégzéshez, formális, hivatalos ügyintézéshez kapcsolódó ismeretek, tapasztalatok fontossága a kiemelkedő. Ilyen értelemben a hivatalos ügyintézési tapasztalat (81% a nagyon fontos válaszok aránya), román nyelvtudás (73%), gazdálkodási-pénzügyi ismeretek (73%), tájékoztató, információszerezési gyakorlat (73%), közösség szervező gyakorlat (70%).

A „nagyon fontos” válaszok szerinti 69%-os válaszadási aránnyal a prioritási listán 5. helyen szerepelnek a forrásszerzési, pályázati ismeretek. Ezt követi a közbirtokossági hagyományok ismerete (69%), és a meggyőzési, rábeszélési képesség a tagsággal való kapcsolatban (62%). A prioritási lista végén szerepel a technológiai fejlődéssel járó újdonságok ismerete (pl. új gépek, eszközök) (56%).

Ezekben a válaszokban a közbirtokossági méret szerint a közepes vagy nagyobb közbirtokosságok a kisebbekhez képest 12%-kal nagyobb arányban tartják fontosnak a gazdálkodási, pénzügyi ismereteket, 8%-kal a meggyőzési, rábeszélési képességet a tagsággal kapcsolatban. A kisebb közbirtokosságok pedig 12%-kal nagyobb arányban tartják fontosabbnak a közbirtokossági hagyományok ismeretét. Ezek az eltérések alapján arra lehet következtetni, hogy a közbirtokossági méret jelentősen meghatározza a közbirtokossági vezetők gondolkodását, és ilyen értelemben a közbirtokosságok működését. Régiség szerint ebben a kérdéscsoportban is beigazolódott, hogy a fiatalabb vezetők valamivel fontosabbnak ítélik meg a pályázati, forrásszerzési ismereteket, az idősebbek pedig a hivatalos ügyintézéshez közvetlenül kapcsolódó tapasztalatokat. A tájékoztató, információszerezési gyakorlat fontosabbnak mutatkozik az idősebb generáció számára. Ugyanígy a technológiai fejlődéssel járó újdonságok ismerete, valamint a közösségszervező gyakorlat is. Beosztás szerint a tagsággal kapcsolatos meggyőzési, rábeszélési képesség fontosságában van kiemelkedő eltérés: az egyéb funkcióval rendelkezők az elnökökhöz képest 17%-kal nagyobb arányban tartják fontosabbnak ezt a képességet.

* * *

A közbirtokosságok mint a vidéki térségek fejlődésében fontos szerepet játszó szereplőhálózatok tudásszerzési gyakorlatának és tudásigényének elemzése az új vidékfejlesztési paradigma értelmében fontos tényezője a tudásalapú stratégiák kialakításának. A székelyföldi közbirtokossági vezetők tudásszerzési gyakorlatának és tudásigényének az elemzése egy új tématerületnek számít, ami az általuk kezelt erdővagyon külső hatalomtól és pénzforrásoktól független fejlesztési potenciáljáról – pontosabban ennek a potenciálnak a hasznosíthatóságáról – bír információértékkel. A székelyföldi közbirtokossági vezetők körében végzett adatfelvétel során megvizsgáltuk a közbirto-

kosság (vezetés) számára hasznos kompetenciákat, tehát azt, hogy melyek azok a kompetenciák, amik az intézmény mindennapi működésében kiemelkednek. Továbbá megkérdeztük a célcsoportot arról, hogy milyen mértékben tartja fontosnak további szakmai képességek, kompetenciák megszerzését.

A célcsoport tudásigényével kapcsolatban a következő fontosabb megállapításokra jutottunk:

- A közbirtokosságok tudásszerzési gyakorlatában elsősorban a mindennapi munkavégzéshez, formális, hivatalos ügyintézéshez kapcsolódó ismeretek, tapasztalatok fontossága a kiemelkedő. Ebből a szempontból a célcsoport egységes attitűdöt képvisel, a válaszokban nincsenek különbségek sem beosztás, sem közbirtokossági méret, sem régiség szerint.
- A tárgyalási/kapcsolatépítési, valamint a pályázati lehetőségekkel kapcsolatos képességek fontossága egyfajta nyitottságot jelez az új lehetőségek kihasználására és a hagyományos működésbe való beépítésére.
- A célcsoport nyitottságot jelez a más közbirtokosságok jó megoldásainak ismeretére, az alkalmi vagy rendszeres tapasztalatcserére, és szakmai rendezvényeken való részvételre. Ugyanakkor tartózkodó a döntéshozókkal és a politikusokkal való kapcsolattartással szemben.
- Az adatfelvétel eredményei jelentős különbségeket jeleznek a közbirtokossági méret és a régiség szerint olyan kérdésekben, mint a gazdálkodói/menedzseri ismeretek, a pályázati lehetőségekkel kapcsolatos ismeretek bővítésének fontossága, a jó kapcsolat kialakításának fontossága döntéshozókkal, politikusokkal.
- A különféle kompetenciák szükségességével kapcsolatos attitűdökben azonosított eltérések alapján arra lehet következtetni, hogy a közbirtokossági méret jelentősen meghatározza a közbirtokossági vezetők gondolkodását, s ilyen értelemben a közbirtokosságok működését.

3.Együttműködés, intézményekhez való viszonyulás

A közbirtokossági vezetők körében végzett interjúk kutatásunk eredményei alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a székelyföldi közbirtokosságok sajátos működési modellel rendelkeznek, aminek alapvetően a zárkózottság és a függetlenség a fő jellemzője. Ennek ellenére a mindennapi tevékenység sok más intézménnyel, szervezettel, hivatallal megköveteli a valamilyen szintű együttműködést, vagy viszonyulás-

mód kialakulását (Bíró – Tamás, 2021). Ezek az intézmények a következők: ellenőrző/felügyelő intézmények, hatóságok; környezetvédő civil szervezetek; kitermelő, értékesítő, felvásárló/feldolgozó vállalkozások; Natura 2000 gondnokságok; erdészet (magán vagy állami); Közbirtokossági Unió; helyi önkormányzati vezetés; helyi iskola; vadásztársaságok; Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciós ügynökség (APIA). Mivel a közbirtokossági vezetőkkel végzett interjúk beszélgetések az együttműködésekkel kapcsolatos fenntartásokat, a kötelező kapcsolódásokon kívüli óvatosabb próbálkozásokat jeleztek, az együttműködést tematizáló kérdőívünkben úgy fogalmaztuk meg a kérdésünket, hogy a célcsoport milyen mértékben tekinti/érzi problémásnak az együttműködést a fentiekben felsorolt intézményekkel, testületekkel.

A válaszolók kevésbé tartják problémásnak az együttműködést a Közbirtokossági Unióval (39%-uk egyáltalán nem tartja problémásnak), a Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciós Ügynökséggel (APIA) (35%-uk egyáltalán nem tartja problémásnak). A válaszok azt jelzik, hogy a közbirtokosságoknak a Natura 2000 gondnokságokkal van a legtöbb problémájuk. A közbirtokosság méretét tekintve a közepes vagy nagyobb közbirtokosságok értelemszerűen nagyobb arányban jeleztek problémás együttműködést. A többi testülethez képest ebben az esetben válaszolták a legtöbben (35%) azt, hogy teljes mértékben vagy részben (27%) problémásnak tekintik az együttműködést.

Az ellenőrző/felügyelő intézményekkel, a környezetvédő civil szervezetekkel, valamint a kitermelő, értékesítő, felvásárló vállalkozásokkal való együttműködés esetében megoszlanak a vélemények, s bár kevés százalékkal, de az 5-ös Likert skála azon irányába mozdulnak el, ami problémás viszonyt jelez. A közbirtokosság mérete szerint az inkább kisebb közbirtokosságok jelentősen nagyobb mértékben (több mint 20%-kal nagyobb arányban) jeleztek problémás együttműködést az ellenőrző intézményekkel. Az erdészetekkel, a helyi önkormányzati vezetéssel, a vadásztársaságokkal való együttműködés esetében az arányok hasonlóan változatosan alakulnak, de az 5-ös Likert skálán a kevésbé problémás viszonyt jelző irányba mozdulnak el.

A közbirtokosságok az iskolákkal, az egyházzal, és alapvetően olyan szervezetekkel/intézményekkel a legnyitottabbak a partnerségre, amelyeknek a tevékenysége a helyi település érdekeit szolgálja, így közvetve vagy közvetlenül a közbirtokossági tagság érdekeit is. Minden külső intézmény esetében az együttműködés teljes mértékben megkérdőjeleződik mindaddig, amíg a közösségi érdek és vagyon gyarapításának és védelmének kérdése nem egyértelmű a kulcsszereplők számára. A független változók szerinti különbségeket figyelembe véve az elnöki beosztással rendelkezők több

mint 10%-kal nagyobb arányban támogatóbb attitűddel rendelkeznek az iskolák, helyi civil szervezetek, helyi rendezvények, események iránt.

* * *

Az adatfelvétel eredményei alapján a következőket állapítottuk meg:

- A válaszok kevésbé problémás együttműködést jeleznek a Közbirtokossági Unióval és a Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciók ügynökséggel (APIA-val), bár az egyházhoz és az iskolához képest jelentős, 10%-os különbséggel.
- A válaszok alapján a közbirtokosságoknak – különösen a közepeseknek és a nagyobbaknak – a Natura 2000 gondnokságokkal van a legtöbb problémájuk.
- A közbirtokosság mérete szerint az inkább kisebb közbirtokosságok jelentősen nagyobb mértékben (több mint 20%-kal nagyobb arányban) jeleztek problémás együttműködést az ellenőrző intézményekkel.
- Az erdészetekkel, a helyi önkormányzati vezetéssel, a vadásztársaságokkal való együttműködés esetében az arányok az 5-ös Likert skálán a kevésbé problémás viszonyt jelző irányba mozdulnak el.

4. Elképzelések, veszélyek

A közbirtokosságokat működtető vezetők az elképzeléseik, terveik, attitűdjeik révén – településenként eltérő módon és mértékben – egyértelműen meghatározó fejlesztéspolitikai szereppel bírnak. A helyi fejlesztési folyamatokat befolyásoló vidéki elithez tartoznak, ami eddigi kutatásaink alapján egy sajátos célcsoport, amelynek a befolyását elsősorban a közösségi és a munkahelyi szerep biztosítja (FORESIGHT, 2007; Sárosi-Blága, 2019). A székelyföldi elitről első alkalommal a FORESIGHT (2007) program keretén belül készült átfogó felmérés, amelynek keretén belül a kutatók térségi szereplők bevonásával jövőscenáriókat dolgoztak ki a versenyképesség javítása érdekében. A hivatkozott kutatás, és további elitkutatások alapján készült munkák (többek között Biró, 2007, 2008; Kiss, 2007; Sárosi-Blága, 2017; 2018, 2019; Biró és társai, 2019) fontos tézise, hogy a helyi közösségekben a kulcsfontosságú szereplők identitása, elképzelése, terve, értékrendszere, kapcsolathálója meghatározó jelleggel bír a helyi fejlesztések alakulása szempontjából (lehetőségeket és korlátokat egyaránt jelent).

A székelyföldi közbirtokossági vezetők körében végzett adatfelvételünk során fontosnak tartottuk megvizsgálni a jövőbeli elképzelésekhez kapcsolódóan azt a kérdést, hogy ez a célcsoport mint a helyi elit része, a megoldásra váró azonnali tennivalók mellett milyen közép- vagy hosszú távú elképzeléseket tart fontosnak. Szintén a jövőbeli elképzelések témakörhöz tartozik az a kérdés, hogy a célcsoport bizonyos térségi folyamatokat milyen mértékben tart fenyegető veszélynek. Az általunk megfogalmazott válaszlehetőségek közvetett vagy közvetlen módon kapcsolódnak a települések és a helyi közösségek fejlesztéséhez.

A közép- vagy hosszú távú elképzelések témaköréhez kapcsolódó kérdésekre adott válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a célcsoport a legfontosabb napirenden lévő tennivalónak az erdővagyon megőrzését/gyarapítását tartja (92%-uk teljes mértékben egyetért). Ez egyértelmű összefüggésben van azzal, hogy az erdővagyon és az abból fakadó anyagi háttér képezi a közbirtokosságok működésének alapját, így minden egyéb elképzelés erre alapozódik. Nem meglepő tehát, hogy a vezetők a veszélyek közül is azokat tartják a legfontosabbnak, amelyek direkt vagy indirekt módon összefüggésben vannak ennek az erdővagyonnak az alakulásával. Ilyenek például: a környezetvédelmi megszorítások miatti jövedelemkiesések, ha az emberek nem vigyáznak kellőképpen az erdőkre, az állami korlátozások, az erdők egészségének károsodása, a fenntartási gondok. Ezeket a folyamatokat a megkérdezettek több mint 60%-a fenyegető veszélynek tartja).

Az elképzelések témakörön belül az erdővagyon megőrzését és gyarapítását fontossági sorrendben az állami támogatások növelése, a törvényhozásra való nyomásgyakorlás, a menedzseri szemlélet és tudás erősítése, valamint a fiatal generáció felkészítése követi. Az ezzel kapcsolatos elképzeléseket a megkérdezettek közel háromnegyede teljes mértékben fontosnak tartja. Ehhez közelítenek az arányok a veszélyek megítélése esetében adott válaszokban is: a megkérdezettek több mint háromnegyede tart az állam korlátozó igyekezetétől. 57%-kal ezt követi a szabályok szigorításától való félelem, ami szintén az állam és a külső hatalomtól való tartózkodási attitűdöt erősíti. Azt, hogy nem lesz helybéli fiatal, aki átvegye a feladatokat, a megkérdezettek 49%-a tartja nagyon fontos veszélynek, tehát a válaszok a jelenlegi vezetők részéről közvetítenek némi aggodást a közbirtokosságok jövőbeli működését, fennmaradását illetően. Az ezzel kapcsolatos válaszok régiség szerinti megoszlása azt jelzi, hogy az idősebb, 10 vagy annál több éve a közbirtokosság vezetésében dolgozó generáció jobban aggodik.

A válaszok alapján a megkérdezettek számára a tagság egyéni igényei mellett részben (42%) vagy nagyon fontosak (43%) a helyi közösségi igények, illetve a hagyomá-

nyok megváltoztatása (21%), ami egy fontos fejlesztéspolitikai üzenet. Ugyanakkor jelzésértéke van annak, hogy a felsorolt tennivalók közül, a „nagyon fontos” válaszok alapján ez az utóbbi kettő a fontossági sorrend végére került. A helyi közösségi igények fontosságával kapcsolatos válaszokban van némi eltérés beosztás és régiség szerint.

* * *

A célcsoport válaszainak elemzésekor a következő megállapításokra jutottunk:

- A célcsoport a legfontosabb napirenden lévő tennivalónak az erdő- vagyon megőrzését/gyarapítását tartja.
- A vezetők a veszélyek közül azokat tartják a legfontosabbnak, amelyek direkt vagy indirekt módon összefüggésben vannak az erdővagyon az alakulásával: a környezetvédelmi megszorítások miatti jövedelemkiesések, ha az emberek nem vigyáznak kellőképpen az erdőkre, az állami korlátozások, az erdők egészségének károsodása, a fenntartási gondok.
- A vezetők fontosnak tartják az állami támogatások növelésével, a törvényhozásra való nyomásgyakorlással, a menedzseri szemlélet és tudás erősítésével, valamint a fiatal generáció felkészítésével kapcsolatos elképzeléseket.
- A megkérdezettek tartanak az állam korlátozó igyekezetétől, valamint a szabályok szigorításától, ami az államtól és a külső hatalomtól való tartózkodási attitűdöt jelez.
- Régiség szerint különbség van az utánpótlási veszélyekkel kapcsolatos válaszokban: az idősebb, 10 vagy annál több éve a közbirtokosság vezetésében dolgozó generáció nagyobb mértékű aggodalmat fejez ki.
- A válaszok alapján a megkérdezettek számára a tagság egyéni igényei mellett részben (42%) vagy nagyon fontosak (43%) a helyi közösségi igények is.

Szakirodalom

- Biró, A. Z. (szerk.) (2007): Székelyföldi elitök jövőképe. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Biró, A. Z. (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Biró, A. Z. – Sárosi-Blága, Á. – Székely, K. K. – Silló, Á. (2019): Helyi elitök szerepe a helyi fejlesztésben. In: Bodó Julianna (szerk.): Vidék és társadalom. Domus csoportos kutatási programok. Státus Kiadó, Madéfalva. 2019. 167-192.
- Biró, A. Z. – Tamás, L. (szerk.) (2021): Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek. Státus Kiadó, Madéfalva.
- Csurgó, B. – Kovách, I. – Kučerová, É. (2007): Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben. In: Kovách Imre (szerk.): Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. Budapest, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Intézete, 137-157.
- Cabbidu, F. – Pettinao, D. (2012): External Knowledge, Territorial Inertia and Local Development: An Exploratory Case Study. *European Planning Studies*.
- Kiss, A. (2007): Térségi önállóság. In (Biró A. Zoltán szerk.): Székelyföldi elitök jövőképe. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Ploeg, J.D. van der et al. (2000): Rural Development: From practices and Policies towards Theory. In *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, Number 4, 391-408. p.
- Sárosi-Blága, Á. (2017): Rurális elitök fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben. *Pro Scientia Ruralis* 4. 171-179.
- Sárosi-Blága, Á. (2018): Együtt, vagy külön? A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*: 2. 61-74.
- Sárosi-Blága, Á. (2019): A rurális elit teralapú identitásstruktúrájának elemzése egy székelyföldi térségben. *Metszetek*, 2. 32-49.
- Sárosi-Blága, Á. (2021): Közirtokosságok helyi támogatási gyakorlata. In: Biró A. Zoltán, Tamás László (szerk.): Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek. Státus Kiadó, Madéfalva, 89-98.

Helyi elitek szerepe a helyi fejlesztésben¹

**Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes –
Székely Kinga Katalin – Silló Ágota**

1. Bevezetés

Csoportos kutatási programunk a székelyföldi rurális elitek esetében vizsgálta az intézményi szerepek és a személyes identitáskomponensek összefüggéseit a helyi fejlesztési gyakorlat és az ehhez kapcsolódó narratívák kontextusában. A program keretében helyi elitekkel készítettünk interjúkat, valamint személyes megfigyelésen alapuló terepmunkát végeztünk. A kutatási program eredményeit összefoglaló tanulmányunkban a térségi kutatási tapasztalatok és a vonatkozó szakmai referenciák összefoglalását követően bemutatjuk azt a fejlesztéspolitikai fordulatot, amely a helyi fejlesztéssel kapcsolatos elitszerepek kontextusát képezi. Az elvégzett munka bemutatását követően négy tematikus fejezetben mutatjuk be feltáró jellegű kutatásunk szakmai eredményeit. A kutatási tapasztalatok összefoglalását kiegészítettük az ehhez a társadalmi jelenséghez kapcsolható fejlesztéspolitikai következtetésekkel.

2. A kutatási program aktualitása, szakmai előzményei

A DOMUS program támogatásával több csoportos munka keretében vizsgáltuk a székelyföldi térség fejlesztéspolitikai vonatkozásait. Ebben a keretben került sor esetelemzések, interjú adatfelvételek révén olyan témák szakmai elemzésére, mint a település léptékű lokális identitások rehabilitációs folyamatai és a települések újrapozicionálásával kapcsolatos lokális fejlesztéspolitikai kezdeményezések, az innovatív jellegű

¹ A tanulmány az MTA DOMUS Programjának támogatásával szervezett csoportos kutatási eredményei alapján készült 2017-ben. Témavezető: Biró A. Zoltán. A tanulmányt tartalmi rövidítésekkel, mellékletek nélkül közöljük, a teljes kutatási anyag az Intézet adattárában érhető el. A tanulmány első megjelenési helye: Bodó J. (szerk.) Vidék és társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2019. 167-192.

helyi fejlesztési programok új modelljeinek vizsgálata (Biró et al 2016). A térség dominánsan rurális jellegéből, valamint a lokalitásoknak a sajátos, társadalomtörténeti alapozottságú térségi szerepéből adódóan szükségszerű és hasznos elemzési továbblépésnek az mutatkozik, hogy megvizsgáljuk (1.) az ezekben a folyamatokban meghatározó szerepet játszó helyi vezetők (polgármesterek, más helyi leaderek) szerepét, valamint (2.) ezen szerepek működésének fejlesztéspolitikai vonatkozásait (előnyök, korlátok, továbblépési lehetőségek).

A vizsgált rurális térségben széles körben tapasztalható a helyi fejlesztéshez kapcsolódó célkitűzések és programok nagyon hangsúlyos felértékelődése. Ezek a folyamatok Romániában, és így a székelyföldi térségben is az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészítési fázisában, az előcsatlakozási támogatási alapok működtetése kapcsán jelentkeztek, majd a csatlakozást követően, az újabb fejlesztési források és országos programcsomagok kapcsán még jobban fölerősödtek. A helyi fejlesztéshez kapcsolódó térségi elképzelések és programok egészen napjainkig dominánsan az infrastrukturális beruházásokhoz kapcsolódtak. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a vizsgált térségben az 1989-es romániai társadalmi fordulatot megelőzően minden rurális településen nagyon jelentős infrastrukturális fejlesztési hiány halmozódott fel, és az egyes települések az új fejlesztési források megjelenésekor elsősorban a hiányok pótlására helyezte a hangsúlyt (útépítés, vízhálózat, szennyvízhálózat, gázhálózat, közterületek felújítása, középületek felújítása vagy építése stb.).

A helyi fejlesztésekhez és programokhoz való viszonyulásban, az utóbbi években fontos változás mutatkozik. Ennek lényege az, hogy a fejlesztési elképzelések és tervek skálája tematikai és formai tekintetben is kiszélesedett. A változás oka többek között az, hogy a települések nagyobb részében az alapvető infrastrukturális fejlesztések elindultak vagy lezárultak, s ezzel párhuzamosan fokozatosan előtérbe kerülnek a települések versenyképességével, a települések újrapozicionálásával kapcsolatos kezdeményezések, törekvések. Ehhez kapcsolódik egy másik fontos folyamat is: a bottom-up típusú helyi fejlesztések előtérbe kerülése, az endogén adottságokra alapozó programok számának, szerepének növekedése. A székelyföldi térség településein is megjelennek azok az elképzelések és törekvések (elsősorban nyilván a nagyobb, dinamikusabb, vagy a kisebb, de innovatívabb beállítottságú településeken) amelyek a vidéki helyek fölértékelődésével, a rurális környezet funkcióinak diverzifikációjával kapcsolatos változásokra kívánnak válaszolni. Az „új vidékfejlesztési paradigma” szemlélete és módszertana szakmailag megalapozott, explicit módon még csak részben nyert teret a térségben, de a vidék szerepváltásával kapcsolatos globális folyamatok érzékelése, a más környezetben szerzett fejlesztéspolitikai tapasztalatok hatása már ebben a térségben is

újszerű, bottom-up típusú fejlesztési kísérleteknek ad teret. Az eddig bejárt fejlesztési utak, az eltérő település adottságok, valamint a helyi eliteknek az esetenként eltérő fejlesztéspolitikai modelljei és szerepvállalásai a térségi rurális településeinek a diverzifikációjához vezettek, eltérő típusok alakultak ki (lásd ezzel kapcsolatban: Székely 2016. 124-136).

Ebben a változási és diverzifikációs kontextusban meghatározó szerepet kapnak azok a **helyi elitek**, akik részben intézményes pozícióik, részben pedig az explicit módon főlvállalt etnikai és lokális céljaik/feladataik révén kezdeményező, szervező és menedzselő szerepet töltenek be a helyi fejlesztési programokban. Ebben az elitcsoportban egyedi és kiemelt szerepe van a polgármestereknek, akik az esetek többségében sokkal több szerepet főlvállalnak, mint amennyit intézményi pozícióik hivatalosan előír számukra. Ugyanakkor az új vidékfejlesztési paradigma térnyerésének a következménye, hogy a hivatalvezetőkön kívül más helyi elitek is fontos fejlesztéspolitikai szerepbe kerülhetnek. Amit ebben a kontextusban az elemzés számára mindenképpen előtérbe kell állítani, az **az intézményes szerep és az egyéni feladatvállalási attitűd (személyes identitás) összekapcsolódása**. Az ilyen összekapcsolódás részben az etnikai/kisebbségi kontextusból adódik, részben pedig azokból a társadalomtörténeti tényezőkből, amelyek a helyi közösségek működését a térség falvaiban már hosszabb ideje meghatározzák. Tudomásunk szerint ennek a két tényezőcsoportnak az együttes elemzése térségi vonatkozásban eddig nem képezte szakmai elemzés tárgyát. A jelenlegre a helyi fejlesztési programok sikerességének vizsgálata kapcsán hívtuk fel a figyelmet (Bíró 2016. 183-184, lásd még: Dinka – Lundberg, 2006 Wenger 1998). A közéleti diskurzus az egyéni feladatvállalást kisebbségi vonatkozású normatív elvárásokkal („szolgálat”, „felelősség”, „hivatás” stb.) összekapcsolta, de nem került sor olyan szakmai megközelítésre, amely a mindennapi vezetői gyakorlat szintjén vizsgálja az egyéni attitűdök hatását a fejlesztéspolitikai szemléletre és gyakorlatra.

A tereptapasztalat arra utal, hogy a hivatali pozícióból adódó feladatok/kötelezettségek és az egyéni/személyes hozzáállást működtető attitűdök együtteséből áll össze az a reális helyi vezető szerep, amely a helyi fejlesztés problémaköréhez való hozzáállást is alapvetően meghatározza.

Tekintettel arra, hogy az intézményi kötelezettségek és a személyes identitás (elsősorban az attitűdök) kombinációja nyomán termelődő szerep meglehetősen komplex és dinamikus konstrukció, ebből következően a személyes reflexióknak, a narratíváknak nagy szerep jut mind a szerep működtetésében, mind pedig a szerep értelmezésében, belső legitimitációjában. Ebből következően a saját szerepre (illetve a saját szerep különböző területeken való működésére) irányuló narratívák elemzése újszerű és

hasznos kutatási lehetőségeket kínál ahhoz, hogy betekintést nyerjünk a helyi fejlesztési folyamatok belső világába, dinamikájába. Ennek a témakörnek a vizsgálata azért is fontosnak mutatkozik, mert a helyi fejlesztés sikerességét vagy eredménytelenségét a térségi közvélekedés az esetek nagy többségében külső tényezőkhöz kapcsolja: a sikerrelenséget a külső források hiánya magyarázza, a sikert a külső források megléte, elérhetősége. A helyi vezetők megítélése e megközelítési és értékelési gyakorlat szerint a „kijárára”, ügyintézésre való képességre redukálódik. Mintegy „eszköz” szerepbe kényszeríti a helyi eliteket, eltakarva a helyi hatalom tényleges mértékét és jellegét, az egyéni attitűdöknek a támogató vagy korlátozó jellegét. Ez az értelmezési és minősítési gyakorlat nagyon jelentős mértékben elfedi a helyi elitek tényleges szerepét, és nem teszi láthatóvá azokat a tényezőket sem, amelyek a helyi elitek tényleges fejlesztéspolitikai szerepét kitermelik és alakítják.

Pályázatunk célja egy olyan feltáró jellegű kutatás elvégzése volt, amelynek eredményeként leírható a helyi fejlesztési folyamatokban kulcsszerepet játszó helyi leaderek tényleges „mozgásteré”, az intézményes és személyi komponensek sajátos keveredési módja, ennek a komplex szerepnek a lokális kontextusba való beágyazottsága. A térségben zajló lokális léptékű helyi fejlesztési folyamatoknak azt a belső dinamikáját igyekeztünk megragadni, amely a forrásszerzéssel, az ügyintézéssel és az eredmények megjelenítésével kapcsolatos diskurzus mögött húzódik meg, s amely – hipotézisünk szerint – a helyi fejlesztési folyamatok alakulását – nyilván településenként eltérő módon – a legnagyobb mértékben meghatározza.

3. Szakmai kontextus

3.1. Fejlesztéspolitikai fordulat: új helyzetben a vidék

Kutatási programunk témája szorosan kapcsolódik ahhoz a jelenséghez, ami a vidékfejlesztési paradigmaváltás fogalma jelöl, illetve ennek a paradigmaváltásnak a vizsgált térségben való megjelenéséhez. A helyi eliteknek az a típusú működése, a kapcsolódó narratívák kialakulása nem lenne tapasztalható (vagy legalábbis nem a ma érzékelhető mértékben és sokszínűséggel) a lokális fejlesztés szemléletét és gyakorlatát is alapjaiban érintő fejlesztéspolitikai paradigmaváltás hatása nélkül. A térségi fejlesztéspolitikai paradigmaváltás jelenségkörével az elmúlt években három programcsomag keretében foglalkoztunk. Ebből két programcsomag a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány kezdeményezése volt, munkacsoportunk végezte az elemzőmunkát és a szakmai anyagok, illetve publikációk összeállítását. Az első programcsomag a térségi agrárinnováció jelenségkörét vizsgálta (helyzetelemzés és problématerkép, innová-

ciós folyamatok, biogazdálkodás, fiatal gazdák), a kutatási anyagok négy kiadványban jelentek meg (Bíró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016). A második programsorozat az innovatív helyi fejlesztési gyakorlatok feltételrendszerének, gyakorlatának, illetve fejlesztési lehetőségeinek számbavételére irányult (Bíró – Magyar 2014/b, Bíró – Gyetvai – Magyar 2015, 2016). A Háromszéki Fejlesztési és Kutatási Központtal való együttműködésben megjelentetett kötet (Sárosi-Blága – Székely 2016) az új vidékfejlesztési paradigmához kapcsolódóan tartalmaz ismertetőanyagokat, illetve térségi elemzési összefoglalókat.

A székelyföldi térségben a helyi fejlesztési szemlélet és gyakorlat terén is jelentkeznek az új vidékfejlesztési paradigma jelei. Sok jel mutat arra, hogy a külső forrásokra alapozó, top-down típusú fejlesztési szemlélet és gyakorlat dominanciája az utóbbi években növekedett, ugyanakkor az a szemléleti-módszertani fordulat, amit az úgynevezett „new rural development paradigm” (OECD 2006) hordoz, a térségi helyi fejlesztési gyakorlatban csak részlegesen ismert, vagy csak szlogenszerűen van jelen. A következőkben az ezzel a szemléleti és gyakorlati fordulattal kapcsolatos megfigyeléseket összefoglaló szakmai anyagunk fontosabb megállapításait (Bíró 2016.175-188) foglaljuk össze.

A vidéki térségek helyzetének és szerepének átalakulását a szakirodalom már hosszabb ideje elemzi (összefoglaló jellegű ismertetését lásd: Van der Ploeg et al 2000, Woods 2007). Előtérbe kerülnek az endogén gazdaságfejlesztési modellek, nagyobb szerepet kapnak a szubsztantív gazdaság jellemzői. A vidéki térségeknek ez a típusú fölértékelődése az utóbbi években a vizsgált térségben is napirenden van, ez a tematizáció elsősorban a táji-környezeti értékekre, valamint a helyi termékek előállítására és a vidék értékesítésére (desztinációépítés) vonatkozik. Az új vidékfejlesztési paradigma azonban ennél sokkal többről szól, ami ebből eddig a székelyföldi térségben megjelent, az csupán a változás felszíni jegyeinek tekinthető, illetve sok esetben az ehhez kapcsolódó fejlesztések csak a diszkurzív fejlesztésre terjednek ki.

A vidéki helyek fölértékelődése együtt jár a rurális térségek funkcióváltásával és diverzifikálódásával, a helyi erőforrások (gazdasági, társadalmi, szimbolikus tőke) felértékelődésével, a helyi fejlesztés és az identitásépítés gyakorlatának összekapcsolódásával, a termékek és a gyakorlatok síkján az egyedi, a sajátos, a kézműves modellek térnyerésével. Az új vidékfejlesztési paradigma az elméletben, a szakpolitikákban, illetve a gyakorlatban is fokozatosan, egyre nagyobb mértékben felváltja a modernizációs paradigmát. A vidékfejlesztés több szintjén új hálózatok, gyakorlatok jelennek meg.

A „new rural paradigm” szemlélete és formálódó módszertana hatást gyakorol a fejlesztéspolitikai gyakorlatra is. A beruházások kapcsán már a beruházás pénzben

kifejezhető értéke, a technológiai színvonal és a várható gazdasági eredményessége mellett egyre nagyobb szerepet kap az is, hogy milyen és mennyi munkaerőt köt le, milyen módon illeszkedik a szóban forgó társadalmi-természeti környezetbe, mennyire és milyen módon érvényesíti a társadalmi inklúzió szempontjait. Szerepet kapnak a szubsztantív gazdaság jellemzői, a nem agrárjellegű rurális tevékenységek, a szociális és szolidáris gazdaság modelljei stb. Ezek az újabb szempontok kivétel nélkül mind kapcsolatban állnak a helyi értékeket, érdekeket, igényeket előtérbe helyező, bottom-up típusú fejlesztési gyakorlattal.

- A külső forrásokra alapozó típusú fejlesztések diszkurzív szinten, a gyakorlat szintjén, az explicit és implicit értékelések szintjén egyaránt dominálnak. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a térség települései az 1989-es társadalmi változásig nagyon jelentős mértékű civilizációs hátrányt halmoztak fel (lemaradás az infrastrukturális fejlesztések minden területén), és mindmáig napirenden van az ezek pótlására irányuló igény. De jelentős mértékben erősíti a külső forrásokra alapozó gyakorlatot az is, hogy a helyi vezetők és a helyi közvélemény jelentős része az infrastrukturális fejlesztéseket tekinti az előrehaladás és a vezetői teljesítmény mércéjének, a megszerzett pénzösszeg a sikeres vezetői munka mutatója, és a helyi vezetők esetében sok esetben a vezetői funkcióba való újrávalasztás vélt vagy valós feltétele.
- A bottom-up típusú fejlesztések száma minden településen jelentős, de a helyi elit ezeket sok esetben nem tekinti fejlesztésnek (a „fejlesztés” kifejezés a külső forrásbevonás szinonimája). A bottom-up típusú fejlesztések helyzete minden tekintetben ambivalens. Sok esetben anyagi támogatást kapnak a helyi hivataltól vagy helyi gazdasági szereplőktől, ez azonban mindig kisléptékű, alkalmi és efemer jellegű. Ambivalens az ilyen programokra irányuló hivatalos diskurzus is.
- A programok menetének, sikerének vagy sikertelenségeik egész sor összetevője személyes tényezőkhez kapcsolódik, ezt a személyes szerepvállalást az érintettek tudatosan, explicit módon föl is vállalják.

A fentiekben felvázolt szakmai kontextus jelzi azt, hogy ezúttal a székelyföldi térség vonatkozásban is sikerült – ha kisebb fáziskéséssel is – szinkronba hozni a szakmai elemzéseket az új társadalmi jelenségekkel. Ez a szakmai kontextus jelentős mértékben támogatja az olyan részvizsgálatokat is, mint ami jelen csoportos programunk tárgyát képezte. A rurális elitek helyi fejlesztésben játszott szerepével kapcsolatos kutatások végzésében szintén célszerű az ilyen jellegű lépéstartásra törekedni

3.2. Elitszerepek rurális településeken: modellek és interpretációk

Az 1989 utáni térségi társadalmi folyamatokkal kapcsolatos kutatásainkban (itt elegendő, ha csupán a háztartások működésére irányuló elemzésekre gondolunk: KAM 2004, 2011) többször megfogalmaztuk azt az észrevételt, hogy az 1989 előtti időszak kulturális patternjei a rendszerváltást követően is tovább élnek, illetve többféle formában befolyásolják, nem egy esetben közvetlenül meghatározzák a jelenlegi magatartási modelleket, egyéni vagy közösségi viszonyulásmódokat, cselekvéseket. Nem valószínű, hogy a lokális elitszerepek kialakításában és működtetésében, valamint a lokális elitszerepekhez való közösségi viszonyulásban ez másként lenne. A fontos kérdés viszont a korábbi modellek hatásának mikéntje, erőssége. Az egészen bizonyosnak látszik, hogy a fentiekben jelzett új vidékfejlesztési paradigma kontextusában, a helyi fejlesztéssel összefüggő folyamatokban a lokális elitszerepek termelődési feltételei, kiépülésük folyamatai mások, és ebből következően másként alakulhat az elitszerepek mai működtetése, társadalmi szerepköre is. Elegendő, ha a helyi elitszerepek olyan újabb termelődési lehetőségeire gondolunk, mint a városról vidékre költözés (counterurbanization), a kreatív osztály megjelenése rurális térségben, az agrárinnovációhoz és a turizmushoz köthető vállalkozások megjelenése stb. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a helyi közösségeknek az elitszerepek kitermelődésében játszott szerepe sok tekintetben korábbi kulturális mintákat követ.

Az 1989 előtti időszakok elitszerepeinek elemzésével kapcsolatban több, elsősorban esettanulmány jellegű, kulturális antropológiai indíttatású térségi elemzés készült, de átfogó, részletes vizsgálatokról nem beszélhetünk. Ezek a kutatások elsősorban arról kínálnak információkat, hogy a helyi közösség milyen módon, milyen eljárásokkal próbálta „birtokba venni” a helyi elitszerepeket, különösen olyan esetekben, ha az elitszerepet betöltő személy kívülről érkezett, vagy magát az elitszerepet külső tényezők konstituálták. Ez első megközelítésre a magyar településekre kihelyezett román pedagógusok, vagy a kollektív gazdaságok élére kinevezett vezetők (az „idegen elit”) szerepeinek elemzése kínál jó példát (Gagyí 1996 Oláh 1998/a, 1998/b, Bodó 2004, Biró – Bodó 1996). A külső tényezők által kialakított hivatali elitszerepek esetében az képezte elemzés tárgyát, hogy az ilyen szerepet fővállaló helyi személy miként működtette a helyi közösség érdekeivel ellentétes hivatalos pozíciót.

Ezek az elemzések jól jelzik, hogy a személyes attitűdöknek a szereppel való összekapcsolása fontos közösségi elvárás, és maga a helyi közösség értelmezési és viszonyulási gyakorlata jelentős mértékben termeli ezt az összekapcsolódást. Ez akkor is így van, ha a szóban forgó vezetői szerep a helyi közösség érdekében ellentétes és a helyi közösség szerep konstruálása az eltávolítást-kizárást, a nyelvi-szimbolikus lefokozást

célozza, és akkor is, ha elfogadásról, nyelvi-szimbolikus „bekebelezésről” van szó. Ez a szerepértelmezési és szerepépítési modell a vezetőnek egyben kitöltetlen csekket, megnövelt hatalmi mozgásteret kínál. Nagyon fontos komponens ebben a modellben, hogy a helyi közösségnek a szerepépítésre, szerepalakulásra való rálátása – és a nyelvi-szimbolikus birtoklás lehetősége – teljes körű marad.

Ami az 1989 utáni elitszerepek esetében fontos és elemzésre váró változást jelenthet, az a rálátás mértékének csökkenése. Ha meg is maradt a helyi közösség holisztikus szerepépítési és szerepértelmezési igénye, a hivatali funkciók bővülése és sokfélesége ahhoz vezet, hogy a helyi vezető tevékenységének egy része a helyi közösség számára nem átlátható. Jellemző példa erre a polgármester szerepe, az ehhez köthető jogosítványok halmaza, valamint a szerep érdekében működtetett kapcsolatháló tartalma a helyi közösség számára nem átlátható. Ezért nem véletlen – amint azt az elemzési részben látni fogjuk –, hogy a hivatali szerepen belül működtetett személyes attribútumok a helyi közösség szemében is nagy szerepet kapnak, hiszen ezek adnak esélyt a vezetői szerepet betöltő személy nyelvi-szimbolikus „birtoklására”. Nyilván a vezetőnek is vannak saját eszközei, amelyekkel a vele kapcsolatos véleményt alakítani tudja (tájékoztató, hírlevél, web, rádió), de a szerepépítési és a hatalmi mozgástér ettől eltekintve is sokkal nagyobb, mint a korábbi modellben.

3.3. Új térségi megközelítés igénye: tipológiák szükségessége

A vizsgált térségben a rurális települések működésének és fejlődésének nyomon követése és értékelése vagy hiányzik (lásd: kisebb, periférikus helyzetben lévő települések), vagy kizárólag a beruházási összegek és beruházási eredmények függvényében történik. Még arra is kevés példa van, hogy az olyan alapvető mutatók alapján kerüljön sor a települések működésének és fejlődésének elemzésére, mint a foglalkoztatottság és a munkaerőpiaci helyzet, a képzettség, a lakossági elégedettség, a lokális szolgáltatók mennyisége és minősége, a környezet állapota stb. Az elemzéstől és az értékeléstől való tartózkodásnak többféle oka van. Ide tartozik az is, hogy a statisztikai adatok iránti bizalmatlanság a romániai rendszerváltás után 25 évvel is jelentős, ezért nem alakulhatott ki a statisztikai adatok felhasználásával kapcsolatos igény és kompetencia sem. A települések működésének és fejlettségi állapotának megismerését a kisebbségi státusból adódó magatartásminták is hátráltatják. Nem utolsósorban pedig azt is meg lehet említeni, hogy a térségben nem ismertek azok az elemzési és mérési eljárások, amelyek az új vidékfejlesztési paradigmához köthetők, és amelyek az egyes települések versenyképességének megismerését érdemben támogatják. Ezek közé tartozhatnak többek között az olyan jellemzők, mint az innováció szintje, a kreatív réteg

működése, a más településekkel való együttműködés mértéke és formája, a városról kitelepülők mennyisége és összetétele, a vállalkozói szegmens, a település pozicionálás gyakorlata, a kapcsolatmenedzsment, a térségi klaszterekben való részvétel, a lokális identitás működési modellje és nem utolsósorban a lokális elitek működési modelljei.

Mivel a vizsgált térség településein az elitek szerepe meghatározó (lásd. a fentiekben a társadalomtörténeti áttekintés megállapításait, valamint az elitszerepek és az egyéni identitások szoros összekapcsolódását), célszerű erre a térségre vonatkoztatva is mérlegelni azt a szakirodalmi álláspontot, miszerint a lokális elitek állnak a (1.) helyi kultúra/helyi társadalom, (2.) a globális kihívások és (3.) és a település sorsát közvetlenül befolyásoló külső tényezők/erők metszéspontjában. A rurális elit tagjai azok, akik úgy mond ütköztetik (még pontosabban: találkoztatják) lokális léptékben ezt a három jelentős tényező csoportot (Gray Sinclair 2005.38). A helyi közösségek és az elitek közti kapcsolat tárgyalása kapcsán hívják fel a figyelmet arra, hogy a rurális települések beállítódásai a jövőt illetően nagyon különbözőek lehetnek. A témával foglalkozó szakértők többféle oppozícióban definiálják a településeket, a megjelölt kategóriák inkább egy skála két végpontját jelölik, amelyek között átmeneti pozíciók sora alakulhat ki. A rurális települések besorolhatók a jövőképet illetően az "optimista" és a „pesszimista” kategóriába. Stimson és munkatársai (Stimson et al 1999, idézi Gray Sinclair 2005) az alkalmazkodóképesség és a sebezhetőség kategóriáit használják. Mások (Forth – Howell 2002, idézi: Gray Sinclair 2005) az újjászületési igyekezetet vagy a lemondást használják rendező elvként. A típusba sorolások minden bizonnyal kapcsolatban vannak azzal a tapasztalattal, hogy a rurális települések egy részénél a külső tényezőktől való függőséget, a kismértékű érdekérvényesítési képességet lehet tapasztalni, ezzel szemben másoknál a külső hatásokkal szembeni ellenállást vagy a lobbierő növelését láthatjuk (Gray – Sinclair 2005.37). Ez utóbbi szempont alkalmazása különösen hasznos lehetne a vizsgált térségben, ahol az EU források megjelenése, illetve a kisebbségpolitikai szerepet erőteljesen föl vállaló megyei önkormányzatok szerepvállalása óta a függőségek többszintű és erős rendszere alakult ki. Ez a jelenség külön szakmai elemzés tárgya lehetne, csupán jelezzük a függőségek fontosabb típusait, hiszen ezek léte és működési módja alapvetően befolyásolja a rurális településeket vagy azok programjait, kezdeményezéseit képviselő rurális elitek működését is. A rurális település függősége akkor a legnagyobb fokú, ha nem községközpont. Ez esetben nagymértékben függ a községközponttól, és működését alapvetően behatárolja az, hogy minden további (külső és felső) tényezőtől való függése a községközponton keresztül realizálódik. A községközpont települések esetében a függőviszony jóval közvetlenebb, legfontosabb típusai a következők:

- Állam, kormányzat (jogszabályok, szakpolitikák, források)
- Megye és annak alárendelt szakintézményei (források, szakpolitikai irányítás, információk, szabályozások, beruházási döntések, kötelező kezdeményezések és programok, lojalítás kötelezettségek)
- Prefektúra (jogi felügyelet)
- Dekoncentrált intézmények (engedélyeztetések, ellenőrzések)
- Politikai szervezetektől való függés (kijárás, lojalítás kötelezettségek, szereplési lehetőségek biztosítása)
- Város (a település lakosai számára elérhető szolgáltatások köre, termékértékesítés)
- Beruházók (településválasztás, vállalkozások jellege, mértéke)
- Civil szolgáltatók (pl. Caritas idősgondozás)
- Nem kormányzati források (országos, magyarországi, EU)
- Szomszéd települések (közös pályázati kötelezettségek, rendezvényszervezési kötelezettségek)
- Szakmai szolgáltatók (forrásbevonás, beruházások kivitelezése)
- Média szereplőktől való függés (a település és programjainak nyilvános tematizációja)

A felsorolás természetesen lehet félrevezető is, hiszen nem a függések száma a mérvadó, hanem azoknak a település működésére gyakorolt pozitív vagy negatív hatása. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a vizsgált térségben a vezetők adottságai és szerepműködtetési gyakorlata, valamint a fizikai adottságok mellett a függőségek játsszák a legnagyobb szerepet abban, hogy az egyes települések fejlesztéspolitikai szempontból milyen utat jártak és jelenleg milyen helyzetben vannak. A térségben végzett kutatás a versenyképesség szempontjából sorolta típusokba a településeket és öt mutatócsoport, illetve ezen belül 16 változó alapján négy nagyobb kategóriát alakított ki: passzívak, várankozók/útkeresők, feltörekvők és sikerorientáltak (Székely 2016.131-135). Ez a kategorizálás szintén nem két pólussal számol, de a megnevezések is mutatják, hogy a típusok egy negatív-pozitív tengely mentén értelmezhetők. A rurális elitek által működtetett elitszerepek várhatóan ennél többfélék, különösen ha figyelembe vesszük azt, hogy az úgynevezett hivatali szerepek alakulásában a személyes identitás több eleme (ezen belül különösen a településsel és a fejlesztéssel kapcsolatos attitűdök) fontos szerepet kap. Az elitszerepekkel kapcsolatos osztályozások előtérbe

hozzák a “hatalom” kategóriáját. A már idézett szerzők (Gray-Sinclair 2005) több olyan osztályozást említenek, amelyek a döntéshozással kapcsolatban határozzák meg az egyes típusokat. Témánk szempontjából külön figyelmet érdemelhet a lokalitáshoz jobban kötődő “rég” elit (power over) és a szélesebb perspektívában gondolkozó/cselekvő “új” elit (power to) megkülönböztetése és elemzése (Curtin – Varley 2002, idézi Gray-Sinclair 2005.39). A fejlesztéspolitikai gyakorlathoz való viszonyulást vizsgáló térségi kutatás eredményeit összefoglaló tanulmányában, a Csíki-medencében rögzített elitinterjúk szövegeit elemezve Intézetünk munkatársa, Sárosi-Blága Ágnes három domináns attitűdöt azonosított be (1. rugalmas, modern gondolkodású szereplők, 2. endogén fejlesztők, 3. hagyományőrzők) Sárosi-Blága 2016). Ezek a viszonyulások nem személyekhez köthetők, hanem ideáltípusok, az egyes modellek jellemzői gyakran egymás mellett, eltérő mértékben jelentkeznek az elitekkel készített interjúszövegekben.

4. A kutatási program módszertana

A kutatás keretében 20 interjút készítettünk rurális településen dolgozó polgármesterekkel és más szerepet betöltő elitekkel. Arra törekedtünk, hogy a helyi fejlesztéssel kapcsolatos gyakorlatra irányuló narratívák rögzítése mellett figyelembe vegyük ezeknek a narratíváknak (és a mögöttük álló szerepeknek) a lokális környezetét is. Ehhez szükség volt helyi terepmunkára, a települések és a fejlesztési praxis megismerésére, az interjúra felkért vezető személy egyéniségének és tevékenységének alaposabb megismerésére is. Ezzel a munkával - az elitszerepek értelmezése révén – a térségi lokális közösségek működésének olyan mintázatairól kívánunk információkat szerezni, amelyek fontos szerepet játszanak a térségi modernizációs folyamatokban (nyitottság versus bezárkózás, adaptáció versus változatlanóság stb.)

A narratívák rögzítésénél a következő témaköröket helyezük előtérbe:

- A helyi fejlesztéssel kapcsolatos eddigi eredmények vezetői interpretációja
- A lokális jellegű támogató tényezők, és a fejlesztéspolitikai folyamatokat korlátozó tényezők nevesítése, értelmezése, értékelése
- A lakosság egésze, illetve a helyi érdekcsoportok/településrészek szerepvállalásával kapcsolatos vezetői attitűdök
- A döntés előkészítési és döntéshozatali munka értelmezése, értékelése
- Az intézményen belüli munkatársi kapcsolatok kezelési módozatai
- A település (esetenként a község) egészét érintő menedzser szerep interpretációja

- A polgármesteri vagy egyéb kulcsfontosságú elit szerep helyi mozgásterének értelmezése
- A település pozícionálásával kapcsolatos attitűdök megismerése (kifele, befele)
- Az elit szerep építésével kapcsolatos egyéb témák (amennyiben ezek észlelhetők)

A szakmai munka lépései a következők voltak:

- A témához kapcsolható korábbi kutatások és szakmai anyagok feldolgozása, módszertani és szervezési kérdések tisztázása.
- A terepmunka megszervezése és az interjúvezetők kidolgozása.
- Terepmunka – interjúk készítése, leírása.
- A terepmunka eredményeinek feldolgozásával kapcsolatos egyéni és csoportos munka.
- Az elvégzett szakmai munka kiértékelése, elemzések készítése, összegző kutatási jelentés készítése, fejlesztéspolitikai hasznosítás kidolgozása.
- Szakmai műhely megszervezése, térségi prezentáció.
- A kutatási Program menetét és szakmai eredményeit összegző Tanulmány elkészítése
- A témakör további szakmai elemzését illetően keretterv kidolgozása.

A programhoz a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja biztosított módszertani és szakmai logisztikai háttérrel, eszközparkot.

5. Az elemzési eredmények összefoglalója

A következőkben négy témakörben mutatjuk be az interjúk feldolgozása és a terepmunka során nyert szakmai eredményeinket:

- A fejlesztési témák narratívái
- A fejlesztési programokhoz kapcsolódó munkavégzés narratívái
- A saját vezetői pozícióra vonatkozó állítások
- A helyi társadalomhoz való viszonyulás narratívái

A részlemzéseket követően röviden összefoglaljuk a kutatás szakmai következtéseit.

5.1. A fejlesztési témák narratívái

Arra a kérdésre, hogy mit fontos, jó helyi fejlesztési eredménynek, a vezetők gyakorlatilag teljes mértékben olyan beruházási programokat említettek, amelyek külső forrás igénybevételével valósultak meg, és szinte kivétel nélkül infrastrukturális fejlesztésként kezelhetők.

Jellemző példák:

- Útépítés
- Csatornázás
- ANL lakások építése (tömbházak fiatalok számára, országos program)
- Villanyhálózat kicserélése
- Turisztikai információs központ építése és felszerelése
- Multifunkcionális közösségi házak felújítása vagy építése
- Park felújítása vagy kialakítása
- Iskolák, művelődési házak és egyéb középületek felújítása
- Sportcsarnok építése
- Patakmedrek szabályozása
- Hídmérleg vásárlása a község számára

A felsorolásokhoz az esetek többségében egzakt paraméterek kapcsolódnak. Mekkora volt a beruházási összeg, melyik évben volt a beruházás, illetve a beruházás mértékét jelző valamilyen számszerű információ (leaszfaltozott út hossza, az épületben a helyiségek száma stb.) Nem jellemző az, hogy kiemelnének valamit, ehelyett igyekeznek mindent felsorolni.

A fejlesztési témák, illetve fejlesztési eredmények bemutatását egyértelműen az intézményes szerep dominálja. A felsorolásokban és bemutatásokban csak nagyon ritkán találunk olyan megjegyzéseket vagy utalásokat, amelyek az adott fejlesztési programhoz személyes megítéléséről nyújtanának információkat. Az interjúk szövege a bemutatások esetében nagymértékben egyezik azokkal a megfogalmazási standardokkal, amelyek a vizsgált térségben a fejlesztéspolitikával kapcsolatos közéleti diskurzust, a média diskurzust valamint önkormányzati választási helyzetben a kampányszövegeket jellemzik.

Jellemző erre a diskurzusra

- A személytelen fogalmazás, vagy a többes szám első személy használata.
- A felsorolt programok szükségessége, fontosságának nagyon hangsúlyos kiemelése vagy értékelése (kell, szükséges, nagyon fontos).

- A programoknak egy kiemelt komponens révén való beazonosítása (pl. anyagi érték, hiánypótló szerep, egyediség stb.) Ez a szinekdochés bemutatás (egy kiemelt fontos elem képviseli a program egészét) egyben olyan bemutatási eljárás is, amely az adott fejlesztési programnak meg nem kérdőjelezhető legitimitást biztosít, ugyanakkor jelzi, hogy felesleges a programba való további részletesebb betekintés.
- A bemutatott programok helyi társadalmi hasznosságára – nagyon kevés kivételtől eltekintve – a hiánypótló szerep hangsúlyozásához kapcsolódik. Ez részben explicit kijelentések formájában jelenik meg („végre sikerült”), vagy olyan oppozíció formájában, amely a „korábban nem volt, most már van” típusú bemutatásra alapoz.
- A programok sikerességének hangsúlyozásában gyakorlatilag csak az anyagi feltételek jelennek meg, ezek az esetek döntő többségében külső források. Ez a bemutatási mód olyan oppozíciós bemutatást eredményez, amelyben a település „függősége”, „kiszolgáltatott jellege” tételeződik.
- A hiány – hiánypótlás típusú oppozíciós bemutatásban jelentkező értékelések, nyelvi-stilisztikai eljárások szerepe az, hogy hiányok megszüntetése révén a lokalitás „teljességét”, illetve a teljesség irányába tett lépést hangsúlyozzák. Burkoltan vagy explicit módon az „ehhez nekünk (is) jogunk van” típusú vélekedést fogalmazzák meg. Ennek eredménye az, hogy ezeket a beruházási programokat a fejlesztéspolitikai diskurzus a település fejlesztésének nevezi, de a vezetők bemutatásában sokkal inkább rehabilitációs folyamatként és valamiféle közösségi jogérvényesítési folyamatként jelenik meg. A helyi fejlesztési program ebben a diskurzusban inkább lezárás, mint nyitás, inkább befejezés, mint új folyamat indítása, inkább reaktív gesztus, mint innováció.

Ennek a térségi standard fejlesztéspolitikai diskurzusnak a jellegzetes példája az alábbi interjúrészlet:

„Elsőként az önkormányzatnak kellett volt irodákat építeni, s nagy nehézségek árán sikerült a leromlott épületben néhány helyiséget kialakítani. Mert se asztal se székek nem volt, az emberek szaladgáltak, beesett az eső. Az is nehézséget okozott, hogy (...) nem volt orvos, így prioritást jelentett, hogy rendelőt alakítsunk ki, majd a posta is kapott egy szobát, és egy kisebb gyógyszerárat is sikerült berendezni. Később a helyi tanács vásárolt egy trichinoszkópot, így egy újabb terhet vettek le a sertésartóké válláról. 2005-ben már a közvilágításra is szorított ki pénzt a szűkössé váló büdzséből ugyanis 30 lámpatestet vásárolódott, amit a falu főútjára szereltek fel. Ma gyönyörű, klubbal ellátott kultúrotthonnal rendelkezik a

településünk, de ez nem volt mindig így, mert az épület már a kommunizmus ideje alatt leromlott, viszont 2011-ben szalagvágásra került sor (...) Így nyolcmilliárd lejből sikerült teljesen felújítani az épületet. Időközben saját pénzügyi forrásból sportpályát alakítottunk ki az iskola udvarán, és újjáépítettünk egy hidat, amit az árvíz elvitt, hiányában pedig több mint 2 kilométert kellett az elszigetelt lakóknak kerülni. Majd energiatakarékos lámpatesteket szereltünk az egész faluban, sikerült egy iskolabuszt is beszerezni. Az utakat is fel kellett újítani, mert első években kavicsal és földgyalival tüntettük el a lyukakat, ma viszont a országúttól a falu központjáig hibátlan, 2,2 kilométer hosszú aszfaltúton lehet közlekedni. Egy erdei forrásból vezettük be a faluba a vizet, ez 850 ezer lejbe került. Football pályát, most már van focicsapatunk is, tavaly előtt sikerült egy öltözőt is építeni a focistáknak, úgyhogy most tökéletes körülmények között tudnak focizgatni. Kultúrotthon, mert abba be sem lehetett menni, ott most minden rendezvényt meg lehet tartani. Iskolát teljesen felújítani, amely 1885-ben épült még idáig nagyobb feljavítás nem igazán volt csak meszelés, de tavaly előtt azt is sikerült megcsinálni. Újra aszfaltozni a bekötőutat, a mezői utakat folyamatosan javítani.”

A szöveg a standard helyi fejlesztési diskurzus minden jellegzetes elemét tartalmazza, figyelemre méltó az oppozíciós bemutatások gyakori, nagyon hangsúlyos kezelése:

- Irodákat kellett építeni, se asztal, se szék nem volt, esett be az eső
- Nem volt orvos, rendelőt kellett kialakítani
- Gyönyörű kultúrotthon van, ez nem volt mindig így
- Újjáépítettünk egy hidat, amit az árvíz elvitt, és ami lakosoknak 2 km kerülről okozott
- Korábban kavicsal, földgyalival tüntették el az úttesten a lyukakat, ma az út hibátlan
- Ma már tökéletes körülmények között tudnak focizni
- A kultúrotthonba be se lehetett menni, ma minden rendezvényt meg lehet tartani

A standardizált diskurzus alkalmazása egyfelől nyilván térségi társadalmi norma. Azt azonban látni kell, hogy ennek a diskurzusnak a háromféle szinten való alkalmazhatósága (közéleti beszéd, médiabeszéd, lokális kampánybeszéd vagy a lakosság fele irányuló alkalmi tematizáció) erős legitimitást termel a helyi elitek számára. Ez az erős legitimitás nem csupán a pozíciójukat erősítheti, hanem – elvben – támogathatja azt is, hogy az elit szerep beülésében az intézményi jogosítványok és elvárások mellett a személyes tartalmak is tág mozgásteret kapjanak.

5.2. A fejlesztési programokhoz kapcsolódó munkavégzés narratívái

„Nagyon sok munka az intézményen belül” és „Nagyon sok nehézség, a külső tényezők okán” – ez a két pólus határozza meg a helyi fejlesztési munkához kapcsolódó elit narratívákat. A saját munkavégzés mindig többes szám első személyben kerül bemutatásra, és ezen a hivatali munkatársakat kell érteni, nem a lakosságot vagy a külső szakértőket. A közös intézményi munka értékelése egyértelműen pozitív, a minősítések és a fokozások kivétel nélkül az elvégzett munka nagy volumenéhez kapcsolódnak. Az intézményi munkához kapcsolódó jelzők lehetnek formailag negatívak („nagyon sokat kínlódtunk”, „keserves munka volt” stb.), más esetekben egyértelműen pozitív tartalmú minősítések) „nagyon jól dolgoztunk”, „dicséret illet mindenkit a hivatalban”, „ha kellett, éjszaka is jöttek dolgozni” stb. A pozitív hozzáállást jelző megfogalmazások rövidek vagy egy szavasak (pl: jó, sikerült, szép), vagy pedig a program tényszerű teljesítését jelző kifejezéseket használják (megcsináltuk, megvalósítottuk, sikerült megépíteni, befejeztük, a támogatásnak köszönhetően megoldottuk stb.). A külső akadályozó, vagy gondot okozó tényezők bemutatása más jellegű: panaszkodó, negatív hangvételű mondatok, kijelentések sorozatába ágyazzák bele a panaszokat, rossz tapasztalatokat.

Jellemző példák:

- Túlságosan sokat kell dolgozni, túlórázni kell, nem gondoltam volna, hogy sikerül véghezvinni
- Nehéz volt, soron kívül igénybe kellett venni a munkatársakat, nagyon sok nehézséggel járt, este bejöttünk és reggelig dolgoztunk,
- Rendkívül sok a bürokrácia ezekkel a programokkal, értelmetlenség, fölösleges papírok, amit többször is meg kell csinálni

A munkavégzéssel kapcsolatos narratívák saját világ – külső világ típusú oppozíciót termelnek. Jellemző tartalma ennek a megközelítésnek, hogy a helyi fejlesztés érdekében végzett munka tulajdonképpen nem a helyi világ szerves része, sokkal inkább egyfajta kényszer, a külső tényezők által kikényszerített tevékenység. Olyasvalami, amivel nem azonosulnak, akik végzik, inkább csak kötelességszerűen viszonyulnak hozzá. Ez a narratív beállítás – bár közösségi magatartásként jelenik meg, mint a hivatal munkatársainak a hozzáállása – jól jelzi az elitszerepet betöltő személynek a saját (nem hivatali) viszonyulását is. Az intézményi szerep nem engedi meg a helyi fejlesztés explicit negatív értékelését, a személyes szerep azonban teret ad az ezzel kapcsolatos munkavégzés nyelvi-szimbolikus síkon történő eltávolításának, illetve lefokozásának.

5.3. A saját vezetői pozícióra vonatkozó állítások

A szövegekben az egyes szám első személy használata nagyon ritkán fordul elő. Az interjúalanyok a saját munkájukra, vezetői pozíciójukra, egyéni álláspontjukra vonatkozó kijelentéseket személytelen formában, vagy többes szám első személyben közlik.

A munkavégzés tartalmi elemeit nagyon ritkán említik, csak elvéve fordul elő példa, konkrét eset elbeszélése, ezzel szemben nagyon sok a rövid, tömör, értékelő reflexió.

Az ezekben a szövegrészekben megjelenő értékelések és minősítések rendszerint olyan rövid, tömör, tézisszerű kijelentések (talán még célszerűbb a „kinyilatkoztatás” kifejezést használni), amelyek nem igényelnek és nem is tesznek lehetővé részletezést vagy árnyalást. Minden kijelentés egybe burkolt önjellemzés is.

Néhány példa:

- Ide kötél idegrendszer kell (*Nekem van.*)
- Rengeteg a munka, ami kívülről nem látszik (*Én tudok sokat dolgozni*)
- Aki nem bírja a gyűrődést, az ne álljon oda (*Én bírom a gyűrődést*)
- Türelmesnek és kitartónak kell lenni (*Én türelmes és kitartó vagyok*)
- Egész nap rendelkezésre kell állj.
- Az életét erre kell szentelje
- Minden felelősség a polgármesteré
- Nincs olyan, hogy pihensz
- Nem tudod, hogy mikor miért vesznek elő

Ezekkel a megfogalmazásokkal egyértelműen jelzik az elit szerep kivételezett-ségét, fontosságát, s nem utolsó sorban azt is, hogy kompetensnek tartják magukat a vezetői szerepre. Ezekben a megfogalmazásokban tulajdonképpen olyan nyelvi-kommunikációs manőverrel találkozunk (az általánossal való helyettesítés), amely (1.) inkább eltakarja és nem megmutatja a tevékenységet, illetve (2.) felhatalmazást ad arra, hogy az elit szerep megélésében az individuális (nem az intézményi szerepből következő) tartalmak és eljárások szabad működési teret kapjanak.

5.4. A helyi társadalomhoz való viszonyulás narratívái

A lakossággal kapcsolatos narratívákban a domináns hozzáállás a következő állításokkal, illetve ezen állítások variációval írható le:

- Jó lenne figyelembe venni
- Szükséges lenne figyelembe venni, de a gyakorlatban ez lehetetlen.

- Azért nem lehet figyelembe venni, mert a falugyűlésre csak kevesen jönnek el,
- Ha többen jelen vannak a falugyűlésen, akkor a jelenlévők nagy többsége hallgat,
- A lakosság véleménye vélemények sokféle, amit mondanak az gyakran ellentmondásos, ezért nem lehet ezeket alapul venni, egyik ezt mondja, a másik mást.
- Ha ezekre odafigyelsz, semmit nem tudsz megcsinálni

Ha értelmezni kívánjuk a fentiekben körvonalazott hozzáállást, akkor mindenképp azt kell figyelembe vennünk, hogy az egyetlen említett konzultációs formát (falugyűlések megtartását) szabályozás írja elő, és a narratívák egyértelműen jelzik, hogy ezt a konzultációs formát a vezetők eredménytelennek, végső soron feleslegesnek tartják, legjobb esetben pedig szereplési lehetőségnek. Más konzultációs formát nem említettek, bár a vizsgált térségben ismert néhány településen a nyomtatott községi hírlevél használata, kevés településen a rádió vagy a helyi TV műsor. További fontos tényező, hogy a konzultációs lehetőség alatt többnyire egyirányú tájékoztatást értenek. Nem jelzik, nem alkalmazzák a gyakorlatban – vagy nem is ismerik – a lakossággal való konzultáció olyan formáit, mint a programokról való előzetes vagy menetközbeni részletes tájékoztatás igénye, a közvélemény kérdőíves feltárása, a digitális eszközöket és technológiákat hasznosító véleménykérés különféle formái, a lakossági csoportok képviselőivel való konzultáció vagy csoportos érdekegyeztetés. Nem jelzik azt sem, hogy ezeknek a formáknak a kialakításában a hivataloknak vagy a vezetőknek felelőssége lenne. Ezekbe a narratívákba nem kerül bele a személyes egyeztetés gyakorlata, amely a tereptapasztalatok szerint sokféle formában és sűrűn zajlik. Ugyancsak a tereptapasztalatok alapján jelezhetjük azt, hogy az egyeztetések helyszíne sok esetben a hivatal, illetve az egyeztetési helyzetekben mindig egyértelmű a hivatali szerep kinyilvánítása, ennek ellenére az ilyen beszédesemények és találkozási helyzetek mind a megfogalmazás, mint a viselkedés terén egyértelműen a személyiséget hozzák előtérbe, és nem a hivatali szerepet. Egész sor nyelvi és metanyelvi elem termeli ezekben a találkozási helyzetekben a beszédesemény informális és bizalmas jellegét, a vezető ezekben a helyzetekben egyes szám első személyben fogalmaz, és hozzáállását *expressis verbis* személyes véleményként közli (kivétel, ha jogi lehetőséget vagy korlátot idéz). Az ilyen beszédesemények személyes és izgalmas jellegét igazolja az a tény is, hogy tartalmi, formai tekintetben vagy az eredményességet illetően nincsen különbség a hivatal falai közt zajló egyeztetés vagy az utcán alkalmi találkozási helyzetben kialakult egyeztetési események között.

Összességében a lakossággal (a lokális társadalommal) kapcsolatos állítások köre azt jelzi, hogy a megkérdezett elitszereplők nem kezelik partnerként a helyi lakosságot, ezt – az előírt tájékoztatók formális teljesítésén túl – az esetek többségében nem tartják sem szükségesnek, sem pedig hasznosnak. Ha vannak is az állítások között ilyen szövegrészek (a lakossággal való kapcsolat fontosságának, szükségességének említése), a gyakorlati kivitelezéssel kapcsolatos szövegrészek azt jelzik, hogy a gyakorlat nem az elvi álláspontok szerint alakul.

Szövegrészlet:

„Sajnos a lakosság véleményével az van, hogy mindenképpen figyelembe kellene venni...de ha megszervezzük a falugyűlést, akkor nagyon kevesen vannak, az érdeklődés gyenge... Mindenesetre az ők (értsd: a lakosság) véleményét kellene figyelembe venni, mert végülis a lakosság élvezi a megvalósulásokat... A lakosság véleménye minden falugyűlésen meg van kérdezve, mi a véleményük, mit szeretnének a faluban fejleszteni, megvalósítani,.. mi is elmondjuk, hogy mire látunk pénzüsszeget, anyagilag mit tudunk támogatni, mit tudunk megvalósítani... Az a baj, hogy amikor meg hirdetve a falugyűlés, akkor megjelennek egy páran, s ott is a többség hallgat, vélemények vannak, jók is, rosszak is...”

Az idézett szöveg implicit módon ugyan, de vezető-lakosság opozíciót jelez: a beszélő azt nyomatékosítja, hogy ő mindent megtesz a tájékoztatás érdekében (megszervezi a falugyűlést, biztosítja a véleménymondásra a keretet, tájékoztatást is nyújt), de nem kap hasznosítható válaszokat, és érzékelteti azt is, hogy ez a tevékenységforma az ő szempontjából felesleges formáság.

Jóval kisebb számban előforduló, a fentiekől eltérő egyeztetési formát tapasztalunk olyan esetekben, amikor a hivatal vagy intézmény vezetője olyan személlyel egyeztet, aki egy kisebb vagy nagyobb helyi csoportot képvisel. Ezek a helyi csoportok az esetek többségében fiatalokból állnak, akiknek van valamilyen helyi kezdeményezésük (sport, művelődési csoport, rendezvényszervezés stb.), és ehhez anyagi vagy más jellegű támogatást igényelnek. Az ilyen egyeztetések nyelvi-formai tekintetben hivatalos jellegűek, az ezekkel kapcsolatos utólagos elítnarratívák rendszerint pozitívak, eredménycentrikusak. A személyes jelleg ezekben a beszámolóknak is egyértelműen megjelenik:

- az egyes szám első személy használata
- múlt idő, lezárt folyamat
- a személyes hozzáállás tételes kimondása („elintéztem”, „támogattam” vagy „megegyeztünk”, „egyetértettünk”)

- az eredmény, a siker felmutatás, jelezve, hogy a hiány megszűnt, az igény ki van elégítve

A személyes aspektusok nagy szerepét jelzi az, hogy ha felnőtt személy kerül a fentiekhez hasonló képviseleti szerepbe (pl. egy utca érdekeinek képviselése), akkor az egyeztetési, megbeszélési folyamat átmegy informális beszéldeleménybe. A helyi társadalom felnőttek általi képviselése azonban a vizsgált térségben nagyon ritka eset, még az olyan „hivatalos” szerepek képviselői is, mint a közbirtokossági vezető, az iskolaigazgató, a pap/lelkész vagy az intézményszerűen működő művelődési csoport vezetője az informális, személyes egyeztetés kereteit preferálja. A magas során a helyi vezető szintén erre törekszik.

A helyi társadalommal való kapcsolatok gyakorlata tehát – a kisszámú, formalizált és mellékesként kezelt tájékoztatási helyzettől eltekintve – döntően személyes jellegű. Az elit szerep nagymértékű perszónifikációja természetesen elemezhető az előnyök és hátrányok szemszögéből is, az azonban külön elemzés tárgya lehet. Témánk szempontjából arra törekedtünk, hogy jelezzük a hivatali elitszerep és a személyes szerep összekapcsolódását, mégpedig abban a tekintetben, hogy a helyi közösséggel való kapcsolat működtetésében a hivatali szerep tág teret ad a személyes aspektusok (attitűdök, értékek, tudások, érdekek) érvényesítésére, és ezt a gyakorlatot a helyi társadalom nem csupán tudomásul veszi, hanem a maga során vissza is igazolja, erősíti.

6. Összefoglalás

A rurális elitek körében készített interjúk, valamint a program keretében végzett terepmunka tapasztalatai alapján négy témakörben elemeztük azt, hogy a helyi elitek esetében, a helyi fejlesztési praxis vonatkozásában a hivatali szerep és a személyes identitás miként kapcsolódik össze. Azt tapasztaltuk, hogy a térségre jellemző, több szinten is működő standard helyi fejlesztési narratíva (ezt a narratívát a helyi elitek föl vállalják és újratermelik), valamint az intézményi/hivatali közös munka bemutatását és értékelését célzó narratíva keretet (mozgásteret és védettséget) teremt arra, hogy az intézményi szerepen belül a személyes identitásukat működtessék, érvényesítsék. Ez a keret az intézményi szerep nagyon széles körű perszónifikációjára kínál lehetőséget.

Az egyéni praxissal és a helyi társadalommal kapcsolatos narratívák azt jelzik, hogy a helyi elitek élnek is a hivatali szerep nagymértékű perszónifikációjának lehetőségével. Beélik a keretet, személyes meggyőződéseik, értékeik, tudásuk, érdekeik nagymértékben beépülnek a hivatali szerepbe.

A hivatali szerep perszónifikációját visszaigazolja és megerősíti a lokális társadalom abban az értelemben, hogy az elittel kapcsolatos viszonyulásaiban elsősorban személyként tekint az elitpozíció betöltőjére, a hivatali szerep lakossági antropomorfizálása (a hivatali szerephez való viszonyulás megélése, az egyéni vagy közösségi tudásba való behelyezése, a hivatali szerep egyéni vagy közösségi nyelvi-szimbolikus birtoklása) döntően a személyes aspektusok mentén történik. Az elitszerepet betöltő személy is ezeket az aspektusokat kínálja fel, a helyi társadalom szereplői számára is ezeknek az értelmezése és nyelvi-szimbolikus kezelése a könnyebb.

Ennek a folyamatnak az egyértelmű következménye az, hogy az elit szerep mind a helyi elit, mind pedig a helyi közösség interpretációjában „sajáttá” (a saját világ részévé, a lokális identitás fontos elemévé), következőképpen tartóssá válik. Olyan szereppé, amely esetében a megtartás előnyösebb, mint a csere. A személyes identitás komponensekkel dúsított elitszerep mélyen beágyazódik a helyi közösségi tudásba. Ez nem zárja ki, hogy a helyi társadalom sok esetben kritikusan vagy akár elítélően viszonyuljon az elit szerepet betöltő személyhez, ez azonban nem ok a cserére. A helyi közösség és a lokális tudás számára a helyi elit szerepének a „megragadhatósága”, „kezelhetősége” a legfontosabb, minden egyéb ezután következik. Mivel a megragadhatóság és a kezelhetőség a helyi társadalom számára sokkal jobban és könnyebben érvényesíthető a személyes identitáshoz tartozó komponensek alapján, mint a hivatali szerep attribútumai alapján, ezért az elitszerep betöltője nagy szabadságot kap abban a tekintetben, hogy a hivatali szerepet milyen mértékben, milyen helyzetekben és milyen módon tölti fel személyes tartalmakkal. A fentieket figyelembe véve nem véletlen, hogy a térségi településésken a polgármesterek (de egyéb elitszerepek vonatkozásban is) gyakori az újrázás vagy a tartós szerepvállalás, választási helyzetben ritka a kétesélyes verseny, és a helyi eliteket rendszerint nem leváltják, hanem önként visszavonulnak.

Végezetül ki kell térnünk annak jelzésére is, hogy településfejlesztési szempontból a hivatali szerepek hangsúlyos perszónifikációja nem semleges fejlemény. Sok tényezőtől függ az, hogy az ilyen helyzet a helyi elitek oldalán végülis milyen helyi fejlesztési gyakorlatot generál, illetve az évek során (több vezetői ciklus után) milyen gyakorlat válik rutinná. Ezek közt említhető a hivatali szerep betöltésének időtartama (mennyi idő áll rendelkezésre a személyes identitás összetevőinek érvényesítésére), a hivatali szerepet betöltő személy adottságai, és természetesen azok a külső kihívások, amelyekre vetítve a hivatali szerepet és ezen belül a személyi adottságokat működtetni kell. A bevezetőben már említett térségi kutatás (Sárosi-Blága 2016) a helyi fejlesztési magatartások esetében első lépésben három típust azonosított be. Az ebben az elemzésben bemutatott alaphelyzet (a hivatali szerepen belül tág mozgástér van a személyes iden-

titás érvényesítésére, és ezt a gyakorlatot a helyi társadalom visszaigazolja) azonban néhány jelenséget minden elitszerep esetében értelemszerűen és nagy eséllyel (bár nem szükségszerűen) előtérbe hoz. Ezek közül a legfontosabbak.

- A helyi társadalom irányába működő megfelelési kényszer (ami a helyi elit oldalán a személyes identitás komponensek helyi elfogadtatásának igényéből adódik) ambivalenssé teszi a helyi eliteknek a helyi fejlesztéshez való viszonyulását. Ez több oppozíció párban mutatkozik meg (belső igények – külső feltételek, helyi tudás – külső tudás, diszkurzív szint és praxis szint különbsége, lehetőség – korlát szembeállítás stb.), a helyi vezetői pozíció betöltőjének folyamatosan, a konkrét helyzetekről függően váltania kell a pólusok képviselése között, és ez sok esetben egyértelműen fejlesztési korlátként működik.
- A hivatali szereptől strukturálisan nem idegen a kompetencia bővítés igénye, a személyes szerep már korántsem ilyen nyitott erre. Ha a két szerep kombinációjában a személyes aspektusok dominálnak, akkor a vezetők részéről a kompetenciabővítés (tanulás), illetve a más, szakértői tudások elismerése komoly korlátokba ütközik. Ez akkor is így van, ha a helyi elitek adott esetben a hozzá nem értésüket vagy a tanulás szükségességét hangsúlyozzák.
- Ha a hivatali szerep és a személyes identitás együttélésében az utóbbi válik dominánssá, akkor nagy eséllyel termelődnek olyan személyes meggyőződések és ezekhez kapcsolatos magatartási modellek, amelyek szerint a hivatali szerep egyes tartozékai feleslegesek. Ezt látjuk az olyan nyilatkozatokban, amikor a vezetők a helyi tanács akadékoskodó szerepére utalnak (a helyi tanács „útban van”), a helyi lakosság véleményeit nem társadalmi tényként, hanem a személyes rosszindulat megnyilvánulásaként vagy megalapozatlan, irreleváns véleményként kezelik, amikor a személyes mozgástér szűkös voltával kapcsolatban panaszkodnak.
- Mivel a személyes identitás jóval sérülékenyebb, mint a formalizált hivatali szerep, a kettő együttes kezelése sok esetben a hivatali szerep korlátozásához vezet. Jellemző példái:
 - nem foglalkoznak olyan témákkal, amelyeket személyesen nem kedvelnek, vagy amelyről nincsenek ismereteik, és ezt ki is nyilvánítják. Jellemző példa erre a kommunikációs munkáról vagy a településmarketingről alkotott tartózkodó, vagy egyenesen elutasító vélemény.

- meggyőződnek arról, hogy más nem tudná a munkájukat jól végezni (a pótolhatatlanság tudata)
- a személyes adottságokhoz kapcsolható hibákat a hivatali szerepre viszik át

Az mindenképpen figyelemre méltó jelenség, hogy egyfelől a személyes identitások sokfélesége ellenére, más felől pedig a lokális léptékű helyzetek fentiekben jelzett strukturális egybeesése ellenére a helyi fejlesztéshez való viszonyulás terén magatartás típusok termelődnek ki. Úgy véljük, hogy a helyi elitek szerepének alakulása az eddigieknél több szakmai figyelmet érdemel. Elemzésünkkel ennek a témakörnek a térségi szakmai megalapozásához kívántunk hozzájárulni.

7. Fejlesztéspolitikai következmények

- Az intézményi szerep és a személyes identitás jelentősebb mértékű összekapcsolódása tartóssá teszi a szerepet. A vezető ragaszkodik a szerephez és a lakosság támogatja ebben. Egyre nagyobb az esélye annak, hogy a vezető szerepből való visszalépés a vezető döntésétől függ. A vezető szerepre potenciálisan pályázók visszalépnek a megmérettetésétől. Kialakul a lokális beágyazottság magas foka. Ez nem feltétlenül jelent egyértelmű lakossági támogatást vagy pozitív megítélést. Inkább arról van szó, hogy az elitszerep oly módon épül bele a helyi közösségi tudásba, hogy cseréjének a nyelvi-szimbolikus és kognitív költségei az évek teltével egyre magasabbak.
- Az intézményi szerep és a személyes identitás jelentősebb mértékű összekapcsolódása a vezető személy oldalán ahhoz vezet, hogy a munkájához kapcsolódó kompetenciák bővítését vagy cseréjét nem tartja indokoltnak. A szerep önmagában fejlődési korlátként is működik. Kialakul a vezető oldalán az a benyomás vagy explicit meggyőződés, hogy ha újabb kompetenciákat szerezne, akkor az identitása megváltozna, és a változás a szerep tartósságát veszélyezteti.
- Az intézményi szerep és a személyes identitás jelentősebb mértékű összekapcsolódása a vezető személyét a településen belül és a településen kívül emblematikussá teszi. A külső aktorok számára a település egyre inkább a szóban forgó vezető nevével, személyével, álláspontjával, szándékával azonosul, attól függően, hogy milyen konkrét helyzetben kerül szóba a település.

- A tartósan működtetett vezető szerep a saját települést fokozatosan egyre jobban fölértékeli a környező településekhez viszonyítva. Ez a folyamat a településközi együttműködés korlátjaként is funkcionálhat.
- Az intézményi szerep és a személyes identitás jelentősebb mértékű összekapcsolódása ahhoz vezethet, hogy egyes fejlesztési lehetőségek, területek vagy programok a vezető attitűdje függvényében fölértékelődnek vagy leértékelődnek. Ez azzal jár, hogy az adott település fejlesztéspolitikai „sorsa” egyre nagyobb mértékben függ a vezető attitűdjeitől. A külső források esetében ez a hatás kevésbé mutatkozik meg, bár ezen a téren is tetten érhető abban, hogy a vezető miként viszonyul a külső szakértőkhöz (tervezés, forrásbevonás, kivitelezés), a bürokratikus ügyintézéshez, a kijárási technikákhoz stb. Sokkal nagyobb a vezetői attitűdök befolyásoló szerepe a bottom-up típusú, endogén adottságokra vagy helyi finanszírozásra alapozó programok esetében. A térségre általában jellemző az, hogy a helyi pénzügyi források odaítélésében a személyes érdekek vagy kapcsolatok nem kapnak fontos szerepet, ezzel szemben a vezetőknek az adott fejlesztési területhez való személyes attitűdje meghatározó (pl. kedveli-e ezt a sportágat, a népi táncot stb.).
- Az intézményi szerep és a személyes identitás jelentősebb mértékű összekapcsolódása ahhoz is vezethet, hogy a személyes vezetői attitűd vezetői kompetenciaként jelenik meg vagy ténylegesen is vezetői kompetenciaként kezd működni. Ha ez a helyzet kialakul, akkor a bottom-up típusú, endogén adottságokra vagy helyi finanszírozásra alapozó programok egyértelműen a helyi vezető attitűdjeinek függvényében alakulnak.

* * *

Kutatásunk a helyi fejlesztés problémakörét illetően új témakörre hívta fel a figyelmet (a helyi elitek szerepének alakulása), megközelítési és elemzési módja révén az eddigi vizsgálatoktól eltérően a mélyebb összefüggésekre irányítja a figyelmet. A kutatás továbbvitelére egyfelől az új megközelítés szélesebb körben való alkalmazása jelent lehetőséget. Másfelől pedig a kutatás hasznosítási lehetőséget kínál azáltal, hogy a térségi fejlesztéspolitikai tervezés új dimenziójára (a leader szerepek menedzsmentje) hívja fel a figyelmet. Feltáró jellegű kutatásunk eredményei alapján lehetőség nyílik komplex, nagyobb volumenű kutatások, illetve részterületekre irányuló kisebb programok szakmai tervezésére, a témával való térségi foglalkozás rendszeresítésére.

Szakirodalom

- Biró A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép –önálló regionális fejlődés. *Térség* 2008.1: 7-26.
- Biró A. Z. (2015): A biogazdálkodás székelyföldi feltételrendszere és folyamata. In: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 17 – 44.
- Biró A. Z. (2016): Szempontok a paradigmaváltáshoz. In: Biró A. Z. – Gyetvai Á.– Magyar F.(szerk.) Helyi fejlesztés – Kreatív programok. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda. 175-188.
- Biró A. Z. – Bodó J. (1996): Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban. In: Gagy J. (szerk.) Egy más mellett élés. A magyar – román, magyar–cigány kapcsolatokról. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 15-44.
- Biró A. Z. – Gyetvai Á. – Magyar F. (2016): Kreatív fiatalok – innovatív vidék. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Gyetvai Á. – Magyar F. (2016): Helyi fejlesztés – Kreatív programok. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2014): „Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előre legyünk...” Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2015): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2016): Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

- Bodó J. (2004): „Így kollektivizáltak minket”. Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Curtin, C. – Varley, T. (2002): Changing Patterns of Leadership and Local Power in Ireland. In: Halfacree et al (eds.) Leadership and Local Power in European Rural Development. Aldershot, Ashgate.12-32.
- Gagy J. (1996): Jonika. In: Gagyi J. (szerk.) Egy más mellett élés. A magyar – román, magyar – cigány kapcsolatokról. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 139-164.
- Bodó J. (2004): „Így kollektivizáltak minket”. Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Dinka, D. - Lundberg, J. (2006): Identity and role – A qualitative case study of cooperative scenario building. *International Journal of Human-Computer Studies*, 64 (10): 1049-1060.
- Gray, I. – Sinclair, P. (2005): Local Leaders in Global Setting: Dependency and Resistance in Regional New South Wales and Newfoundland. *Sociologia Ruralis* Vol. 45. Number 1-2. 37-52.
- Herslund, L. (2012): The rural creative class: Counterurbanisations and entrepreneurship in the Danish countryside. *Sociologia Ruralis* 52: 235-255.
- KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- OECD (2006): The new rural paradigm: Policies and governance. Paris: OECD publications.
- Oláh S. (1998/a): Egy „előrenéző” ember. In: Bodó j. (szerk.) Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 127-146.

- Oláh S. (1998/b): Elitrekrutáció a szocializmusban. In: Bodó j. (szerk.) Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Helyzet Könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 101-126.
- Ray, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38: 3-20.
- Rogers, E.M. (2003): Diffision of innovations, Fitht Editon 2003, Free Press, New York
- Sárosi-Blága Á. (2016): Rurális elitek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben. *Pro Scientia Ruralis* Lév. 4. 171-179.
- Székely Kinga K. (2016): Településszintű térséganalízis a Csíki-medencében – módszertani kihívások. *Pro Scientia Ruralis* I. évf. 2-3. 159-176
- Van der Ploeg, J. D. (1994): Styles of farming. An introductory note on concepts and methodology. In: van der Ploeg, J.D. – Long, A. Bornn from within. Practices and prespectives of endogeonus rural development, Van Gorcum, Assen, 7– 30.
- Van der Ploeg J. D. et al. (2000): Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40:391 – 408.
- Wenger, E. (1998): Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. UK; New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31: 485 – 507.
- Woods, M. (2011): Rural. Routledge, London.

Kistelepülések – helyi elitek szemszögéből

*Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Fülöp-Székely Anita –
Kovács Ottília-Enikő – Néma Judit-Eszter –
Szász Mária-Magdolna*

Bevezetés

A 2023-as évben szervezett csoportos DOMUS kutatási programunk a saját adminisztratív jogkörrel nem rendelkező székelyföldi települések vizsgálatára irányult¹. A program keretében vizsgált tömbmagyar térségben 269 olyan rurális település van, amelynek lakossága magyar vagy magyar többségű, és amely nem rendelkezik községközpont státusszal, nincsen saját önkormányzata, ezért adminisztratív szempontból egy közeli nagyobb településnek van alárendelve. Ezekben a településeken az 1968-as romániai településbesorolási törvényt követően fokozatosan épültek le a helyi hivatalos intézményi keretek és helyi szolgáltatások (iskola, művelődési ház, orvosi rendelő, gyógyszerár, posta, kereskedelmi egységek és mások), elindult a lakosság elvándorlása, következőképpen fokozatosan csökkent a térségi településekre hagyományosan jellemző helyi informális közösségi szerveződések és események száma, illetve helyi társadalom működtető szerepe. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy ezek a települések az 1968-as romániai központi átszervezést követően fokozatosan kimaradtak a településfejlesztés célzó beruházásokból és modernizációs programokból (közműhálózat fejlesztése, középületek felújítása vagy építése, gazdasági egységek telepítése vagy fejlesztése és mások).

A térségi nem községközpont települések körében az ebben a tanulmányban ismertetett csoportos DOMUS kutatást megelőzően, a 2021–2022-es év folyamán átfogó statisztikai jellegű információ- és adatgyűjtést és helyszíni terepmunkát szerveztünk, a kutatás eredményeit önálló kiadványban tettük közzé (Biró – Sárosi-Blága

¹ **Falusors – székelyföldi kistelepülések belülről nézve.** Témavezető Biró A. Zoltán, munkatársak: Sárosi-Blága Ágnes, Szász Mária Magdolna, Néma Judit-Eszter, Fülöp-Székely Anita, Kovács Ottília-Enikő. A kutatás dokumentációja a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja adattárában érhető el.

2023). A leépülési folyamatok mennyiségi paraméterei igazolják a több szintű intézményi és szervezeti leépülési folyamatot. A továbblépést illetően szükségesnek mutatkozott olyan elemzés kezdeményezése és elvégzése, amely helyi léptékben, **a helyi elitek szemszögéből** közelíti meg ezt a jelenséget².

A kutatási program keretében 25 nem községközpont településen végeztünk helyszíni terepmunkát, és mélyinterjú formájában adatgyűjtést olyan helyi szereplőkkel, akiknek - nem hivatalos szemszögéből – rálátásuk van az egyes települések működésének belső folyamataira, az elmúlt három évtized helyi kezdeményezéseire, és ismerik a helyi közösség tagjainak a településre vonatkozó interpretációit is. A helyi szereplőkkel készített adatfelvételek tartalmi megtervezésében abból indultunk ki, hogy az interjúalanyoktól olyan közösségi jellegű helyi esemény beszámolóját, ismertetését kérjük, amely a beszélő meggyőződése szerint hasznos a település számára és amelyet a helyiek is fontosnak tartanak. Az eseményekhez kapcsolódó beszámolók betekintést engednek a helyi elitszerepek működésébe. A helyi elitek ezeken a településen abban a sajátos helyzetben vannak, hogy a helyi események szervezése terén nem rendelkeznek intézményes jogkörrel, autoritással. Természetesen olyan intézményi vagy anyagi erőforrások felett sem rendelkeznek, amelyek jogszerűen hasznosíthatók lehetnek az események szervezésében. Nem munkaköri feladatként foglalkoznak helyi közösségi események szervezésével. Hivatalos pozíciójuk (pedagógus, helyi egyházi személy) autoritást biztosít számukra a helyi közösség tagjai előtt, ehhez az autoritáshoz kapcsolnak hozzá valamilyen, a helyi közösség számára hasznosnak tartott vagy a helyi közösség által elvárt informális szervezői tevékenységet. Ez a típusú elitszerep rendszerint nem képezi szakmai elemzések tárgyát, az ilyen szerepet vállalókkal készített médianyagok pedig csak a szerep egyik szegmensével foglalkoznak (a lokális kulturális élet működtetése, a helyi hagyományok ápolása). Funkciójuk azonban ennél jóval komplexebb, tevékenységük tartalma, módja és mennyisége lényeges mértékben befolyásolja azt, hogy egy-egy ilyen periférikus helyzetben lévő település milyen módon és milyen mértékben működik lokális közösségként. Jelen tanulmány ennek a komplex szerepnek néhány jellemzőjére hívja fel a figyelmet.

² Jelen tanulmány rövidített, részben átdolgozott változata az ebben a témakörben közölt korábbi összefoglaló jellegű tanulmánynak: Biró et al: Adminisztratív státussal nem rendelkező települések helyi közösségként való működésének vizsgálata. Pro Scientia Ruralis 2023.2. 133-166.

Globális folyamatok, szakirodalmi kontextus

A ruralitás témaköre, összefüggésben a vidéki térségek felértékelődésének globális folyamatával (Ray 1998, Van der Ploeg et al. 2000, Murdoch 2000, Shucksmith 2010), az utóbbi 2-3 évtizedben került előtérbe a szakirodalmi és szakpolitikai anyagokban. Fejlesztéspolitikai szempontból a vidéki térségek átalakulásával kapcsolatos megváltozott szemléletet új vidékfejlesztési paradigmának nevezik (OECD 2006, Van der Ploeg et al. 2015, Woods 2007, Almstedt et al. 2014). A változó rurális vidék globális és lokális folyamatait fókuszba helyező szakirodalmi szempontokat a székelyföldi térség kontextusában egy korábbi szakmai kiadványunkban részletesebben tárgyaltuk (Biró és Sárosi-Blága 2023). Tanulmányunkban, részben erre alapozva, csupán röviden foglaljuk össze azokat a megközelítéseket, amelyek vidéki jellegű térségek esetében a belső társadalmi folyamatok követése és elemzése mellett a szélesebb körű (globális) folyamatok szakmai értelmezését is fontosnak tartják. Ezen megközelítések közé tartozik a ruralitás szakmai újra értelmezése (Boix et al. 2015), a vidék átalakulásának a korábbi változásoktól eltérő jellege (Thissen et al. 2021) illetve, a belső periferezálódás folyamata (Copus et al. 2017).

A témával foglalkozó szerzők között egyetértés van abban, hogy a vidéki térségek átalakulásának folyamatában egyaránt vannak pozitív és negatív komponensek. A pozitív folyamatok közé sorolható a ruralitás felértékelődése és ezzel párhuzamosan olyan témák előtérbe kerülése mint a környezeti értékek, az egészséges élelmiszerek iránti igény, a városról falura való költözés. Ezeknek a témáknak a köre egyre inkább bővül és egyre nagyobb szakmai érdeklődésnek örvend. Vidékfejlesztési, fejlesztéspolitikai megközelítésben olyan jelenségekkel van összefüggésben, mint például a ruralitás innovációs lehetőségei és azok kihasználása (Eder 2019, Eder – Tripl 2019), rurális háttérű vállalkozások számának növekedése és ennek fontossága (Mayer 2020, Phills et al. 2008), az endogén adottságokra alapozó fejlesztés szemlélete és gyakorlata (Van der Ploeg – Long 1994, Van der Ploeg et al. 2000, Shucksmith 2010), a vidékkép változása és ennek következményei (Mormont 1987; Kovách 2007).

A vidéki térségek átalakulásának negatív folyamatai között említhető az a tény, hogy sok esetben a vidéki térségek több települése továbbra is nehéz (városokhoz, vagy más településekhez képest nehezebb) helyzetben van, marginalizált. Tehát azt lehet mondani, hogy fokozódnak a települések közti és az egyes településeken belüli tagolódási, polarizálódási folyamatok. Ugyanakkor kedvezőtlen irányú változásnak tekinthető az is, hogy a globális individualizálódási, differenciálódási folyamatok hatása és felerősödése jelentős mértékben átalakíthatja a lokális közösségek helyi közösségekként való működését.

A továbbiakban olyan szakmai szempontokat jelzünk röviden, amelyek a fentiekben felvázolt megközelítésben, az általunk elemzett térség, illetve a kutatás témája szempontjából, elméleti és módszertani vonatkozásban is segítik a kutatási eredmények értelmezését. Az egyik ilyen szempont a **ruralitás szakmai újraértelmezése** (Boix et al. 2015). Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni azt, hogy a rurális kontextus ma már sokkal többet jelent, mint földrajzi hely és lakosságszám. A ruralitás meghatározásakor relevánsak olyan szempontok is, mint a várostól való távolság, elérhető munkalehetőségek, és népsűrűség. A vidéki területek gazdasága általában kevésbé sokszínű, és kevesebb képzett munkaerőt igényel. Rossz tervezés esetén ez stagnáláshoz, munkanélküliséghez és szegénységhez vezethet. Ennek elkerülése vagy mérsékelése érdekében szükséges a ruralitás újradefiniálása, figyelembe véve a vidéki közösségek sajátos jellemzőit, az egyedi értékeket és lehetőségeket. Az infrastrukturális fejlesztések és az információs technológia előrehaladása néhány vidéki területen városias körülményeket teremt, bár ez a várostól való távolságok függvényében változó lehet. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a vidéki területek társadalmilag és kulturálisan már nem teljesen elszigeteltek. A ruralitás újraértelmezése során figyelembe vehetjük továbbá a városról falura költözés jelenségét, amely új városi lakosságot vonzhat és városi hatást gyakorolhat. Egyre több szakértő tekint a vidéki világra az innováció alternatív helyszíneként. Ezenkívül a helyi foglalkozási készségek, például a földművelés és a helyi hagyományok, az elmúlt években ismét hangsúlyosabbak lettek. Egy másik fontos tényező, amit a ruralitás szakmai újraértelmezése magába foglal az, hogy a vidéki területeken szorosabb közösségi kapcsolatok és szolidaritás jellemzőek, míg a városokban inkább távolabb állnak egymástól az emberek. A vidéki területeken az informális közösségi döntéshozatalt és az önfenntartást értékelik, míg a városokban szakértőkre támaszkodnak. A hagyományos értékek, mint a kemény munka és a takarékoság, a vidéken továbbra is népszerűek. A "vidéki kultúra" az eszmék, érzések és értékek mintázatait jelenti, amelyek hatással vannak az egyének identitására, és befolyásolják a tanulást és a tanulási környezetet. Ennek megfelelően a rurális területeken a tanulás térbeli és kulturális kontextusa újszerű értelmezést igényel.

Összességében a ruralitás szakmai újraértelmezése a vidéki területet a városhoz képest nem tekinti alárendeltnek, hanem egyszerűen csak másnak. A megközelítés ösztönzést és szakmai támogatást jelent a vidéki települések számára, és újrapozicionálja a vidéki területek társadalmi folyamatainak kutatását és értelmezését. Az olyan megközelítéseket támogatja, amelyek az egyszerű statisztikákon túlmenően figyelmet fordítanak a helyi közösségek működésére, az informális kapcsolatok szerepére, a helyi identitásra és a közösségi tudásra (Boix et al. 2015).

Egy másik szakirodalmi megközelítés, amely elméleti és módszertani vonatkozásban is segíti a kutatási eredményeink értelmezését, **a vidék átalakulásának a korábbi változásoktól eltérő jellege** (Thissen et al. 2021). Ezzel kapcsolatban fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy rurális települések esetében olyan változási folyamatok indultak be, amelyek működési modelljeiket és eredményeiket tekintve eltérnek a korábban jellemző változási folyamatoktól (Woods, 2007; McCarthy, 2008, Thissen et al. 2021). A modernizáció címszó alatt, szakpolitikai és fejlesztéspolitikai értelemben a szakértők ezt többnyire pozitív folyamatként értelmezik, de amennyiben közelebbről vizsgáljuk a változási folyamatok helyi közösségekre gyakorolt hatását, számos negatív tényezőt is fontos megemlíteni. A korábbi időszakra jellemző változási folyamatok helyett (mellett) – lakosság csökkenése, elöregedés, infrastrukturális beruházások, falukép változása, városról falura költözés jelensége – más jellegű változási folyamatokat figyelhetünk meg (Koolhaas, 2017). Ilyenek a többnyire a statisztikai mutatók szintjén nem látszó folyamatok, a fokozódó differenciálódások az életvezetési modellekben, illetve az azokhoz kapcsolódó értékekben, tudásokban, ideológiákban, magatartásokban. A szakértők szerint a mai változási folyamat nem csak közösség/lokális léptékű, a belső differenciálódási folyamat a nagy népességgel rendelkező, erős közösségként működő településeken is jelentkezik/jelentkezhet, és összefüggésben van a globalizációs és az urbanizációhoz kapcsolható hatásokkal (a térbeli mobilitás megnövekedése és a virtuális tér nagyon gazdag információkínála, aminek a hatása minden családot és személyt elér) (Tordoir et al., 2015).

Összességében a vidék átalakulásának a korábbi változásoktól eltérő jellegével foglalkozó szakmai szempontok arra hívják fel a figyelmet, hogy a települések vizsgálatában úgy lehetséges egy reális helyzetkép kialakítása, ha a statisztikai mutatók elemzése mellett figyelmet fordítunk a lokális közösségek működési módjaira is, tehát arra, hogy hogyan élnek az emberek, és milyen módon működik/nem működik a lokális közösség?

A harmadik szakirodalmi szempont, amit a kutatási eredményeink értelmezésében fontosnak tartottunk, **a belső perifériák** kialakulására való figyelés, a periferialódás új formái (Copus et al. 2017). Ezzel kapcsolatban fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy az urbanizáció új hullámának eredményeként növekedtek a területi egyenlőtlenségek a központi és periférikus régiók, a gazdag és szegény falvak, valamint a falvakon belüli különböző mobilitási szintekkel rendelkező emberek között. A vidék és város közötti különbségek már nem csak földrajzi jellemzők határozzák meg, hanem az urbanizált emberek tapasztalatain és észlelésén alapuló szociokulturális konstrukciók is. A belső perifériák kevésbé vizsgált vidéki területek és kialakulásuk folyamata kevésbé ismert. Az ilyen területekre vonatkozó politikai beavatkozás példái is kevésbé

gyakorik. Az információs és kommunikációs technológiák fejlődésével a tér és távolság fogalma jelentősen átalakult. A társadalmi-gazdasági és politikai kapcsolatok hiányát és a kapcsolati "távolságot" most már a fejlődés egyik fő akadályának tekintik, amely nem feltétlenül kötődik a földrajzi elhelyezkedéshez. Copus (2017) három belső perifériát különböztet meg: az alacsony gazdasági potenciállal rendelkező területeket, azokat a területeket, ahol gyenge az általános érdekű szolgáltatásokhoz való hozzáférés, például távolság vagy technológiai korlátok miatt, illetve területek, amelyek alacsony szintű társadalmi-gazdasági teljesítményt mutatnak.

Láthatjuk, hogy a "kirekesztettség" új formái többféleképpen lehetnek, és nem csak külső tényezők okozzák, hanem a helyi közösségek működési módja, helyi erőforrások hasznosítása, humán erőforrás gazdálkodásának helyi vagy térségi mintázatai is hozzájárulhatnak. Ennek megértéséhez komplex, helyi részvételen alapuló elemzésre van szükség.

Elemzés: események és szerepek

Az interjúk keretében külön hangsúlyt fektettünk arra, hogy az alanyok részletebben is bemutassanak egy-egy általuk fontosnak, értékesnek tartott eseményt. Ezek a bemutatások egyrészt rávilágítanak a helyi eliteknek a közösség működtetésével kapcsolatos koncepcióira és értelmezéseire, másrészt pedig rálátást kínálnak az események működési módjára és helyi társadalmi funkciójára. A helyi események kezdeményezése, szervezése és lebonyolítása – nagyon kevés kivételtől eltekintve – helyi elitszerepekhez kötődik, vagy olyan helyi intézményi szervezetekhez, amelyek működését egy helyi személy határozza meg. A tereptapasztalat és az interjúk elemzése arra enged következtetni, hogy ezeken a **kistelepüléseken az esemény és a szervező elitpozíció összekapcsolódásának módja és mértéke határozza meg alapvetően az „eredményt”**, vagyis nem csupán a létrejött eseményt, hanem annak közösségi funkcióját is. Ez lényeges eltérést jelez a térségi rurális települések társadalomtörténetileg kialakult, úgynevezett hagyományos esemény működési modelljétől, de különbözik a nagyobb és községi központ településekre napjainkban jellemző események működésétől is. Azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy a nem községi központ kistelepülések esetében a helyi közösségi események szervezési/működési módja egyik jelzője/mutatója lehet annak a periferezálódási folyamatnak, amelynek kulcskérdése az, – a térségben folytatott korábbi kutatásaink szerint – hogy a szóban forgó települések milyen módon és milyen mértékben működnek lokális közösségként. A következőkben a helyi események szervezésével és működésével kapcsolatos, a kutatási program során szerzett tapasztalatokat foglaljuk össze.

Eseménycentrikusság és sokféleség

Az interjúalanyok a helyi társadalom működésének pozitív példáit elsősorban közösségi események megszervezéséhez, lebonyolításához kötik. A helyi közösségi eseményekben látják annak bizonyítékát, hogy a kistelepülések helyi közösségei úgy-mond „még működnek”, ha nem is a kívánt mértékben vagy a kívánt módon. A felidézett vagy részletesen ismertetett helyi közösségi események sokfélék. Bár a külső szemlélő a formai vagy a tartalmi jegyek alapján látszólag könnyen csoportosíthatja a felsorolt eseményeket, valójában nincsen két egyforma. Nem csupán a helyi adottságok, keretfeltételek teszik egyedivé az egyes eseményeket, hanem a szervezők egyedi megoldásainak sorozata, a helyi közösség sokféle részvételi formája, illetve nem utolsó sorban az eseményre irányuló interpretációk is. Az egyediesítő komponensek halmaza pedig végső soron az eseménynek a helyi közösségben játszott szerepét egyediesíti. Ennek eredménye az, hogy a formai és tartalmi szempontból azonosnak mutatkozó, egyházi vagy iskolai keretben szervezett foglalkozás településenként más és más funkciót tölt be. Egy iskolás gyerekekkel szervezett kulturális műsornak, egy lelkész által helyi fiatalok számára szervezett foglalkozásnak, egy kopjafa avató ünnepnek, egy rózsafüzér imádkozó csoportnak, egy helyi fiatalok által szervezett szüreti bálnak, a közbirtokosság egy helyi támogató programjának a lokális közösségi funkcióját nem vagy nem mindig lehet a rendezvény tartalmából, formai jegyeiből levezetni. Alaposabb, endogén szempontokat feltáró megközelítésre van szükség ahhoz, hogy körvonalazható legyen egy esemény közösségműködtető funkciója. Egy esemény – mondjuk egy utcában vagy falurészben szerveződő rózsafüzér imádkozó csoport működése egyik település esetében lehet próbálkozó jellegű közösség szervezési kísérlet, másik település esetében lehet a vallásgyakorlás helyi rendszerének integráns része, lehet markáns egyedi informális szerepépítési kísérlet, de egy további település esetében lehet akár a településen belüli első tagolódás, az utca- vagy településrész identitás markáns kifejeződése is. A formai és/vagy tartalmi szempontból azonosnak, hasonlóknak mutatkozó események egy-egy település esetében nagyon eltérő módon és eltérő mértékben vállalhatnak szerepet a lakosság közösségként való működésében.

Intézményi háttér és az események lokálissá tétele

A kistelepüléseken szervezett közösségi események mögött mindig áll valamilyen intézményi keret, akár tényleges szerepvállalás formájában, akár csak intézményre való hivatkozás formájában. A szervezést vállaló helyi elitek mindig utalnak rá – akár explicit, akár implicit módon –, hogy az általuk szervezett eseménynek személyükön túlmutató háttere is van. Ez az intézményes háttér lehet ténylegesen létező intézményi

keret (iskola, egyház, művelődési ház, helyi egyesület, de lehet csak olyan informális helyi szerveződés is, mint a kortárscsoport, egy utca, azonos társadalmi státuszúak csoportja stb.), de lehet csak épület vagy kiemelt helyszín, lehet csak intézményi névhasználat, intézményi eszközök használata stb. **Az intézményes háttér vagy az arra való hivatkozás lokális léptékű legitimitást ad a kezdeményező személynek, a résztvevőknek, magának a megszervezett eseménynek, illetve az eseménnyel kapcsolatos értékelésnek vagy interpretációknak.** A lokális léptékű legitimitás nyílt vagy utalásos megjelenítése a külső szemlélő számára akár felelegesnek is tűnhet, hiszen nyilvánvaló, hogy a szóban forgó esemény az adott településen zajlik, ahhoz tartozik. A lokalitáshoz tartozás megjelenítése azt emeli ki, hogy „ez az esemény a miénk”, „ezt az eseményt mi szerveztük”, „ez az esemény mi magunk vagyunk”. A lokalitáshoz tartozás kiemelésével (ez tulajdonképpen az eseménnyel való azonosulás kifejeződése) az esemény – színekdochés jellegű rész-egész alapon – a település létezését, működését pozicionálja, annál hangsúlyosabban, minél egyértelműbb és erősebb az esemény településhez való tartozásának a megjelenítése. Természetesen az sem mindegy, hogy az esemény településhez való tartozását csak az elit hangsúlyozza-e vagy a résztvevők kisebb-nagyobb része. Ez a mozzanat egyik jellegzetes példája annak ahogyan egy esemény közösségi funkciója a gyakorlatban működik.

Esetenként előfordulhat az is, hogy az eseményt a községközpont intézménye (pl. polgármesteri hivatal) szervezi, az interjúalanyok szövegében azonban ritkán fordul elő ilyen említés, legfeljebb abban a formában, hogy a helyiek által szervezett eseményt a községközpont hivatal támogatta. (Külön elemzés tárgyát képezheti, hogy külső kezdeményezés esetén az esemény lokális funkciója hogyan alakul és helyi kontextusban hogyan értelmeződik.) Az interjúszövegek alapján egyértelműnek tűnik, hogy sok esetben a lokális léptékű legitimitásra vonatkozó kijelentés vagy utalás csupán formális, a hivatkozott helyi intézményi keret szerepe korántsem olyan jelentős mint ahogyan azt jelzik, és ezzel szemben a szervező személy szerepe a sokkal meghatározóbb. Előfordul, hogy a szervező személy kijelenti, hogy „én szerveztem”, „én dolgoztam”, de ilyen esetben sem feledkeznek meg arról, hogy tevékenységét helyi formális vagy informális keretre való hivatkozással vagy utalással legitimálja.

Az események lokálissá tételének ezt a gyakorlatát megítélésünk szerint napjainkban kétféle tényező éltetheti. Egyfelől az a tradicionális beállítódás miszerint csak az számít helyinek ami mögött valamilyen helyi közösségi tartalom van. Másfelől pedig a szervező személyek részéről a lokális, a közösség érdekeit fölállító elitszerep építésének vagy működtetésének igénye. Érdekes ezen a ponton megjegyeznünk, hogy a községközpontok eseményszervezési gyakorlatában (kevés kivételtől eltekintve) a pol-

gármesteri hivatal vagy a polgármester vezető pozíciója adja a legitimitást, illetve megjelennek az esemény lebonyolításában a külső szolgáltatók is, akik behozzák az eseményszervezésbe a szakmai legitimitást. Ez az esemény közösségi funkciója tekintetében más irányba vezet, mint a kistelepülések eseményszervezési gyakorlata. Kutatásunk eredményei azt jelzik, hogy a nem községközpont településeken a helyi események sajátként való megjelenítése, illetve ennek révén a lokalitás egészének implicit prezentációja, illetve az erre irányuló törekvés a jellemző. A helyi elitek oldalán ez a törekvés és gyakorlat egyértelmű, a hasonló irányultságú közösségi léptékű viszonyulás tekintetében is több példa van, de ennek vizsgálata részletesebb helyi léptékű kutatást igényelne.

Holisztikus jelleg és képviseleti funkció

Az események hangsúlyozott egyedisége, még pontosabban az egyediségre való törekvés mögött tapasztalataink szerint egy figyelmet érdemlő belső funkcióváltozás áll. Ha a néprajzi vagy társadalomtörténeti szakmai anyagot vesszük alapul – ebben megerősítenek az 1989 után terepen szerzett személyes tapasztalatok is – akkor azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a helyi események közösségműködtetési funkciója rendszerint a lokalitás egy-egy részterületéhez kapcsolódott. Így többek között a naptári év egy-egy sajátos dátumához vagy időszakához, a helyi közösség egyik vagy másik társadalmi csoportjához, a közösségi élet szerveződésének egyik vagy másik kifejeződési formájához. Ez a belső tagolódás meghatározta az esemény formáját, tartalmát, a részvétel mértékét és módozatát, nem utolsósorban az eseményre vonatkozó közösségi interpretációk alakulását. A közösségi élet és a lokális identitás szerveződésének ez a belső tagolódása tulajdonképpen a helyi társadalom szerkezetének és működési modelljének a következménye, illetve újratermelődése. A nem községközpont helyzetben lévő falvak mai eseményeinek elemzése során ettől eltérő gyakorlatot tapasztalhatunk. Egyfelől azt látjuk, hogy az események száma csökken, illetve a helyi közösség tagjainak részvétele is csökken. **A lényeges változást azonban nem a számbeli vagy méretbeli csökkenés jelzi, hanem sokkal inkább az, hogy a megszervezett események már nem egy részterületre vonatkoznak (illetve egyre ritkábban és egyre kevésbé vonatkoznak egy-egy részterületre), nem egy részfunkciót töltenek be a lokalitás keretében, hanem egyre inkább (tendencia-szerűen) holisztikussá válnak.** Az eseményekből fokozatosan kimarad a korábbi változatokra jellemző rész-tartalom, és az esemény növekvő mértékben a helyi közösség egészét, létezését, működését reprezentáló „nagy” alkalommá válik, az egész közösségre vonatkozó képviseleti funkciót vállalja fel. Érdemes kiemelni, hogy a helyi közösségen belüli interpretációk is ebbe az irányba mozdulnak el, azt tartják sikernek,

érdemnek, eredménynek, hogy a „lám-lám, a közösség egésze működik”. Ha az eseménnyel kapcsolatban médiaanyag jelenik meg, akkor az egyértelműen csak ezt a holisztikus, képviseleti tartalmat emeli ki. **Ezzel a változással az esemény közösségépítő funkciója csökken, egy szinekdochés viszony keretben a Rész (az esemény) az Egész (a lokalitás) képviseletében jelenik meg.** Kivételt ez alól többnyire az egyházi jellegű ünnepi események képviselnek, de ezek körében is a helyi búcsú megszerveződése már a képviseleti funkció irányába mozdul el, akár csak a március 15.-i ünnep vagy a falunap (ahol van ilyen). A holisztikus jelleg és a képviseleti funkció előtérbe kerülése nem csupán egy latens változás eredménye, hanem egyfajta öngerjesztő folyamat is abban az értelemben, hogy az ismétlődő események körében a képviseleti szerep interpretációja hat az újabb események szervezésére, tartalmára, és ez a képviseleti modellt hordozó alkotóelemek további előtérbe kerülésének kedvez. A változást természetesen objektív tényezők is erősítik, hiszen kistelepülésen a helyi adottságok és erőforrások egyre kevesebb, korábban részfunkcióban működő esemény megszervezését teszik lehetővé, és logikusan kerül elő az az érv, hogy „ha kevesebbet tudunk szervezni, akkor azt csináljuk meg jobban, az legalább legyen nagyobb, fogja át a teljes települést, szólítson meg mindenkit”. A változási folyamatot illetően szabályként rögzíthetjük, hogy minél nagyobbá válik egy lokális esemény, annál inkább csökken a közösség belső szerkezeti egységeihez kapcsolódó közösségépítő szerepe, a növekvő képviseleti funkció pedig annál inkább háttérbe szorítja a tényleges közösségépítő szereppel rendelkező többi (kisebb) eseményt. (Ez a trend a községek központ települések eseményszervezési gyakorlatában is kimutatható, de esetükben a jóval több intézményi, személyi és anyagi erőforráskészlet, valamint a nagyobb lakosságszámból adódó és diverzifikáltabb lakossági igény nem feltétlenül vezet az események számának csökkenéséhez, vagy pedig egy kiemelt esemény kizárólagosságához.)

A társadalmi részvétel formái és módozatai

A helyi események értékelésére irányuló értelmezések (közélet, média, szakértői elemzések, hétköznapi vélekedés) a sikert az esetek többségében a részvétel mértékével (nagyságával) azonosítják. Hasonló álláspont tükröződik a kutatás során megkérdezettek körében is, eredményként értékelik, ha sokan vettek részt az eseményen, kudarcként, ha kevesen. A lokális társadalom közösségként való működésének azonban a részvétel mértéke csak egyik összetevője. Az interjúk anyagai egyértelműen jelzik, hogy a kistelepüléseken az eseményekhez való kapcsolódásnak három típusa tapasztalható, és az eseményt szervező eltszereplők – kisebb vagy nagyobb mértékben – fölismerik a háromféle részvételi típus egymástól különböző szerepét.

Az eseményben való részvétel első típusát a szervező munkában való aktív szerepvállalás jelenti, a másodikat az eseményen való passzív részvétel, a harmadikat pedig az esemény lefolyásában való cselekvő részvétel. Ez utóbbira példát jelent az, hogy a házasember bálba minden résztvevő ételt és italt visz, és az a közös fogyasztás alapját képezi, a táncsoport fellépő ruháját közös egyeztetés nyomán minden család maga készíti el, a helyi búcsú vagy az egyéb helyi rendezvény részét képezi az idegenek vendégül látása, a színjátszócsoporthoz kelléktárát kalács típusú közös munkával készítik el, az adventi vásárra minden résztvevő árusítható terméket készít és mások. **A cselekvő részvétel lényege azonban nem fizikai jelenlét, nem az adományozás/hozzájárulás, nem a feladatok leosztása, hanem az eseményből való személyes részesedés, az esemény egy kis részének a közreműködés révén való személyes tulajdonlása.** Ez az aspektus a közösségeként való működés egyik sajátos módjaként értelmezhető, azt igazolja a résztvevők számára, hogy az esemény „az enyém is”, „én a közösség része vagyok”. Az interjúk anyagai szerint az események szervezőinek egy része ismeri ennek a részvételi formának a módját és szerepét, míg mások számára ez a részvételi forma kevésbé ismert. Az tapasztalható, hogy a kistélepléseken az események számának csökkenésével, illetve a megszervezett események dimenzióinak növekedésével a szervezői részvétel és a passzív részvétel aránya növekszik, a cselekvő jellegű részvétel aránya viszont csökken. A szervező személyek munkája és felelőssége fokozatosan egyre nagyobb lesz, ugyanakkor növekszik az elvárás is, hogy az eseményen minél többen – ha lehet „mindenki” – vegyenek részt. Ezzel szemben **csökken azoknak a szervezési formáknak a száma és szerepe amelyek a szervezési és lebonyolítási folyamat cselekvési terét közössé teszik, amelyek a helyiek számára a cselekvési tér tényleges "megosztását", az eseményben a saját szerepek kialakításának és működtetésének a lehetőségét kínálják fel.** (Megjegyzés: Ez a részvételi forma nem tévesztendő össze az eseményt szervezők jószándékú, az esemény megszervezéséhez kapcsolódó „feladatleosztási” szemléletével és gyakorlatával) Ez a változási folyamat minden bizonnyal hozzájárul a maga során a lokális közösség közösségeként való működésének fokozatos csökkenéséhez.

A személyfüggőség növekedése

Az interjúalanyok többsége valamilyen módon reflektál a vírushelyzet időszakára, elsősorban olyan módon, hogy az események újraindításának nehézségeiről vagy éppen egyes korábbi események megszűnéséről beszél. Ezek a beszámolók és interpretációk a kistélepléseken zajló eseményszervezés egy újabb aspektusára irányítják rá a figyelmet. Az nyilvánvaló, hogy az események szervezése alapvetően a helyi elitek

kezdeményezésétől, munkájától és kompetenciájától függ, azonban a függés mértéke és módja többféle lehet, és ez a sokféleség az események lokális beágyazottságának témaköréhez vezet. Jellegzetes példa az, hogy a vírushelyzet két-három évre felfüggesztette a szervező személy munkáját, és ha ő maga nem kezdeményezett újra, akkor a helyi közösség részéről sem jelentkezett az újraindítás igénye. Ez arra utal, hogy a szóban forgó esemény korábban is top-down típusú szervezési modell szerint alakult, nem volt, nem alakult ki jelentősebb helyi társadalmi beágyazottsága. Hasonló helyzet áll elő akkor is, ha elköltözik a faluból az eseményeket szervező lelkész, ha munkahelyet vált a pedagógus vagy a csoportból eltávozik valaki. Ilyen esetekben erős személyfüggőség az esemény alacsony fokú társadalmi beágyazottságára utal. Az ellenkező előjelű példák olyan esetekre vonatkoznak, amikor az esemény társadalmi beágyazottsága erős, és a kieső elitszereplőt másvalaki pótolja vagy eleve nem egy személy, hanem egy csoport működtette az eseményt. Az utóbbi esetek a bottom-up típusú események sorába tartoznak, az ilyen esemény a helyi társadalom közösségként való működésének a része, ezért a megszakítás utáni folytatás vagy a szervező eltávozása utáni folytatás helyi feltételei adottak. **A kutatási tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a települések többségében a személyfüggő modell a domináns, ezt igazolja az is, hogy a váratlan megszűnésekre sok példa van. Szakmai szempontból azonban lényeges annak jelzése, hogy az események közösségépítő, közösségműködtető funkciójának megszűnése nem az esemény megszűnésével kezdődik, hanem sok esetben korábban, amikor az esemény szervezése és működése hangsúlyosabban személyfüggővé, top-down jellegűvé válik.** Ezt felismerni a szakember számára sem könnyű feladat, mert az eseményre vonatkozó interpretációk (a szervező személy részéről különösen) a kezdeményezői és szervezői munka top-down jellegét sok esetben részben vagy egészében eltakarják.

A vizsgált településcsoport esetében egyfajta szabályként fogalmazható meg az, hogy a szervező elitek kezdeményezéseihez igazodnak a helyi igények, és kevésbé működik az a modell, hogy a közösségi igényhez rendelődik hozzá a helyi elitek eseményszervező munkája. Ennek oka többféle is lehet, hármat mindenképpen megemlíthetünk. Az elitek nem közösségfejlesztő szakemberek, ezért saját kompetenciájuk, érdeklődési körük alapvetően behatárolja, hogy milyen közösségszervezési munkába kezdenek bele (Olyan eseményt, programot kezdeményeznek amelyhez jobban értenek). Másodsorban említhető az, hogy sok esetben más településeken látott modelleket követnek. Nem utolsó sorban pedig a saját meggyőződések normatív képvisellete („ez kell a falunak”) is behatárolhatja a helyi közösség érdekében végzett munkájukat. A helyi elitszerepektől való függőség növekedése részben olyan objektív folyamat

(csökken a helyi elitek száma, csökken a kezdeményezést és szervezést főlvállaló elitek száma) amely a helyi intézmények leépüléséből következik. Ugyanakkor olyan belső változási folyamatról is szó van, amely a helyi elitek jelenléte és szerepvállalása mellett is fokozatosan egyre nagyobb mértékben teret nyer.

Rutinok és modellek helyett barkácsolás

Ha az interjúalanyok által bemutatott egyes helyi események előkészítésével és lebonyolításával kapcsolatos beszámolókat vizsgáljuk, akkor arra figyelhetünk fel, hogy gyakran történik utalás szervezési akadályokra, menet közben váratlanul felbukkanó problémákra, átmeneti jellegű megoldásokra, nem egy esetben olyan megoldásokra, amelyekről a szervezőknek az a véleménye, hogy „igazán volt jó megoldás”, de az adott helyzetben nem lehetett jobbat, megfelelőbbet találni. Ugyanakkor arra vonatkozóan is gyakran találkozunk utalásokkal, hogy az esemény előkészítésének fázisában a szerkezeti felépítésnek vagy a lebonyolítás menetrendjének a kialakítása gondokkal, változatok közti mérlegeléssel járt. Ezek az észrevételek azért kelthetik fel az elemző figyelmét, mert a térség helyi közösségeinek működésére általában az volt korábban jellemző, hogy az események működése mindenki által ismert, begyakorolt modellek („szokások”) szerint zajlott. A rögtönzések előtérbe kerülése és a lebonyolítási módok közti mérlegelés megjelenése váltást jelent ezen a téren és minden bizonnyal összefüggésbe hozható az események közösségi funkciójának változásával is. Bár a szervezők gyakran hivatkoznak „hagyományokra”, „szokásokra”, a rögtönzések és a tervezési mérlegelések előtérbe kerülése azt jelzi, hogy a helyi elitek munkájában egyre nagyobb szerepet kap a „barkácsolás” (bricolage) technikája. Ennek oka sokféle lehet a bevonható erőforrások hiányától a korábbi eseményszervezési tudások és rutinok eltűnésén át az újabb elemek beépítése iránti igényekig. A barkácsolás előtérbe kerülése olymódon változtathatja meg az esemény közösségi funkcióját, hogy a folyamatszerűség vagy a rendszeresség üzenete helyett az eseti sikeres megoldásra való törekvést, a közösségi élet folyamatossága helyett a pillanatnyi felmutatást hozza előtérbe. Ennek a változási folyamatnak természetesen pozitív hatása is lehet, amennyiben tartósan új elemeket épít be az eseménybe. Összességben az látható, hogy a barkácsolás előtérbe kerülése nyomán a nem községközpont településeken csökken a helyi események úgynevezett „magától-értetődősége”, az események egyre nagyobb mértékben olyan egyedi teljesítménnyé válnak amelyeknek funkciója – a folytonosság érzékeltetése helyett – a település, a közösség létezésének eseti, ünnepi keretben történő szimbolikus megjelenítése. (Megjegyzés: amennyiben egy-egy ilyen helyi eseményről a térségi médiában vagy a közösségi médiafelületeken beszámoló jelenik meg akkor kifejezetten erre az egyedi

szimbolikus megjelenítésre kerül a hangsúly. Mindez még fokozottabb mértékben jelenik meg abban az esetben, ha az eseményen ismert térségi vagy országos közéleti szereplői is részt vett. Ez utóbbi esetben a barkácsolás még nagyobb szerepet kaphat, az esemény szerkezetének vagy menetének egy részét a közszereplő részvételéhez kell igazítani).

Összefoglalás

A nem községközpont települések helyi közösségi eseményeinek szerveződése és működése, illetve az ezekre irányuló helyi interpretációs gyakorlat kétféle modellt körvonalaz, és a kétféle modell eltérő módon járul hozzá a közösségként való működéshez. Hangsúlyozzuk, hogy a kétféle modell nem az események kétféle típusát jelenti, az egyik vagy a másik modell elemei minden eseményben megjelenhetnek. Megjelenésük mértéke és módja határozza meg azt, hogy az egyes közösségi események melyik modellt milyen mértékben reprezentálják.

Az első modell (**A. modell**) a közösségi eseményeknek arra a szerveződési, lefutási és interpretációs gyakorlatára utal, amelyre a térségi településekkel foglalkozó történettudományi, társadalomtörténeti, néprajzi munkák, a helytörténeti jellegű falumonográfiák is gyakran utalnak, és amelyeknek létezésére, társadalomszervező szerepére az Intézetünkben végzett kulturális antropológiai elemzéseinkben is gyakran hivatkoztunk. Ezek az események alapvetően a helyi közösség igényeire alapozódnak, mégpedig oly módon, hogy minden esemény a helyi társadalom szerkezetének és működésének egy-egy kisebb-nagyobb szegmenséhez kapcsolódik. Ez lehet életkori csoporthoz, településrészhez, az idő (naptári év, életkor) vagy a munkafolyamatok tagolódásához, a vallásos hit gyakorlásához stb. kapcsolódó esemény. Rendszerint olyan környezeti, tárgyi, erőforrásbéli, tudásbéli keretfeltételekre alapozódik az esemény, amelyek a helyi közösség vagy az eseményben érintett csoport rendelkezésére állnak. Ez a szerveződési forma lehetővé teszi azt, hogy az esemény előkészítésében és lefolyásában cselekvő módon vegyenek részt az érintettek, ennek révén az eseményt a sajátjukként tudják megélni, az esemény rész-tulajdonosaivá válnak. A közösségi esemény e modell szerint olyan keretként is működik, amelyben – az eseményben való tényleges, cselekvő részesedés révén – a részesedés jellegétől és mértékétől függően a közösséghez való tartozás újratermelődik. Természetesen minden ilyen közösségi esemény egyben a helyi társadalom reprezentációja is, de amire külön érdemes felfigyelni az **a közösségi léptékű** (reprezentációs) **és az egyéni** (az eseményben való rész-tulajdonlás) **identitásépítési folyamat szerkezeti összekapcsolódása**. Ebben a modell-

ben a szervező személyek köre szélesebb, a hangadó szervezők (helyi informális vagy intézményekhez kapcsolódó elitek) szerepét inkább az eseményszervezés és lebonyolítás folyamatának menedzselése, mintsem vezetése, irányítása jellemzi. Ez vélhetően összefügg azzal, hogy az esemény szerkezetével és működésével kapcsolatos ismeretek a helyi közösségi tudás részét képezik, és a szükséges kompetenciákkal, azok egy részével többen is rendelkeznek.

Az elemzési anyagok alapján azonosítható másik modell (**B. modell**) jellemzője az, hogy a szervezés és a lebonyolítás folyamatában kulcsszerepet vállaló személy (helyi informális vagy intézményi szerepeket betöltő elitek) szerepe vezető, irányító jellegű, hangsúlyosan egyszemélyes szerep. Az ilyen modell szerint szerveződő események nem a helyi társadalmi szerkezet vagy működési mód egy-egy részletéhez kapcsolódnak, hanem az egészéhez. Ennek következtében az esemény a helyi közösség mint egész reprezentációjaként jelenik meg (holisztikus jelleg, képviselési szerep), és ez az eseményre irányuló interpretációkban explicit módon is megfogalmazódik. Az eseményen résztvevők szerepe inkább passzív mint aktív, nem részesei hanem csak résztvevői az eseménynek, nem (rész)tulajdonosai az eseménynek hanem fogyasztói. A szervező elitek és a résztvevő közösség közti távolság a munkavégzésben, az eseményben való részvételben valamint az interpretációs gyakorlatban egyaránt meg jelenik. Az ilyen esemény (az A. modellhez viszonyítva) sokkal hangsúlyosabb szerepet vállal – a közösségi identitás termelése mellett – a szervező elitek személyes identitásának és helyi léptékű autoritásának termelésében is. Ennek következménye az, hogy az esemény a szervező elitektől függ. A függés abban is megmutatkozik, hogy a szervező személynek jogában/hatalmában áll változtatni az esemény szervezésének vagy lefolyásának korábbi menetén, az aktuális körülményekre hivatkozva módosíthat a közösségi tudásban egyébként meglévő szerkezeten vagy folyamaton, joga van arra, hogy „barkácsoljon”. Ennek a modellnek a nyomán az esemény közösségi funkciója más jellegű lesz: nem a helyi közösség működésének újratermelődése, hanem a közösség létezésének alkalmi és manifeszt jellegű felmutatása/bizonyítása.

A vizsgált térségben sok jele van annak, hogy a helyi közösségi események szerveződésében, lefolyásában és interpretációjában **az A. modell helyét egyre nagyobb mértékben a B. modell veszi át**, a közösségi események közösségi funkciója fokozatosan átrendeződik. Az eseményeket kívülről szemlélve ez a belső funkcionális változás az esetek többségében nem is vehető észre. A közvélemény, a média, a térségi szakpolitika legfeljebb a helyi közösségi események számának, típusainak csökkenésére figyel fel, és ebben az esetek többségében „a hagyományok leépülését, változását”

látja. Ez a változás azonban ennél sokkal többről szól: a térségi nem községgközpont települések esetében – a lokalitás újratermelődését hordozó belső folyamatok (a térségi ruralitásra jellemző kulturális patternek) fokozatos átalakulásával – **a térségre jellemző rurális társadalmi szerkezet egészének újrendeződése zajlik**. A lokális társadalom közösségként való működésének változási trendje – külső vagy szakmai szempontból – természetesen szükségszerű modernizációs folyamatként is értelmezhető. Azt azonban látni kell, hogy a térségi lokalitások közösségként való működésének a változási trendjével olyan társadalmi tőke épül le fokozatosan, amely – az önfenntartó családi gazdálkodási modell és a tájegység alapú identitás szerkezetek mellett – hosszú időn át a tömbmagyar térségben élők életvezetésének bázisa volt (és jelentős mértékben még ma is az). A fontos szakmai, szakpolitikai – vagy akár kisebbségpolitikai – kérdés az, hogy napjainkban, amikor a vidéki térségek újrapozicionálódása globális léptékben is napirenden van, a helyi közösségként való működés kialakítása érdekében jelentős erőfeszítések történnek és ezt a fordulatot sok országban jelentős támogatási források ösztönzik akkor érdemes-e, lehet-e mérlegelni a vizsgált térségben még jelenlévő közösségi társadalmi tőke (közösségként való működés) hasznosítását? Vagy amennyiben ez nem vehető napirendre akkor milyen társadalmi szerkezet veszi át a korábbi helyét, a kistelepülések társadalma hogyan fog működni, hogyan lesz megszólítható, támogatható, képviselhető?

Szakirodalom

- Almstedt, A., Brouder, P., Karlsson, S. & Lundmark, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside* 4: 297–306.
- Biró, A. Z., Blága, Á. (szerk.) (2015): Társadalomtörténet és helyi fejlesztés. Műhelykonferencia, Szépvíz, 2014. október 17. KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, „Szépvízért” Egyesület: Státus Kiadó.
- Biró, A. Z., Gyetvai, Á., Magyar, F. (szerk.) (2015): Kreatív fiatalok – innovatív vidék. Sikeres helyi fejlesztési gyakorlatok a székelyföldön. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A. Z., Gyetvai, Á., Magyar, F. (szerk.) (2016): Helyi fejlesztés – kreatív programok. Fejlesztési programjavaslatok a székelyföldi térség számára. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A. Z., Koszta, Cs. J., Mátéffy, M. (szerk.) (2004): Vidékfejlesztés Hargita megyében. Alutus Kiadó, Csíkszereda

- Biró, A. Z., Laczkó-Albert E., Sárosi-Blága Á.(szerk.) (2019): Beruházás és/vagy közösségépítés. A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén. Gyergyóremete helyi önkormányzata, F&F International.
- Biró, A. Z., Magyar, F. (szerk.) (2014): Település, innováció, identitás. Vidékfejlesztési esettanulmányok a székelyföldi térségből. Státus Kiadó, Csíkszereda,
- Biró, A. Z., Magyar, F. (szerk.) (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A. Z., Magyar, F. (szerk.) (2017): A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A.Z., Magyar F. (szerk.) (2018): Kísérlet vagy modell. Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z., Tamás L. (szerk.) (2021): Közösségi vagyon – Közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek. Nagyöküllő Közbirtokossági Szövetség, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó, J. (szerk.) (2000): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó, J. (szerk.) (2021): Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó, J., Biró, A. Z. (2017): Szimbolikus térhasználat változó szerepben. Replika, 105. 2017.
- Boix, R., Champollion, P., Duarte, A.M. (2015): Teaching and Learning in Rural Contexts. *Journal of Education*, 3/2, 28-47.
- Copus, A., Mantino, F., Noguera, J. (2017): Inner Peripheries: an oxymoron or a real challenge for territorial cohesion? *IJPP – Italian Journal of Planning Practice*, 7/1. 24-49.
- Eder, J. (2019): Innovation in the Periphery: A Critical Survey and Research Agenda. *International Regional Science Review*, 42(2), 119-146. <https://doi.org/10.1177/0160017618764279>
- Eder, J., Trippel, M. (2019): Innovation in the periphery: Compensation and exploitation strategies. *Growth and Change*, 50(4), 1511-1531.

- Koolhaas, R. (2017): The future is in the Countryside. *The Economist* (2017): <https://theworldin.economist.com/edition/2018/article/14595/future-countryside>
- Kovách, I. (szerk.) (2007): *Vidék- és falukép a változó időben*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Marsden, T., Murdoch, J., Lowe, P., Munton, R., Flynn, A. (1993): *Constructing the Countryside*. London: University College London Press.
- Mayer, H. (2020): Slow Innovation in Europe's Peripheral Regions: Innovation beyond Acceleration, *ISR-Forschungsberichte*, 49: 8-21. DOI: 10.1553/0x003b582d
- McCarthy, J. (2008): Rural geography: globalizing the countryside. *Progress in Human Geography* 32(1):129–137. <http://dx.doi.org/10.1177/0309132507082559>
- Mormont, M. (1990): Who is rural? Or how to be rural: towards a sociology of the rural. In: Marsden, T., Lowe, P., Whatmore, S. (eds.) *Rural Restructuring*. David Fulton, London.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis* Vol. 27. No. 1. 3–20.
- Murdoch, J. (2003): Co-constructing the countryside: hybrid networks and the extensive self. In: P. Cloke (ed.), *Country Visions* (Chapter 15). United Kingdom: Pearson Education Limited.
- Murdoch, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies* 16(4): 407–419.
- Murdoch, J. – Marsden, T. (1994): *Reconstituting Rurality: Class, Community and Power in the Development Process*. London: University College London Press.
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. Paris: OECD publications.
- Phills, J., Deiglmeier, K., Miller, D. (2008): Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, Fall, 2008, 34-43.
- Ray, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38(1): 3-20.
- Sárosi-Blága, Á. (2021): Közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlata. In: Biró A. Z., Tamás L. (szerk.) (2021): *Közösségi vagyon – Közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek*. Nagykovács Közbirtokossági Szövetség, Státus Kiadó, Csíkszereda, 89-98.

- Shucksmith, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis* 50(1): 1-14.
- Thissen, F., Loopmans, M., Strijker, D., & Haartsen, T. (2021): Guest editorial: Changing villages; what about people? *Journal of Rural Studies*, 87, 423-430. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.06.001>
- Tordoir, P., Poorthuis, A., & Renooy, P. (2015): De veranderende geografie van Nederland; de opgaven op mesoniveau. Regioplan, Amsterdam.
- Van der Ploeg, J.D., Long, A. (szerk.) (1994): Born from within. Practices and Perspectives of Endogenous Rural Development. Assen: Van Gorcum.
- Van der Ploeg, J.D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., De Roest, K., Sevilla-Guzmán, E., Ventura, F. (2000): Rural Development: From practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40/4, 391-408.
- Van der Ploeg, J.D., Schneider, S., Ye, J. (2015): Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17-30.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31: 485 – 507.

A tanító szerep változásai rurális környezetben

*Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Szász Mária-Magdolna –
Kovács Ottília-Enikő – Kovács Judit-Tünde*

Bevezetés

Kutatási programunk¹ a tanító-szerep pedagógiai és társadalmi tartalmainak változását vizsgálja rurális környezetben, székelyföldi települések (Románia) példáján. A térségben a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége megbízása alapján három alkalommal folytattunk olyan kutatást, amelyek részben a térségi rurális oktatást is érintették. Ezek a kutatások a szakmai képzés helyzetére (Biró és társai 2015), a pedagógustársadalom oktatási-nevelési feladataival kapcsolatos pedagógus interpretációk kérdőíves feltárására (KAM kutatási jelentés, 2017), illetve a rurális iskolák újrapozícionálását meghatározó társadalmi feltételek vizsgálatára irányultak (Biró – Sárosi-Blága 2018). Jelen kutatás szerves kiegészítése a hivatkozott, korábbi kutatási programjainknak, amelyeket a térségi rurális iskolák működése, társadalmi szerepe terén végeztünk, hangsúlyozottan pedig a rurális iskolák újrapozícionálási lehetőségeinek vizsgálatához kapcsolódik.

Az eddigi kutatásaink eredményei is jelezték már azt, hogy a térség rurális településeinek nagy részében (hangsúlyosabban a kisméretű és a közepes településeken) a helyi oktatási intézmények társadalmi súlya és fontossága fokozatosan csökken. De a jóval korábban, a 2000-es évek fordulóján készített kérdőíves adatfelvételek és interjú elemzések eredményei is már jelezték azt, hogy csökkenőben van az iskolai tanulás társadalmi presztízse, a térségi családok körében az iskolai tanulástól való “elfordulás” trendje növekedőben van (Bodó 2004, Túros 2005, Biró-Bodó 2020). Ennek jele lehet az oktatás/tanulás helyi társadalmi megítélésének a változása, a falun élő családok

¹ A tanulmány a „TANÍTÓK – ÚJ SZEREPBEN?” című csoportos DOMUS pályázat (2021) eredményei alapján készült. A szakmai összefoglaló első megjelenési helye: Biró et al. (2021): Pro Scientia Ruralis 2. 105-156. Jelen tanulmány a Pro Scientia Ruralis folyóiratban megjelent anyag rövidített, részben átdolgozott változata.

gyerekeinek városi iskolákba való íratása, nem utolsó sorban pedig a tanulási életút rövidere zárása. A gyereklétszám csökkenése (születési arányok, városi iskolák vonzereje), az oktatói testületekben mutatkozó növekvő mobilitás, az oktatók ingázásának fokozódása, a tanulás presztízsének csökkenése és más tényezők nyomán az iskola, mint intézmény a rurális települések életében fokozatosan súlytalanabbá válik. Ez a folyamat jobban látszik az 5-8 osztályos szinten, és várható, hogy az elemi oktatás szintjén is megjelenik/erősödik.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a gyerekek helyi iskolába íratásában (a helyi oktatási intézmény választásában) meghatározó a tanító személyisége, a pedagógus helyi társadalmi elfogadottságának mértéke. Ez a jelenség szükségessé teszi a rurális környezetben működő tanítói szerep pedagógiai és társadalmi tartalmainak elemzését. Ugyanakkor a téma elemzésének fontossága mellett további érvek is felhozhatók.

A tanító-szerep fontossága ebben a térségben hagyományosan túlmutat az iskolai keretben működtetett oktatói-nevelői szerepen, ennek a korábbi szerep-modellnek a hatása ma is kimutatható (a közbeszédben gyakran fölidézik az egykori neves helyi tanítók emlékét, a kutatási programunk keretében készített interjúkban is több alkalommal említés, utalás történik a korábbi hagyományos falusi tanító szerepre), ugyanakkor a korábbi komplex „népnevelői” tanítói szerep tartalma napjainkra sokat változott. Fontos romániai oktatáspolitikai változás – és ez is a kutatás fontosságát emeli ki –, hogy a pedagógusi szerepfelfogás fokozatos elmozdulást jelez a korábbi aszimmetrikus, tekintélyalapú modelltől a szülőkkel/családokkal partneri viszonyra törekvő tanító-szerep irányába (ennek jele a gyerek személyiségfejlődése érdekében kialakított tanító-szülő információcsere, a szülők-gyerekek közös programok szervezése, a tanító-szülő kapcsolat átalakulása).

Nem utolsó sorban a kutatási program fontossága mellett szól az a tény is, hogy a székelyföldi térség iskoláinak nagyobb része rurális környezetben működik, és rurális térségben tanul az elemi iskolás gyerekek közel kétharmada. A tanítói szerepet vállaló pedagógusok kétharmada is rurális környezetben dolgozik.

Kutatási programunk célja, hogy a terepmunka anyagai alapján helyzetképet körvonalazzunk a rurális térségben napjainkban működő tanító szerepről, a tanító szerep változásáról, és ezt az anyagot – szakmai javaslatokkal együtt – eljuttassuk a kisebbségi iskolaügy és a településfejlesztés térségi/helyi intézményi szereplőihöz. Munkánk **bevezető, kísérleti jellegű kutatásként értelmezhető**, részint a program szerény keretei miatt, részint azért, mert nagyon kevés olyan térségi kutatási előzményre támaszkodhattunk, amely kifejezetten a székelyföldi térség rurális iskoláinak helyzetével, illetve ezen belül a pedagógusi, vagy akár szűkebb értelemben a tanítói szerepváltozásával

kapcsolatos. Észrevételeink, következtetéseink ezért olyan szakmai tematizációként értelmezhetők, amelyek elsődleges célja a figyelemfelhívás, illetve a további kutatások számára kiindulópontok megfogalmazása.

A rurális térségekben működő iskolák helyzete, funkcióik újrapozicionálása napjainkban sok országban aktuális kutatási és fejlesztéspolitikai téma (a témakör rövid áttekintését lásd: Biró – Sárosi-Blága 2018). Összekapcsolódik a vidéki térségek fölértékelődésével, az endogén értékekre alapozó lokális fejlesztési programok egyre hangsúlyosabb előtérbe kerülésével. Ez a globális jellegű folyamat (az úgynevezett „új vidékfejlesztési paradigma” OECD 2006, Van der Ploeg és társai 2015, Woods 2007, Almstedt és társai 2014) ösztönző tényező lehet a vizsgált térség számára, ugyanakkor a kisebbségi oktatáspolitikai helyzet, a tömbmagyar térség települései fenntarthatóságának, versenyképességének alakulása szempontjából is kulcsfontosságú ez a témakör.

Miért fontos a vidékfejlesztési fordulat, a rurális térségek fölértékelődésének kérdésköre a székelyföldi térségben?

Miközben tágabb körben a fentiekben jelzett vidékfejlesztési fordulat zajlik, ebben a térségben olyan folyamatnak lehetünk a tanúi, amely a vidéki térségek fölértékelődési folyamatával ellentétes: a települések közel háromnegyede abban a helyzetben van, hogy:

- Népessége stagnál vagy csökken.
- A foglalkoztatási/megélhetési lehetőségek stagnálnak vagy csökkennek.
- A lakosság anyagi helyzete stagnál (a háztartáskutatások adatai szerint a családok 80 százaléka jelezte azt, hogy érdemben nem tud megtakarítani).

Ezt a stagnálási (sok esetben fokozatos periferezálódási) folyamatot az infrastrukturális fejlesztések (utak, közüzemi hálózatok, kommunikációs és IKT technológiák) érdemben nem tudják fékezni. Az iskolák lokális társadalmi szerepének csökkenése, vagy adott esetben a helyi iskolák megszűnése ezt a periferezálódási folyamatot támogathatja vagy akár fel is gyorsíthatja. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a rurális térségben működő iskolák ennek a periferezálódási folyamatnak a fékezői, jó esetben akár megfordítói is lehetnek (lásd. újrapozicionálási lehetőségek, például Sousa 2013, Fulton 2003, Pollit 2003, Santiago és társai 2005, McCracken és Miller 1988, Miller, 1995, Williams, 2010). Mindez azt jelzi, hogy a tanítói szerep működése több mint oktatási, pedagógiai kérdés.

A kutatási program célcsoportját a rurális iskolákban oktató tanítók képezik. Interjúsorozatot készítettünk olyan tanítókkal, akik legalább öt éve az adott településen oktatnak, tevékenységük és társadalmi kapcsolataik révén a társadalmi beágyazottságuk számottevő. A félstrukturált interjú, a személyes terepmunkán alapuló megfigyelés, a településsel kapcsolatos alapinformációk gyűjtése képezte az elemzés alapját. A Program keretében 26 esetet vizsgáltunk meg. Szakmai alapozásként a témával kapcsolatos szakirodalmi anyagokat, valamint a kapcsolódó térségi kutatási információkat dolgoztuk fel.

Kutatási összefoglalónkban röviden, ismertető jelleggel tárgyaljuk a rurális iskolák helyzetével és újrapozicionálásával foglalkozó szakirodalmi anyagokat, elsősorban azokat, amelyek megközelítési módja, fogalmi kerete az általunk vizsgált térség szemszögéből relevánsnak mutatkozik. Ezeknek az anyagoknak az ismertetését a térségi szakmai és intézményi szereplők számára kiemelten fontosnak tartjuk, a szakmai eredmények felmutatása mellett jelentős szerepük lehet a vizsgált jelenséghez kapcsolódó térségi szakmai-közéleti tisztázásban. Ezt követően rövid áttekintést adunk a rurális közegben működő pedagógus szerep térségi változásáról, kutatási programunk térségi kontextusáról, ide kapcsolva a térségi iskolák működésével kapcsolatos tematizációk három fontos modelljének a rövid ismertetését. A módszertani fejezet kutatásunk menetét ismerteti. Az elemzési fejezetben négy témakörben ismertetjük a pedagógus-szerep működésével kapcsolatos szakmai eredményeket. A kutatási összefoglalót rövid összegző fejezet zárja, valamint a térségi szakmai és intézményi szereplők számára készített feljegyzés.

Szakirodalmi vonatkozások

A rurális települések iskoláinak sorsa – ezen belül a kistelepülések iskoláinak sora – olyan oktatáspolitikai kérdés, amely az európai országokban több évtizede napirenden van. A téma előtérbe kerülésének egyik oka a kistelepülések iskoláinak bezárására vagy összevonására irányuló állami kezdeményezések és programok indításához kapcsolható. Az 1960-as évektől kezdődően Franciaországban és Nagy-Britanniában több ezer kisiskola felszámolására került sor (Mihály 2000). A szakértők és pedagógusok már ebben az időszakban is kifogásokat, ellenvéleményeket fogalmaztak meg az iskola-bezárásokkal kapcsolatban, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy a városi és a vidéki iskolák közti különbségek mérséklésével kellene kezelni a helyzetet. Érdemes figyelni arra a tényre, hogy az oktatáspolitikák széles körben ismert és sokat idézett szakértője, Philip Coombs (1985) már ebben az időszakban a vidéki társadalmi környezet sajátos-

ságaival, a vidéki környezetben működő iskolák működésében és társadalmi szerepében kimutatható előnyökkel érvelt a vidéki iskolák megtartása, fejlesztése, a vidéki környezetben zajló oktatás sajátos előnyeinek kihasználása mellett. Érvelésében már akkor találkozhatunk olyan elgondolásokkal, amelyek programszerűen az utóbbi egy-két évtizedben, az új vidékfejlesztési paradigma (OECD 2006) és a vidékfejlesztési fordulat (Van der Ploeg és társai 2015, Woods 2007, Almstedt és társai 2014) előtérbe kerülésével fogalmazódnak meg. Azt Philip Coombs (1985) is hangsúlyozza, hogy a rurális térségben működő iskolák esetében – különösen a kisebb településeken – az oktatás intézményi feltételei kedvezőtlenebbek mint városi környezetben, sok esetben a human erőforrás biztosítása is gondot okoz, illetve az oktatás eredményessége is elmaradhat a városi iskolák eredményességéhez viszonyítva. Ezek a hátrányok azonban az esetek többségében anyagi természetűek, fejlesztési programokkal, beruházásokkal javítani lehet a helyzetet. A közéleti és szakmai tematizációkban a hátrányok említése kap nagyobb hangsúlyt, és sok esetben azok az elgondolások kerülnek előtérbe, amelyek az intézmények összevonásában vagy a megszüntetésben látják az egyszerűbb, költséghatékonyabb és gyorsabb megoldást. A rurális térségben zajló oktatás előnyeinek más természetűek, pozitív hatásuk anyagiakban nem kifejezhető. Jellemző példa a vidéki környezetben zajló oktatás előnyeire a tanuló és a pedagógus közti szorosabb és intenzívebb kapcsolat, az oktatás élményszerűségének magasabb foka, a természetközelség hasznosítása az oktatási-nevelési folyamatban, de ebbe a sorba illeszthető az a megfigyelés is, hogy rurális környezetben eredményesebb lehet a gyermekek közösségi szocializációja. Nem utolsó sorban pedig esély van arra is, hogy az iskola működése és a település fejlődési folyamata összekapcsolódjon, erősítse egymást.

Ez az utóbbi felvetés már átvezethet bennünket a rurális környezetben működő iskolák újrapozicionálásával kapcsolatos azon szakmai megközelítésekhez, amelyek – jóval túllépve a “megszüntetni vagy nem megszüntetni” vitán – a ruralitás általános jelleghű fölértékelődéséhez kapcsolódóan jóval összetettebb módon, és a rurális környezet érdekeit támogató gyakorlati megoldások keresésének igényével közelítenek a témához.

a. Vidéki iskolák és pedagógusok

A rurális iskolák működésével és társadalmi szerepével kapcsolatban a 2000-es évektől kezdődően egyre több országban jelentős szemléleti és gyakorlati fordulat tapasztalható. A nyugati országok ebben a folyamatban, különösen a helyzetértelmezés és a megoldások keresése terén sokkal előrébb tartanak – erre utalnak a témával foglalkozó szakmai anyagok –, de a szemléleti és gyakorlati fordulat bizonyos tényezői, kérdésfelvetései a székelyföldi térségben is aktuálisnak mondhatók. Gondolunk itt

azokra a nehézségekre, problémákra, amelyekkel a székelyföldi, rurális környezetben működő iskolák küszködnek, mint például csökkenő gyereklétszám, az épület állapota és felszereltsége, ingázó vagy gyakran váltakozó oktatók, városi iskolákhoz való fordulás a családok körében, az oktatás minőségével kapcsolatos fenntartások. Ebből a szempontból fontos megkülönböztetni a nagyközségekben, valamint a félreeső falvakban működő iskolák helyzetét, ugyanis a kettő teljesen másfajta problémákkal, vagy eltérő mértékben szembesül. A székelyföldi térség falusi környezetében, kis és közepes településeken működő iskolák működésének társadalmi-intézményi feltételeiről 2019-ben készítettünk átfogó elemzést a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének megbízásából (KAM 2019; Biró – Sárosi-Blága 2018). Ennek az elemzésnek a következtetéseként megfogalmazásra került, hogy a rurális iskolák újrapozicionálása nem csak oktatási, hanem helyi fejlesztési kérdés is, így az ezzel kapcsolatos, s elsősorban az intézményi és szakmai szereplők közreműködésével elindítható újrapozicionálási kezdeményezések és programok a települések fenntarthatóságára és versenyképességére is pozitív hatással lehetnek.

A szülők viszonyulásmódjára, és ehhez szorosan kapcsolódóan a **társadalmi elfogadottságra** az utóbbi években egyre nagyobb befolyást gyakorol az oktatás és az iskola szerepének 21. századi változása, pontosabban az a trend, hogy az oktatásra a társadalom egyre inkább szolgáltatásként tekint. Ez igencsak megnehezíti a többséghez képest amúgyis másképp, más feltételekkel működő rurális iskolák helyzetét, és olyan kihívásokkal szembesíti azokat, amelyek stratégiai tervezés hiányában nehezen kezelhetők. Mindez a legnagyobb nehézséget a különálló adminisztratív egységet nem képező, félreeső települések iskoláiban dolgozó pedagógusok számára jelenti. A témával foglalkozó nemzetközi szakirodalom a kommunikáció és a stratégiai tervezés fontosságát említi a családok körében élő társadalmi kép megerősítésének eszközeként (Sousa 2013; Gewirtz és társai 1995). A hivatkozott szerző szerint az iskola és a szülők közötti kommunikáció erősítése hozzájárulhat az iskola presztízsének és a társadalmi részvételnek a növeléséhez.

A szakirodalmi anyagok jelentős része az iskola 21. századi szerepváltozásait, s így az ezzel kapcsolatos kihívások kezelését is a gazdasági igények és elvek szempontjából tárgyalja (például Fulton, 2003; Pollit, 2003; Santiago, Magalhães & Carvalho, 2005), míg más szerzők (Gewirtz, Ball & Bowe 1995; Woods, Bagley & Glatter 1998; Burch 2009) szerint ez a szemlélet nem előnyös a természetes szelekció, s így a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése szempontjából.

A társadalmi elfogadottság növelésén túlmenően az **iskolavezetés** egy másik olyan komplex témakör, amelyben a szakértők a rurális iskolák helyzetbe hozásának, és ezzel szoros összefüggésben a vidéki térségek fejlesztésének lehetőségét látják. Ebben a szemléletváltási folyamatban a szerzők egy része a rurális iskola és a közösség közötti partnerkapcsolatok kialakításával, és ezekben a folyamatokban az iskolavezetők szerepével foglalkozik (például Wallin és Newton 2014; Lingam és társai 2014; Bauch; Olsen 2017; Plessis 2017; Preston és Barnes 2017).

A jelen kutatás célcsoportjára tekintettel a továbbiakban olyan szakmai anyagok bemutatására kerül sor, amelyek vidékfejlesztési vonatkozásban, a **pedagógusok komplex, kis közösségekben betöltött szerepét** helyezik az elemzéseik fókuszába (például McCracken és Miller 1988; Miller 1995; Williams 2010). Ezekben a szakmai munkákban az a közös, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy a vidéki pedagógusszerep jelentősen eltér a várostól, és ez a másfajta szerepkör közösségfejlesztési és térségfejlesztési szempontból endogén erőforrásnak tekinthető.

Az iskola közösségfejlesztő szerepét pedagógusok meglátásain keresztül elemző McCracken és Miller (1988) az iskola és a közösség kapcsolódásában nagyon fontosnak tartja a pedagógusok saját szerepükre vonatkozó értelmezéseit. A hivatkozott szerzők a vidéki Ohio példáján, pedagógusokkal készített interjúk alapján arra a következtetésre jutnak, hogy annak ellenére, hogy az elemzett célcsoport tagjai másodállásokat, és egyéb közösségi szerepet is vállalnak, a hagyományos vidéki közösségi struktúrákhoz való alkalmazkodás kihívást jelent számukra. A kihívások kezelésében, illetve a vidéki oktatás rossz megítélésének megváltoztatásában McCracken és Miller (1988) szerint kulcsfontosságú a vidéki tanárok szerepe, illetve annak az elismerése és szakmai kezelése, hogy a vidéki tanárok szerepe más.

Szintén a vidéki tanárok eltérő és ezáltal a vidéki területek fejlődésében betöltött fontos szerepére hívja fel a figyelmet Keith Watson (1983) elemzése, amely a vidéki területeken oktató általános iskolai tanároknak tulajdonított szerepek kapcsán megkülönbözteti a realista megközelítéseket, amelyek a tanárok speciális képzése mellett érvelnek, valamint az idealista megközelítéseket, amelyek szerint a vidéki tanároknak vezető, animátor szerepet kellene vállalniuk a helyi közösségben. Watson (1983) megállapítja, hogy minden megközelítésben közös az, hogy jelzik a vidéki környezetben tanító pedagógusok tantermi szerepen túlmutató szerepét, s ezáltal a közösségfejlesztési jelentőségét. Beavatkozási projektek esetében Watson (1983) szerint nagyon fontos figyelni a vidékfejlesztési szerepüket felismerő pedagógusok bérezésére.

Roberts (2013) ausztráliai kontextusban megírt tanulmányában a hely, a vidéki oktatás, valamint a pedagógusok szakmai identitása közötti összefüggéseket elemzi, abból az alapfeltevésekből kiindulva, hogy a tényleges oktatási tevékenység mindig valahol a gyakorlati tapasztalat és a hivatalos tanterv között szerveződik meg, és a pedagóguson múlik ennek a szervezési folyamatnak a mikéntje. A hivatkozott szerző abban látja a vidéki pedagógusok eltérő szerepét, hogy a vidéki iskolák alapból másak, így a pedagógusok a hivatalos tantervet eltérő módon, más-más helyi környezetre kell adaptálják, a diákok oktatási igényeinek és saját szakmai céljaiknak megfelelően. Roberts (2013) szerint ennek az adaptálási folyamatnak vidéki környezetben sokkal nagyobb jelentősége van.

A vidéki oktatók szervezeti elkötelezettségét vizsgálja Wilson (2017) kolumbiai tanárok közösséghez és iskolához kapcsolódó percepciói alapján és arra a következtetésre jut, hogy a több éve oktató és sikeres vidéki tanárok körében kisebb mértékű a lemorzsolódás, nagyobb mértékű az elkötelezettség az iskolák és a helyi közösségek iránt, és ebből adódóan jobban bevonják a közösséget a tanítási gyakorlatukba.

Számos szerző is úgy véli (például Hudson és Hudson 2008; Theobald és Howley 2010), hogy a vidéki tanárok egy egyedi szakember csoportot képeznek, akik speciális tanárképzést, vagyis a vidéki környezetben való oktatásra való felkészítést igényelnek. Ez a megközelítés a vidéki környezetben oktató pedagógusok eltérő szerepköréből adódóan sajátos stratégiák szükségességére hívja fel a figyelmet. Theobald és Howley (2010) szerint a vidéki közösségeknek helyi sajátosságokra felkészült tanárookra van szükségük, akik azáltal, hogy a hagyományos iskolai tárgyakat helyi realitások alapján tanítják, nagyon fontos erőforrást jelentenek a vidéki térségek számára.

Karlberg-Granlund (2019) elemzése a vidéki kis iskolákban és közösségekben dolgozó tanárok és igazgatók szerepmegélésével foglalkozik. Felhívja a figyelmet a kis közösségből adódó társadalmi közelség rejtett feszültségeire, valamint arra, hogy kis közösségi és kulturális kontextusban milyen kényes, és a tanárok hozzáállásán múló kérdés az egyensúly megteremtése, amely jelentős hatást gyakorol a tanárok munkájára, a különböző támogatási igényekre, valamint az iskolán és a közösségen belüli kapcsolatokra. Karlberg-Granlund (2019) szerint a különféle megoldási modellek megismerése segítséget nyújthat a szakmai fejlődésre irányuló tanácsadásban, valamint inspirációt adhat a kisiskolák és kisközösségek további vizsgálatához és fejlesztéséhez. A hivatkozott szerző a vidéki iskolákban oktató tanárok szakmai kultúrájáról az alábbiakat összegzi:

- Az iskola és a falu közötti kapcsolat egy szimbiózishoz hasonlítható. Ezt az iskola-falu szimbiózist a tanárok a társadalmi közösség feszültségeinek és dinamikájának függvényében különbözőképpen élik meg.
- A kisiskolában a nagyfokú szabadság és felelősségvállalás lehetővé teszi a kreativitást és a pedagógiai fejlődést, ha a társadalmi környezetet a bizalom, a társadalmi kohézió és a biztonság jellemzi. Ha viszont a környezetet inkább a bizalmatlanság, az ellenőrzés és a kiszolgáltatottság jellemzi, az bizonytalanságérzetet okozhat.
- A falusi iskola kultúrája a földrajzi elszigeteltség ellenére az együttműködésre és a kiterjesztett kollegialitásra épül. A csapatmunka a tanítás és a tanulás alaptényezője a kisiskolai környezetben.
- A szoros otthoni-iskolai együttműködés nevelési lehetőségeket kínál, amennyiben a tanárok munkája a kulturális érzékenységre, etikai megfontolásokra és felelősségvállalásra épül.
- Úgy tűnik, hogy a kis vidéki iskolai környezetben összhang van a tanárok által megfogalmazott pedagógiai célok és a megvalósításukhoz szükséges gyakorlati lehetőségek között.
- A tanárok számára fontos, hogy egyensúlyt teremtsenek a szakmai és a magánélet, az elkötelezettség és a pihenés, valamint az együttműködés és az elszigeteltség (távolságtartás) között.
- A tanároknak formális és informális szakmai támogatásra és hálózatokra van szükségük. Ezek az igények a kontextuális jellemzőktől, valamint az iskola és a közösség feszültségeitől és dinamikájától függően változhatnak.
- A tanároknak meg kell találniuk a személyes és szakmai egyensúlyt a munka-környezetükben. A munka külső követelményei és belső céljai, valamint a személyes, szakmai és strukturális erőforrások közötti egyensúly megtalálása a munkahelyi menedzselés hosszú távú kulcskérdése.

Karlberg-Granlund (2019) szerint a rurális iskolák témakörön belül a "kicsi" és a "kis léptékű" kifejezések relatívak, és mindig valamihez viszonyítva és azzal arányosan kell vizsgálni. Az iskolák és közösségek kisléptékű elemzésekor az, hogy mi a "túl kicsi", elsősorban érzelmi kérdés, és nem kizárólag számok és tények által meghatáro-

zott kérdés. Egy kis iskola, amely nyitott a helyi közösség irányába és a helyi közösség központját képezi, a kis létszámú tanulók és a kis létszámú személyzet ellenére is nagy iskolának számít. A kis léptékűség átalakítása fenntartható tanulássá és fejlődéssé a tanulók és a közösségek számára, valamint fenntartható szakmai fejlődéssé a tanárok és az igazgatók számára azonban kontextusfüggő. Nem létezik "mindenre egyforma" megoldás sem a kisiskolák fejlesztése, sem a tanárok megtartása és szakmai fejlődése szempontjából, viszont a különféle megoldási modellek megismerése létfontosságú a kisiskolák és kisközösségek további vizsgálatához és fejlesztéséhez, valamint hosszú távú stratégiák létrehozásához, a helytől és társadalmi háttértől független, egyenlő és magas színvonalú oktatási lehetőség biztosításához.

A tanárok munkahelyi elégedettséggel kapcsolatos megítélését befolyásoló attitűdöket vizsgálja Huysman (2007) kutatása egy vidéki floridai iskolakörzet példáján. Az eredmények a vidéki tanítással kapcsolatban felhívják a figyelmet a tanítók szerepzavarára, ami a munkahelyi elégedetlenség fő forrásaként jelent meg azon tanárok esetében, akik vagy abban a közösségben dolgoznak, ahol felnőttek, vagy jelentős számú éve dolgoznak ugyanabban a közösségben. A hivatkozott kutatás eredményei alapján ezek a tanárok gyakran frusztráltak érzik magukat a tanári szakmai szerepük és a közösségben betöltött társadalmi szerepük közötti ellentmondásos elvárások és felfogások miatt. Továbbá, a megkérdezett tanárok jelentős többsége azért fejezte ki elégedetlenségét, mert úgy vélte, hogy más tanároknak indokolatlan befolyása és hatalma van. Az interjúk adatai alapján az informális döntéshozatali folyamatok eredményezik a befolyás és a hatalom eltérő észlelését. Emellett bizonyos tanárok gyakran azért gyakoroltak nagy befolyást ezekben az iskolákban, mert senki sem ellenkezett velük. Huysman (2007) tanulmánya összességében a vidéki oktatással, s kiemelten a vidéki tanárokkal kapcsolatos kutatások fontosságára hívja fel a figyelmet az iskolafejlesztési és szakmai fejlesztési stratégiák szempontjából. Szerinte a vidéki tanárok munkahelyi elégedettségét befolyásoló, korábban figyelmen kívül hagyott tényezők kezelése új lehetőséget biztosít az iskolavezetés számára, hogy pozitívan befolyásolja a tanárok attitűdjét, minőségét, a tanulók teljesítményét és az iskolai légkört.

b. Tanulási folyamat rurális környezetben

A fentiekben ismertett, sokféle szempontot bemutató megközelítések, szakmai eredmények egyértelműen azt jelzik, hogy nagyon összetett kérdéskörrel van szó, és a rurális környezetben zajló oktatás minden fontos komponense (a rurális környezet és a rurális társadalom, az oktatást végző intézmény, a pedagógus, a tanítási/tanulási folya-

mat) külön-külön is elemzésre vár. A rurális környezetben zajló tanulási/tanítási folyamat tematizációja azért is figyelemre méltó, mert mögötte a térbeliség (területiség, tér, hely, környezet, lásd: Boix et al.2015), a rurális kontextus újszerű értelmezése áll, amely eleve más pozícióba helyezi a rurális térben működő intézményt és a szereplőket (pedagógus, családok, helyi közösség) is. Az urbánus, szub-urbánus és rurális „területiség” típusainak értelmezése túllép azon a napjainkban is széles körben tapasztalható megközelítésen, amely a rurális teret a városi tér viszonylatában alárendelt, alul értékelt helyként kezeli. Ebben a megközelítésben természetesen nem tűnnek el a rurális tér „fogyatékoságai”, de az urbánus-rurális összehasonlítás lényege nem az aszimmetria, hanem a kétféle térbeliség „mássága”. Ez a megközelítés esélyt adhat arra, hogy a rurális térben zajló oktatási-nevelési folyamatot – és nem utolsó sorban abban a pedagógus-szerepet is – tárgyilagossában elemezhessük és értelmezhesük.

Boix és szerzőtársai (2015) a rurális oktatás témájával foglalkozó szakirodalom áttekintése alapján tárgyalják a rurális iskolák tanulási és tanítási sajátosságait, amelyek a korlátok mellett potenciális előnyöket, pozitív feltételeket is jelentenek a helyi tanulók és közösségek számára. Első körben a **negatív tényezőket** összegzik, amelyek egymással összefüggésben, de sok esetben önmagukban is korlátokat jelentenek a rurális iskolákban történő tanulás és tanítás számára. Negatív tényezőnek számít az, hogy a szétszórtan lakott vidéki területeken a tanulóknak nagy távolságokat kell megtenniük az iskolába járás érdekében, ami növeli a lemorzsolódás valószínűségét. Továbbá a vidéki területeken az iskolák ritkán csoportosulnak közösségek közötti struktúrákba, így inkább az jellemző, hogy a közösségeknek csak egy-egy oktatási szinten van iskolájuk – például elemi oktatás –, s emiatt a további szinteken történő tanulás települések közötti mobilitásra kényszeríti a tanulókat. Mivel a rurális iskolák gyakran kis költségvetéssel rendelkeznek, kevésbé felszereltek, illetve kisebb választékot tudnak kínálni a tantárgyak, a főiskolai előkészítő kurzusok, speciális programok, valamint az iskolán kívüli tevékenységek szempontjából. Mindez nem csak a tanulók, hanem a tanárok számára is korlátokat jelent, akik az iskola felszereltségének hiányosságai miatt kénytelenek a mechanikus tanulásra alapozni tevékenységüket. A rurális iskolák és a rurális tanítás nehézségeit tovább súlyosbítja az a tény, hogy általában kevés a tapasztalt és magasan képzett tanár, annak ellenére, hogy a helyzet sokszor pontosan azt követeli meg, hogy a tanár több témakörben és több évfolyam számára egyszerre tartson órákat. A tanárok szakmai felkészültsége mellett egy másik fontos probléma, ami nehezítheti a tanítási tevékenységet, a helyi közösségbe való beágyazódás nehézségei – a helyi közösség értékrendjével való azonosulás, érzékenység a helyi kultúrára –, ami

helyi kontextushoz nem igazított, bürokratizált tanítási formát eredményez. Számos szerző véli úgy, hogy ez hatással van a vidéki területek elnéptelenedésére.

A tanulás és tanítás szempontjából negatív tényezők mellett a rurális oktatás **pozitív sajátosságokkal is rendelkezik**, amelyek ellensúlyozhatják a negatív tényezőkben rejlő veszélyeket. Például pozitívumnak tekinthető, hogy a rurális iskolák általában kisebbek az elszigeteltség és az alacsonyabb népsűrűség miatt, ami előnyös lehet a tanárok és a tanulók közötti szorosabb kapcsolatok kialakulása, s ezáltal a tanulók tanulásra való motiválása szempontjából. Számos jó gyakorlat rurális iskolákból származik például olyan témákban, mint a kooperatív tanulás, társas korrepetálás, interdiszciplináris tanulmányok, többszintű tanítás, iskola és közösség közötti erős kapcsolat, összehangolt tanterv. Emellett a rurális iskolák hajlamosabbak az osztálytermi kereteken kívüli tanulás elősegítésére és a közvetlen környezet tantervi erőforrásként való felhasználására. Mivel a rurális iskolák általában szorosabb kapcsolatban állnak a közösségükkel a helyi kormányzattal, a gazdasági és társadalmi szervezetekkel, a családokkal és más vidéki iskolákkal való aktívabb interakció formájában, hajlamosak a szülőket jobban bevonni a tevékenységükbe, s ezáltal nem csak a tanulók eredményességét, hanem a helyi kultúrák megerősítését is támogatják. A rurális iskola és a helyi közösség között általában támogató, bizalmi, szoros kapcsolat van, egyfajta kölcsönös megállapodás, amely alapján egymás tevékenységét kölcsönösen támogatják. A rurális települések lakossága általában időt, pénzt és energiát áldoz a közösség-építésre, amelynek az iskola egy fontos elemét képezi (Boix et al. 2015. 38-40).

Térségi kontextus

A rurális térségben működő tanító szerepek elemzése kapcsán figyelembe kell vennünk két olyan térségi tényezőt, amelyek a vizsgált célcsoport tagjainak mindennapi munkáját, illetve a saját helyzetükre vonatkozó értelmezést is befolyásolják. Ezek egyike térségi társadalomtörténeti tényező, és azzal a “tanító-képpel” kapcsolatos, amely a XX. század folyamán alakult ki, és amely lokális léptékben napjainkban is sok esetben hivatkozási, viszonyítási alapként működik. A másik fontos tényező a térségi magyar iskolaüggyel kapcsolatos tematizációs gyakorlat, amelynek egyik vagy másik típusába, a beszédhelyzettől függően – akarva-akaratlanul – minden beszélő belehelyezi magát.

a.A tanító-szerep térségi alakulása

A székelyföldi falvak XX. századi társadalomtörténetével foglalkozó elemzések és oral history anyagok, illetve az 1989 utáni időszakban született falumonográfiák sora

minden település esetében említ egy-két olyan tanítót, akiknek neve, tevékenysége az adott település lakossága számára fogalommá vált, és akikre kivételesen értékes, szimbolikus súlyú példaként hivatkoznak. Ezek a különlegesnek, egyedinek tartott tanító-személyiségek az ötvenes években tevékenykedtek, oktatói munkájukhoz több területet érintő ismeretterjesztő-népművelői tevékenység is kapcsolódott. A művelődési-kulturális szerepvállalás mellett nagy szerepet kapott a családi gazdálkodást támogató szakmai ismeretek, innovációk terjesztése (jellemző példa a gyümölcsstermesztési technológia). A tanítók irányába megmutatkozó közösségi nagyrabecsülés, tisztelet kulcsfontosságú toposza az, hogy a tanító példát mutat, tevékenysége, magatartása, életmódja egyfajta ideáltípus, amely ugyanakkor a helyi közösség szolgálatába van állítva. Ez a tanító-modell minden bizonnyal folyománya annak a tanító szerepnek, amelyet Magyarországon az Eötvös-féle törvény dolgozott ki és tematizált a XIX. század végén (lásd: Baska 2011). Az ekkor kialakított új közoktatási rendszer legfontosabb „emberi erőforrása” a tanító (kiemelés: Baska 2011. 30). Az ekkor megfogalmazott tanító szerep fontos tartalmi eleme az, hogy többféle kompetenciát egyesít magába, és az elvárásrendszer fontos eleme – a szakmai kompetenciák mellett – a hivatástudat, a példaértékű életvitel (“a példa hatalmasabb, mint a szabály” – idézi Baska 2011. 56.). Nincsen információnk arra vonatkozóan, hogy a két világháború közti időszakban (amikor a székelyföldi térségben is a települések egy részében román tanítók vették át a szerepet) hogyan élhetett tovább ez a szerep modell. Az 1940-44 közti időszak tanítóképzőseivel készített interjúsorozat azonban azt igazolja, hogy a hivatástudatra alapozó tanító szerepfelfogás újabb támogatást kapott (interjúsorozat a KAM adattárában). A romániai kollektívizálás befejezését követően (1962) a tanítói szerep tartalma megváltozott, kimaradt belőle a gazdálkodási ismeretek terjesztése, viszont fölerősödött a kulturális-művelődési szerep. Ez volt az az időszak, amikor minden falusi településen színjátszócsoportok, táncsoportok alakultak, sok helyen a tanító szervezésben/irányításával. Ezt a kulturális-művelődési szerepvállalást fokozatosan, de tendenciaszerűen szorította háttérbe az 1970-es évek elejétől az ebben a térségben is felgyorsuló urbanizáció (a falusi lakosság tömeges városra költözése) és a rurális települések adminisztratív átszervezése (több település egyközségbe való összekapcsolása). A tanítói szerepekhez kapcsolódóan itt meg kell említenünk a művelődési-kulturális élet erőteljes ideologizálását, a központi pártpropagandának való alárendelést, ami jelentős mértékben korlátok közé szorította a tanítók helyi szerepvállalási lehetőségeit. Ezek a folyamatok a rurális értelmiség számának gyors csökkenéséhez, a falusi iskolák elsorvasztási folyamatához vezettek. Az 1980-as évek romániai diktatórikus körülményei közepette még tovább szűkültek a pedagógus szerep működtetésének lehetőségei. A

székelyföldi urbanizációs folyamatokat követően a térség településein két domináns tanítómodell alakult ki. Ettől az időszaktól kezdve jelent meg az „ingázó tanító” modellje, az a pedagógus, aki csak az iskolai program idejéig tartózkodik az adott településen. Emellett továbbra is megmaradt a település életébe, a helyi közösségbe integrálódott tanítói szerep.

Az 1989-es romániai társadalmi-politikai fordulatot követően a székelyföldi térség településein erőteljes társadalmi-gazdasági-etnikai rehabilitációs folyamat indult be (a kollektivizálás idején, 1962-ben megszüntetett családi vagyonszerkezetek visszaállítására, a közösségi intézmények és működési modellek visszaállítására, a lokális identitás rehabilitációja és mások), amely a rurális iskolák működését és a helyi pedagógus szerepeket alakulását is érintette. Az iskola és a helyi pedagógus újra meghatározó szerepet vállalt a helyi identitás működtetésében. A helyi iskolák felújítása, didaktikai eszközökkel való felszerelése is napirendre került. Nem változott azonban néhány olyan trend, amely az 1970-s években, az urbanizáció nyomán indult be, és amelyek a rurális iskolák társadalmi súlyának erőteljes csökkenését eredményezték. Ezek közé tartozik az, hogy tovább csökken a gyereklétszám, növekedett az ingázó pedagógusmodell képviselői száma és megmaradt (sőt: fokozódott) a rurális iskoláknak a városi iskolákkal szembeni leértékelődése. A „hagyományos” tanító szerep még ma is aktuális elemeit, illetve ennek a szerepnek a mai korszerűsített változatait azok a tanítók képviselik, akik iskolai és iskolán kívüli munkájuk révén – kisebb vagy nagyobb mértékben – integrálódnak a helyi közösség életébe. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a hagyományos tanítói szerep-modell a helyi lakosság körében ma is él, és sok esetben hivatkozási alapként is működik a mai tanítók helyi közösségi megítélésében. A térség XX. századi társadalomtörténetében valamilyen módon, valamilyen mértékig mindig jelenlévő, hivatás tudatra alapozó szerep-modell nem tűnt el teljes egészében, hatásával – társadalmi elvárás formájában vagy pedagógusi gyakorlatként – ma is számolni kell.

b. Térségi iskola/oktatás tematizációk

A térségi iskolák helyzetével, működésével kapcsolatos tematizációknak – függetlenül attól, hogy milyen településről van szó – három fontosabb területe van.

a.

A székelyföldi tömbmagyar térségben a magyar népesség oktatásával kapcsolatos közéleti, médiabeli, szakpolitikai és szakmai tematizációk az esetek döntő többségében az „iskolaügy” metafora alá sorolódnak be. Az ebben a témakörben készített szakpoli-

tikai és szakirodalmi szövegyűjtemény anyagai² alapján a térségi iskolaügy releváns témái az 1989-es romániai rendszerváltást követően a következők:

- a térségi magyar nyelvű oktatás jogi-intézményi-adminisztratív-személyi kereteinek alakulása (védelem, visszaállítás, kiterjesztés, fenntartás, csökkenés). Ezen a területen a statisztikai megközelítés dominál (intézmények, osztályok, pedagógusok, tanulók számának alakulása)
- a magyar nyelvű oktatás számára a tankönyvek és a didaktikai eszközök biztosítása
- magyar oktatási intézmények felújítását vagy létrehozását célzó infrastrukturális beruházások
- az oktatói személyzet szakmai képzése
- az oktatási intézmények munkájához kapcsolódó sikerek és eredmények (tanulmányi sikerek, rendezvények, szimbolikus események) közzététele
- az oktatási teljesítmények méréséhez kapcsolatosan az országos átlagtól való lemaradás (PISA felmérések, érettségi eredmények) tematizációja

Ez a tematizációs gyakorlat a szélesebb léptékű romániai magyar kisebbségpolitikai (nemzetiségpolitikai) tematizációhoz kapcsolódik, és a magyar nyelvű oktatás kereteinek alakulását, illetve a keretek legitimitásának kiemelését helyezi előtérbe. Részben kivételt a teljesítménymutatók témaköre képez, ez azonban csak évente egy-két alkalommal kerül napirendre. Ennek a típusú tematizációnak a terei: médianyagok, közéleti és hivatali szereplők nyilatkozatai, szakmai fórumok, ünnepi-szimbolikus alkalmak, felmérések és kiadványok.

b.

Az oktatók munkájához, a tanítási-nevelési folyamathoz kapcsolódó megközelítés. Ezen a szinten az iskolai oktatás gyakorlata, az oktatói munka feltételeinek biztosítása, a módszertani kérdések, a teljesítmények, a jó megoldások kerülnek előtérbe. Ennek a tematizációnak a terei: szakmai képzések, szakfolyóiratok.

² A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében két alkalommal, 1998-ban és 2006-ban készült szövegyűjtemény és szakirodalmi jegyzék az abban az időszakban elérhető, a romániai magyar oktatással foglalkozó szakpolitikai anyagokról és szakmai elemzésekről, illetve kifejezetten a Székelyföldre vonatkozó kutatásokról (Túros 2006).

c.

Az iskola térségi társadalmi szerepével kapcsolatos, nem kisebbségpolitikai irányultságú tematizációk. Ezen a szinten az iskola és az adott oktatási intézmény számára releváns társadalmi környezet (rurális iskolák esetében ez a helyi társadalom) közti viszony vizsgálata a téma. Ez a típusú tematizáció csak nagyon kevés és szűk körben forgalmazódó szakmai publikációban jelenik meg.

A **vidékkutatás** számára a harmadik megközelítés van előtérben. Ez a megközelítés abból indul ki, hogy az iskola lokális léptékben (és rurális környezetben különösen) több mint oktatási szolgáltatás. Olyan intézmény, amelynek elvben többféle (közvetett és közvetlen) vonatkozásban hatása/szerepe lehet a helyi társadalom működésében. Ma már egyre több az olyan szakmai megközelítés, amely a rurális iskoláknak a település fejlődésében, fenntarthatóságának vagy akár versenyképességének alakulásában is szerepet tulajdonít (ez nyilván az iskola működésének szerepbővítésével is együtt jár, erről közöltünk tanulmányt (Bíró – Sárosi-Blága 2018). Kutatásunk keretében arra törekedtünk, hogy az interjúalanyokkal kialakított beszéldeeményben a harmadikként említett tematizációt, a pedagógus társadalmi szerepét hozzuk előtérbe.

Kutatási módszerek és elemzési szempontok

A tanulmány tárgyát képező kutatás a tanító-szerep pedagógiai és társadalmi tartalmainak változását vizsgálja rurális környezetben, székelyföldi települések (Románia) példáján. A kutatás fő célja volt, hogy a napjainkban működő tanító-szerep fontosabb tartalmi összetevőinek azonosításán keresztül feltárjuk (a.) a tanító-szerep tényleges működési-mintázatait, illetve (b.) vizsgáljuk az ezzel kapcsolatos pedagógusi szerepfelfogásokat, szerepértelmezéseket. Másfelől azt vizsgáltuk, hogy a pedagógusok szemszögéből a tanító-szerep hogyan találja meg (vagy nem találja meg) a helyét a lokális társadalmi kontextusban.

A kutatás céljának elérése érdekében **a rurális iskolákban oktató tanítókkal készítettünk interjúorozatot.** A célcsoport kiválasztása kapcsolódik azokhoz a szakmai szempontokhoz, amelyeket a tanulmány előző fejezetében ismertettünk, és amelyek szerint a rurális területek és a rurális kontextusban működős iskolák sajátos vonásokkal rendelkeznek (lásd Mihály 2000; Coombs 1985; Boix és társai 2015).

A kutatás módszertani szempontból **a félig strukturált interjúk készítésére alapozott.** Ezt egészítettük ki **a személyes terepmunkán alapuló megfigyeléssel, a településekkel kapcsolatos alapinformációk gyűjtésével.**

Az interjúk beszélgetések által célunk volt az, hogy a tanítói szerepekre irányuló (1.) implicit, (2.) explicit és (3.) gyakorlati jellegű rákérdezővel információkat kapjunk arról, hogy milyen modellek vannak a formális szerepműködtetés és a lokális beágyazódás (kötelező időkereteken és kötelező feladatokon túli munka, a helyi tudás iránti érdeklődés, helyi kapcsolatok kezdeményezése, négy tevékenységi szint működtetése (oktatás, a gyerekekkel egyéb program, gyerekeket és szülőket közösen mozgósító program, iskolán kívüli helyi tevékenység) közti térben.

Az interjúsorozat keretén belül **26 esetet vizsgáltunk meg**. Személyes terepmunka és tájékozódás, valamint hólabda módszer alkalmazásával olyan tanítókkal készítettünk interjúkat, akik több éve az adott településen oktatnak, tevékenységük és társadalmi kapcsolataik révén a társadalmi beágyazottságuk számottevő. Adatfelvételi munkánk nem terjedt ki azokra a pedagógusokra, akik más településekről (elsősorban városról) ingáznak a rurális iskolákba, a rurális településen való tartózkodásuk gyakorlatilag csak az iskolában való tartózkodásra és az iskola program idejére korlátozódik, tevékenységük a munkaköri feladatként előírt oktató-nevelői munka kereteit nem lépi túl. Az interjúalanyok számára szokatlannak tűnt a megkeresés, de azt tapasztaltuk, hogy sok a mondanivalójuk, és szívesen osztották meg tapasztalataikat.

Az elemzés során, az interjúvázlatból és a terepmegfigyeléseinkből kiindulva az alábbi témaköröket vizsgáltuk meg:

- a. **A rurális környezetben zajló tanítói munka, tanító szerep előnyei és hátrányai**, amelyen belül arra kértük az interjúalanyokat, hogy konkrét példán keresztül fejtssék ki véleményüket arról, hogy napjainkban miért érdemes, vagy miért nem érdemes falusi iskolában tanítani.
- b. **A szülő-tanító együttműködés mintázatai**, tehát a két fél közötti információcsere és együttműködés sajátosságai, amely többféleképpen is alakulhat, attól függően, hogy milyen a család helyzete, hozzáállása, illetve a tanító hozzáállása. Ezen a témakörön belül implicit módon rákérdeztünk az interjúalanyok véleményére a családdal való jó kapcsolatról, a kapcsolat gyakoriságára, tartalmára, időtartamára, helyszínére, módjára.
- c. **A helyi eseményeken való szerepvállalás gyakorlata**, tehát az, hogy a rurális tanítók esetében a helyi eseményekben való részvétel módja és gyakorlata a helyi társadalomba való integrálódás milyen mintázatait termeli ki, illetve az, hogy az ilyen gyakorlathoz milyen az interjúalanyok hozzáállása.

- d. **A jelenlegi helyzet javítására vonatkozó reflexiók.** Az ezzel a témakörrel kapcsolatos elemzést lásd: Biró et al 2021.140-147)

A tanító-szerep működésének és tartalmának elemzése

Az interjúk anyaga és a tereptapasztalatok alapján négy témakörben tettünk kísérletet arra, hogy megvizsgáljuk a tanító-szerep mai alakulását. Igyekeztünk azonosítani azokat a tényezőket, amelyek a rurális oktatási-nevelési folyamat sajátosságaira, úgynevezett „másságra” utalnak vagy utalhatnak.

a. Rurális iskolák: előnyök, hátrányok

a.1. Előnyök

Az interjúalanyok a falun tanítás számos előnyét megfogalmazzák, legtöbb esetben úgy, hogy a kiemelt dolgokat oppozícióba állítják vagy összehasonlítják a városban tanítás sajátosságaival. Például „itt kevesebb a kolléga”, „vidéki gyerekekkel könnyebb dolgozni”, „nincs akkora rivalizálás a kollégák között”.

A megfogalmazott előnyök jelentős része kapcsolódik a **zárt, kis közösség jellemzőinek pozitív értékeléséhez** a gyermekek és szülők viszonyulásmódja, a kollégákkal való kapcsolat, és ezáltal a munkavégzés szempontjából is. A gyerekekkel és a szülőkkel kapcsolatban több interjúalany kielemezi azt, hogy a viszonyulásmódjukat **a tisztelet jellemzi, s ezáltal sokkal könnyebb együtt dolgozni a gyerekekkel, együttműködni a szülőkkel.**

„...falun ezek a gyermekek még olyan tiszták. Sokkal tisztábbak, mint városban, akár romák, akár nem. Még ismerik a munkát, tudják, hogy mi az a mezői munka és társai, ellenben azokkal a városi gyerekekkel, akik nem föltétlenül mennek ki még a tömbház elé sem játszani a többi gyerekekkel. Tehát a jó falusi székegy gyermek még él bennük, én úgy érzem.”

“Teljesen másak a gyerekek, másak az otthonról hozott erkölcsi értékek, más a tanítók felé a magatartás, tisztelik még a tanítót. Azért még itt amit a tanítónéni mond, az úgy van. Tehát másképp viszonyulnak az iskolához, az egészség intézményhez, és a pedagógushoz is. Nem szólnak bele az iskolai rendszerbe.”

A gyermekek és a szülők tiszteletmegadó viszonyulásmódján túl, de ahhoz szorosan kapcsolódóan, több interjúalany emeli ki a **közösség viszonyulásmódját, a közösségi, családi hangulatot is pozitívként.** Ebből arra lehet következtetni,

hogy a rurális településeken oktató pedagógusoknak nem csak az oktatási tevékenységhez szorosan kapcsolódóan a gyerekekkel és szülőkkel fontos a jó együttműködés, hanem konkrétan az egész közösséggel.

„Ami még pozitív a falun tanításban, hogy barátságosabbak az emberek, kisebb a közösség, jobban össze lehet fogni a gyerekeket, sokkal több, tartalmas programot lehet szervezni egy kisiskolában: otthoniasabb, családiasabb a hangulat. Sokkal jobban fel tudnak oldódni a gyerekek mint egy nagy városi iskolában. Jobban megtalálják a helyüket az osztályon és az iskolán belül.”

Szintén a zárt, kis közösségben dolgozás előnyeként fogalmazódik meg az, hogy mivel kevesebb a kolléga, **nincs akkora versenyhelyzet, rivalizálás** közöttük, ami a jó kollegiális viszony rovására mehetne. Mindez a munkavégzés és a szerepmegélés szempontjából is előnyként tételeződik.

„Zártabb ez a közösség. Maga a kollégák is: nem vagyunk sokan, ismerjük egymást. Tehát nem az van, mint egy nagy városi iskolában, hogy voltak olyan kollégáim, hogy két évük kollégák voltak, és nem is tudta a nevem. Vannak ilyen helyek.”

Egy másik megfogalmazott előny, amely nagyon sok interjúalany narratívájában előfordul, az a **szép természeti környezet**. Az elemzett narratívák alapján a vidéken tanító pedagógusok pozitívumként élik meg azt, hogy elzártabb, érintetlenebb természeti környezetben tudnak dolgozni, s igyekeznek mindezt a munkavégzésük előnyére fordítani, például kirándulások szervezése, friss levegőn foglalkozások végzése szempontjából.

„Mi a férjemmel indulásból ilyen természetbarát, környezetbarát emberek vagyunk. Nekem meg nagyon tetszett ott kint az az elszigeteltség, hogy télen, nyáron, amikor mentem ki, nem győztem gyönyörködni mindenben. A környezet szempontjából engem nagyon megfogott, s a közösség is. Tehát úgy, együtt a szülőkkel, mint csak az osztály, szerintem pont ebből adódóan, hogy másak az emberek, más a mentalitás. Ilyen szempontból nagyon jó volt.”

„Többször volt lehetőség, de egy olyan városi iskolát sem tudnának felmutatni, amiért elcserélném Ajnádot. Úgy kell elképzelni, hogy egy gyönyörű nagy, zöld udvar, fákkal tele. Hátról folyik a patak. Egy kis híd van keresztül, s azon ha átmegyünk a gyerekekkel, rögtön kimegyünk egy ilyen nagy dombos helyre, ami tele van szintén fákkal, borokkal, az a neve, hogy Nyíres. Oda napi szinten kijárunk, s amit a városi iskola elér, hogy buszokat szervez, s kirándulni viszi a gyerekeket, mi 5 perc alatt megoldjuk: kimegyünk a patakon

át a hídon, s ott vagyunk a természetben. Annyira szenzációs, hogy egy városi iskoláért sem cserélném el (...).”

a.2.Hátrányok

Az interjúalanyok, az óvatos megfogalmazások, a vidéken oktatás idealizálása, és a mindezek mögött álló toleráns attitűd ellenére, a vidéken oktatással kapcsolatban több hátrányt megfogalmaztak, mint előnyt. Az egyik legtöbbször emlegetett hátrány az, hogy a félreeső rurális iskolák **nem képeznek különálló adminisztratív** egységet, amelynek a fő oka a kis gyereklétszám, s amely számos negatív következménnyel jár a beruházások, humán erőforrás, az iskolamenedzsment szempontjából. Több interjúalany **kiszolgáltatottságot érez** emiatt, és több javaslatot megfogalmaz azzal kapcsolatban, hogy min kellene változtatni a helyzet javulása érdekében.

“Mi a parajdi iskolához tartozunk. Épületeket, s mindent a parajdi iskola és a tanács intéz. Ennek van hátránya. Nagyon sokszor érezzük mi is, s az alsó vagy a békástanyai iskola is azt, hogy olyan mintha púpok lennének a parajdi iskolának a hátán. Ha valahol valami beruházás van, akkor mindig úgy kezdődik, hogy elsősorban a parajdi iskola, mert ugye az a központ, ott több a gyermek.”

“Valamikor mi is külön iskola voltunk, de a gyereklétszám miatt odacsatoltak Parajdhoz. Abban az időben, amikor különálló iskola volt, nagyon sok mindent meg lehetett valósítani, teljesen más volt az egész. Na de hát most így néha jut nekünk is, amikor a szánk kinyílik, hogy egy kicsit ránk is kellene gondolni.”

Mivel az elemzett tanítók nem különálló adminisztratív egységet képező iskolákban dolgoznak, értelemszerűen sokkal **kevesebb személyzettel** kell elvégezzék nem csak az oktatási tevékenységet, hanem az iskola működtetéséhez kapcsolódó egyéb munkákat is, mint a takarítás, karbantartás. A közvetlenül hozzájuk kapcsolódó oktatási tevékenységen túl személyes szerepet kell vállaljanak olyan tevékenységekben is, amiért nem kapnak fizetést, s ami akár hátráltathatja is őket. Összességében a falun oktató **pedagógusoknak komplex a szerepkörük**, ezáltal **nagy felelősség** hárul rájuk, amit többen nehézségként élnek meg.

“Ez a legnagyobb problémánk, hogy nagyon kevés a személyzet, két takarítónőnk van a három nagy épületre. Akkora 3 szintes óvodát építettek most, hogy egy embernek elég volna egy nap fentről le végig törölni. Tehát emberhiányban szenvedünk, s nem is akarnak adni többet, ez a legnagyobb problémánk.”

“Igen, nagyon is érdemes, csak hogyha falusi iskolában tanítunk, akkor igyekeznünk kell az igazgató helyett is dolgozni, a polgármester helyett is dolgozni és saját magunk dolgát is elvégezni.”

A többi hátrányhoz és az iskolaműködéshez szorosan kapcsolódik a **lemorzsolódás** a pedagógusok között, mivel nagyon kevesen vállalják a plusz terheket, s a nehezebb körülményeket.

“Biztos, hogy nem maradnak meg ebben a szerepben. Van matektanár problémánk is. Volt olyan, hogy elfoglalta a posztot, de nem jött. Azok akik ingáznak, ha kapnak közelebb helyet, akkor elmennek.”

Az **ingázás** is a vidéken oktatás hátrányaként fogalmazódik meg, azonban a megkérdezett interjúalanyok már megtanulták ezt kezelni, tehát vagy személyesen vagy iskolai szinten megoldják ezt a nehézséget a munkahelyre utazás szempontjából. Ugyanakkor ennél a pontnál fontos megemlíteni az **iskolán kívüli tevékenységeket, a kirándulások szervezését** vagy az egyéb, **közösségi szerepvállalást**, amit igencsak megnehezít az, ha a pedagógusnak ingáznia kell.

„Nekem így most könnyű, mert iskolabusz hoz-visz minket. Tehát ez így egyszerű, de mivel mi is építkezésben vagyunk benne, Mindszentre fogunk kiköltözni, ha minden igaz, akkor megint el fogok gondolkodni azon, hogy hogyan és miként legyen. Az is számít, hogy kijárunk-e ha nem iskolabuszszal ingázól.”

„Tehát egy színházi előadásra feljönni, azért az egy jó szervezést igényel. Ez is benne van a dologban. Meg az néha, hogy például egy szülőértekezlet, vagy valami ami kibúzódik, akkor is nézi az ember, hogy eltelt a nap, már este van, s még nem vagyok otthon. Tehát ezek a plusz dolgok...hogy még haza is kell érnem.”

Egy másik sokszor említett hátrány a **rosszabb felszereltség**, amely összefüggésben van az oktatási-tanulási tevékenység színvonalával. Többen azzal magyarázzák ezt, hogy mivel a félreeső iskola nem képez különálló adminisztratív egységet, nem rendelkezik akkora gyereklétszámmal, a prioritási listán mindig hátrébb kerül, ha fejlesztésekről, pályázatokról, beruházásokról van szó. Többen ezt úgy oldják meg, hogy igyekeznek hangot adni a kéréseiknek, vagy ők maguk pótolják az alapvető, munkát megnehezítő eszközhiányosságokat.

“A másik dolog az a felszereltség. Ez általában úgy van, hogy Parajd központban ha fejlesztenek (most amúgy szuper új osztályokat alakítottak ki, új padokat meg székeket hoztak stb.), a kislalusi iskolák mindig lemaradnak, a sor végén kullognak. Nekünk

már általában nem jut, sem az eszközökből, sem a támogatásokból. Mire ránk kerül a sor, elfogynak a számítógépek, a nyomtatók. Ez általános probléma sajnos.”

“Én Békástanyára rengeteg sok mindent vittem az én, saját eszközeimből. Na ott viszont sok hiányosság van, oda sok mindent be kellene fektetni s fejleszteni, hogy ott a gyerekek ugyanolyan színvonalon tudjanak tanulni, mint a társaik.”

Az **összevont osztályok**, és általános értelemben a **gyereklétszám problémák** nehézségeket jelentenek a pedagógusok mindennapi munkavégzése szempontjából. Rurális iskolákban nagyon gyakran fordul elő a szimultán oktatás, ami egy nagy kihívást jelent pedagógus számára. Ugyanakkor egy másik fontos nehézség a roma gyerekek magas létszáma, akik bár formálisan az osztály részét képezik, nagyon sokszor hiányoznak az iskolából, és az egyéb életvezetési különbségekből adódóan a pedagógus számára nehezebben tervezhető velük a közös munka.

“A létszámmra visszatérve ez hátránya a falusi iskoláknál, hogy egyre kevesebb a gyermeklétszám, nehezebb a dolga a tanítónak, ha összevont osztályok vannak, több felkészülést igényel, de még ennek ellenére is falun dolgoznék.”

Több interjúalany óvatosan fogalmaz, de hátrányként említi, hogy vidéki iskolákban **gyengébb képességű gyermekek** tanulnak, ami hatással lehet arra, hogy egy pedagógus mennyire érzi sikeresnek, eredményesnek a munkáját.

“A versenyeken nyilván nem vagyunk olyan eredményesek, de megvan az a családi légkör.”

“Lehet az is egy hátrány, hogy nem annyira felvilágosultak minden téren, mint a városi gyerekek, ilyen digitális szempontból visszamaradottabbak, minden kintyü nincs megvéve, mint egy városi gyermeknek.”

A gyengébb képességű gyerekek témához szorosan kapcsolódik az, hogy **alacsonyabb a szülők iskolai végzettsége**, ami hátrányokat jelent például a házi feladatok megoldása, a gyermekeknek nyújtott segítség, s ezáltal a pedagógus munkájának segítése szempontjából.

“Én csináltam egy ilyen felmérést, hogy kinek hány osztálya van a szülőknél, kevés, akinek van szakiskolája egyáltalán, vagy nyolc osztálya. Olyan is van, hogy csak négy van vagy egy sincs. Ebből a szempontból hátrányos, hogy nem tudnak olyan támaszt nyújtani a gyermekeknek.”

Egy másik, többször emlegetett nehézség, amit érzékelnek az interjúalanyok, az a **hátrányos megkülönböztetés** a pedagógus kollégák között. Ez szoros összefüggés-

ben van azzal, hogy hogyan él meg a vidéki oktatói szerepüket, mennyire érzékelik azt, hogy a munkájuk és a vállalt nehézségeik értékelve vannak.

“Például a kollégák terén még mindig érzem, hogy falusi tanító – városi tanító, holott én nem látok különbséget. Nem gondolom, hogy aki falun tanít, városon mondjuk nem állná meg a helyét vagy fordítva, vagy azt sem, hogy kevesebbet dolgozunk, vagy lazább nekünk. Ez hozzáállástól függ.”

“Az kicsit sért, hogy azért a városi tanítók kicsit úgy a falusiakat lenézik, van egy ilyen mentalitás, hogy ó, te csak falun tanítasz. Viszont egy falun tanítónak nagyon sok mindenkinek meg kell felelnie, a falufelhasználóknak, a polgármesternek, a kollégáknak, a szülőknek, a gyermekeknek is napi szinten. A problémákat ő kell megoldja, mert nem várhatod, hogy jön az igazgató s helyetted megoldja.”

b.A szülő-tanító együttműködés mintázatai

Az elemzett interjúkban 68 szövegegység foglalkozik a pedagógus – szülő kapcsolattal, ezek jelentős része több részművekre vonatkozóan is tartalmaz kijelentéseket, értelmezéseket. Elemzésünket három részfejezetben foglaltuk össze.

b.1. Formális (intézményes) találkozási alkalmak szerepe

A szülői értekezleteket gyakorlatilag minden interjúalany megjelöli, mint a pedagógus–szülő kapcsolat egyik formáját. Az ezzel a témával kapcsolatos szövegegységek az esetek döntő többségében rövidek, kijelentésszerűek, és tartalmi szempontból is nagyon hasonlítanak egymáshoz. Röviden megjelölik a szülői értekezlet időpontját, gyakoriságát, célját és tartalmát. A hangmenet tárgyilagos, szinte hivatalos, a szöveg szerkezetét a felsorolás dominálja. Ennek az eseménynek a fontossága, célszerűsége nem vitatott, de nem is képezi elemzés, értelmezés vagy akár továbbgondolás tárgyát. Az esemény tartalmát az iskolai munkával kapcsolatos tájékoztatás, a családok irányába megfogalmazódó kérések felsorolása, általánosságban pedig az olyan tennivalók bemutatása jellemzi, amelyekre sort kell keríteni, amelyek tulajdonképpen nem nagyon lehetnek vita vagy értelmezés tárgyai. Ezek a formális események a személyes kapcsolattartásra kevés teret kínálnak.

„Én általában tartok egy rövid szülői értekezletet már az első nap, mert a tanfelszerelések megvásárlása mindig gondot jelent a szülőknek. Ez alkalommal tanterhelést kapnak kézhez, amelyben tantárgyi lebontásban szerepelnek az eszközök.”

„Szülői értekezletet szoktunk tanév elején, amikor első héten megbeszéljük a kellékeket, egy hónap múlva az első tapasztalataimat elmondom, hogy na mindenképp felmértem, s mennyit felejtettek a vakáció után, kinek milyen felszerelés hiányzik még, s mik a terveim arra a tanévre, akkor szoktam elmondani, hogy milyen iskolán kívüli tevékenységeket terveztem be s hogy ők mit szólnak hozzá s még esetleg ötlet van-e.”

Az intézményes jellegű találkozási formák másik lehetősége a fogadóóra kínálta. A szülők számára hivatalosan heti egy alkalommal időpontot kell kijelölni. Az ezzel a találkozási formával kapcsolatos szövegrészek egymondatos, tömör állítások, amelyek gyakorlatilag csak annyit jeleznek, hogy a szülők számára ez a lehetőség fennáll. Értelmezés, továbbgondolás, javaslat nem kapcsolódik ezekhez a szövegekhez. Kevés esetben az interjúalanyok jelzik, hogy a szülők nem élnek ezzel a konzultációs lehetőséggel. A találkozási formára való egymondatos utalás szintén azt jelzi, hogy a fogadóórának nincsen komolyabb szerepe a szülő – pedagógus kapcsolat alakulásában. Ha az intézményes kapcsolattartási formákra vonatkozó megállapításokat önmagukban vizsgáljuk, akkor azt a következtetést vonhatjuk be, hogy rendszeres, jól bevált kapcsolattartási formáról van szó. Az egyéb kapcsolattartási formákkal összevetve azonban az intézményes formák jóval kevésbé tűnnek fontosnak. Szerepük csökkenését jelzi az említések hangneme, a szűkszavú témakezelés, a nyelvi megformálás módja is. Nem az intézményes kapcsolati formák valamiféle leértékeléséről van szó, hanem funkcióik korlátozott voltáról.

b.2.Kapcsolati felületek bővülése – Facebook, Messenger, Classroom, mobiltelefon

A szülő és a pedagógus közti kapcsolati felületek és kapcsolati módok bővülése a vírushelyzetet követően, illetve az on-line oktatási formák bevezetésével akár magától értetődőnek is tekinthető. Ez a változás – és a változásban megmutatózó sokféleség – azonban nagyon összetett jelenség és a szülő – pedagógus kapcsolatban legalább annyi negatív hatással jár mint pozitívval. Első ránézésre a változás pozitív elemei kerülnek előtérbe, hiszen a szülő és a pedagógus közti kapcsolatok száma jelentősen megnövekedett, az eszköztár és a kapcsolattartási módok sokfélesége pedig kilépési lehetőséget kínál a formális kapcsolattartási módok korábbi gyakorlatából.

Szakmai szempontból a kérdés az, hogy az interjúszövegek által jelzett változások módosították-e a vizsgált rurális közegben, ha igen milyen mértékben, milyen irányban és milyen következményekkel a tanító és a szülők közti kapcsolattartás korábbi rendjét. A fentiekben jelzett mennyiségi bővülés azt is jelenti, hogy a kapcsolattartás ko-

rábbi rendjét – amelyet a formális kapcsolattartási módozatok domináltak, és amelyben jóval kisebb szerep jutott az alkalmi, egyedi, informális kapcsolattartási formáknak – egy olyan gyakorlat váltotta fel, amelyben már az egyedi, alkalmi, informális módozatok dominálnak. A sokféleséget bemutató szövegrészek arról is jelzést adnak, hogy a kapcsolattartás gyakorlata strukturálatlan, a kapcsolatokat sok esetben a véletlenszerűség határozza vagy a pillanatnyi helyzet diktálja. Sőt, arra is van nem kevés utalás, hogy az új kapcsolattartási felületek és módozatok használata a pedagógust nem egy esetben kényelmetlen helyzetbe hozza. Ebben a gyakorlatban a pedagógus részéről a megfélemlési igyekezet, az adódó helyzetekhez való alkalmazkodás, bizonyos értelemben valamiféle alárendelődés, aszimmetria is tapasztalható. Ezt a helyzetet részben nyilván az on-line oktatási forma hívta elő, amelyben – optimális esetben – mind a pedagógus, mind pedig a szülő keresi az adekvát megoldásokat, és ezek értelemszerűen az esetek nagy többségében rögtönzések. A változási trend – a kapcsolattartási felületek és formák bővülése, a szülők sokféle gyakorlatához való igazodás a pedagógus részéről – azonban olyan elemeket is tartalmaz, amelyeknek a kiváltója lehet ugyan az on-line oktatási gyakorlat, de a háttérben a tanító és a lokális közösség közti viszony strukturális változása áll. Ezzel a témával részletesebben foglalkozunk a következő elemzési részben.

b.3. Új mintázatok

A szülő-pedagógus közti kapcsolattal foglalkozó szövegegységek azt jelzik, hogy az intézményes kapcsolattartási formák (szülői értekezlet, fogadóóra) szerepének csökkenése, az informális kapcsolattartási felületek és módozatok számának, szerepének látványos növekedése mögött fontos strukturális jellegű változás megy végbe. Az alábbi néhány példa arra is utal, hogy ennek a változásnak a pedagógusok nagyon tudatában vannak. Bár a változás nem minden elemét nevezik jónak (nem minden változással tudnak könnyen azonosulni), a fordulat egészét azonban meghatározónak, fontosnak tartják.

Nézzük röviden a változás néhány fontosnak mutatkozó elemét:

A szülő és pedagógus közti kapcsolattartás gyakorlatában **megjelenik a csoportos együttlét igénye és az élményszerűség**. Olyan komponensek, amelyek a korábban domináns formális kapcsolattartási módozatokban nem is kaphattak szerepet. A csoportos közös térben való tartózkodás – legyen az valós tér vagy digitális tér – egyre nagyobb szerepet kap. A valós térben szervezett közös együttlétre egyfelől a helyi közösség ünnepei, másrészt az iskolai keretben szervezett közös foglalkozások kínálnak keretet. Ugyanakkor a pedagógus a digitális teret föl is használhatja közösségi élmények generálására.

“...ünnepségeket szerveztünk s olyan alkalmakkor akkor mindig a szülőkkel is kapcsolatba kerültünk, szót váltottunk, a problémákat megbeszéltük, ez így működött.”

“Én több formában tartottam a szülőkkel a kapcsolatot, még ha nem is lehet szülőértekezletnek nevezni, több iskolán belüli és kívüli tevékenységet szerveztem, és ezáltal mindig kapcsolatot tudtam teremteni a szülőkkel, ilyen volt a farsang, nők napja, anyák napja.”

A kapcsolattartásban megjelenik a folyamatosság. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a rurális társadalmi közegre jellemző módon a felek megegyeznek egy olyan közös kommunikációs tér fenntartásában, amelyet formális kötöttségek nélkül lehet használni, mégpedig oly módon, hogy a kommunikációs helyzetek alkalmait, időpontjait és időtartamát nem kell előzetesen egyeztetni.

*“A kapcsolattartás szinte **napirendű** azért is, mert a faluban lakom én is, sok gyermekkel és szülővel találkozom nap mint nap.”*

“...aki még mindig anyukával jön iskolába, vele is megy haza, azokkal találkozunk, naponta megbeszéljük a dolgokat.”

Az előbbieken tárgyalt jelenség (a kommunikációs folyamatossága) mutatkozik meg abban is, hogy a szülő a szülő szinte bármilyen időpontban igényelhet kapcsolatfelvételt, és ezt a pedagógus tudomásul veszi. Ugyanez fordított irányban is működik.

*„Most **telefonon, interneten tartjuk a kapcsolatot**, de engem hívhatnak bármikor, hívnak is, vasárnap is.”*

*„Most a modern világban **van Facebook csoportunk**, de **mindenkinek megvan a telefonszáma**, bármikor hívhatnak engem is, én is bármilyen problémával felhívom őket.”*

Eltérően a rurális térségre korábban jellemző aszimmetrikus pedagógus-szülő viszonytól, a szövegek sok esetben utalnak arra, hogy a kapcsolatot a szülő kezdeményezi. Maga a tanító megy elébe a változásnak, ösztönzi, biztatja a szülőket az informális, egyéni kapcsolattartási formák igénybevételére

„... bárkinek bármilyen problémája, kérdése van, nyugodtan hívjanak. Jöhetnek az iskolába is, telefonon bármikor hívhatnak, egy-két alkalommal én is voltam náluk, vagy ők is eljönnek hozzám és egy kávé mellett megbeszéljük a problémákat, gondokat.”

* * *

A szülő-pedagógus kapcsolat változása változási trendeket mutat. A szülő-pedagógus közti **kommunikációs tér valamiféle újrakonstruálása** zajlik. Az interjúala-

nyok sok esetben utalnak rá, hogy alakuló, kereső, kísérleti jellegű folyamatról van szó. Amit ezzel kapcsolatban ki lehet emelni azok a következők:

- A szülő-pedagógus találkozások beszédeseménnyé való transzformálódása. A korábbi egyirányú, pedagógus központú információ közlés helyett a kapcsolat szimmetrikus szerkezetét hozza előtérbe, teret kap a beszédesemény egyedisége és élményszerűsége.
- A szülővel való kapcsolat tartalma a korábbi standard tartalom helyett egycsatornás. Ez fontos rurális működési modell: a kapcsolattartás formája közösségi abban az értelemben, hogy a pedagógus-szülő kapcsolat működése egyre nagyobb mértékben integrálódik az adott lokális közösségre jellemző mintákba, a tartalom pedig ezen belül hangsúlyosan perszonalizálódik. Urbánus keretben minden annyiban más, hogy az intézményes kapcsolattartási formák szerepe megmarad, a számban és funkcióban jóval kisebb súlyú személyes kapcsolatok a tartalom és a forma tekintetében is perszonalizáltak.
- Az intézményes kapcsolattartási keretek száma, funkciója csökkent: nem elvárás a családlátogatás, nem igazán működik a fogadóóra. Ez azt jelzi, hogy a szülő-pedagógus kapcsolatban a lokális társadalom működési módja fölülírja a formális keretek betartását.

Általánosan jellemző a személycentrikusság a tematizációban és a nyelvhasználatban egyaránt. Magától értetődőnek tekintik, hogy a szülővel való kapcsolatra utaló, az interjú készítő személy részéről kérdéseket vagy megjegyzéseket pedagógus-szülő kapcsolatként (ÉN-ŐK kapcsolatként) értelmezzék és csak úgy, nem pedig iskola – szülő, intézmény-szülő kapcsolatként. Az interjúszövegekben csak elvétve lehet példát találni arra, hogy a beszélő pedagógus az intézmény képviselőjében, annak érdekében, az intézmény elvárásait vagy kötelezettségeit vállaló szakemberként beszéljen. Más témakörök esetében is gyakran megfigyelhető, hogy a pedagógus úgymond kisajátítja az intézmény szerepét (gyakorlatilag ő maga intézményként pozicionálja magát). Arra is kevés példa van, hogy az általa hangoztatott elvárások, követelmények megfogalmazásakor az intézményre hivatkozzon, azzal érveljen, hogy a szóban forgó követelmények hivatalos elvárások, ő csak közvetíti vagy képviseli azokat.

Nem csupán és nem elsősorban a pedagógus - szülő kapcsolat változik, hanem a tanító-szerep és a lokális közösség közti viszony! A kapcsolattartási gyakorlatban előtérbe kerülnek lokális kontextusba való bekapcsolódás, integrálódás formái. Ezt látszólag a szülő diktálja, azonban a szülő a lokális társadalmi praxis/modell, szerkezet

alapján “működik”, nem egyéni opciók alapján. A Pedagógus a személyes igazodások révén a lokális szerkezethez igazodik, abba lép be. Ennek a jelenségnek a részletes elemzése meghaladja jelen kutatás kereteit.

c.A helyi eseményekben való szerepvállalás gyakorlata

A rurális környezetben dolgozó pedagógus helyi programokban való részvételének – legyen szó helyi felkérésről vagy a pedagógus saját kezdeményezésű programjáról – teljesen más társadalmi szerepe, társadalmi hatása lehet, mintha ugyanezt egy pedagógus városi környezetben teszi. Az eltérés oka a rurális kontextus sajátos jellegéből (Boix et al.2015) adódik. Nem csupán a pedagógus szervezési és cselekvési mozgásteret más, hanem maguknak a programoknak a működése is. Eltérően az erre a térségre jellemző hagyományos pedagógus szereptől amely a helyi tanítónak ezen a téren egyértelmű autoritást és koordinátori szerepet biztosított, a mai szerep sokkal összetettebb, jóval kevesebb autoritást biztosít, és koordináció helyett a tanítónak sokkal inkább egyeztetésekkel, igazodási stratégiák kialakításával kell foglalkoznia. Amennyiben a mai rurális környezetben a tanító fontosnak tartja és gyakorolja a helyi közösségi eseményekben való részvételt, illetve az ilyen események kezdeményezését és szervezését (amit a bevezető részben jeleztük, ez a gyakorlat a pedagógusok egy részére nem is jellemző), akkor szerepe inkább a közösségfejlesztés gyakorlatából ismert animátor szerepére kezd hasonlítani.

A következőben összefoglaljuk az interjúk és a terepmegfigyelések alapján szerzett ismereteiket ebben a témakörben. Kutatási programunk szempontjából a fontosabb kérdés nem az, hogy a tanítók milyen gyakran, milyen jellegű helyi eseményekben vesznek részt, hanem az, hogy a helyi eseményekben való részvétel módja és gyakorlata a helyi társadalomba való integrálódás milyen mintázatait termeli ki. Az ilyen gyakorlathoz való pozitív hozzáállás az interjúszövegekből egyértelműen kiderül. Sokféle eseményről, többféle részvételi formáról esik szó, és az egyes események alakulásáról szívesen, esetenként részletekbe menően is beszélnek. Az említett események száma jelentős, ugyanakkor az sem ritka, hogy a beszélők a helyi közösség éves naptár szerinti minden fontosabb eseményét felsorolják. Jellemző példák: Káposztafesztivál, Palacsintafesztivál, Idősek napja, Karácsonyi rendezvények, Március 15., Szülőbál, Farsangi bál, Farsangkergetés, Szüreti bál, Márton-napi felvonulás, Színdarabok.

A település jelentős eseményein való aktív részvétel három vonatkozásban is fontos. Mindhárom kötődik a tanító szerepvállalásához, de esetenként más és más a szerepvállalás társadalmi üzenete:

- Az esemény révén **az iskola**, mint fontos helyi intézmény szerepvállalása. Ez egyrészt pozicionálja az iskolát más helyi intézmények viszonylatában. Másfelől pedig pozicionálja az iskolát, mint fontos helyi intézményt a lokális közösség számára.
- Az esemény révén **a tanító** személyes szerepvállalása: előkészítés-szervezés, személyes megjelenés, a szerepvállalás közösségi értelmezése.
- **A tanulók** szereplése vagy jelenléte az eseményben. Ez két szempontból is fontos gesztus. Egyfelől azért, mert ebben a megjelenésben/szereplésben a tanulók szerepe átminősül, nem az iskolához tartozó tanulóként, hanem a településhez tartozó gyerekeként (a mi gyerekeink) pozicionálódnak. Formálisan az iskola nevében, képviselőként jelennek meg, de szerepvállalásuk a helyi közösséghez kapcsolja őket, szerepléseikben a felnőtt résztvevők nem az „iskolásokat” látják, hanem „a mi/saját gyerekeinket”. Nem az osztály első vagy harmadik tanulója mondja a verset, nem a tanuló volt ügyes vagy ügyetlen a szereplésben, hanem X.Y.szülő fia/leánya, aki már a lokalitáshoz tartozik. A szereplést mások is észrevételezik, megbeszélik, véleményezik. (Városi környezetben hasonló helyzetben a szereplő gyerek csak a családhoz kapcsolódik, nem a helyi közösséghez). A második fontos szempont: a gyerek szereplése lokális körben értelmezés, véleményezés tárgya lesz, a digitális felületre föltett fotó vagy videó a helyi társadalmi nyilvánosságban is megjelenik, és ez a pozicionálás sem az iskolához tartozik, hanem a helyi közösségi értelmezési gyakorlathoz, közösségi identitásépítési folyamatához.

Ha a helyi társadalom működése szemszögéből nézzük az eseményeket, akkor az alábbi típusok körvonalazhatók:

- Faluünnep, falunap
- Egyházi naptárhoz kapcsolódó események
- Nemzeti ünnepekhez kapcsolódó események
- Szociális-hivatalos, protokoll (anyák napja, gyereknapi, idősek napja)
- Új típusú rendezvények (pl. környezetvédelem)
- Helyi közösségi szokásokhoz kapcsolódó események

Az interjúk szövegei alapján nincsen jele annak, hogy a tanítók egyik vagy másik típust fontosabbnak tartanak, inkább úgy kezelik a helyi események készletét, mint

egyfajta keretet, helyi adottságot, amelyhez adaptálódni lehet. Több információt kínál a pedagógus helyi szerepvállalásáról az egyes eseményekben való részvétel módja. A fontosabb mintázatok a következők:

- Közreműködés olyan programmal, amely gazdagítja a szóbanforgó helyi eseményt, de az esemény a pluszprogram nélkül is lezajlana, teljes értékű lenne. Ebben az esetben a pedagógus közreműködése segítségnek minősül. Jellemző példa amikor egy rendezvényen az iskolás gyerekek valamilyen műsorral lépnek fel (vers, zene, tánc).
- Más a szerepvállalás egész folyamata és közösségi értelmezése abban az esetben, ha az iskolás gyereke szereplése a szóbanforgó esemény integráns része (ha hiányozna, akkor az esemény egésze kevésbé lenne értékes vagy sikeres). Ebben az esetben a pedagógus szerepe, mozgástere jóval nagyobb, és a szerepvállalására irányuló közösségi értelmezés/értékelés is fajsúlyosabb. A pedagógus gyakorlatilag egy külön modult (esemény szegmenst) kap, amelynek megtervezésében és kivitelezésben mozgástere és autoritása is van. Jellemző példát jelentenek az olyan helyi események, amelyeken az iskolás gyerekek fellépése évről-évre következetes.
- A társadalmi integrálódás ennél sokkal magasabb fokú lehetőségét kínálják az olyan események, amelyek a település szimbolikus súlyú, mindenkit érintő ünnepeihez kapcsolódnak. Jellemző példát erre a vallásos ünnepek kínálnak (Adventi ünnep, Karácsony) amelyek úgy működnek, mint meghatározott keretek (idő, az ünneplés tartalma, az ünnephez kapcsolható cselekvések meghatározott regisztere), amelyekhez igazodva egyedi megoldásokat, forgatókönyveket lehet kidolgozni, és amelyek a helyi társadalmi nyilvánosság vagy a közösségi tudás számára ismertté válnak. Ezeknek az eseményeknek a megszervezése – az esetek többségében gyerekekkel és szülőkkel közösen – és lebonyolítása már teljes mértékben a pedagógus jogköre, és a tanító-szerep társadalmi beágyazódását – a helyi közösség ünnepi rendjében való integrálódás révén - már az esemény megszervezése önmagában is biztosítja.
- A pedagógusok olyan új típusú események szervezésére is kísérletet tesznek, amelyeknek a helyi közösség gyakorlatában nincsen előzménye. Ezek az események a gyerekeket és a szüleiket szólítják meg. Egy részük úgynevezett extracurriculáris program (például „Az iskola másként” időkeretben szervezett

közös kirándulás), más részük olyan program, amely rurális környezetben teljes mértékben innovációnak számít (példa erre a közös környezetvédelmi akció szervezése). A közösségi tudás jellegéből és a rurális közösség működési modelljéből adódóan ezek a programok is ismertté válnak helyi léptékben, és támogatják a tanító-szerepnek a helyi közösségbe való integrálódását.

Amint a fenti gondolatmenet is jelzi, az események révén való társadalmi szerepvállalás esetében jóval többről van szó annál, hogy a tanító szervez-e valamit vagy nem szervez, vállal-e valamilyen helyi feladatot vagy nem vállal. Ugyanakkor ez a tevékenység jóval több, mint az intézményi feladatleírásban javasolt, az oktatói munkát hatékonyan kiegészítő extracurriculáris program. Bár azt jeleznünk kell, hogy napjainkban is ezek az értelmezések dominálnak, ezért azt lehet mondani, hogy mind az intézmény (iskola), mind pedig a tanítók munkáját értékelő közbeszéd messze a valós érték alatt kezeli a tanítók közösségi szerepvállalásait. Miközben munkájuk „működési többletet” hoz létre a lokális társadalomban, a helyi közösséget fejleszti, illetve a lokális identitást építi. A helyzet ironiája az, hogy ilyen jellegű közösségfejlesztő és identitásépítő munkájuk számukra is inkább ösztönös mint tudatos tevékenység.

Összefoglalás

Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy az interjúk anyaga és a tereptapasztalatok alapján négy témakörben megvizsgáljuk a tanító-szerep mai alakulását székelyföldi rurális környezetben. Az elemzés szemléleti keretét a ruralitás, rurális iskola, rurális oktatás/nevelés újraértelmezésével kapcsolatos szakmai megfontolások képezték, amelyek a rurális környezetben zajló oktatási-nevelési folyamat sajátosságait, „másságát” emelik ki. Az elemzés során arra törekedtünk, hogy azonosítsuk azokat a tényezőket, amelyek a vizsgált térségben, a tanítók gyakorlatában a rurális oktatási-nevelési folyamat „másságra” utalnak vagy utalhatnak. Megközelítésünk kísérleti jellegűnek tekinthető, célunk az volt, hogy kiindulópontokat találjunk a részletkérdéseket elemző, formalizáltabb megközelítések számára. Az elemzésre kijelölt négy témakör a következő volt:

- A rurális környezetben zajló tanítói munka, tanító szerep előnyei és hátrányai
- A szülő-tanító együttműködés mintázatai
- A helyi eseményekben való szerepvállalás gyakorlata

Az eredmények alapján a tanítói szerep hangsúlyos középpontba helyezése arra a beállítódásra utal, hogy a rurális iskola főszereplője nem az intézmény, nem is veze-

tőség, hanem a pedagógus személye. Ez a beállítódás minden kétséget kizáróan utal arra is, hogy a rurális oktatás változtatásának (fejlesztésének) kulcseleme nem a jogi-adminisztratív keret, nem az épületbe való beruházás, még csak nem is a didaktikai felszerelés biztosítása, hanem a tanítói szerep hatékonyabb, szélesebb körű működtetésébe való befektetés.

A kutatás során azt tapasztalhattuk, hogy a tanítói szerep működtetésének a magasabb szabadságfoka (még pontosabban **a magasabb szabadságfok iránti igény) az a tényező, amely a vizsgált célcsoport esetében a pedagógusi habitus alapját alkotja.** Azzal azonban számolni kell, hogy az oktatási intézmény elvárásrendszere szempontjából a magasabb szabadságfokot jelző tevékenységek, szervezési módok informális megoldásoknak (nem hivatalos, nem szabályos eljárásoknak) minősülnek. A tanító-szerep működtetésének informális megoldásait elsősorban a rurális kontextushoz, a helyi társadalomhoz való igazodás hívja életre, és ezeket a rurális környezetben működő iskola, mint formális intézmény “elnézően” kezel (nem hivatalosan elfogadja, úgy tesz, mintha nem venné észre). Azt mindenesetre érdemes kiemelni, hogy a tanítói szerep működtetésének magasabb fokú perszónifikációja (a városi szerep-modellhez viszonyítva) a rurális iskola sajátos értéke még akkor is, ha ez az érték a gyakorlatban csak alkalmi jelleggel van jelen, illetve sok esetben csak elvárások, tervek, törekvések szintjén fogalmazódik meg.

Az elemzett interjúanyag egyértelműen jelzi, hogy a tanítók gyakorlatában a rurális iskolák működésében pozitív tartalmakat jelentő „másság” elemei jelen vannak. Ennek a „másságnak” a jelenléte részben a tanítók vizsgált csoportjának köszönhető, illetve a ruralitás működési módozatainak. A tanítók esetében egyfajta barkácsolási gyakorlatról van szó (bricolage), az iskolarendszer működése szempontjából az esetek nagy többségében informális gyakorlatnak minősül. A témával foglalkozó szakirodalmi anyagok azt hangsúlyozzák, hogy rurális térben az iskola működése nem gyengébb, hanem „más”. A vizsgált térség kapcsán azt mondhatjuk, hogy az iskola működése rurális környezetben gyengébb is, de más is. Ennek a másságnak a tematizációjára azonban mindeddig nem került sor.

Szakirodalom

Almstedt, A., Brouder, P., Karlsson, S., Lundmark, L. J. T. (2014): Beyond postproductivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4., 297-306.

- Baska, G. (2011): Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján. Flaccus Kiadó, Budapest.
- Bauch, P.A. (2001): School-Community Partnerships in Rural Schools: Leadership, Renewal, and a Sense of Place. *Peabody Journal of Education*, Vol. 76, No. 2, Reexamining Relations and a Sense of Place between Schools and Their Constituents, pp. 204-221.
- Biró A. Z., Bodó J., Burus-Siklódi B. (szerk.) (2015): Szakképzés, Együttműködés, Társadalmi modernizáció. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A.Z., Bodó, J. (2020): Iskolai oktatás egy vidéki társadalom szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 34/4, 143-157.
- Biró, A. Z., Sárosi-Blága, Á. (2018): Rurális iskolák – választút előtt? *Pro Scientia Ruralis*, 3–4.105–147.
- Biró et al (2021): A tanító szerep változásai rurális környezetben. *Pro Scientia Ruralis*, 2. 105-156.
- Bodó, J. (2004): ALMa. Acces to the Labour Market. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Boix, R., Champollion, P., Duarte, A.M. (2015): Teaching and Learning in Rural Contexts. *Journal of Education*, 3/2, 28-47.
- Burch, P. (2009). Hidden markets: The new education privatization. New York, NY: Routledge.
- Coombs, P. (1985): The World Crisis in Education. The views from the eighties. Oxford University Press.
- Fulton, O. (2003): Managerialism in UK universities: Unstable hybridity and the complications of implementation. In A. Amaral, L. Meek and I. Larsen (eds). The higher education managerial Revolution? Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 155-178.
- Gewirtz, S.; Ball, S. and Bowe, R. (1995): Markets, choice and equity in education. Buckingham: Open University Press.
- Hudson, P. and Hudson, S. (2008): Sustainable futures for rural education: Changing preservice teachers' attitudes for teaching in rural schools. In: Australian Association of Research in Education (AARE) Conference 2008, 30th November - 4th December, 2008, Brisbane.
<https://eprints.qut.edu.au/16800/3/16800.pdf>

- Huysman, J. (2007): Rural Teacher Satisfaction: An Analysis Of Beliefs and Attitudes Of Rural Teachers' Job Satisfaction. Electronic Theses and Dissertations. 3211. <https://stars.library.ucf.edu/etd/3211>.
- KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (2019): Rurális iskolák működésének és szerepének újragondolása. Elemzés a rurális iskolák működésének és társadalmi szerepének újragondolását befolyásoló tényezőkről. Belső szakmai anyag.
- Karlberg-Granlund, G. (2019): Exploring the challenge of working in a small school and community: Uncovering hidden tensions. *Journal of Rural Studies*, Volume 72, December, 293-305.
- Lingam, G., Lingam, N., Raghuwaiya, K. (2014): Challenges for Rural School Leaders in a Developing Context: The Case of Solomon Islands. *International Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 8, No. 2., 372-380.
- Mccracken, J. D. and Miller, C. (1988): Rural Teachers' Perceptions of Their Schools and Communities. *Research in Rural Education*, 5/2.
- Mihály, I. (2000): Vidéki környezet – vidéki iskolák. *Új Pedagógiai Szemle*.
- Miller, Bruce M. (1995): The Role of Rural Schools in Community Development: Policy Issues and Implications. *Journal of Research in Rural Education*, Winter, 1995, Vol. 11, No.3, 163-172.
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2006): Education at a Glance. <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/37376068.pdf>
- Olsen, D. D. (2017): "Homegrown rural school leaders." PhD (Doctor of Philosophy) thesis, University of Iowa, 2017. <https://doi.org/10.17077/etd.st6dgk1x>
- Pollitt, C. (2003): The essential public manager. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.
- Santiago, R. A., Magalhães. A., Carvalho. T. (2005). O surgimento do managerialismo no sistema de ensino superior português. Coimbra: CIPES.
- Plessis, P.D. (2017): Challenges for rural school leaders in a developing context: a case study on leadership practices of effective rural principals. *Koers* (Online) vol.82 n. 3.

- Ploeg, J.D. van der et al. (2000): Rural Development: From practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40/4, 391-408.
- Ploeg, J.D. van der., Schneider, S., Ye, J. (2015): Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17-30.
- Pollitt, C. (2003). The essential public manager. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.
- Preston, J. P., Barnes, K. E. R. (2017): Successful leadership in rural schools: Cultivating collaboration. *The Rural Educator*, 38(1), 6–15.
- Redding, S. and Walberg, H. J. (2012): Promoting Learning in Rural Schools. Center on Innovation & Improvement, Lincoln. http://www.adi.org/downloads/Promoting_Learning_in_Rural_Schools.pdf
- Roberts, P. (2013): The role of an authentic curriculum and pedagogy for rural schools and the professional satisfaction of rural teachers. *Australian and International Journal of Rural Education*, Vol. 23 (2) 2013.
- Sousa, S.F. (2013): Families, Schools and the Image Communication in the Education Market. *International Journal about Parents in Education*. 7/2.
- Theobald, P. & Howley, C. [2010(1998)]: Public purpose and the preparation of teachers for rural schools, *The Teacher Educator*, 33:3, 150-164, DOI: [10.1080/08878739809555170](https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08878739809555170)
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08878739809555170?journalCode=utte20>
- Túros E. (szerk.) (2005): Igény a tanulásra. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Túros E. (2006): Szakmai szintézis a székelyföldi térség oktatási intézményrendszerével és változási folyamataival kapcsolatos kutatási programok és szakmai publikációk alapján. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Adattár.
- Wallin, D. C., Newton, P. (2014): Teaching Principals in Small Rural Schools: “My Cup Overfloweth”. *Alberta Journal of Educational Research*, Vol. 60, No. 4, 708-725.
- Watson, Keith (1983): Rural primary school teachers as change agents in the third world: three case studies. *Int. J. Educational Development* Vol.3, No. I, pp.47-59. 1983
- Williams, D. T. (2010): The Rural Solution. How Community Schools Can Reinvigorate Rural Education. Center for American Progress.

- Wilson, R. (2017): The Role of the Rural Community in Teacher Commitment. *Leadership Research*: Vol 08, No 1.
- Woods, P.A., Bagley, C., Glatter, R. (1998): School Choice and Competition: Markets in the Public Interest? London, Routledge, 272.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31 (4), 485–507.

Vállalkozások reprezentációjának változása vidéki térségben

Bíró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Székely Kinga Katalin – Szász Mária Magdolna – Nagy Menyhárt Szidónia – Kovács Ottília-Enikő

1. Bevezető

Esetelemzésekre, interjúkra és kérdőíves vizsgálatra alapozó, feltáró jellegű kutatási programunk¹a vállalkozói mentalitás/gyakorlat és ezzel kapcsolatos társadalmi reprezentáció változásának vizsgálatára irányult. Az elemzés körébe tartozó vállalkozások a székelyföldi térségben működnek. Kutatási programunk azon a megfigyelésen alapult, hogy ebben a vidéki jellegű térségben egyre több olyan vállalkozás indult és indul, amelyek szerveződése, működési módja és társadalmi megjelenítése többféle vonatkozásban is eltér attól a vállalkozói gyakorlattól, amely ezt a térséget a romániai rendszerváltás óta eltelt három évtizedben jellemezte. Az ilyen vállalkozókat működtető személyek **sajátos térségi elitscsoportot alkotnak**: a vállalkozások indításával, működtetésével, társadalmi szerepével kapcsolatos gyakorlatuk és interpretációjuk eltér a térségi vállalkozókra általában jellemző vonásoktól. Vállalkozói gyakorlatuk elemzése egyben egyfajta sajátos elitszerep elemzését is jelenti. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy amikor e vállalkozások kapcsán az „újszerű”, az „innovatív” megjelöléseket használjuk, akkor ezeknek a megjelöléseknek a használatával a térségi társadalmi környezettől, illetve a térségre jelenleg is jellemző domináns vállalkozói mentalitástól és gyakorlattól való eltérésre (különbözőségre) utalunk. Az elemzésbe bevont újszerű vállalkozások nagyobb számban az utóbbi években jöttek létre, kis méretűek, létrehozóik fiatalok, és működési modelljükben, illetve létrehozóik magatartásaiban és narratíváiban több olyan elemet is azonosíthatunk, amelyeket a szakmai megközelítések a „new economy” témaköréhez kapcsolódó elemzésekben (például Lash – Urry 1994, Scott 2010, Czako 2001, Baji 2014, 2015) gyakran hangsúlyoznak. Ezek közt említhetjük

¹ A tanulmány részlet a 2020-ban végzett csoportos DOMUS kutatási Program (Vállalkozások reprezentációjának változása vidéki térségben) eredményeit összefoglaló kutatási jelentésből.

többek között az adott társadalmi közeg adottságaira való alapozást, az innováció központúságot, a tudás szerepének növekedését, a társadalmi szerepvállalás és a társadalmi tematizáció módozatainak változását (például Henning 2001, Damaskopoulos – Evgeniou 2003, Shields – Vivanco 2004, Drabenstott – Henderson 2006, Brown-Graham – Lambe 2008, Santos 2018).

Hangsúlyozzuk, hogy az általunk vizsgált térség alapvetően vidéki jellegű, gazdasági szempontból marginális helyzetű. Ennek fontos jellemzői többek között: rurális és kisvárosi népesség, távolság a nagy urbánus vagy ipari központoktól, a térségre jellemző az agrárérintettség magas foka, a térséget a központosított szocialista tervgazdaságon alapuló iparfejlesztés a XX. század hatvanas éveinek végétől érintette és ez az ipari szerkezet az 1989-es romániai rendszerváltást követően gyakorlatilag teljes mértékben szétesett, a térség nem vált külső tőkeberuházások fogadóközegévé. Ez a térség az ország régióinak többségéhez viszonyítva ipari-gazdasági mutatók alapján hátrányos helyzetben van. Ebben a kontextusban értelmezendő az az új fejlemény, hogy ebben a térségben is megjelent és fokozatosan erősödik egy olyan innovatív, új vállalkozói szemlélet/habitus, amely hosszabb távon potenciálisan felválthatja a térségre ma is jellemző, paternalizmusra, rövid távú tervezésre, kivárára alapozó vállalkozói mentalitást és gyakorlatot. Az elemzett újszerű vállalkozások létrejöttében és működésében megfigyelhető innovatív komponensek lehetőségként hordozzák magukban a térségi léptékű szemléleti/gyakorlati paradigmaváltást, ez a folyamat azonban ma még az elején tart. Az innovatív, tudáscentrikus, személyorientált vállalkozási modellt ma még kevesen képviselik (több esetben ez a képvisélet csupán részleges), és társadalmi megjelenítésük folyamata is az elején tart.

Kutatási programunkat egy sajátos térségi tényező is motiválta, és ez a tényező indokolja azt is, hogy kutatásunkban a társadalmi reprezentáció elemzésének nagyobb hangsúlyt igyekeztünk adni. Amint azt a térségi társadalomtörténeti előzmények bemutatása során részletesebben is kifejtjük, az 1989 után kialakult térségi vállalkozói habitus és vállalkozói gyakorlat társadalmi megítélése többnyire negatív, vagy legalábbis távolságtartó jellegű. A társadalmi megítélés dominánsan negatív tartalmi közé sorolható többek között az, hogy a vállalkozók meggazdagodása „gyanús” vagy föltehetően „nem volt teljesen törvényes”, a vállalkozás működtetésében „sok a suskus”, a vállalkozások „csak a saját érdekeikkel, gyors meggazdagodásukkal törődnek”. Mindez ahhoz vezet, hogy a gazdasági tevékenység társadalmi reprezentációs gyakorlata a mindennapi narratívák és magatartások szintjén olyan modellt tematizál, amely ugyan

„jelen van a saját világunkban”, de tulajdonképpen „nem a mi világunk része”. A vállalkozásokra irányuló narratívákban és viszonyulásokban nem kapnak hangsúlyos szerepet a gazdasági vállalkozások olyan összetevői mint a helyi vagy térségi elkötelezettség, a település érdekei szerinti működés, a térségre szabott munkaerőpiaci szerepvállalás és hasonlók még abban az esetben sem, ha ezek az összetevők valóban jelen vannak a vállalkozások működésében. Működnek viszont mind a narratívákban, mind pedig a viszonyulásokban a nyelvi-szimbolikus lefokozási manőverek, a távolságtartási technikák. Mindez nem jelenti azt, hogy a mindennapi társadalmi tematizáció ne tekintene tisztelettel a vállalkozó személyére (abban az esetben, ha elég gazdag, az általa vezetett vállalkozás elég nagyméretű vagy sok alkalmazottat foglalkoztat), a tisztelet vagy a pozitív értékelés azonban a vállalkozó személyének szól és nem a vállalkozás működési modelljének, miközben mindkettő nyelvi és magatartásbeli kezelése a saját világhoz viszonyítva „idegenség” értelmezést tart fenn.

Ez a társadalmi reprezentáció a térség gazdasági fejlődése szemszögéből értelemszerűen kedvezőtlen hatású, többek között abban a tekintetben, hogy a térségi társadalom ezt a vállalkozói gyakorlatot nem vagy kismértékben tekinti olyan térségi adottságnak vagy értéknek, amellyel azonosulni lehet. A kis számú és alkalmi jellegű kivételtől eltekintve kevés jele van annak, hogy maga a térségi vállalkozói réteg törekedne saját vállalkozói tevékenysége megmutatására, társadalmi elfogadtatására. Az 1989 előtti szocialista iparfejlesztés egészét – az állami tulajdonforma és a központi irányítás okán – a térségi társadalom szintén bizonyos távolságtartással kezelte. Az utóbbi időszakban jelentkező új, tudáscentrikus, személyorientált modellnek a társadalmi beágyazottságra irányuló beállítódása, illetve explicit társadalmi reprezentációja teljesen más jellegűnek mutatkozik. Ezt maguk az innovatív vállalkozók végzik vagy kezdeményezik. Az innovatív vállalkozói modellek mentén szerveződő újabb kezdeményezésekben – a gazdasági eredményesség mellett – az explicit módon definiált társadalmi hasznosság, az alkalmi adományozáson túlmutató társadalmi szerepvállalás igénye és gyakorlata is megjelenik. A piacgazdaság működésével kapcsolatos aktuális szakmai megközelítések (Capello 2007) fontos felismerése az, hogy a gazdasági szegmens és az arra irányuló ideológiák/narratívák között szoros összefüggés van, és ezek az összefüggések újabban földrajzi-társadalmi terekhez is kötődhetnek. Ezt a törekvést véljük felfedezni az elemzés körébe vont vállalkozások esetében, többféle, de egyelőre sok esetben csupán kísérleti formában. E megfigyelés alapján törekedtünk arra, hogy megvizsgáljuk – a szemléleti és gyakorlati paradigmaváltás térségi feltételrendszerének elemzése mellett – az innovatív reprezentációs gyakorlatot is.

2. Elméleti szempontok

Eltérően az olyan fontosnak tartott témáktól mint a demográfiai folyamatok, a migráció és munkamigráció, az interetnikus viszonyok és hasonlók, a székelyföldi térség gazdaságának 1989 utáni változásaival, a vállalkozások működési modelljeivel kevés szakmai megközelítés foglalkozott. A térségi gazdasági élet elemzésére irányuló megközelítések olyan témákat tárgyaltak, mint a vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága (Csata 2005), a vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere (Palkó – Sólyom 2005), női vállalkozók (Gergely 2013), a székelyföldi turizmus gazdasági jelentősége (Horváth, 2010, Kiss és társai 2013, Tóth-Batizán 2017) regionális gazdasági együttműködés (Illyés, 2015). Intézetünk keretében közvetlenül a rendszerváltást követően, 1993-ban készült szakmai elemzés (Bíró et al 1994) tipológia a vállalkozásokról (Bíró et al 1995, lokális és mikroregionális léptékben Oláh Sándor készített több tanulmányt (Oláh 2004, 2006, 2016). Erdélyi vonatkozásban már több szakmai elemzés készült, de azok nem minden esetben foglalkoznak külön a székelyföldi régióval. A gazdasági élet és a vállalkozói aktivitás elemzésével kapcsolatban megemlíthetők Csata Zsombor (2013, 2015, 2019), Peti Lehel (2019), Veres Valér (2018) Neményi Ágnes-Veress Enikő (2001), illetve Czaller László – Geambaşu Réka (2017) munkái. A térségi innovációs kísérletek és kezdeményezések elemzésével programszerűen csak a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány 2011-ben indult és most is zajló agrárinnovációs kutatássorozata² foglalkozott (Bíró, 2018, Bíró – Magyar 2019, Bíró-Sárosi-Blága 2020).

Elemzésünk szakmai keretét két megközelítés támogatta. Elsősorban azok a szakmai munkák, amelyek a „new economy” megjelöléshez kapcsolódó, az 1970-es években hangsúlyosan előtérbe kerülő paradigmaváltással foglalkoznak. Másodsorban pedig a társadalmi szolidaritás változásával, ezen belül a reflexív szolidaritás térnyerésével kapcsolatos elgondolások (az informális, nyitott kimenetelű együttműködés koncepciójával kapcsolatban lásd Sennet 2011, Baumann 2016, idézi Takács 2018.170-173). Mindkét megközelítés kínál olyan elemzési és értelmezési szempontokat amelyek az általunk vizsgált vállalkozók szemléletében és gyakorlatában, illetve a vállalkozások

² A kutatássorozatban eddig hét kiadvány jelent meg, ezek az intézmény honlapján a olvashatók: http://www.pahru.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=134&Itemid=712&lang=hu

működésében kisebb vagy nagyobb mértékben, alkalmi vagy rendszeres jelleggel megfigyelhetők. Jelen keretben e két megközelítés ismertetése csupán jelzésszerű.

Az új gazdaság fogalma, pontosabban az ehhez kapcsolódó paradigmaváltás az 1970-es években került előtérbe az amerikai gazdaságban. Hatása ma már nem csak globális, hanem a gazdaság minden szintjén értelmezhető. Az új gazdaság témakörébe sorolható szakmai munkák nem alkotnak egységes elemzési és értelmezési szempont-rendszert, de nagyon sok olyan szemléleti, módszertani megközelítést vázolnak fel, amelyek támpontokat kínálhatnak az új gazdaság első jeleit mutató vidéki térségek elemzői számára is.

a.

A „new economy” fogalmához kapcsolódó paradigmaváltással kifejezetten a vállalkozások működése értelmében foglalkozó szakmai anyagok (például Henning 2001, Damaskopoulos – Evgeniou 2003) alapján fontosnak tartjuk kiemelni az alábbi szempontokat:

- az információ fontossága
- új stratégiák és gyakorlatok a vállalkozások működésében
- technológiai átalakulások
- a vállalkozások struktúráinak megváltozása: hálózatorientáltság
- a vállalatok szervezeti és tudásteremtő képességei
- emberi tőke fontossága a fizikai tőkével szemben – a munkaerő képzettsége a termelés döntő tényezője
- feltörekvő piac és ipari struktúrák
- állami intézmények és szabályozási keretek

A vállalatok működése szempontjából az új gazdaság fontos jellemzői közé sorolható a tudás előtérbe kerülése, a folyamat-orientált megközelítés, virtuális integráció (vertikális helyett), a vállalati kultúra és a személyi vezetés felértékelődése (társadalmi szerep) (Czakó 2001). Mindkét számbavétel több olyan elemet tartalmaz (például: az információ és a tudás szerepe, az emberi tőke fontossága, a virtuális integráció és mások) amelyek az általunk elemzett térségben is már tapasztalhatók, ha nem is paradigmaváltásként, de paradigmaváltási kísérletként.

b.

Elemzésünk és az új gazdaság fogalma szempontjából szakmai hivatkozásként fontosnak tartjuk említeni Alan J. Scott (2010) sokat idézett tanulmányát. A szerző a „kulturális gazdaság” terminust használja, de a „culture turn” szellemében, illetve a termékek jelentéstöbbletének hangsúlyozása kapcsán (Lash – Urry 1994) ez a kifejezés a termelés és a munka új formáira, a „posztmodern javakra” vonatkozik. Ezzel kapcsolatban kapcsolatban többféle megközelítés alakult ki fejlett és kevésbé fejlett gazdaságokban egyaránt, de a szerző szerint mindenikben közös jellemző, hogy egyfelől magas szintű számítógépesítéssel, másfelől innovációval társulnak. Scott (2010) szerint ezzel magyarázható az, hogy az új gazdaság megjelenése is a magas humán tőkével rendelkező munkavállalók számának jelentős növekedésével járt együtt olyan funkciók tekintetében, mint az analitikus gondolkodás, az ítéliképesség és a döntéshozatal, az ötletek gördülékenysége, a társadalmi percepció, a másokkal való interakció képessége és fantáziaképesség, valamint az érdemi ismeretek és szakértelem. A termékek vonatkozásában mindez azzal jár együtt, hogy a gazdasági tevékenység termékei kulturális jelentéstöbbletre tesznek szert, a fogyasztó számára lehetővé teszik azt, hogy a termékkel (vagy akár a termék helyével, eredetével, készítési módjával azonosuljon, annak kreatív tartalmát saját identifikációja érdekében hasznosítsa. Mindez együtt jár a flexibilis specializációval, a kézműves jelleg előtérbe kerülésével, nem utolsósorban azzal, hogy teret nyernek a kis cégek, előtérbe kerül a standardizáció helyett a munkaerő sokfélesége és specifikussága, a vállalkozók közti együttműködés és kölcsönös tanulás, az együttes jelenlétre való törekvés (lásd: Baji 2014, 2015). Ebben a működési modellben gazdaság és kultúra, társadalmi és természeti környezet elemei kapcsolódnak össze, alkotnak működési keretet az innovatív vállalkozás létrehozása és működése, a vállalkozói szerep kialakítása számára. A vizsgált térségben ennek a folyamatnak sok elemét látjuk, bár még korántsem egységes működési modellbe rendeződve.

c.

Külön szakmai feladatnak ígérkezik az új gazdaság jelenségkörének értelmezése a posztoszocialista régió vonatkozásban. Az új gazdaság értelemszerűen fontos lehetőségeket kínál, amelyek kihasználatlanok maradnak, ha nincs megfelelő intézményi infrastruktúra, amely lehetővé tenné az információs és kommunikációs technológiák (IKT) elfogadását, elterjesztését és produktív felhasználását. Annak ellenére, hogy az új gazdaság fogalmához társuló paradigmaváltás nemcsak globális, hanem a gazdaság minden szintjén értelmezhető, és fejlett illetve kevésbé fejlett országok gazdaságára

egyaránt hatással van, fontos hangsúlyoznunk, hogy a fejlődéshez való hozzájárulás mértékének szempontjából lényeges különbségek vannak. Ezt igazolja Piatowski (2002) posztoszocialista országok gazdaságára vonatkozó kutatása, amely bár egy régebbi munka, úgy gondoljuk, hogy a kutatási témánk vonatkozásában lényeges, és sok értelemben ma is aktuális szempontokra hívja fel a figyelmet. A hivatkozott szerző szerint az új gazdaság hozzájárulása a fejlődő országok gazdasági fejlődéséhez nem túl nagy, ugyanis ezekben az országokban a „régiz gazdaság” működése meghatározó. Piatowski (2002) tanulmányában egy új gazdasági mutatót (NEI) alkot meg, amely az átmeneti gazdaságok felkészültségének szintjét méri az IKT lehetőségeinek kiaknázására a hosszú távú gazdasági növekedés, illetve a fejlett országok felzárkózásának felgyorsítása érdekében. A szerző – 2002-ben – arra a következtetésre jut, hogy az elemzett országokban nincs „új” vagy „régiz” gazdaság: csak egy olyan gazdaság létezik, ahol még mindig érvényesek a régiz fejlesztési modellek. Ez a tanulmány arra figyelmeztet, hogy az új gazdaság jeleinek számbavétele során nagy hangsúlyt kell fektetni a „régiz” gazdaság, mint kontextus ismeretére.

d.

Bár az új gazdaság jelenségkörét kezdetben sok elemző a városi térséghez kapcsolta, mára már aktuálisává vált a vidéki kontextusban való elemzés is. Ilyen megközelítésre több amerikai szakmai elemzést is találunk. A „new economy” vonatkozásában több szakmai anyag foglalkozik a vidéki térségek, vidéki közösségek szerepével. Pontosabban azzal a kérdéskörrel, hogy a 21. századi változások értelmében a technológia szerepének felértékelődése által, hogyan járulhatnak hozzá a vidéki közösségek a nemzetgazdaság fejlődéséhez? (Shields – Vivanco 2004, Drabenstott – Henderson 2006, Brown-Graham – Lambe 2008, Santos 2018). Brown-Graham és Lamb (2008) cikke négy tételt kínál a hatékony gazdasági fejlődést elősegítő módszerek és intézkedések újragondolására vidéki gazdaságokban:

- Az innováció kulcsfontosságú a növekedés és a jólét ösztönzésében a mai globális gazdaságban.
- Az innovációkhoz jelentős tőkebefektetésekre van szükség.
- A fejlesztési erőfeszítéseknek az értékes természeti értékek védelmére kell törekedniük.
- A fejlesztés egy „kontakt sport”, amely a személyes kapcsolatok sűrű hálózatain keresztül a legeredményesebb.

* * *

A fentiekben jelzett négy szempont mindegyike (az új gazdaság általános jellemzői, a „régí” gazdaság, mint kontextus figyelembevétele, az új gazdaság fejlesztéspolitikai lehetőségei vidéki térségben, Alan J. Scott meglátásai) kínál szakmai fogódzókat olyan helyzet elemzése esetén is, amikor az új gazdaság elemei térségi gazdasági innovációként, többnyire csak kezdeti-kísérleti jelleggel vannak jelen.

3. Módszertan

A tanulmány alapját képező kutatás a vállalkozói mentalitás/gyakorlat és ezzel kapcsolatos társadalmi reprezentáció változásának vizsgálatára irányul a székelyföldi térségben. A kutatás fő célja volt, hogy megvizsgáljuk a székelyföldi térségben is nemrég megjelent innovatív, új vállalkozói szemlélet/habitus térségi térnyerésének feltételeit és folyamatait. A kutatás céljának elérése érdekében két célcsoportban vizsgáltuk a szemléleti és gyakorlati paradigmaváltás térségi feltételrendszerét és az innovatív reprezentációs gyakorlatot: **(1) 30 interjút/esetelemzést készítettünk innovatív vállalkozások alapítóival, menedzsereivel, illetve (2) kérdőíves adatfelvétel keretén belül fontosnak tartottuk – komplementer jelleggel – a vállalkozói modellekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálatát középiskolások körében, akik – potenciálisan – az innovatív modell majdani követői, támogató lehetnek. Kérdőíves kutatásunk mintanagysága 300 tanuló volt** a térség négy városi középiskolájában (Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy). A kérdőíves adatfelvétel eredményeinek ismertetésétől ebben a tanulmányban terjedelmi okok miatt eltekintünk. A kutatási program keretében alkalmazott módszer az interjú adatfelvétel (30 interjú/esetelemzés) és a kérdőíves adatfelvétel (300 tanuló) mellett a témához kapcsolódó szakirodalmi anyagok összegyűjtése és elemzése, a térségi vállalkozási gyakorlat társadalmi kontextusának elemzése, valamint az elemzett témakörhöz kapcsolódó jogszabályok, támogatási politikák elemzése volt.

Az interjúalanyok kiválasztásában fontos szempont volt, hogy legyen működő vállalkozás, vagy olyan egyéni szakmai kezdeményezés/tevékenység, amely még nem bejegyzett vállalkozásokhoz kapcsolódik, de a tevékenység beleillik az alábbi kategóriákba:

- a vállalkozás/kezdeményezés (1.) tudatosan vagy (2.) spontán módon, de explicit formában egy településhez (lokalitáshoz) vagy kisebb-nagyobb térséghez kapcsolódik, a tevékenység vagy a termék fizikai hellyel, társadalmi-földrajzi térrel kapcsolódik össze. Az összekapcsolódás formái: (a) a névben megjelenik a tér vagy a hely, (b) helyi-térségi adottság, érték, alapanyag hasznosítá-

sa, (c) helyi tudás, tapasztalat, hagyomány, (d) helyi munkaerő, (e) település-fejlesztési cél vagy érdek, (f) helyi rendezvénybe való beilleszkedés, (g) helyi (település léptékű) közösségi érdek föl vállalása (pl. összefogni a helyi vállalkozókat, a helyi közösség érdekében kezdeményezni valamit, helyi fejlesztési szempont),

- környezeti értékhez kapcsolódik a vállalkozás vagy kezdeményezés, illetve arra alapoz, a környezet védelmét célozza vagy a környezetvédelmet a vállalkozásba beilleszti. Ez lehet természeti környezet, beépített (lakó) környezet,
- egészségvédelmi célok föl vállalása, azokhoz való kapcsolódás,
- előállítási (termelési, készítési) technológiák, eljárások végzésében a kézműves-ség, és az egyediség előtérbe helyezése a sorozatjelleggel vagy a gépi technológiákkal szemben,
- az átláthatóság, megbízhatóság követelményéhez való igazodás (megmutatni, hogy én hogyan dolgozom, milyen nyersanyagot használok stb.)
- a vásárlók irányába való viszonyulásban nem csak a termék jelenik meg, hanem az előállító/vállalkozó személyisége is. Ez lehet „termelői” szerep, „szervezői” szerep, „közéleti” szerep, „szakmai” szerep, „képviselői” szerep

Az interjúelemzés során az Erwing Goffman (1959) által bevezetett script fogalom nyomán létrejött **elemzési eljárást** vettük alapul, vagyis **a viszonyulások eseti, konkrét helyzetben való termelődéseit**. Bibi van den Berg (2008) szerint minden szituáció tartalmaz egy vagy több szkriptet (forgatókönyvet, jelrendszert), amit az emberek a viselkedésformájuk megválasztása során alkalmazni tudnak. A szkript tehát a környezetbe beágyazott útmutatások, szabályok készlete, ami explicit, de leginkább implicit módon irányítja az emberi tevékenységet és viselkedést. Az interjúelemzés során továbbá alapoztunk Gergen-Gergen (1984) tézisére, amely alapján a környezethez képest innovatív tevékenységek esetén erős a közlési igény, és ezáltal olyan narratívák jönnek létre, amelyekben az innovatív csoport tagjai a saját környezetükhöz viszonyítva fogalmazzák meg saját tevékenységüket. Ez kapcsolatban áll azzal, hogy az elemzett esetekben az egyének a társadalmi tematizációt és a társadalmi beágyazódást kiemelten fontosnak tartják (Gergen-Gergen 1984). Bibi van den Berg tanulmányában amellet érvel, hogy minden szituáció tartalmaz egy vagy több szkriptet (forgatókönyvet, jelrendszert), amit az emberek a viselkedésformájuk megválasztása során alkalmazni tudnak. A szkript tehát a környezetbe beágyazott útmuta-

tások, szabályok készlete, ami explicit, de leginkább implicit módon irányítja az emberi tevékenységet és viselkedést.

Az interjúelemzés során az alábbi témaköröket vizsgáltuk:

- a vállalkozás indítás/alapítás indokai, körülményei
- a térségi vállalkozói kontextus értelmezése
- a Strat-up jellegű modell komponensei (gyakorlatok, interpretációk)
- társadalmi reprezentációs célok, igények, lehetőségek
- társadalmi reprezentációs kezdeményezések, gyakorlatok

4.Előzmények: Társadalomtörténeti kontextus

4.1. Előzmények: 1989 előtti időszak

Az innovatív kezdeményezések jelenlegi vagy várható térségi társadalmi szerepének értelmezéséhez figyelembe kell vennünk a vizsgált térség gazdasági életének (ezen belül a gazdasági vállalkozásoknak) az 1989 előtti időszakra vonatkozó társadalomtörténeti előzményeit is. Ezek az előzmények egyfelől ma is ható vállalkozói mentalitásra vagy rutinokra utalhatnak, ami a gazdasági vállalkozásnak a társadalmi közeghez való viszonyulását illeti. Rövid vázlatunk célja csupán az, hogy jelezzük ezeknek az előzményeknek a jellegét.

A térségi társadalom történetével foglalkozó munkák a székelyföldi régiót agrárjellegű társadalomként jellemzik (Szádeczky 1927, Egyed 2013; Vámszer 2000, Venczel 1980), amelyre egyfelől az önellátásra törekvő, saját erőforrásra alapozó holisztikus családi gazdálkodási gyakorlat jellemző (Biró et al 1994a, 1994b, Biró 2006, Laki – Biró 2001), másfelől pedig a földművelési, állattenyésztési és erdőgazdálkodási gyakorlatnak a közösségi vagyonok formájában való működtetése. A családi léptékű agrártevékenység farmgazdaságként való működéséhez négy meghatározó komponensre van szükség (Van der Ploeg 1994 idézi Ventura 2008. 154). Az ebben a térségben domináns családi életvezetési és gazdálkodási gyakorlatból egyik fontos komponens, az üzleti gondolkodás, tervezés és tevékenység (market komponens) tradicionálisan hiányzik. A gazdasági (ipari) tevékenység formái közé a XIX. század végétől teret nyerő erdőkitermelés és fafeldolgozás sorolható (fűrészüzemek), a településeken a kereskedelmi tevékenység (boltok), illetve a lokális szolgáltatásokat végző helyi mesteremberek tevékenysége. Az előbbi két gazdasági tevékenységi forma művelői térségen kívüli,

vagy a helyi közösség szemszögéből más etnikumhoz sorolt szereplők voltak, a helyi mesteremberek tevékenysége pedig nem tekinthető gazdasági vállalkozásnak. Ez a gazdasági szerkezet – kevés változással, amelyek egyrészt a második világháború alatti magyarországi tőkeberuházások eredményei (Lásd ezzel kapcsolatban Oláh Sándor elemzéseit. Oláh 2004, 2006, 2016), részben pedig az 1947-es romániai államosítást megelőző évek egyéb vállalkozói kísérleteihez köthetők – egészen a kollektivizálás idejéig fennmaradt. Ennek az időszaknak a mai vállalkozói rutinokra és mentalitásra gyakorolt hatása azonban két szinten részlegesen megmaradt. Egyfelől az agrártevékenységgel foglalkozó családi gazdálkodásnak az a beállítódása, hogy a családi tevékenység szerkezetébe és gyakorlatába az üzleti komponens nem vagy csak nehezen illeszthető be. A tradicionális családi gazdálkodási modellnek ezt a hatását az 1989 utáni térségi életforma rehabilitációs folyamat (a korábbi családi földtulajdonszerkezetek visszaállítására, Gagyai 2007) fölerősítette. Másfelől pedig – indirekt hatásként – megmaradt a korábbi társadalomtörténeti tapasztalatból a vállalkozások és a vállalkozói habitusok „idegenként” való társadalmi értelmezése.

A kollektivizálás 1962-es befejezését követően, rövid átmeneti időszak után gyors ütemben indult be a térség modernizálása és iparosítása. A központi tervezés nyomán kialakult térségi gazdasági szerkezet a térségi lakosság körében korábban nem gyakorolt foglalkozások sorozatát honosította meg (gépgyártóipar, könnyűipar, építőipar, bútóipar), mindez nagyon jelentős térségi szakmai tudástranszferrel is járt (szakemberek, mérnökök számának gyors növekedése). Az ehhez a folyamathoz, illetve a gazdasági szerkezethez való lakossági viszonyulás azonban ambivalens maradt. Egyfelől az volt tapasztalható, hogy a térségi társadalom tudomásul vette és elfogadta az ebben az időszakban kialakított ipari létesítmények, mint gazdasági entitások létezését és szerepét (munkahelyteremtés, megélhetés biztosítása, életformaváltás lehetősége, lakhelyváltás lehetősége). A mentális és gyakorlati jellegű viszonyulás alapvetően nem a vezetők személyéhez, hanem a gazdasági entitáshoz kapcsolódott (amint később jelezzük, az 1989 utáni időszak egyik legfontosabb változása a kapcsolódási pont cseréje intézményi entitásról személyre). Másfelől viszont kialakult a gazdasági szegmenstől és tevékenységformától való távolságtartás gyakorlata. Az elsőgenerációs alkalmazotti réteg (akár faluról költözött be a városba, akár városban nevelkedett) a térségi gazdasági szerkezettől függetlenül, a mindennapi munkahelyi kötelezettségek teljesítésén túl kereste és találta meg azokat a tevékenységformákat, amelyekhez értékrendje, kapcsolati kultúrája, magatartása jelentős részét hozzákapcsolta. Ez elsősorban olyan tevékenységformák és kapcsolattartási formák kitermelésében nyilvánult meg, amelyek a

kollektivizálással megszüntetett családi gazdálkodási modell kisléptékű továbbvitelét, narratív és magatartásbeli mintáinak további használatát biztosították (kisléptékű termelés vagy állattartás városi környezetben, a rurális környezettel való kapcsolattartás). Nem mellékes térségi fejlemény az sem, hogy a gazdasági szerkezettel való kapcsolat az 1980-as években a gazdasági nehézségek és a megélhetési (élelmiszerellátási) gondok jelentkezésével fokozatosan egyre utilitarisztikusabbá vált, a kisléptékű családi gazdálkodási modell szerepe pedig fölértékelődött.

Az így kialakult párhuzamosság (munkavégzés gazdasági szektorban versus korábbi életvezetési modell továbbvitele családi környezetben) kutatási témánk szempontjából abban az értelemben érdemel figyelmet, hogy a térségben ebben az időszakban nem alakultak ki a gazdasági szerkezettel, a gazdasági tevékenységgel való társadalmi azonosulás olyan tartós, meghatározó jellegű mintázatai, amelyek a gazdasági szerkezetet, annak működési modelljét a maga teljességében strukturálisan összekapcsolták volna a térségi társadalmi közeg mentalitásával, értékrendjével, társadalmi habitusaival. Az ide is, oda is tartozás gyakorlata a gazdasági szerkezetet és annak működését strukturális távolságtartással kezelte. Ennek jellegzetes példája, hogy a családi gazdálkodási modell működtetése „megengedte” a gazdasági szerkezet erőforrásainak lehetőségek szerinti „megcsapolását”. Ebben a távolságtartó magatartásban minden bizonnyal közrejátszott az is, hogy a térségi társadalom a vállalatokat és azok működését az állam tulajdonának tekintette, és ebből a viszonyból adódó idegenségre még ráerősíthetett az etnikai másságból adódó távolságtartás is. Ennek a viszonyulásnak a részletes tárgyalása nem tartozik tanulmányunk gondolatmenetéhez, csupán azt kívántuk kiemelni, hogy a szocialista gazdaság szerkezete és működési modellje a vizsgált térségi társadalom oldalán nem vezetett a gazdasági-vállalkozói tevékenység társadalmi elfogadásához, olyan tudások, magatartási modellek, narratívák kialakuláshoz, amelyek a vállalkozói tevékenységet – inherens módon – a térségi társadalom működési modelljének részévé tették volna.

4.2. Előzmények: a rendszerváltás utáni időszak

Az 1989-es romániai rendszerváltást követő egy-másfél évtized teljes mértékben átalakította a térség gazdasági szerkezetét. Az előző időszak szocialista nagyüzemei gyakorlatilag kivétel nélkül fölszámolódtak, a munkahelyek megszűntek, a felhalmozott szakmai tudás elveszítette korábbi működési kereteit. A rendszerváltást követő három évtized során a vállalkozói kezdeményezések száma országos összehasonlításban kisebb mértékű, de a vállalkozásalapítási folyamat dinamikus és alapvetően

kísérletező jellegű (nagyon sok egyéni, családi kezdeményezés, nagymértékű fluktuáció). A KFT és RT szervezeti formát választó, tartósabban működő térségi vállalkozások nagyon kis részben az 1989 előtt működő vállalkozások privatizációjával, döntő részben az 1989 előtti időszakban szerzett szakmai, menedzseri kompetenciákra alapozó új vállalkozások formájában jött létre (a székelyföldi térségben az új vállalkozásokat megalapozó külföldi beruházások nem játszottak meghatározó szerepet). Ezzel kapcsolatban lásd: Biró et al (1995).

Ennek az új gazdasági szerkezetnek a működési modellje és ahhoz való társadalmi viszonyulás is sok tekintetben eltér a korábbi, 1989 előtti térségi modellektől. A társadalmi vélekedés és a narratívák világában az üzemek, mint gazdasági entitások helyét átveszik a vállalkozói szerepek és a nevesített személyek. Nem a vállalkozás tartalma vagy gazdasági működési modellje válik társadalmi tudássá, hanem a vállalkozó személyével, magatartásával kapcsolatos információk halmaza. A következőkben három téma köré csoportosítva jellemezzük röviden az utóbbi három évtized térségi gazdasági szerkezetének és vállalkozás működtetési gyakorlatának kutatási programunk szempontjából fontos vonatkozásait: (4.2.1.) a gazdasági élet újjászerveződése, tagolódása, (4.2.2.) térségi társadalmi szerepvállalás, (4.2.3) a szakmai tudáshoz való viszonyulás. Összefoglalónk célja az, hogy fölvázoljuk a térségi gazdasági szerkezetnek és működési modellnek azt a ma is domináns kontextusát, amelyben az innovációs kezdeményezések napjainkban megjelennek, és amely segít értelmezni az innovációs kezdeményezések térségi kontextusra vetített értelmezését.

4.2.1.A gazdasági élet újjászerveződése, tagolódása

A térségi gazdasági privatizációs folyamat másfél évtized alatt zajlott le, az országos folyamathoz hasonló ellentmondásokkal és a széles körben ismert negatív hatásokkal (fokozatos termelésesökkenés, növekvő munkanélküliség, végleges megszűnés). A vállalkozások működését az első időszakban az elsődleges tőkefelhalmozásra irányuló törekvés dominálta, meghatározó kezdeményezési terület volt a külföldi áruk behozatala, a kereskedelmi felületek és a turisztikai fogadófelületek megszerzése, a kötelező szolgáltatások tulajdonjogának megszerzése, a nyersanyagkitermelő potenciál (ásványvízforrások, építőanyag kitermelő helyek stb.) elfoglalása. A termelői ágazat az alapszintű élelmiszerek (pékségek, tejfeldolgozás) gyártásával indult, jóval később került sor – a felszámolt üzemekben szerzett szakmai tudásra és munkaerő tapasztalatra alapozva – kisebb építőipari, faipari, könnyűipari, gépipari vállalkozások indítására. Ennek a kezdeti időszaknak a vállalkozói tevékenysége a térségben viszonylag jelentős mértékű és negatív tartalmú társadalmi vélekedést generált, elsősorban az úgynevezett

„gyors és törvénytelen meggazdagodás” metaforáját kibontó, részletező narratívák formájában. Ez a kezdeti társadalmi tematizációs gyakorlat tapasztalataink szerint mind a mai napig tetten érhető a térségben. A következő időszak vállalkozásépítési folyamatai már újabb tevékenységi területeket céloztak meg (jellemző példa erre az informatikai szolgáltatás, a médiavállalkozás, a agrár farmok létrehozása, szállítás, a turisztikai ipar új szolgáltatásai), illetve megjelentek a vállalkozások keretében működő csoportos távmunka formák (külföldi informatikai cégek térségi szatellitjei vagy beszállítói), ezek azonban már nem változtattak lényeges mértékben sem a gazdasági szerkezeten, sem pedig a vállalkozásokhoz és vállalkozói szerepekhez kapcsolódó, korábban kialakult társadalmi viszonyuláson.

Ha vázlatosan, egy úgynevezett átlagos képpel jellemezni kívánjuk a térségi gazdasági szerkezet vállalkozásait, akkor azt mondhatjuk, hogy a kis méret (kevés esetben a közepes méret) a jellemző, a K+F komponens vagy csak kismértékben van jelen, vagy teljes mértékben hiányzik, a vállalkozások működése arra utal, hogy nem a bővülés, növekedés a legfontosabb törekvésük, hanem az elért fejlettségi szint megtartása. A digitális eszközök és technikák használata csak olyan mértékig épül bele a cégek a működésébe amennyiben az feltétlenül szükséges. A tevékenység vagy a szervezet digitális megjelenítése szerény és esetleges, kommunikációs és marketing szakmai tudást ritkán és kis mennyiségben hasznosítanak. A munkaerőtoborzásban a személyes kapcsolatok nagy szerepet kapnak, a bérek visszafogottak, és a munkáltatók minden jel szerint elfogadják azt, hogy alkalmazottaiknak otthon van egy „másik” életvilága (mezőgazdasági termelés, egyéb alkalmi foglalkozás, esetenként akár külföldi munkavégzés is), amely számukra legalább annyira fontos, mint a fő munkahely. Ebben a modellben a tulajdonos személye a kulcsfigura, gyakorlatilag a vállalkozás működésének minden fázisába személyesen implikálódik. Más kontextusban, de alapvetően az 1989 előtti üzemek vezetőinek habitusát viszi tovább (személyes kijárás, ügyintézés), sőt, ez a hangsúlyozott személyes jelenlét ma már kiegészül a beosztottak irányába („lefele”) mutató figyelemmel, ügyintézéssel, döntéssel is.

A fentiekben felsorolt jellemzők a vállalkozást olyan gazdasági és társadalmi szereplővé tették/teszik, amely működésében és megjelenítésében is egyedi karakterrel rendelkezik, és ennek fókuszában a névvel, arccal és sok egyéb tulajdonosággal azonosítható tulajdonos személye/személyisége áll. A vállalkozás identitása és imázsa alárendelődik a vezető identitásának és imázsának, és ez a felpörgetett és személyes tartalmakkal gazdagított egyediség a közvélemény oldalán pontszerűvé, szigetszerűvé teszi az adott vállalkozást. Ami egyben azt is jelenti, hogy a közvélemény a hang-

súlyosan egyediesített vállalkozáshoz olyan cselekvési potenciált, hatalmat, befolyást rendel, amely nem a sajátjának érzett/tudott közösség része

4.2.2. Térségi társadalmi szerepvállalás

A magánvállalkozások térségi működéséhez kapcsolódóan fokozatosan megjelenik az a szemlélet, elvárás is, hogy a gazdasági vállalkozásnak társadalmi funkciója, társadalmi felelőssége is van, mégpedig abban az értelemben, hogy „támogatnia kell” (mert pénze, gazdasági ereje van) olyan kezdeményezéseket, programokat, eseményeket, amelyek közösségi szempontból fontosak, értékesek. Ez a társadalmi elvárás, illetve az ennek az elvárásnak megfelelő vállalkozói gyakorlat a 2000-es évek elejétől, közepétől nyert igazán teret. Sok példa sorolható lokális vagy nagyobb léptékű programok, események, közösségi és szakmai rendezvények vállalkozói támogatására a kultúrában, művelődésben, sportban, oktatásban, újabban az egészségügyben is. A támogatásoknak sokféle formája alakult ki, az alkalmi és kismértékű anyagai „szponzorálástól” a közérdekű programok szervezésén át az alapítványok létrehozásáig. A támogatói tevékenységben megjelenik a vállalkozások oldalán az az igény, hogy a támogatás (ehhez kapcsolatosan akár a vállalkozó személye vagy a vállalkozás neve is, alkalmi vagy rendszeres támogató gyakorlata) legyen közismert. Ennek (a cselekvésnek és a cselekvés nyilvános megjelenítésének) is sokféle formája kialakult. Ez a gyakorlat tartalmában és formájában megfelel „a vállalkozás társadalmi felelősségvállalása” fogalomnak (CSR), és a térségben az utóbbi években ez a szakmai megjelölés is teret nyert. Ez a tevékenység szerepet kaphat a vállalkozás ideológiájába, marketingjébe, imázsába, a vállalkozás brandjébe stb. A vállalati társadalmi felelősségvállalás nagy általánosságban három formában is megjelenhet:

- Támogatás, adomány, szponzorálás, jótékonykodás, mecenatúra
- A vállalkozás tevékenységétől eltérő, közérdekű program föl vállalása, időszaki vagy rendszeres végzése (környezetvédelmi, oktatási, szociális program a vállalkozás nevében, szervezésében, végzésében...)
- A társadalmi felelősségvállalás közérdek formájában szervesen beépül a vállalkozás tevékenységébe, ezt tudatosan vállalja fel. Példa erre a termelési folyamat átszervezése környezetvédelmi elvek szerint, a hatékony energiafelhasználás szempontjai szerint.

Térségünkben az első felelősségvállalási formára van a legtöbb példa. Ez a tevékenységforma nem a vállalkozói tevékenység belső/inherens része, hanem „külsőd-

leges” tevékenység (támogatás, adomány, szponzorálás stb.) abban az értelemben, hogy nem befolyásolja közvetlen módon a vállalkozás tartalmát, működését. Ebben a modellben a CSR tulajdonképpen vállalati „adomány”, amelyről a vállalat dönt, attól függően, hogy van-e forrása vagy fontosnak tartja-e a fölmerült támogatási lehetőséget. Ha a vállalkozásnak van elég forrása vagy a vezető az adott támogatási igényt fontosnak tartja akkor jelentős a támogatás, ha kevésbé gazdaságos a működés vagy a vezető nem támogatja az igénylést, akkor a támogatás szerényebb mértékű vagy elmaradhat. A támogatási gyakorlat az esetek többségében nem programszerű tevékenység, az igénylőnek rendszerint személyesen a vállalkozás vezetőjét kell megkeresnie ilyen ügyben.

A második tevékenységformára a térségben kevés példa van, ez minden bizonnyal a térségi vállalkozások szerény méretével, gazdasági erejével van összefüggésben. Pozitív kivételt egy magánszemély oktatástámogató alapítványa jelent. Ilyen jellegű programokra a térségben is működő külső gazdasági szereplők (MOL, OTP) vállalkoznak.

Az utóbbi évtizedben néhány, már korábban is működő vállalkozás gyakorlatában megjelent a harmadik tevékenységforma is, amely a tevékenység átszervezésével környezetvédelmi célokat vagy térségi kulturális értékek föl vállalásával térségi/lokális kollektív identitásépítési célokat vállal fel és követ. A térségi társadalomhoz való igazodásnak ezek a kísérletei mögött állhat a szobán forgó vállalkozások tényleges társadalmi beágyazódási törekvése is (élelmiszeripari cégeknél figyelhetünk fel ilyen törekvésekre), de lehet csupán piaci marketingfogás.

Összeségében azt mondhatjuk, hogy az elmúlt három évtized során kialakult vállalkozások társadalmi szerepvállalása elsősorban adomány jellegű cselekvéseket jelent. Ennek a gyakorlatnak a társadalmi fogadtatása pozitív, de az ehhez a gyakorlathoz kapcsolódó narratíváknak gyakori kísérője az olyan kijelentés is, miszerint „adhat, mert van neki elég...”, „adhat, mert már mindene megvan...”, „adjon vissza valamit abból, amit...”.

4.2.3.A szakmai tudáshoz való viszonyulás

Témánk szempontjából a térségi vállalkozások működésének további fontos jellemzője a szakmai kompetenciákhoz való viszonyulás. E viszonyulás központi eleme az, hogy a vállalkozás működtetésében annyi és csak annyi szakmai kompetenciára van szükség, amennyit a termelési-technológiai folyamat igényel. Ez a beállítódás jelentős részben szintén az 1989 előtti gazdasági szerkezet hatása lehet, mégpedig kétféle vonatkozásban. Egyfelől azáltal, hogy a térségi gazdasági szerkezet szétesése után újjá-

szerveződő vállalkozások jelentős része ugyanazt a termelési profilt igyekezett rehabilitálni – nyilván sokkal szerényebb mértékben – mint ami 1989 előtt nagyléptékben működött, és amelynek alapján a szakemberek termelési-menedzselési tapasztalatot szereztek. Másfelől pedig az 1989 előtt szerkezet hatása lehet az is, hogy a térségi gazdasági szerkezetben nem volt K+F szektor, illetve a piacszerzéssel és a marketinggel országos központokban, centralizált keretek közt foglalkoztak. A vidéki térségben 1989 előtt működő vállalatokban nem alakult ki a termelési folyamat szervezésén és menedzselésén túlmutató területeken sem szakembergárda, sem pedig az igény az ilyen jellegű szakmai kompetenciák megszerzése iránt. Nem véletlen, hogy az 1989 után indult térségi termelő vállalkozásokban is a termelési folyamat szervezése-menedzselése kapott meghatározó szerepet, az egyéb szakmai kompetenciákra nem mutatkozott jelentős igény. Vélhetően ezeknek a tényezőknek tudható be, hogy a vállalkozói szegmens érdemben nem tartott igényt azokra az új típusú kompetenciákra, amelyek az utóbbi egy-két évtizedben előtérbe kerültek, és amelyek fiatal szakemberek képviselőiben ebben a térségben is megjelentek. A fiatal generáció külföldi szakmai tapasztalatai, térségi egyetemi képzése, digitális eszközhasználata, idegen nyelv tudása, nem utolsó sorban a digitális térben megjelenő globális minták hatása révén olyan szakmai kompetenciák sora termelődött ki, amelyeknek – a kortárs gazdasági élet mintázatai szerint – elvben helye lehetne a térségi gazdaságban is. Gondolhatunk itt olyan területekre mint a digitális eszközök és tartalmak professzionális hasznosításának nagyon széles skálája, a menedzsmenet kompetenciák nagyon széles területe, az információsszerzési technikák, a kapcsolati kultúra, illetve nem utolsó sorban az új technológiai ismeretek széles skálája. Az ebbe a körbe sorolható, elsősorban fiatal szakemberek körében felhalmozódott térségi kompetencia csomag jelen helyzetben nem találkozik a térség meghatározó gazdasági ágazatainak és szereplőinek körével.

* * *

A fentiekben bemutatott helyzetvázlat nem tekinthető a térségi gazdaság egészéről készített átfogó helyzetvázlatnak, célunk annak a térségi kontextusnak a fölvázolása volt amelynek keretében az ebben a kutatásban vizsgált innovatív vállalkozások megjelennek, és amely kontextus értelmezési keretet kínál az új kezdeményezések innovatív jellegének (tartalmának, térségi szerepének) leírásához. A fölvázolt kontextus ebben a formájában természetesen sematikus, vannak olyan térségi vállalkozások, amelyek nem illenek bele teljesen ebbe a képbe, de a kivonatolható aktuális és domináns működési modell ez. Kutatási témánk szempontjából a legfontosabb vonása ennek a

modellnek az, hogy – minden adminisztratív és gyakorlati kapcsolódása ellenére – a gazdasági, vállalkozói szegmens a térségi társadalommal bizonyos értelemben párhuzamosan működik, nem a térségi társadalomból építkezik, nem azzal szinkronban működik, és formális kísérletektől eltekintve ilyesmire programszerűen nem is törekszik. Ezt a strukturális „idegenséget”, távolságot a térségi társadalom érzékeli és a maga módján hétköznapi narratívákban, magatartásokban ki is fejezi. Utaltunk arra is, hogy ennek a strukturális párhuzamosságnak jelentős mértékű – és különböző időszakokban részben más és más formában jelentkező – társadalomtörténeli előzményei vannak.

Ehhez a térségi domináns modellhez viszonyítva az ebben a kutatási programban elemzett vállalkozások másfajta működési modellt, másfajta társadalmi beágyazódási mintázatokat mutatnak, még pontosabban fogalmazva: egyelőre csak körvonalaznak. A másság lényege az, hogy sokkal nagyobb mértékben és sokkal változatosabb módon építkeznek a számukra adott térségi társadalmi közegből, és nagy hangsúlyt fektetnek ennek a beágyazódásnak a társadalmi megjelenítésére is. Amennyiben valóban gazdasági paradigmaváltásról lenne szó, illetve amennyiben az innovatív kezdeményezések sora nem áll meg és társadalmi térnyerésük is erősödik akkor olyan jelentős és hosszabb távú térségi változási folyamattal állhatunk szemközt, amely a szakmai, közéleti, fejlesztéspolitikai szempontból egyaránt megérdemli a figyelmet.

5. "New economy" összetevők a térségben: Elemzési eredmények összefoglalása

Az előző fejezetekben röviden felvázoltuk a gazdasági élet szerkezetének és működésének társadalomtörténeli vonatkozásait, valamint az 1989 után kialakult kontextust. Ebben a gazdasági, vállalkozói, illetve tágabb értelemben vett társadalmi környezetben jelent meg az utóbbi időszakban sok olyan kisebb, esetenként kísérleti jellegű vállalkozás, amelyeknek létrehozási folyamatában, működési és megjelenítési gyakorlatában a domináns térségi gazdasági-vállalkozási környezettől eltérő elemek jelennek meg. Ezeket a térségi kontextushoz viszonyítva innovációnak minősülő újszerű elemeket a szakirodalom által "új gazdaság"-ként megjelölt paradigmaváltás jellemzőivel rokoníthatjuk. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az új gazdaság jegyeit a vizsgálatba bevont vállalkozások eltérő mértékben hordozzák, ezek az alkotóelemek esetenként kisebb vagy nagyobb mértékben vannak jelen.

Kutatási programunkban az elemző munkának két különálló szegmense volt. Az elsőben (5.1.) interjúk, esetelemzések, tereptapasztalatok alapján arra törekedtünk, hogy az utóbbi időszakban indult innovatív vállalkozások szerveződésében és műkö-

désében, illetve a vállalkozók célkitűzéseiben, magatartásaiban és cselekvéseiben azonosítsuk és elemezzük azokat az összetevőket, amelyek a “new economy” jelenségköréhez kapcsolhatók vagy azzal rokoníthatók. A második (5.2.) elemzési szegmens a térségi középiskolások körében végzett kisléptékű kérdőíves adatfelvétel keretében arra a kérdésre keresi választ, hogy abban a korcsoportban, amely a következő 1-2 évtized fontos térségi szereplője – és potenciálisan további innovatív vállalkozások kezdeményezője, működtetője lehet – jelen vannak-e, és ha igen ilyen mértékben az új gazdasággal, illetve a reflexív szolidaritással rokonítható attitűdök, értékek, vélekedések.

5.1. Interjúk, esetelemzések, tereptapasztalatok eredményeinek értelmezése

A következőkben az új gazdasághoz kapcsolható azon jegyek halmazát mutatjuk be amelyeket az egyes vállalkozások kapcsán külön-külön azonosíthatunk. Nyolc témakörbe csoportosítva vizsgáljuk az új gazdaság paradigmájához kapcsolható elemeket:

- A személyes én szerepvállalása, a egyéni habitus elemeinek beépítési módzatai
- Meggyőződések és értékek szerepe
- Reflexív magatartás, értelmezői attitűd
- Termékképzési eljárások
- A társadalmi közeg szerepe a létrehozásban
- Kapcsolati kultúra
- A társadalmi beágyazódás mintázatai
- Digitális jelenlét

Az elemzésbe bevont innovatív kezdeményezések kisméretű, legfeljebb néhány éve alapított vállalkozások. Tevékenységi körük a kézműves termékek előállításától az agrárinnovációtól át a különféle szolgáltatásokig széles skálát fog át. Egyedi kísérletként jöttek létre (nem egymást közvetlenül ösztönözve), utólag keresik és találják meg egymást. Van néhány olyan kísérlet a térségben arra vonatkozóan is, amely a létrejött egyedi kezdeményezéseket szervezeti keretbe integrálja (inkubátorház jellegű szerveződés, már létező klaszter keretek kihasználása, új klaszter létrehozása), de ezek száma nagyon kevés. Ezen kívül működési keretként felhasználnak már működő szervezeti

formákat (helyi termék vásárok, kézműves vásárok, civil szerveződések, start-up támogatások, szektorális agrártámogatások).

Azt vizsgáltuk, hogy az interjúalanyok szövegeiben, magatartásaiban, vállalkozás működtetési gyakorlatában, illetve a vállalkozás társadalmi megjelenítési gyakorlatában melyek azok az elemek, amelyek jelentős mértékben eltérnek attól a térségi kontextustól, amelyet a gazdasági szerkezet domináns modellje jelenít meg (lásd. 4.1., 4.2.fejezetek).

A következőkben összefoglaló jelleggel ismertetjük elemzési eredményeinket, ezúttal is hangsúlyozva, hogy kisléptékű feltáró kutatási programról van szó, amelynek elsődleges célja nem lehet több, mint a vizsgált jelenség térségi szakmai és közéleti tematizálása. Elemzésünkben együtt tárgyaljuk a vállalkozói szerep kiépítését és működtetését, illetve a vállalkozás kiépítését és működtetését. Az egyes témakörök elemzési eredményei előtt szövegdoboz keretében jelezzük a térségi domináns gazdasági kontextus egy-egy jellemzőjét.

5.1.1.A személyes én szerepvállalása, a egyéni habitus elemeinek beépítési módjai

Térségi kontextus: A kifele mutatott szerepben a cégvezető színekdochés alapon (rész – egész) a céget a maga teljességében képviseli. A befelé irányuló szerep a döntési helyzetekhez kapcsolódik minden szinten. Az én-szerep formálisan és narratív szinten egyaránt elkülönül a vállalkozástól, mint entitástól.

Az interjúalanyokkal rögzített szövegekben gyakran, sokféle nyelvi formában és sokféle tartalommal jelenik meg az “én”. A megjelenések egy része hivatkozási pont, más része a cselekvő én-t mutatja, egy további szövegrész az elemző, értékelő, reflektáló én-t. Az én megjelenésének és megjelenítésének gyakorisága és sokfélesége nem csupán a vállalkozások személy függőségére, intézményesültségük alacsony fokára utalhat, hanem olyan vállalkozásépítési és működtetési modellre is, amely a térségi gazdasági környezettől eltér. Az egyéniség, a személyes habitus szerepvállalása sokféle formában mutatkozik meg:

„Hobbyként indult a tevékenységünk ami bizonyos mértékben kinőtte magát, mivel szeretjük a természetességet és a természetet ezért adta magát a dolog, hogy egészségünk megőrzése érdekében gyógynövény természetesen gondolkodjunk, „kibaszálva” a természet nyújtotta lehetőségeket. Aztán amikor így bejött nekünk, vagyis folyamatosan használtuk a gyógynövényeket, éreztük jótékony hatásukat, rájöttünk, hogy az embereknek erre van szükségük,

így elkezdjük nagyobb mennyiségben természeteni és árusítani. (...) Persze gondolkodunk profitban is, de ezt csak szívvel-lélekkel lehet csinálni és abban bízva, hogy hasznos dolgot teszünk. (4.sz. interjúalany)

„Ebbe a tevékenységbe ötvöződhet egy csomó minden. Én elég nehezen tudok egy szálra rámenni (...) szappant készítek, de ez sem teljesen igaz, mert valójában ha azt nézzük, nagyon szeretek sütni is... Nagyon szeretem a gyógynövényeket, és nagyon sok szappanban használom őket. Valójában arról van szó, hogy szeretek a kezemmel alkotni...A higiénia is eléggé fontos számomra.” (1.sz. interjúalany)

“Nekem fontos a tudatos bőrápolás. Ezért is szerettem volna olyan termékeket gyártani, amelyekben legtöbb bőrazonos összetevő van. (...) Van egy kisebb műhelyem, ahol imádok dolgozni. Ott vannak a felszerelésem és ott dolgozok... ez egy varázslás számomra. (...) Az is biztat, hogy folyamatosan kérdezik a vásárlóim, hogy még milyen új termék lesz, mire számíthatunk stb. Ezek olyan energiával töltenek fel, amit nem lehet pénzben mérni és az erősít abban, hogy ne hagyjam abba, csináljam, szükség van erre.” (7.sz. interjúalany)

A narratívákban a személyes én megjelenésének az alábbi gyakran előforduló módozatait rögzítettük:

- A vállalkozás kialakulását sok esetben személyes jegyeiből vezetik le. Jellemző példa erre a hobby, a képesség, vonzódás valamihez
- A személyi kompetenciák és adottságok több elemét tudatosan, explicit módon összekapcsolják a vállalkozói tevékenységgel. Nem csupán felhasználásról, funkcionális alkalmazásról van szó, hanem olyan modulszerű beillesztésről, amelynek eredményeként a vállalkozói tevékenységbe beillesztett személyes komponens személyes jellege (az én-hez tartozása) megmarad. Jellemző példák:
 - A szakmai képzettség során szerzett tudás, képesség, státusz elemeinek a vállalkozói tevékenységbe való beépítése és az ezekre a beépített elemekre való hivatkozás.
 - Az egyéni értékrendszer, meggyőződés egyes elemeinek a beépítése és az ezekre való hivatkozás
- A vállalkozás működtetésében a formalizált viszonyok (vezetői pozíció vagy képviseleti szerep pozicionálása, ehhez kapcsolódó narratívák működtetése, státusbeli és/vagy narratív síkon megfogalmazott távolság a vállalkozás egé-

sze és a személyes szerep között) kisebb szerepet kapnak, ehelyett inkább az tapasztalható, hogy a személyiség és a vezetői szerep bizonyos értelemben “feloldódik” a vállalkozói tevékenységben, bármilyen időpontban, bármilyen helyzetben előtérbe kerülhet. A vezetői szerep inkább animator módjára próbál működni, kevésbé törekszenek arra, hogy a vállalkozás egészéhez vagy a tevékenységi folyamat egészéhez viszonyítva külső/felső pozíciót alakítsanak ki.

- A személyes részvétel (bevonódás) fontosságára utal az is, hogy a sikerélményt a munkavégzési folyamathoz is hozzákapcsolják, nem csak a termékhez vagy a termék értékesítéséhez.

A vállalkozás és a személy között inkább azonosság van és nem képviseleti viszony. A vállalkozó nem csupán tulajdonosként, nem csupán adminisztratív vezetőként jelenik meg (sok esetben ez nem is kerül említésre), hanem a vállalkozás működtetéséhez szükséges kompetenciacsomag egészének vagy nagy részének tulajdonosaként. “A vállalkozás az én személyiségem!” Ebben az öndefinícióban nem az anyagi természetű tulajdonlás hangsúlyozása kap központi szerepet (alapító, beruházó, profitáló), hanem inkább az egyéni cél, a stílus, az elkötelezettség.

5.1.2. Meggyőződések és értékek szerepe

Térségi kontextus: A személyes értékek és meggyőződések eltérhetnek (és az esetek többségében el is térnek) a termelési folyamatától vagy a terméktől, ezek piaci vagy társadalmi megjelenítésétől is.

Az interjúalanyok gyakran hivatkoznak olyan értékekre, illetve olyan elvekre és meggyőződésekre, amelyek a vállalkozás kialakításában és/vagy működtetésében meghatározó szerepet kapnak. Ezek olyan társadalmi értékekre utalnak, amelyek ebben a térségben az utóbbi időszakban kerültek előtérbe. Jellemző példái: a környezet védelme, a tömegtermeléstől és a tömegtermékektől való elfordulás igénye, az élelmiszerek előállításában és fogyasztásban az egészségvédelem prioritása, a természetes alapanyagok használata, a profitszerzés helyett/mellett a közösségi érdek hangoztatása, a kézműves termelés értékelése, közösségfejlesztés, helyi adottságok védelme. Ezek a közösségi értékek és meggyőződések a vizsgált térségben még nem jelennek meg átfogó mozgalomként, ennek tudható be, hogy az interjúalanyok szövegeiben az ilyen jellegű ideologikus tartalmak követendő célként, ismeretterjesztési feladatként is tematizálódnak. A saját vállalkozás ebben a beállításban társadalmi feladatvállalásként jelenik meg, esetenként kiemelt morális tartalommal vagy küldetésstudattal kiegészülve. Az

interjúszövegek arra utalnak, hogy ezek az elvek, meggyőződések egyfelől erőteljesen megjelenített személyes tartalmak, a vállalkozói habitus és tevékenység alkotóelemei, másfelől pedig ezek az értékek és meggyőződések szélesebb körű társadalmi célként vagy igényként is megfogalmazódnak, amelyhez az interjúalany – megnyilatkozása alapján ítélve – igyekszik kapcsolódni. A vállalkozói társadalmi felelősségvállalás olyan formájával találkozunk ezekben az esetekben – eseteként csak törekvés, célkitűzés formájában, más esetekben gyakorlatként – amelyben a vállalkozás és a termék valamilyen közösséginek nevezett ügy/érdek képviselőjeként működik, illetve próbál működni. Az értékek és meggyőződések az interjúk szövegeiben utalások, normatív elvek hangoztatása vagy érvelések formájában egyaránt előfordulnak.

“A természetes dolgok sokkal jobbak, sokkal többet segítenek... (...) Én amúgy nagyon szeretném itt a nőket egy picit a tudatos bőrápolásra nevelni. Nagyon fontos az, hogy a bőrünkön keresztül mi szívódik fel a szervezetünkbe. Amúgy van igény rá. Kezdték azért tudatosabbak lenni az emberek. Igaz, hogy még idő kell és kis segítség, de már látom, hogy szükség van ilyen termékekre.” (7.sz. interjúalany)

“A gyógynövények az ősi tudást, meg a természet által kínált lehetőségeket képviselik. Lehetőséget ad az embereknek újra rá ébredni, hogy a nagy ipari tevékenységeken kívül is vannak megoldások az egészségesebb életre. Én érzem, hogy ebben az embereknek kell segíteni. (...) ...szükség van a természetességre is. A gyógynövények használata egy kicsit felkelti bennünk az ősi ösztönöket, a gyűjtögető életmódunkból, ami visszamaradt, ami által harmonikus kapcsolatot tudunk teremteni a természettel és megtanulunk újra együtt élni vele.” (4.sz. interjúalany)

“Ha jó a termék, akkor nincsen konkurencia...” (1.sz. interjúalany)

“Nekem ez több mint pénzkereseti lehetőség, mert én ebben szeretném kifejezni azt, hogy nekem mennyire fontosak a gyökereim, tehát a népi értékek, amelyeket a mai világban úgy ahogy, valamilyen formában be lehet építeni. (...) Egy kicsit visszahúzzuk az embereket, mert nagyon elkezdett szállni az emberiség ebbe a számítógépes világba. Az a jövő, hogy az ember a számítógép előtt ül egész nap, s ezek a kézzelfogható szakmák egyre jobban kopnak ki. S úgy érzem, hogy ez kicsit, valamennyire visszarángatja az embereket abba, hogy még van egyéb is, ami ma is működtethető.” (14.sz. interjúalany)

“Nem a profit az elsődleges, hanem segíteni az embereknek. (...) A legfőbb dolog ami bennem van az az, hogy ha gyermekeink, fiataljaink egy jó közösségben nőnek fel, akkor van esély, hogy itthon maradjanak.” (12.sz. interjúalany)

5.1.3. Reflexív magatartás, értelmezői attitűd

Térségi kontextus: A vállalkozói reflexió a termelési/működési folyamat biztosítására (feltételek, akadályok), illetve az értékesítés menetére irányul

Az interjúalanyok szövegeinek jelentős része olyan önreflexiónak nevezhető, amelynek keretében a beszélők értelmezik a vállalkozás indítását, a fővállalt célokat, a termékek tervezését és előállítását, az értékesítést és a fogyasztókkal való kapcsolatot, a sikerességet vagy sikertelenséget, a tevékenység és a termék társadalmi elfogadottságát. A reflexió gyakorlatilag mindenre kiterjed, ami azonban még fontosabbnak mutatkozik az a reflexív gyakorlat folytonossága és rugalmassága (kreatív jellege). Ez azért tekinthető figyelemre méltónak, mert eltér a térségi társadalomra (és ezen belül a domináns vállalkozói gyakorlatra is) jellemző reflexív gyakorlattól. Ez utóbbi hangsúlyosan normatív jellegű és rendszerint oppozíciók mentén rendeződik (pozitív és negatív tartalmú állásfoglalások standard ismétlése, jellemző példa: “én jó vagyok, de a környezet rossz”, “cselekednék de a körülmények nem engedik” stb.). Az elemzett vállalkozásokhoz kapcsolódó reflexiókban ezzel szemben ritka az oppozíciókba való rendeződés ehelyett kereső, lehetséges forgatókönyvek közt válogató értelmezési attitűddel találkozunk. Ez az értelmezési gyakorlat természetesen összefüggésbe hozható azzal is, hogy még új, alakuló vállalkozásokról van szó. Azonban az a két tényező, hogy a javítás, a módosítás lehetőségeivel számoló reflexió a már kialakított és jól működő gyakorlatra is kiterjed, illetve a beszélők fontosnak tartják a reflexió (a saját vállalkozás értelmezésének) részletes és nyilvános megjelenítését arra utal, hogy a vállalkozói működést jóval többnek tekintik, mint termékelőállítási és értékesítési folyamat. Ez a reflexív magatartás arra utalhat, hogy a vállalkozást a számukra releváns társadalmi közeg integráns részének tekintik (próbálják tekinteni), olyasvalaminek, ami működési modelljével, céljaival, értékeivel, habitusával lehetőleg bele kell illeszkedjen az adott társadalmi közegbe.

Az alábbi példák az explicit érvelésekre vonatkoznak, a tevékenység kisebb vagy nagyobb mértékű újrapozicionálási lehetőségeit mérlegelő folyamatos értelmezési gyakorlatra utalnak.

“...van aki valóban érdekli az ilyen termékek iránt, mert szeretne visszatérni a természetes és hagyományos tisztálkodási szerekhez. Ugyanakkor van egy másik vonal, azok az emberek, akik ezt trendinek tartják. Végül is jó egy trendinek tartott dologgal felkapottá válni, ami az egészség szempontjából is jobb (...) de nem mindenki arra gondol, hogy most ez az ő bőrének és környezetének jobb lesz, hanem arra, hogy ez menő. Kicsit

sznobságnak is tartom ezt a részét a dolognak, mert nem feltétlenül a termék iránt érdeklődik valaki, hanem azért mert helyi, mert kézműves, vagy mert hozzá van mondva, hogy természetes alapanyagokból készült. (...) ...valaki megveszi a 10 lejes szappant, ami elfogy két hét alatt, mikor a 3 lejes bolti szappan tartana egy hónapig, de ő ettől többnek érzi magát. Ezt a fajta vásárlói kört amúgy nem akarom kiszolgálni, pedig ez hozná a profitot, és itt van a bajom ezzel, hogy én mint reklámozó abszolút nem vagyok jó. Mert ha egy kicsit is rámegegyek erre a vonalra, mondjuk egy fényképpel csak, már több eladásom lesz.” (1.sz. interjúalany).

“...nekem úgy kezdődött ez el nyolc évvel ezelőtt, hogy én kezdtem odafigyelni a saját termékeimre, amiket használok. Találkoztam egy ilyen kozmetikumok alapanyagát tartalmazó adatbázissal, amit egy amerikai non profit szervezet állított össze. Egy teljes komplex adatbázisról van szó több mint tízezer bejegyzéssel és kíváncsiságból megnéztem, hogy mi van a samponokban és deóban és hogyan vannak besorolva és azt találtam, hogy eléggé ijesztő az egész. Egyidejűleg jött ez a trend is, hogy csináld magad trend, hogy elég könnyen elérhetőek bizonyos receptek az interneten. Én is kipróbáltam sok dolgot, amíg elértem idáig. Közben beiratkoztam egy online képzésre, ahol megtanultam részletesebben a dolgokat. Lassan-lassan így fejlődött ez a dolog. Utána is folyamatosan képeztem magam. Mindig a következő lépés hozta magát.” (17.sz. interjúalany)

Részletesebb, nagyobb mennyiségű empirikus anyagra alapozott kutatást igényelne annak vizsgálata, hogy a fentiekben bemutatott reflexív magatartást milyen mértékben termeli a vállalkozás folyamatban lévő építése, illetve a vállalkozás releváns társadalmi közegébe való integrálás igénye. Amennyiben a második tényező szerep jelentős ez arra utal, hogy a térségre jellemző eddigi vállalkozási modelltől lényeges mértékben eltérő vállalkozói gyakorlat megjelenéséről van szó.

5.1.4. Termékképzési eljárások

Térségi kontextus: A termék az ebben a térségben már korábban is előállított hasonló termékek mintáját követi (például bútor, készruha, építőipari szolgáltatás, ásványvíz, szeszes italok, szállodai szolgáltatás), vagy új, külföldön látott termék mintát. A termék előállítási technológiája és a termék formája hosszabb időn át állandó.

Az elemzésbe bevont vállalkozások a termékek tekintetében különfélék. Ez a sokféleség nem csupán az interjúalanyok kiválasztásának a következménye, a tapasztalat is azt mutatja, hogy az innovatív vállalkozói kezdeményezések rendkívül sokfélék. Ezzel szemben azt is tapasztalhatjuk, hogy a termékek megtervezésében, a termék-

előállítás folyamatában (ebben az esetben nyilván nem a gyártási technológiára, hanem a gyártási eljárás megszervezésre gondolunk), illetve a termékek megjelenítésében és forgalmazásában viszonylag sok közös eljárást/vonást fedezhetünk fel. Az interjúk anyagában azt látszik, hogy a vállalkozók az adott termék megtervezési és előállítási folyamatára vonatkozóan valamiféle „saját tudás” kialakítására törekednek, és ezt a saját tudást kifele is megjelenítik. Jellemző vonás a terméktervezés rugalmassága, a közvetlen környezethez való adaptációs igyekezet, a személyes meggyőződés beépítése, a fogyasztókkal való folyamatos interakció, a menet közbeni korrekciók végzése.

A termékképzéshez kapcsolódó célkitűzések, szempontok, gyakorlatok:

- A termékre felvitt tájékoztató anyag legyen közérthető és hiteles
- A csomagolás különböztesse meg más hasonló termékektől, különösen a tömegtermékektől
- A digitális megjelenítés nemcsak a termék, hanem a termék elkészítéséről és értékéről is szól.
- Minőségi gépek, gyártási eszközök beszerzése
- Tájékozódás interneten, termelési eljárások megszerzése
- Jó megoldás másokkal együtt dolgozni
- Helyi, térségi alapanyagok használata
- Igazodás a térségi lakosság jellemzőihez
- Fokozatosság a termék kialakításában
- A termék legyen „őszinte”, a felület ne takarja el, hogy mit tartalmaz

A termékképzéssel kapcsolatos szövegrészletek jelzik ennek a tevékenységnek a sokféleségét, folyamatos jellegét, nem utolsó sorban pedig azt, hogy a termékképzés nem csupán egyszeri folyamat, amely után rá lehet térni a termelési tevékenység standardizálásra, hanem a vállalkozás egyéb összetevőihöz (értékek, meggyőzések, kapcsolatok) szervesen illeszkedő kreatív jellegű folyamat.

„Ha hiányzik egy termék lelke, az a lelkesedés amivel csinálom már nem olyan. Lehet, hogy kicsit átmegyek ezzel ilyen spirituális vonatra, de amikor úgy készítek egy szappant, hogy jajj Istenem, van egy rendelésem és meg kell csinálni, akkor felrobban valami, vagy kiömlik, felfő, büdös lesz, légeitem a félkaromat. De amikor tiszta szívből készítem, és azért, mert kedvem van, akkor egyből sikerül. Jó amikor nincs ez a kényszer. A termék szempontjából!” (1.sz. interjúalany)

“nem csak bizonyos árut adunk át, hanem azt az ismeret többletet is, amit nem kap meg az üzletben vásárolt termékénél...” (4.sz. interjúalany)

“...nem akartam, hogy a sznob vásárlóknak feleljek meg. (...) A kozmetikumhoz pedig mintha hozzátartozik, hogy picit nőesebb, picit mintha keletesebb vagy épp nyugatibb, tehát valami más, soha sem a helyi. Én hiába adtam volna egy olyan nevet a szappannak, hogy pityóka vagy valami hasonló itteni szó, mert az nem elég egzotikus ahhoz, hogy azt mondják, hogy igen, ez esetleg egy olyan termék ami jó. (...) ...mi van, ha külföld is vásárolna. Akkor hiába választok magyar nevet, mert az ékezetek is bonyolítják stb. Ezért választottam ezt a görög nevet, ami szintén ékezettel volt, de azt elbagytuk, és ez egy istennő név. (...) ...fontos, hogy minél egyszerűbben és letisztultabban jelenjen meg a termék, ugyanakkor megmaradni még a karcsúság vonalai között. Hogy is mondjam? Egy szappan nem tud túlságosan szép lenni... (...) De mégis fontos volt számomra megadni azt, hogy kézbe fogva egy kellemes, jó dolog legyen. (...) Ezért lett ez a kockaforma, hogy se nem ilyen, se nem olyan, s amúgy azért is mert itt nem láttam azelőtt kockát.” (1.sz. interjúalany)

“...bátul is nemzetközi nyelven van feltüntetve, hogy mik az összetevők. Aminek olyan nagyon cifra neve van, én próbálom emberközelibbé tenni, ismertebb neveken hívni az összetevőket. Fontos feltüntetni, hogy milyen illóolaj van benne, mit tartalmaz az adott termék, esetleg mi mire jó. Így talán a vásárlók is hamarabb megtalálnak.” (7.sz. interjúalany)

“Ahhoz, hogy minőségi termékeket készítsél minőségi gépek kellenek, s azok nagyon drágák. (...) A mostani gépeimben sokkal nagyobb a lehetőség, gyorsabban tudok dolgozni, s jobb munkát adsz ki a kezedből, van egy önbizalmad, mert más irányokba is kell lépni.” (14.sz. interjúalany)

5.1.5.A társadalmi közeg szerepe a létrehozásban

Térségi kontextus: A társadalmi közeg csak abban a vonatkozásban fontos, hogy kínáljon megfelelő munkaerőt és – amennyiben a termék a térségnek is készül – biztosítson fogyasztói kört.

A vállalkozás megtervezése, kialakítása, működtetése és a rá irányuló reflexió olyan folyamat, amely több szálon, többféle módon beépíti magába annak a releváns társadalmi környezetnek az elemeit, amelyben a szóbanforgó vállalkozás működik. Általánosságban azt mondhatnánk, hogy a vállalkozások létrehozói felhasználják azokat a társadalmi és környezeti adottságokat (értékeket, érdekeket, igényeket) amelyek rendelkezésükre állnak. Az elemzett interjúszövegek azonban azt jelzik, hogy ennél

többről van szó. Ha pontosabban akarjuk megragadni a társadalmi és környezeti kontextus szerepét, akkor inkább azt kell mondanunk, hogy a vállalkozók nem kiemelnek abból számukra hasznosítható elemeket és azokat vállalkozói elképzelésükhöz, gyakorlatukhoz igazítják, hanem a vállalkozást építik rá tartósan és strukturálisan a társadalmi, környezeti kontextus egyes elemeire. Nem csupán helyi adottságra (például nyersanyag), munkaerőre, fogyasztói igényre alapozzák a tevékenységüket, hanem olyan tényezőkre is, mint a társadalmi értékek és magatartások. Arra törekszenek – természetesen változó mértékben és változó sikerrel –, hogy vállalkozásuk a számukra releváns társadalmi és természeti környezet integráns része, annak mintegy “terméke” legyen.

Jellemző eljárások:

- Ráhangelődés a helyi, térségi társadalom működésére
- Anyagok, termékek újrahaznosítása
- Változatok keresése működés közben is annak érdekében, hogy a vállalkozás kínálata elfogadhatóbb legyen
- A termék holisztikus jellege: tartalmazzon plusz információkat, ismereteket
- A termék hasznossága, problémamegoldó jellege
- A termék hozzákapcsolása eseményhez, közösségi élményhez

“Próbálunk megoldásokat találni, nem csak elméletben, gyakorlatban is, és azokat gyakorlatba léptetni. Ha jól jönne a havi vásár szervezése, hogy ne legyen túl száraz a történet, össze kell kötni egy jó hangulatú családi nappal, ahol az emberek találkozhatnak, együtt lehetnek, tapasztalatot cserélhetnek, hogy a vásárlókat is vonzza. (...) Nem nehéz kitalálni, mert helyiként elég jól látjuk azokat a területeket, amiket kellene csinálni és amiket le tudunk fedni...” (12.sz.interjúalany)

“Van igény, én azt látom, hogy egyre nagyobb. Ahogy az emberek próbálnak egyre tudatosabban táplálkozni is, vagy figyelni ezekre a dolgokra, hogy mit fogyasztanak. A kozmetikumokra is éppen ennyire növekszik az igény. Sokszor nincsen információjuk, főleg a kozmetikumokról, hogy mik a különbségek, melyik mit tartalmaz, mit jelent. Sokszor a címkéken is elég érthetetlen, hogy mit is jelentenek azok a szavak. Tehát nem igazán értik a drogériákban vásárolt termékek összetevőlistáját. Mindenképpen van igény az ilyen másfajta kozmetikumokra és az átláthatóságra is van igény. Én igyekszem erre figyelni, hogy érthető legyen és a leírásokban is mindig elmagyarázom, hogy mi kerül bele és minek mi a funkciója.” (17.sz. interjúalany)

5.1.6. Kapcsolati kultúra

Térségi kontextus: A kapcsolatok állandók, és a vezető személyétől függők. Hangsúlyosan a termelési/működtetési folyamatra (nyersanyag biztosítása, termelési technológia) és az értékesítési folyamatra irányulnak. Nagy szerepet kapnak azok a hivatalok, amelyek az adott termék kapcsán felügyeleit, ellenőrzési jogkörrel rendelkeznek.

A kapcsolattartás gyakorlatával, illetve a kapcsolattartás fontosságával kapcsolatos szövegrészek alapján azt láthatjuk, hogy a vizsgált vállalkozások kapcsolattartási gyakorlata nem vagy csak kismértékben formalizált, a kapcsolati végpontok köre nincs meghatározva, fontosság szerint rangsorolva. A vállalkozók arra törekednek (vagy legalábbis annak a törekvésnek a fontosságát hangsúlyozzák), hogy a számunkra releváns társadalmi környezetet beéljék, abban folyamatosan aktívak legyenek. Ez a magatartás egyfelől az ebből a környezetből érkező ingerekre figyel (kérdések, igények, termékekre adott reakciók stb.), azokra igyekszik válaszolni, másfelől pedig arra törekszik, hogy ő maga küldjön folyamatosan üzeneteket a releváns társadalmi környezet számára (termék, a termékre felvitt információ, a vállalkozás céljainak és értékeinek tematizálása, ismeretterjesztési vagy meggyőzőzési szándék stb.) A kapcsolatok kialakításának és működtetésének gyakorlatát a rugalmasság, a kreativitás, a többirányúság jellemzi, nagy szerepe van a granovetter-i értelemben vett gyenge kötéseknek. Az interjúszövegekben említett fontosabb kapcsolati partnerek: a vállalkozás termékeit vásárlók/fogyasztók, a relevánsnak tartott társadalmi közeg népessége, az együttműködésre hajló partnerek. Külön érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az együttműködő partner fogalma nem versenytársként tételeződik, velük kapcsolatban a nyitottságot és az együttműködést hangsúlyozzák. A döntéshozó vagy szervező hivatalokról, az ellenőrzést vagy szabályozást végző szereplőkről alig esik szó.

A kapcsolattartás gyakorlatával, illetve a kapcsolattartás mikéntjére irányuló reflexiókkal foglalkozó szövegrészek gyakori témái az alábbiak:

- Közös gondolkodás
- Kapcsolat és együttműködés a hasonló vállalkozást működtetőkkel
- Workshop szervezése
- A vásárlók reakcióinak állandó figyelése
- Személyes kapcsolat keresése a fogyasztókkal
- Futárszolgálat igénybevétele a gyors kapcsolat érdekében

- A közös gondolkodás fontossága
- A személyes ajánlások fontossága
- Nyíltság, őszinteség
- Nyitottság minden érdeklődő irányába
- A kapcsolatban a kölcsönösség a fontos
- A digitális technológia használata az állandó kapcsolat vagy a gyors visszajelzés érdekében
- A szájreklám fontossága
- Pozitív visszajelzés szükséges az eredményességhez

Az alábbi narratív részletek a kapcsolatok és a kapcsolattartási gyakorlatok formalizáltságának alacsony szintjét jelzik, illetve a kapcsolatok alakulásának kontextus függőségét:

“...nekem nagyon fontos a személyes kontaktus, fontosnak érzem azt, hogy elbeszélgessek az emberekkel, elmagyarázom azt, hogy azt hogyan használják, mi van bennük. Fontos az, hogy megértsék, hogy miért jó éppen ez a krém stb. Úgy érzem, hogy így tudok igazán a szakmámban kiteljesedni.” (7.sz. interjúalany)

“Például jóban vagyok másokkal is. Nem mindenkivel, de akivel lehet, és segítjük egymást abban, amiben lehet. Úgy gondolkozunk, hogy sokkal jobb jóban lenni, s segíteni egymást, mint marakodni.” (14.sz. interjúalany)

“A csapatmunka a fontos, mert egyedül nem tudjuk megváltani a világot...” (18.sz. interjúalany)

“Úgy jönnek be, hogy ajánlotta valaki...” (17.sz. interjúalany)

“Én őszintén kommunikálok, hogy mit miért csinálok, s mi benne az értéke, mit hogy gondolok.” (14.sz. interjúalany)

5.2.7.A társadalmi beágyazódás mintázatai

Térségi kontextus: A társadalmi beágyazódás formalizált (adminisztratív, munkaerő-piaci, beszállító, értékesítési), ezen túlmenően alkalmi jelleggel az adott vállalkozás által föl vállalt, anyagi jellegű támogatási formák gyakorlása.

A vállalkozások működésében megfigyelhető az a törekvés, hogy megpróbálnak (az esetek többségében nem explicit módon, inkább csak utalások formájában) körvonalazni a maguk számára egy olyan társadalmi és/vagy természeti környezetet, amelyen belül működni szeretnének, és amely környezetnek a saját vállalkozói tevékenység (létrehozás, működés, megjelenítés) integráns részét képezi. Ez lehet település, lehet régió, de lehet egy-egy olyan társadalmi csoport is, amely valamilyen közös jellemző (érték, meggyőződés stb.) mentén körvonalazható. Az így körvonalazott társadalmi-környezeti kontextus több mint vásárlói/fogyasztói kör. Olyan társadalmi közegeként értelmeződik, amelynek saját identitása van (cselekvési modellje, értékrendje, irányultsága). Ezt a részben valóságos, részben virtuális társadalmi-természeti kontextust jelöltük ebben az elemzésben “az adott vállalkozás számára releváns társadalmi közeg” megjelöléssel. Részben valóságos, mert valóban van olyan kisebb-nagyobb csoport, amely megfelel a vállalkozók által körvonalazott jellemzőknek, részben virtuális (még pontosabban potenciális), mert a csoport bővíthet, lehet nagyobb, és maguk a vállalkozók arra törekednek, hogy ez a számukra releváns társadalmi közeg növekedjen. Amint az előző elemzési pontok keretében is láthattuk, ezek a vállalkozók által körvonalazott közösségek holisztikusak (vannak benne társadalmi és környezeti adottságok, kapcsolati végpontokként vagy partnerként szereplő személyek, értékek, magatartások, célok stb.), és a vállalkozás kimondva vagy ki nem mondva arra törekszik, hogy (1.) ennek a társadalmi közegnek integráns része legyen, illetve (2.) ez a társadalmi közeg a vállalkozás működése és termékei révén is növekedjen. Az interjúk szövegei sokféle módon és nagyon gyakran utalnak azokra a cselekvésekre, célokra amelyek (a.) az ebbe a társadalmi közegbe való beágyazódásra irányulnak, (b.) olyan tényekre, amelyek a már létező beágyazottságra utalnak, illetve (c.) a beágyazódás fontosságát hangsúlyozzák. Maga a beágyazódás nem formalizált megoldások révén zajlik, hanem sokkal inkább szerkezeti, működésbeli egybeesések kialakítása, illetve ilyen irányú igények, célok, törekvések hangoztatása révén. Ezt az egybeesésekre irányuló törekvést láthattuk a korábbi elemzési pontokban idézek példák jelentős részénél is (reflexív gyakorlat, terméképítés, kapcsolatok kialakítása és működtetése).

A beágyazódási törekvések és gyakorlatok területei sokfélék lehetnek, néhány jellemző példa:

- A vállalkozás számára szükséges nyersanyagot – ha nincsen ilyen helyben – akkor a lehető legközelebbi falvakból kell beszerezni
- A vállalkozás neve vagy a termék neve közvetett vagy közvetlen módon kapcsolódik a településhez, a település adottságaihoz, értékeihez

- A vásárló igényeinek, elvárásainak való megfelelés
- A személyes megmutatkozás fontossága
- A környezet, a társadalmi szokások és igények ismeretének fontossága
- Ráhangolódás, új termékkel válaszolni az igényekre,

“...hogy jó lenne a havi vásár szervezése, de ne legyen túl szűrű a történet, össze kellene kötni egy jó hangulatú családi nappal is akár, ahol az emberek találkozhatnak, együtt lehetnek, tapasztalatot cserélhetnek, hogy a vásárlókat is vonzza. Ezen a területen ilyen dolgokkal foglalkozunk...” (12.sz. interjúalany)

“Az értéket nem csak a logóban, hanem a termék formájában is próbálom megjeleníteni. Elsősorban beazonosítja a terméket, de egy üzenete is van: annak a közegnek, aki ezt érti, azt picit megfogja. Akit ez nem érdekel, az simán elmegy mellette. De akinek egy picit több van benne, azt szerintem megfogja, és megérti.” (14.sz. interjúalany)

“Voltak már külföldről rendeléseim, s remélem, hogy ha meglesz a webshop akkor még tovább tudunk menni. Ez a cél, hogy külföldre is, de elsősorban itthon. A webshop készítésnél is kérdezték, hogy ro vagy com legyen a kiterjesztés, tehát, hogy Romániában vagy külföldön is lássá az oldalt, s természetesen azt tettem be, hogy egyszer itt próbáljunk meg elérni valamit, aztán nem bánom, ha külföldön is befut, de én nagyon haza szeretnék dolgozni. Abban látom az értéket, ha itt találja meg az ember a helyét.” (14.sz. interjúalany)

“Előny, hogy ismernek az emberek, tudják, hogy ki vagyok...” (22.sz. interjúalany)

“A Facebookon látható, hogy minden termékemnek van egy termékleírása és a benne levő komponensek és ezek hatása. Fontosnak tartom, hogy az emberek tudják eldönteni, lássanak tiszta képet, hogy mi van abban a termékben és hogyan hat a bőrre, milyen jótékony hatása van. Aztán egymásnak mondják az emberek, a jó termék sokszor eladja magát. Vannak olyanok is, akik olyan problémával jönnek, amikre még nincs termékem. Igyekszem azokat is kifejleszteni. Mindent még nem tudtam legyártani, de rajta vagyok, akarok segíteni az embereknek.” (7.sz. interjúalany)

Az elemzett vállalkozások esetében változó mértékben, többféle formában tapasztalhatjuk a vállalkozás releváns társadalmi közegébe való strukturális beilleszkedésre irányuló törekvést (és ennek a törekvésnek az explicit megfogalmazását), illetve azokat a gyakorlati megoldásokat, amelyek azt jelzik, hogy az adott vállalkozás a számára releváns társadalmi közeg “szerves részeként”, vagyis azzal összhangban jön

létre és működik. Nem csupán terméket kínál, nem csupán munkahelyet kínál, hanem arra is törekszik, hogy a számára releváns társadalmi közeg és saját szerkezet/működése között értékbeli, célrendszerbeli összehangolódás legyen. Ezt elérheti úgy, hogy ráhangolódik arra a társadalmi közegre, amelyben már működik (jelen van) a vállalkozás által föl vállalt közösségi érték. De működhet úgy is, hogy maga a vállalkozás igyekszik még nagyobb mértékben elfogadtatni az általa képviselt közösségi értéket/ügyet a számára releváns társadalmi közeggel. Ez a vállalkozói gyakorlat a saját terméket nem csupán úgy kínálja mint eseti fogyasztási tárgyat/szolgáltatást, hanem célozza, irányítja is azt a termékhez/szolgáltatáshoz kapcsolt társadalmi érték vagy ügy révén. Ílymódon a termék vagy a szolgáltatás az adott társadalmi közegben közösségképző, közösségtermelő funkciót kap, vagy legalábbis a vállalkozó ezt szeretné elérni. Nem csupán fogyasztói körben, hanem közösségépítésben, “világépítésben”, közösségi identitáskonstrukcióhoz való kapcsolódásban (vagy ilyen konstrukció létrehozásában) gondolkodik.

5.2.8. Digitális jelenlét

Térségi kontextus: Csak formális, tájékoztató jellegű digitális jelenlét elsősorban statikus honlap formájában.

Az IKT eszközök és tartalmak térségi térnyerésének elemzése kapcsán több tanulmányban foglalkoztunk azzal, hogy ebben a vidéki térségben a hivatalok, intézmények, vállalkozások csak megkésve és vonakodva illesztették be tevékenységükbe az infokommunikációs technológiát, illetve a hasznosítások nagyobb része a feltétlenül szükséges (vagy előírt) minimumra korlátozódott (Bíró 2013). A digitális innováció hordozói a térségben – a kevés számú informatikai vállalkozás mellett – az egyéni felhasználók (elsősorban a tinédzserek és fiatalok) voltak. Ez a helyzet ahhoz vezetett, hogy a fiatalok körében – térségi viszonylatban – jelentős mennyiségű digitális kompetencia többlet halmozódott fel (Székely 2018, 2019) amelyre a térségi munkaerőpiac nem volt vevő. Az ebbe a kutatásba bevont innovatív vállalkozók ahhoz a korcsoporthoz tartoznak, amely részese volt ennek az egyéni síkon zajló kompetencia felhalmozási folyamatnak. Számukra az IKT eszközöknek és tartalmaknak a vállalkozás menetébe való beillesztése nem program, nem innováció, hanem természetes folyamat. Sőt, ennek a csoportnak egyes tagjai ezekre a megszerzett egyéni kompetenciákra építenek vállalkozást (design, honlapkészítés, animáció készítés, grafika, videokészítés, kommunikáció és PR, tervezés, szoftverfejlesztés stb.) A vállalkozás megjelenítésében és működtetésében a digitális megoldások sokféle módja tapasztalható, ezek a megoldások számuk-

ra nem innovációs kihívások, hanem csupán kézenfekvő megoldások. Az interjúszövegekben többnyire csak magától értetődő, rövid utalások formájában jelennek meg.

Jellegetes példák

- A vállalkozást támogató saját adatbázis kialakítása
- A honlap legyen több, mint tájékoztatás, jelenítse meg a vállalkozás értékeit, céljait is
- A saját honlap folyamatos kezelése
- Videóval többet lehet mondani
- Tovább kell lépni a weblap megoldáson, webshopra van szükség.
- Fontos az élő videók használata
- A közösségi média keretet ad a folyamatos kapcsolattartásra
- A honlapot rendszeresen frissíteni kell
- A Facebook arra való, hogy elvigye a látogatót a honlapra
- A vizuális információközlés előnyei
- A digitális megjelenítés legyen dinamikus
- A különböző megoldások (weblap, Facebook, video) kapcsolódjanak össze, erősítsék egymást.
- A honlap legyen interaktív
- Személyes tartalmakat is meg kell osztani, az a hiteles
- A rövid videókkal be lehet mutatni, hogy hogyan dolgozunk

Az interjúszövegekben a digitális megoldásokra való hivatkozások nem kapnak különösebb hangsúlyt, magától értetődő, begyakorolt megoldásként hivatkoznak különféle digitális eljárásokra.

“Föltettem egy videót (...) a videónak köszönhetően nagyon sokan írtak, meg kerestek, hogy nagyon jó, hogy ők is vásárolnának...” (7.sz. interjúalany)

“Nem elég a weboldal, kell a webshop is, hogy amikor rákattintanak a termékre és megtetszik, akkor tudják megvenni.” (14.sz. interjúalany)

“Flashmob videót fogunk forgatni, amire most nagyon készülünk... (...) Most mind ilyen kis videóban gondolkozunk, mert én nem látom ennek a mostani zűrzavaros helyzetnek se a közepét, se a végét... Úgy vagyok vele, hogy ez a vírus is egy olyan akadály, ami előtt

nem kell megállni, hanem addig kell feszegetni, ameddig kitaláljuk erre a helyzetre is egy megoldást...” (22.sz. interjúalany)

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatási program indítását az a megfigyelés ösztönözte, hogy bár a térség gazdasági szempontból, a vállalkozások száma, mérete, versenyképessége szempontjából Románián belül hátrányos helyzetben van, egyre több olyan vállalkozás és kezdeményezés indul, amely a vállalkozói szemlélet/habitus tekintetében eltér a térségre hagyományosan jellemző vállalkozói gyakorlattól, ami nem csak gazdasági, hanem társadalmi szempontból is innovációként értelmezhető. Ezáltal pedig egy valós fejlődési potenciált jelent a székelyföldi térség számára. Ennek a fejlődési potenciálnak a célirányos kiaknázása azonban egy szemléleti/gyakorlati paradigmaváltás hiányában nem valósulhat meg. Eddigi megfigyeléseink alapján ez a paradigmaváltás a székelyföldi térségben még az elején tart, és a váltási helyzet a térségi gazdasági folyamatok és vállalkozói szerepek alakulásával kapcsolatban új megközelítéseket tesz szükségessé. A kutatásunk keretén belül fővállalt szakmai feladatként jelöltük meg a szemléleti és gyakorlati paradigmaváltás összetevőinek elemzését. Tanulmányunk szakirodalmi keretét, és ilyen értelemben a kutatásban alkalmazott elemzési és értelmezési szempontokat elsősorban a „new economy” fogalomhoz kapcsolódó paradigmaváltással foglalkozó szakmai munkák képezték, valamint a társadalmi szolidaritás változásával, ezen belül a reflexív szolidaritás térnyerésével kapcsolatos elgondolások.

Kutatási eredmények összefoglalása:

- A vizsgált innovatív vállalkozások működésében a térségi kontextushoz képest nagyon erős a személyes én szerepvállalása. Az egyéni habitus elemeinek olyan beépítési módozatait figyeltük meg, mint például a vállalkozás kialakulásának személyes jegyekből való levezetése, a személyes kompetenciák összekapcsolása a vállalkozás működésével, személyes viszonyok fontossága a formális kapcsolatokkal szemben, a személyes részvétel fontossága.
- A személyes meggyőződések és az értékek egybefonódnak a vállalkozási gyakorlattal, és a termékelőállítási folyamatban, a termékben, illetve a termék megmutatásában is markánsan megmutatkoznak.
- A vállalkozói reflexiók jelentős része nem a termelési és működési folyamatra, vagy az értékesítésre irányul, hanem önreflexiónak minősül. Ezekben az önreflexiókban a beszélők értelmezik a vállalkozás indítását, a fővállalt cé-

lokat, a termékek tervezését és előállítását, az értékesítést és a fogyasztókkal való kapcsolatot, a sikerességet vagy sikertelenséget, a tevékenység és a termék társadalmi elfogadottságát.

- Az elemzésbe bevont vállalkozások a termékek tekintetében különfélék, ami azt jelzi, hogy az innovatív vállalkozói kezdeményezések rendkívül sokfélék.
- A vállalkozás működésében nagyon fontos a releváns társadalmi környezet, az azzal való kapcsolat, ami nem csak a társadalmi és környezeti adottságok, értékek beépítését jelenti, hanem a vállalkozás működésének adott társadalmi kontextusra való építését is. Az interjúalanyok arra törekszenek – természetesen változó mértékben és változó sikerrel –, hogy vállalkozásuk a számukra releváns társadalmi és természeti környezet integráns része, annak mintegy “terméke” legyen.
- A térségi kontextusban állandó, alá-fölérendelt és a vállalkozás személyétől függő kapcsolatokhoz képest a vizsgált vállalkozások kapcsolattartási gyakorlata nem vagy csak kismértékben formalizált, a kapcsolati végpontok köre nincs meghatározva, fontosság szerint rangsorolva.
- Az elemzett vállalkozások esetében változó mértékben, többféle formában tapasztalhatjuk a vállalkozás releváns társadalmi közegébe való strukturális beilleszkedésre irányuló törekvést (és ennek a törekvésnek az explicit megfogalmazását), illetve azokat a gyakorlati megoldásokat, amelyek azt jelzik, hogy az adott vállalkozás a számára releváns társadalmi közeg “szerves részeként”, vagyis azzal összhangban jön létre és működik.
- A vállalkozás megjelenítésében és működtetésében a digitális megoldások sokféle módja tapasztalható, ezek a megoldások a vállalkozók számára nem innovációs kihívások, hanem csupán kézenfekvő megoldások. Az interjúszövegekben többnyire csak magától értetődő, rövid utalások formájában jelennek meg.

Elemzésünk alapján a székelyföldi térség vállalkozói mentalitásában/gyakorlatában egy társadalomközeli modell körvonalazódik a működés és a társadalmi megjelenítés terén egyaránt. Ennek a modellnek kiemelt jellemzője, hogy a térségben hagyományos modellhez képest a gazdasági szegmens és a társadalmi közeg közti „idegenség” egyre inkább lebontódik, és a tevékenység és a vállalkozó társadalmi beágyazódásának gyakorlata több szinten, többféle formában működik egyidőben.

A new economy szemlélethez és gyakorlathoz kapcsolható komponensek és a reflexív szolidaritásra utaló elemek halmaza azt jelzi, hogy a vizsgált vállalkozások létrejöttében és működésében, illetve a vállalkozók céljaiban, tevékenységében és értékeléseiben **körvonalazható** egy innovatív paradigma, amely lényeges mértékben eltér a domináns térségi vállalkozói/vállalkozásműködési paradigmától. Ezek **az elemek az egyes vállalkozásokban és vállalkozói tevékenységekben esetenként eltérő mennyiségben, eltérő módon vannak jelen**. Térségi szempontból innovatív tartalomként értelmezhető az, hogy:

- Erős az én szerepvállalása és azonosulása a vállalkozással/tevékenységgel.
- A gazdasági érték a személyes értékek és meggyőződések alá rendelődik.
- Az innovatív kezdeményezések sokfélék.
- A vállalkozások működésében fontos szerepet kap a társadalmi környezet.
- Jellemző a vállalkozó személye által meghatározott és működtetett hálózatokba való bekapcsolódás.
- A vállalkozások társadalmi megjelenítésében fontos szerepet kapnak a digitális megoldások.

További elemzésekre van szükség a részletek jobb megértése érdekében, illetve abból a célból, hogy ez a lényegét tekintve dinamikus és kreatív térségi folyamat milyen irányba tart.

Szakirodalom

- Baji, P. (2014): Az új gazdaság értelmezése a városi tér léptékeiben. In.: Dúll A. – Izsák É. (szerk.): Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század tér fordulatairól. L'Harmattan, Budapest.
- Baji, P. (2015): Az új gazdaság térnyerése Budapest városközpontjában. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola, Budapest.
<https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/10831/30241/1/Doktori+%C3%A9rtekez%C3%A9s+Baji+P%C3%A9r.pdf>
- Baumann, Z. (2016): Szolidaritás: egy megtettesülni vágyó szó. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*. 3. 39-47.
- Biró A. Z. (2006): Vidéki térségek: illúzió vagy esély? TÉRSÉG könyvek. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

- Biró A. Z. (2013): Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben. In: Biró A. Zoltán-Bodó Julianna szerk. Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. (2018): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Gazdaság-Régió-Társadalom* 3. 88-97.
- Biró A. Z., Bodó J., Gagy J., Túros E. (1994): Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. *Antropológiai Műhely* 2.(5.) 81-94.
- Biró A. Z., Bodó J., Gagy J., Túros E., Oláh S. (1995): Economic Elite in the Székely Country – 1993. Summary of a Descriptive Report. *Review of Sociology* No.1.143-155.,
- Biró A. Z., Gagy J., Oláh S. (1994): Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaság kialakulásában. *Antropológiai Műhely* 1.(4.).7-39.
- Biró A. Z., Magyar F. (szerk.) (2019): Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z., Sárosi-Blága Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 10.77–93.
- Brown-Graham, A., Lambe, W. (2008): Measures and methods: four tenets for rural economic development in the new economy. The Carsey School of Public Policy at the Scholars' Repository. 46. <https://scholars.unh.edu/carsey/46>
- Capello, R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST modell. *The Annals of Regional Sciences*, 4.753-787.
- Csata, Zs. (2005): A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága a Székelyföld falvaiban. *Erdélyi Társadalom*; Vol. 3, 2, 91-112.
- Csata, Zs. (2013): A vállalkozói aktivitás egyes sajátosságai és tényezői Erdélyben. *Területi Statisztika*, 53 (1). 21-37.
- Csata, Zs. (2015): Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania. *Erdélyi Társadalom* (Transylvanian Society). 3. 31-46.
- Csata, Zs. (2019): Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban. *Regio* 27(1).

- Czakó, E. (2001): Az új gazdaság sajátosságai és a vállalati működés. In: Tudásalapú társadalom, tudásteremtés, tudástranszfer, értékrendváltás: III. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 137-145.
- Czaller, L., Geambaşu, R. (2017): Vállalkozók és vállalkozások iránti attitűdök az erdélyi magyar középiskolások körében. *Kisebbségi Szemle* 2 (1), 99-122.
- Damaskopoulos, P., Evgeniou, T. (2003): Adoption of New Economy Practices by SMEs in Eastern Europe. *European Management Journal* 21(2):133-145
- Drabenstott, M., Henderson, J. (2006): A new rural economy: a new role for public policy. *Main Street Economist*, Federal Reserve Bank of Kansas City, issue 4.
- Egyed Á. (2013): A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Gagy J. (2007): Földosztók, Önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Gergely, O. (2013) Vállalkozás női módra. A székelyföldi női vállalkozók profiljának és motivációinak szociológiai vizsgálata. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. ISBN: 978-606-8377-15-5.
- Gergen, K.J., Gergen, M.M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*. 173-190. <https://works.swarthmore.edu/fac-psychology/897>
- Goffman, E. (1959): The presentation of self in everyday life. Garden City, NY: Doubleday
- Henning, K. (2001): The Essence of the New Economy, *Kieler Diskussionsbeiträge*, No. 375, ISBN 3894562250, Institut für Weltwirtschaft (IfW), Kiel
- Horváth, A. (2001): Az etnicitás dilemmája a Székelyföld turizmusfejlesztésében. *Tér és Társadalom* 24 (3.), 147–162.
- Illyés, F. (2015): Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között – székelyföldi modellek – DOKTORI ÉRTEKEZÉS. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14825/ilyes-ferenc-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Kiss, T., Barna, G., Deák, A. (2013): *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Studia Terræ Siculorum, 1., Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- Laki L.– Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.
- Lash, S., Urry, S. (1994): *Economies of Signs and Space*. London: Sage Publications 360 pp.
- Neményi, Á., Veress, E. (2001): Gazdálkodás és vállalkozás az erdélyi falvakban. *Erdélyi Múzeum*, 1–2.
- Oláh S. (2004): Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940-1944. In: *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 133-150.
- Oláh S. (2006): Falusi kisvállalkozók életmódja. *Korunk*. 2006. november.
- Oláh S. (2016): A „KIS MAGYAR VILÁG”, 1940-1944. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) (2016): *Székelyföld története III*. MTA BTK-EME-HRM, Székelyudvarhely, 605-654.
- Palkó, E., Sólyom, Zs. (2005): A vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere. Vállalkozói típusok két székelyföldi faluban. *Erdélyi társadalom* 2. szám.
- Peti, L. (2019): A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Krizsa Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019. 85–120.
- Piatowski, M. (2002): 'The 'New Economy' and Economic Growth in Transition Economies. The Relevance of Institutional Infrastructure', WIDER Discussion Paper 2002/62, United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER)
- Santos, D. (2018): Towards a New Economy in Rural Areas. *Entrepreneurship and Structural Change in Dynamic Territories*, 189-200.
- Scott, A.J. (2010): Cultural Economy and the Creative Field of the City. *Geografiska Annaler Series B Human Geography* 92(2):115 - 130
- Sennet, R. (2011): Humanisme. *Hedgehog Review* (13.) 2. 21-30.

- Shields, M., Vivanco, C. (2004): *Rural Pennsylvania in the new economy: Identifying the Causes of Growth and Developing New Opportunities*. Center for Rural Pennsylvania.
- Szádeczky L. (1927): *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest.
- Székely K. K. (2018): Digitális kompetenciák – térségi versenyképesség. *Fiatalok IKT kompetenciáinak társadalmi hasznosulási lehetőségei*. In: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna (szerk.) *Kínálatok és választások. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Csíkszereda, Státus Kiadó, pp. 143-155.
- Székely K. K. (2019): *Fiatal „innovátorok” digitális kompetenciái*. In: Bodó Julianna (szerk.): *Térség és tudomány*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Takács E. (2018): *A szolidaritás alakváltozásai. Az együttműködés lehetőségei és gátjai a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Tóth-Batizán, E. E. (2017): *Turizmusra vállalkozva „Székelyföld, a Kelet Nyugatja, a Nyugat Keletje”*. *Metszetek*, Vol. 6. No. 4
- van den Berg B. (2008): *Self, Script, and Situation: Identity in a world of ICTs*. In: Fischer-Hübner S., Duquenoy P., Zuccato A., Martucci L. (eds) *The Future of Identity in the Information Society. Privacy and Identity 2007*. IFIP — The International Federation for Information Processing, vol 262. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-0-387-79026-8_5
- Vámszer G. (2000): *Csík vármegye településtörténete*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda.
- Venczel J. (1980): *Az önismeret útján. Csíkszék természeti, történelmi és társadalmi leírása*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Ventura, F et al.(2008): *The rural web: A synthesis*. In: Van der Ploeg J.D.- Marsden T.J. (eds). *Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development*. Van Gorcum. Assen.149-174.
- Veres, V. (2018): *Társadalmi-gazdasági változás és fejlődés Romániában, közép- és kelet-európai kontextusban*. *Erdélyi Társadalom* 16 (1).

